

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Галина ЛОКАРЄВА
Катерина ПЕТРОВСЬКА

**СУСПІЛЬНО-НОРМАТИВНА ПОВЕДІНКА УЧНІВСЬКОЇ
МОЛОДІ В ТВОРЧИХ НЕФОРМАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАННЯХ
ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА**

Монографія

**Запоріжжя
2014**

УДК [37.013.42+364.04]:061.213(075.8)

ББК 74.6я73

Л73

Рецензенти:

Міщук Л. І., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри загальної і соціальної педагогіки та психології Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка.

Поліщук Ю. Й., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.

Заверико Н. В., канд. пед наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки Запорізького національного університету.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Запорізького національного університету
(протокол №8 від 01.04.2014 р.)*

Г. В. Локарева, К. В. Петровська

Л73

Суспільно-нормативна поведінка учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях як соціально-педагогічна проблема : монографія / Г. В. Локарева, К. В. Петровська. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2014. – 386 с.

ISBN 978-966-599-474-9

У монографії досліджується проблема формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях. В роботі визначено сутність, генезис, дефініції та детермінанти означеної проблеми в науковій літературі; охарактеризовано особливості соціального функціонування творчих неформальних об'єднань; розкрито особливості соціально-педагогічної діяльності як домінанти соціалізаційного впливу на учнівську молодь в творчих неформальних об'єднаннях.

У процесі експериментальної роботи було доведено доцільність та ефективність впровадження соціально-педагогічної моделі формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях.

Монографія може представляти інтерес для науковців, викладачів і студентів педагогічних закладів, педагогів-практиків, а також батьків.

УДК [37.013.42+364.04]:061.213(075.8)

ББК 74.6я73

ISBN 978-966-599-474-9

© Г.В. Локарева, К.В. Петровська, 2014

© Запорізький національний університет, 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ I. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ТВОРЧИХ НЕФОРМАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАНЬ.....	7
1.1. Соціалізація учнівської молоді в умовах впливу неформальних молодіжних об'єднань.....	7
1.2. Творчі неформальні об'єднання як соціально-творчий простір розвитку учнівської молоді.....	32
Висновки до I розділу.....	55
РОЗДІЛ II. СУСПІЛЬНО-НОРМАТИВНА ПОВЕДІНКА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В ТВОРЧИХ НЕФОРМАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАННЯХ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ.....	56
2.1. Сутність, генезис, дефініції, детермінанти суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді як соціально-педагогічної категорії.....	56
2.2. Структурно-функціональні ознаки суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях.....	73
Висновки до II розділу.....	74
РОЗДІЛ III. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ДОМІНАНТА СОЦІАЛІЗАЦІЙНОГО ВПЛИВУ НА УЧНІВСЬКУ МОЛОДЬ В ТВОРЧИХ НЕФОРМАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАННЯХ.....	75
3.1. Соціально-педагогічна робота з неформальними об'єднаннями молоді (вітчизняний та зарубіжний досвід).....	75
3.2. Взаємодія суб'єктів соціалізаційного впливу в процесі стимулювання соціально спрямованої творчої діяльності неформальних молодіжних об'єднань.....	104
Висновки до III розділу.....	127

**РОЗДІЛ IV. ТЕОРЕТИКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ
ОБГРУНТУВАННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНО-
НОРМАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В
ТВОРЧИХ НЕФОРМАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАННЯХ..... 128**

4.1. Модель формування суспільно-нормативної поведінки
учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях та
методика її реалізації..... 128

4.2. Організаційно-методичні засади експериментального
дослідження 137

Висновки до IV розділу..... 151

**РОЗДІЛ V. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНО-НОРМАТИВНОЇ
ПОВЕДІНКИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В ТВОРЧИХ
НЕФОРМАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАННЯХ..... 152**

5.1. Експериментально-діагностичне дослідження рівня
сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді
творчих неформальних об'єднань..... 152

5.2. Формування суспільно-нормативної поведінки учнівської
молоді в творчих неформальних об'єднаннях..... 188

5.3. Динаміка розвитку показників та рівня сформованості
суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих
неформальних об'єднаннях 218

Висновки до V розділу..... 235

ПІСЛЯМОВА..... 236

ЛІТЕРАТУРА..... 241

ДОДАТКИ..... 276

ПЕРЕДМОВА

Сучасна епоха характеризується загостренням соціально-економічних суперечностей, нестійкістю та різноманітністю орієнтацій і установок особистості. Це привносить у життя певну напруженість та викликає появу негативних тенденцій у процесі соціалізації молоді.

Проблема створення належних умов для інтелектуального, культурного та фізичного розвитку молоді розглядається на державному рівні, зокрема в Декларації “Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні” (1992 р.); Указі Президента України “Про Національну раду з питань становлення та розвитку молоді” (2009 р.); Законі України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” (1993 р.) та ін. Однак, незважаючи на це, сьогодні в Україні однією з проблем є нескоординованість освітньо-виховної, культурно-дозвілєвої діяльності в молодіжному середовищі, відірваність її від інтересів молоді. Саме тому, не відчуваючи взаєморозуміння, не маючи умов для самовираження в соціально-позитивних організаціях, частина молоді стає членами різних неформальних об’єднань, поведінка яких суперечить прийнятим у суспільстві нормам. Це змушує по-новому підходити до проблем молодіжного руху з метою вивчення теоретико-прикладних проблем соціалізації молоді в неформальних молодіжних об’єднаннях.

Сьогодні в теорії та практиці соціальної педагогіки накопичено достатній досвід, який може стати основою розв’язання проблем формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об’єднаннях. Вагомий внесок у розвиток знань із проблем та основних тенденцій формування дитячо-молодіжних організацій і об’єднань в Україні та різноманітних його аспектів зробили такі вчені: М. Баяновська, О. Безпалько, В. Головенько, Н. Заверико, І. Зверева, А. Капська, О. Карпенко, В. Кулік, Г. Лактіонова, Л. Міщик, Р. Охримчук, Т. Окушко, Ж. Петрочко та ін. Вивчення неформальних молодіжних об’єднань –

відносно нова проблема вітчизняних гуманітарних наук, яка інтенсивно досліджується.

Історичні аспекти виникнення, розвитку та діяльності неформальних молодіжних об'єднань розглядали Д. Ольшанський, В. Лісовський та ін. У працях І. Башкатова, С. Косарецької, С. Левікової, О. Лісовця, О. Панагушиної, Ю. Поліщука, С. Харченка, С. Чернети та інших вивчено окремі різновиди неформальних об'єднань, процеси їхнього становлення, взаємодії з соціальними інститутами, технології роботи соціального педагога з учнями – членами неформальних підліткових груп тощо.

Аналітичний огляд джерельної бази дає підстави для констатації того, що українські й зарубіжні вчені зібрали велику кількість теоретичного матеріалу, який стосується проблематики дослідження. Так, питання соціальної профілактики поведінки неповнолітніх, перевиховання “важких” підлітків відображено в дослідженнях С. Алексеєва, С. Белічевої та В. Фокіна, А. Захарова, К. Ігошева, Д. Колесова, С. Коношенка, С. Нечаєва, В. Єрмакова та ін.

Проблеми естетичного розвитку особистості, художньої творчості та художньо-естетичної інформації розглянуто в роботах (В. Андреев, Р. Грановська, Г. Локарева та ін.), у яких доводиться, що в розвитку та формуванні творчої особистості важливе місце посідає соціальний педагог, вихователь, організатор позакласної та виховної роботи. Учнівська молодь в творчих неформальних об'єднаннях відзначається креативним, мистецьким способом вираження свого ставлення до навколишнього світу. І тому в роботі з цією категорією молоді необхідним є використання спеціальних методів педагогічного впливу та розвитку творчих здібностей, формування готовності до виявлення творчості в соціально схвальній формі.

При очевидному розмаїтті досліджень, присвячених розробці превентивних і корекційних заходів щодо подолання негативних тенденцій у середовищі учнівської молоді, залишаються й нез'ясовані питання. Так, не знайшла поки що належного висвітлення проблема формування суспільно-

нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях.

Саме на вирішення означеної проблеми й було спрямовано наше дослідження. Розробка даної проблеми зумовлена необхідністю створення умов і можливостей для самореалізації учнівської молоді в творчості; приведення поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях у відповідність із суспільними вимогами; вдосконалення методичного забезпечення вирішення проблеми соціалізації учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях.

Результати дослідної роботи представлені у монографії, яка, на наш погляд, може представляти інтерес для науковців, викладачів і студентів педагогічних закладів, педагогів-практиків, а також батьків.

РОЗДІЛ І

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ТВОРЧИХ НЕФОРМАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАНЬ

1.1. Соціалізація учнівської молоді в умовах впливу неформальних молодіжних об'єднань

Проблема впливу соціального середовища на юне покоління завжди була в полі зору дослідників різних галузей науки про людину. Як відомо, залучення суб'єкта до суспільства здійснюється через сім'ю, школу, групи однолітків тощо. Ці соціальні інститути, безперечно, справляють вплив на соціальне становлення особистості. Проте нинішні умови розвитку суспільства і функціонування в них молодого покоління характеризуються появою нових сфер життєдіяльності, в яких відбувається соціалізація особистості.

Суть соціалізації полягає в тому, що вона є процесом і результатом розвитку та самозміни людини під час набуття нею соціального досвіду. Досліджуючи дефініцію "соціалізація" ряд вчених, серед яких Г. Андрєєва, І. Зверєва, А. Капська, Н. Лавриченко, Л. Лесохіна, М. Лукашевич, В. Москаленко, А. Мудрик, С. Савченко та ін., зазначають, що у процесі соціалізації формуються соціальні якості, цінності, знання, навички людини. Крім того, відбувається перетворення природних рис, а також засвоєння людиною елементів культури, соціальних норм та цінностей, які існують у суспільстві під впливом різних соціальних інститутів та механізмів соціалізації.

Слід зазначити, що вплив соціальних інститутів на процес соціалізації особистості, домінування тих чи інших механізмів соціалізації може змінюватися залежно від особливостей віку. Охарактеризуємо особливості соціалізації учнівської молоді, оскільки саме у цьому віці соціалізаційні процеси виражені досить яскраво.

Беручи до уваги дослідження Л. Шелестової, можна сказати, що учнівська молодь зазвичай перебуває на тій стадії

соціалізації, коли діють механізми не лише засвоєння соціального досвіду через спостереження, наслідування, адаптацію, а й активного перетворення матеріальної і духовної культури, переживання соціальних норм і цінностей. Саме тому, на її думку, у цьому віці, формування навичок прийняття рішень і становлення активної життєвої позиції стає якщо не вирішальним, то принаймні необхідним і важливим чинником успішної соціалізації особистості [294, с. 37].

Як зазначає І. Кон у юнацькому віці відбуваються якісні зрушення у розвитку самосвідомості дитини, що обумовлює певні зміни у стосунках між нею і середовищем. Основним новоутворенням в особистості учнівської молоді є бажання бути і сприйматися іншими не дитиною, а дорослим. Відчуття “дорослості” виражає нову життєву позицію стосовно себе, інших людей і світу загалом. Соціальна активність виявляється у прагненні до засвоєння норм, цінностей і способів поведінки, які наявні у світі дорослих і в їхніх стосунках. Внутрішні зміни неминуче викликають і зовнішні. Це стосується насамперед змін у стосунках із дорослими. Молодь починає опиратися вимогам, які раніше виконувала, ображається і протестує, коли обмежують її самостійність. Як результат, виникає загострене почуття власної гідності, молодь претендує на довіру з боку дорослих і надання їй самостійності [55, с. 217–223].

У свою чергу Л. Божович наголошує на тому, що вже на початку юнацького періоду складається суперечлива ситуація: з одного боку, в дорослого ще зберігається ставлення до молодої людини як до дитини, з іншого – молодь прагне до самоствердження. Власне, ця суперечність, на думку дослідника, і є джерелом конфліктів та проблем у взаєминах між дорослими і молоддю [36, с. 37–48].

Дотримується цієї позиції і І. Ільїн. Вчений вважає, що нерідко конфлікт між дорослими та молоддю набуває хронічної форми. Зокрема часто молодь суворо обмежується у своїх діях дорослими. Або ж дорослі висувають вимоги, які вже не сприймаються молоддю: наприклад, учитися лише на “добре” і “відмінно”, займатися музикою, ходити до спортивної

школи, вивчати іноземну мову тощо. Така ситуація в подальшому викликає відчуженість молоді, упевненість у несправедливості дорослого, які підтримуються уявленнями про те що дорослий не розуміє і зрозуміти не може, й не хоче [97].

Отже, аналізуючи якісні зрушення у розвитку сомосвідомості молоді, можна стверджувати, що молодь стає суб'єктом соціальної діяльності в історичному процесі розвитку суспільства. З точки зору механізму соціалізації молода людина, вступаючи в життя, спочатку є об'єктом впливу соціальних умов, сім'ї, друзів, інститутів навчання й освіти, а потім у процесі дорослішання та переходу від дитинства до юності вчиться й починає сама творити світ, тобто стає суб'єктом усіх соціально-економічних, політичних та суспільних перетворень. За думкою Г. Андрєєвої це питання треба розуміти як становлення активного соціального суб'єкта в процесі засвоєння ним соціального досвіду в трьох сферах: практична діяльність, спілкування, самосвідомість [9]. Загальною характеристикою цих сфер є процес розширення соціальних зв'язків. Тому, в ситуації вибору змісту і форм діяльності кожна молода людина прагне керувати власним розвитком як процесом, і в залежності від системи виховання, моральних установок виробляється специфічний молодіжний світогляд і стиль життя – субкультура.

У “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” субкультура визначається як сукупність специфічних соціально-психологічних принципів, що впливають на стиль життя і мислення певних груп людей, і що дозволяють їм усвідомити і затвердити себе в якості “ми”, відмінного від “вони” – решти представників соціуму [51]. Цілком очевидно, що саме молодіжна субкультура зумовлює появу неформальних молодіжних об'єднань і забезпечує живильне середовище для них.

Неформальні молодіжні об'єднання як феномен соціальної і педагогічної дійсності – явище складне у визначенні та диференціації. І тому його розгляд суперечливий за своєю суттю, у зв'язку з чим історію виникнення та розвитку

неформальних молодіжних об'єднань неможливо уявити як ланцюг конкретних, що послідовно змінюють один одного, подій та етапів. Можна виділити лише загальні тенденції, які пов'язані як з психолого-педагогічними, соціальними, політичними протиріччями суспільства, так і з процесами, що протікають у галузі культури.

Люди, поведінка яких не відповідала нормам суспільства, існували завжди. При виборі життєвого шляху й становленні світогляду ті, що не знаходять підтримки і схвалення в суспільстві, йдуть в інший світ, неофіційний і неформальний. Там вони створюють свою систему комунікацій, норми і правила. Вони ділять всіх на "своїх" і "чужих". Об'єднання людей зі спільними поглядами та типом поведінки відомі з давніх часів (філософські школи, лицарські ордени, літературні й художні школи, масонські ложі). Ще в стародавній Греції філософ Діоген був відомий тим, що жив в бочці, в епоху Середньовіччя єретики заперечували канони церкви. До неформалів можна віднести також середньовічних вагантів, блазнів при королівських дворах, перших царських дружинників тощо.

У ХХ ст. молодіжна культура починає формуватися як вираження протесту проти певних форм цивілізації, розвитку індустріального суспільства й панівного становища дорослих. Молодь почала виділятися як самостійна соціальна група, а не тільки як вікова група з психологічними особливостями. Як показують дослідження Т. Єгорової [82, 83] та Ф. Штіммера [358], з 20-х рр. ХХ століття неформальні молодіжні об'єднання в їхньому сучасному розумінні починають сприйматися як закономірне явище соціального життя і функціонують як самостійне субкультурне утворення [175, с. 43–67].

Сьогодні поняття "неформали" є широко вживаним у буденному житті. У громадській думці поняття "неформали" асоціюється з розпливчастим визначенням молодіжного об'єднання, що конфліктує із суспільством. На думку О. Лісовця, для традиційно орієнтованої частини суспільства "неформали" – незвичайна і незрозуміла молодь, якій властиві

неформалізм, нонконформізм, конфлікти із суспільством, претензії на нетрадиційні життєві орієнтири [137, с. 200].

У “Російській педагогічній енциклопедії” поняття “неформальні молодіжні об’єднання” визначається як “соціальні групи з різною громадською орієнтацією” [239, с. 44], єдина загальна характеристика яких – відсутність офіційної реєстрації. У соціології неформальні об’єднання – це різновид самодіяльних об’єднань, які характеризуються орієнтацією на забезпечення міжособистісного спілкування, на задоволення соціально-психологічних потреб [11, с. 36]. У соціально-педагогічній літературі (О. Безпалько [22], М. Галагузова [260], А. Капська [100], А. Мудрик [170] та ін.) неформальні об’єднання тлумачаться, з одного боку, як групи чи об’єднання людей, домінантою поведження яких є неформальне спілкування один з одним, а з іншого, – масові рухи і групи, які виступають проти стагнації і бюрократизму, висувають і реалізують пропозиції, альтернативні офіційним суспільним і державним органам та організаціям. Зокрема, в роботах М. Ярмаченка неформальні об’єднання розглядаються як “соціальні групи з різною суспільною орієнтацією” [332, с. 340]. Низка німецьких дослідників (Д. Дамм, В. Шелд, Ф. Штіммер та ін.) характеризують молодіжні об’єднання як групи, де здійснюється добровільна взаємодія членів за інтересами, де реалізується їхня активність, здійснюється соціалізація [82, 83].

У загальному вигляді поняття “неформальні об’єднання” охоплює різні за віком, способом організації, ідейною спрямованістю, змістом діяльності групи. Це і дворові спільноти, і групи за інтересами. У цьому, найширшому понятті, “неформальне” означає, що знаходиться поза офіційними структурами. Одним із більш змістовних, на наш погляд, є визначення О. Лісовця: “Неформальне об’єднання – добровільне самодіяльне громадське формування, яке виникає переважно з ініціативи “знизу”, діє в інтересах своїх членів незалежно від мети й характеру об’єднання” [137, с. 200].

На сьогодні неформальний рух продовжує розвиватися, трансформуватися і є важливою рушійною силою в молодіжному суспільстві. Він характерний для більшості країн світу. За оцінками соціологів, приблизно 25% молоді в Україні належать до неформальних об'єднань [11]. І не лише масовість є його ознакою, а й всеохоплюючий вплив на молодь, що зумовлює тенденції приєднання до групи, де особисті інтереси і світобачення не відповідають загальним.

У дослідженнях з цієї проблематики (Т. Драгунової [78], А. Коен [340], А. Мудрик [170], Р. Мертон [161], В. Мясіщева [172], Т. Окушко [178], Р. Охрімчук [186] та ін.) існує низка підходів, які пояснюють сутність та причини залучення молоді до неформального об'єднання. Актуальним для нашого дослідження є виділення лише деяких із них: соціопсихологічний, функціональний та культурологічний.

Представники соціопсихологічного підходу (А. Коен [340], Р. Мертон [161], А. Мудрик [170]), по-перше, пов'язують схильність до ненормативної поведінки в колективній формі з психофізіологічними особливостями юнацького віку (внутрішні протиріччя, невизначеність рівня домагань, конфліктність, наявність акцентуацій, неадекватність самооцінки, максималізм тощо), оскільки саме юнацький вік є критичним як у біологічному, психічному, так і в соціальному розвитку. По-друге, формування молодіжних субкультур та механізми залучення до неформальних молодіжних об'єднань розглядаються в контексті соціалізації. На ранньому етапі досліджень акцент робився переважно на молодь як жертву соціалізації, та формування субкультур бачилось скоріш як порушення механізмів соціалізації. У дослідженнях закордонних соціологів причиною створення молодіжних неформальних об'єднань визначено несприятливе середовище, соціальне оточення, що не залишає можливості для нормальної соціалізації.

Досить цікаві результати дає функціональний підхід. Його представники – Т. Парсонс [192] та Ш. Айзенштадт [2] – вважають, що всі молодіжні об'єднання, не зважаючи на

поведінку, стиль та сленг, були, в кінцевому результаті, деякими адаптивними формами. Їхнє існування допомагає суспільству в цілому досягати стабільності, і з цього погляду вони соціально значущі та позитивні.

З точки зору культурологічного підходу до молодіжних об'єднань відносять групові об'єднання і явища, що являють собою альтернативні форми суспільних чи культурних процесів. Іноді такі групи – своєрідний виклик суспільству, протест проти суспільних явищ, що відображає процес пошуку нових ідеалів. Елементи неформальних поведінкових установок, які С. Мамонтов називає контркультури, завжди присутні в культурі поколінь [153, с. 116]. Контркультура демонструє одвічний конфлікт “батьків” і “дітей”, в основі якого – переоцінка молоддю суспільних цінностей. Його гострота зумовлена станом суспільства, а також ступенем невідповідності ідеалів і реальності життя. Обставини життя в суспільстві створюють передумови для об'єднання молоді в групи, які є чинником, що формує колективну свідомість і загальні поняття про соціально-культурні цінності.

Згідно з поглядами І. Башкатова [20], С. Косарецької [116, 117], Н. Победи [166], Л. Шабанова [310] та ін., оформлення молодіжних неформальних об'єднань у самостійну соціально-культурну практику і способи самореалізації їхніх носіїв склалися роками, іноді десятиліттями. У результаті була створена певна система, що спеціалізується на тому чи тому різновиді дозвілля, творчого самовираження й соціальної маніфестації молодіжних культурних рухів, між якими позначилися чітко налагоджені канали комунікації та “розподілу ролей”.

Відповідно до культурологічного підходу однією з головних причин виникнення неформальних молодіжних об'єднань є особливості сучасного етапу розвитку суспільства, що зумовили виникнення діяльності молоді, спрямованої на формування своєї культури, яка відрізняється від офіційної. Цей процес ґрунтується на запереченні існуючої культури,

коли нова система цінностей ще не вироблена, тому знаходить вираження в образній, емоційно-чуттєвій творчій формі.

Беручи до уваги ці підходи та дослідження І. Башкатова [20], С. Косарецької [116, 117], А. Медрі [159], Н. Победи [166], О. Лісовця [137] та ін., основні чинники виникнення неформальних молодіжних об'єднань ми розділили на три групи: психолого-педагогічні, соціально-педагогічні та культурологічні (рис. 1. 1).

Рис.1.1. Чинники виникнення неформальних молодіжних об'єднань

Характерною ознакою психолого-педагогічних чинників виникнення "неформальності" є природне прагнення людини до об'єднання з іншими, творення стійких форм взаємодії з ними. Так, Ф. Райс вважає психологічною основою об'єднання в стихійні групи "...природний потяг дітей один до одного" [236].

Така єдність досягається солідарністю для досягнення будь-якої мети, єдністю правил, що визначають життя об'єднання, основою якого, на думку дослідника, є "внутрішнє переконання" дітей та "дух групи", тобто її громадська думка [236, с. 87]. Молоді люди заражаються один від одного незвичайністю одягу, дій, ритуалів. У їхньому середовищі діють підсвідомі закономірності поширення моди. Незвичайне і дивне привертає увагу молоді, вона починає його наслідувати. Саме зараження і наслідування полегшують завдання виділення з навколишнього середовища [159, с. 52-60].

Як зазначає Л. Божович, у юнацькому віці відбуваються якісні зрушення в розвитку самосвідомості, що зумовлює зміни у стосунках між молоддю та середовищем. Основним новоутворенням є бажання бути і сприйматися іншими не дитиною, а дорослим. Відчуття "дорослості" виражає нову життєву позицію стосовно себе, інших людей і світу загалом [36, с. 37-48, 217-223].

Окрім природного прагнення молоді до самостійності на всіх етапах організації власної діяльності, на думку Л. Шелестової, однією з причин виникнення неформальних молодіжних об'єднань є результат ситуативного або довготривалого збігу прагнень, інтересів і думок, пріоритетів, уподобань певної групи, а також наявність певних психолого-педагогічних суперечностей, що підштовхують молодь до ізолюваної від дорослих самодіяльності [294, с. 40]. Однак, як зазначає С. Косарецька, молода людина, яка прагне до самореалізації, хоче бути самою собою, ще остаточно не засвоїла механізмів соціального гальмування, які переважно стримують дорослих [116, 117]. Так, Р. Мертон інтерпретував залучення до неформального об'єднання молоді як наслідок розриву між домаганнями молодої особистості та можливостями їх реалізації в тому соціальному просторі, в якому живе молодь. З огляду на це можна сказати, що коли молодь відчуває потребу в неформальному об'єднанні, в дію вступає один із психологічних захисних механізмів – сублімація. У психології сублімація визначається як найбільш

адаптивна форма захисту, оскільки не тільки знижує почуття тривоги, а й приводить до результату, який схвалює суспільство (Мак-Вільямс Ненсі, З. Фрейд). Вона виявляється в тому, що молодь, відчуваючи потребу в самоствердженні серед дорослих, а також реалізації своїх здібностей і не завжди знаходячи шляхи для цього, вимушена замінювати цю потребу іншою, яку можна реалізувати в неформальному об'єднанні, менш важливу але реально здійсниму. Саме це прагнення за відсутності вміння бути самим собою штовхає молодь на шлях пошуку чогось незвичайного, яке вона й знаходить у неформальному молодіжному об'єднанні.

Прагнення виділитися, знайти автономність і незалежність має індивідуальний характер: одному виділитися важко, а гуртом – легше. Таким чином, зараження і наслідування, накладаючись на індивідуальне прагнення до виділення, спотворюють мету, заради якої молодь починає ті чи ті неформальні дії [132, с. 3–8]. На нашу думку, в результаті молода людина не виділяється, а, навпаки, розчиняється в натовпі собі подібних. Психологічно – це ознака групового (стадного) поведіння. За наявності конкурентів, недоброзичливих опонентів, ворогів знову спрацьовує потреба виділення і виокремлення, але вже не на індивідуальному, а на стадному рівні. Так, підтримка “образу ворога” є однією з умов існування асоціальних неформальних об'єднань.

Друга група чинників – соціально-педагогічних – пов'язана з проблемами, що виникають у середовищі існування індивіда. Сьогодні, як відзначає колектив авторів під керівництвом В. Доній, слабшає сімейний канал соціалізації, знижується вплив авторитету батьків на дітей через відсутність уваги з їхнього боку. Не сприяє зміцненню батьківського авторитету і зростаюча кількість неповних й алкоголізованих сімей, які не в змозі виконувати свої виховні функції [86, с. 70].

Чимало науковців (М. Лукашевіч [142], А. Медрі [159], С. Плаксії [187], В. Оржеховська [182, 183] та ін.) вважають важливим фактором виникнення неформальних молодіжних об'єднань експансію засобів масової комунікації, що

пропагують насилля, жорстокість, секс тощо. Очевидним є зменшення їхнього духовного впливу на молоду особистість, що зумовлює девальвацію загальнолюдських цінностей Істини, Краси, Добра.

У дослідженнях П. Бабочкина [16], А. Демічевої [76], І. Дубровіної [81], А. Толстих [285] та ін. відзначається, що сьогодні в Україні очевидними є відсутність активної роботи з молоддю, скоординованості культурно-дозвілєвої та освітньо-виховної діяльності, відірваність її від інтересів молодих людей і формалізм у її реалізації. Тому в молоді накопичується енергія, яка шукає втілення. Не відчуваючи взаєморозуміння, умов для самовираження в офіційних організаціях, сім'ї, школі, молодь іде в неформальні молодіжні об'єднання.

Зокрема, С. Чернета однією з важливих причин виникнення молодіжних неформальних об'єднань вважає сувору регламентованість та адміністрування школи, де маса заходів проводиться "для галочки". Ці заходи не цікаві учнівській молоді, не потребують від неї активності, а значить не проникають в її душу, не захоплюють, не дають виявити свої здібності [308, с. 40]. Цієї думки дотримується і Л. Шелестова. Вона вважає, що сьогодні в процесі соціалізації учнівської молоді існують деякі суперечності. З одного боку, зростає активність молодих людей, їхня потреба в самореалізації, з іншого, – поглибився педагогічний формалізм в організації виховної роботи. Діяльність учнівської молоді жорстко регламентується, використовуються форми, в яких усе наперед продумано, підготовлено, заплановано [294, с. 40]. Тобто така організація навчально-виховного процесу в навчальних закладах не дає учнівській молоді можливості виходу творчої енергії, активної діяльності. Як результат, утворюється організаційний вакуум, в якому неодмінно виникає стихійна самодіяльність об'єднань. Ю. Шайгородський у своїх дослідженнях ціннісних орієнтацій учнівської молоді у сфері спілкування доводить, що дефіцит престижу у школі (позашкільних установах) не лише підвищує для молоді значущість неформального об'єднання, а й може викликати

серед членів спільності боротьбу за розподіл знаків уваги, за авторитет [311, с. 17].

Так, порушення будь-яких потреб у сфері міжособистісних відносин в офіційних групах – сім'ї, класі – призводять до того, що молодь випадає зі сфери їхнього впливу та потрапляє під вплив неформального оточення. Доведенням цієї позиції є дослідження Е. Перрі. Науковець зазначає, що "...вибір молодіжної групи переважно провокується неправильним вихованням у родині або взагалі його відсутністю. Саме недостатність любові та тепла штовхає молодь у неформальне об'єднання, де вона компенсує цей недолік дружбою. Молода людина шукає взірець, на який могла б орієнтуватися, і якщо в батьків немає часу, молодь підпорядковується ієрархічному порядку, що встановлений об'єднанням" [359, с. 48].

У молоді, на думку В. Мясичева, набагато сильніше, ніж у дорослих, розвинена потреба у спілкуванні. Дотримується цієї позиції й Т. Драгунова. Дослідник визнає, що спілкування з товаришем виділяється в особливу самотійну діяльність молоді людини, намагання потрапити в середовище однодумців [78, с. 19-21]. Отже, молодь шукає сферу спілкування, де вона може бути особисто помітною, може задовольнити свої потреби й інтереси, ціннісні орієнтації. Саме в неформальному об'єднанні відкривається можливість для своєрідного "примірювання" майбутніх соціальних ролей, а також нерідко вперше молодь дізнається про ціну людяності, дружби, колективізму, зіштовхується зі зрадництвом, обманом, насиллям. Участь у неформальному об'єднанні – це своєрідна допомога молоді в кризовий віковий період. Е. Еріксон на підтвердження цієї думки ввів поняття "психосоціального мораторію" – періоду, коли молоді дається відстрочка прийняття ролей і норм дорослих та надається можливість експериментувати зі своєю ідентичністю, пробувати альтернативні ролі і способи життя.

Результати психолого-педагогічних досліджень (М. Баяновська [21], І. Зверєва [91], Л. Коваль [109], В. Прилуцький [233] та ін.) підтверджують, що більшість

активних неформалів після виходу з об'єднання вже не страждають юнацькими комплексами, не "бунтують" з незначних приводів і за допомогою різноманітних інституційних форм інтегруються в суспільні відносини [269, с. 383-390]. Підтримує цю думку й І. Сундієв, який вважає, що залучення молоді до діяльності неформальних об'єднань варто розглядати як шлях самореалізації, як добровільне об'єднання з метою вирішення спільних проблем. На думку дослідника, молодіжні об'єднання є тим соціальним інститутом, за допомогою якого створюються умови й реалізуються інтереси, потреби молоді у всіх сферах життя: економічній, політичній, соціальній і духовній [277, с. 97].

У свій час значну увагу вивченню неформальних об'єднань надавав С. Шацький. Він убачав їхню позитивну роль у тому, що саме вони найбільш повно задовольняють потребу молоді у вибіркового спілкуванні, в активності та самоствердженні, завдяки чому так звані "вуличні хлопчиська" добре орієнтуються у складних умовах навколишнього життя" [314, с. 182-193].

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що для багатьох молодих людей, які конфліктують з дорослим світом, включення в неформальне об'єднання дає компенсаційний ефект. Не маючи раціональних засобів впливу на дорослих, молодь за допомогою карнавальних, ритуально-символічних дій і зухвалого зовнішнього вигляду (гребінь волосся, залізні ланцюги, свастика, емблеми черепа, сережка у вусі та ін.) частково знімає внутрішнє напруження, привертає увагу навколишніх. Такі зовнішні засоби допомагають їй припинити внутрішній конфліктний діалог із дорослими, переводять його в діалог зовнішній і допомагають зняти напругу.

Третя група чинників пов'язана з прагненням молоді створити власну нову культуру. Соціологічні дослідження (В. Банах [176], В. Головенько [64], А. Зінченко [176], О. Паламарюк [190] та ін.) дозволяють визначити тенденції безпосередніх зв'язків між загальноосвітнім рівнем учнівської

молоді й такою соціальною рисою, як потреба у творчості – один із чинників неформальності.

Від природи кожна людина має можливості, зумовлені анатомо-фізіологічними особливостями організму та властивостями психіки. Але крім цих заданих ресурсів, кожен певною мірою наділений і творчим потенціалом – здатністю до створення нового. За визначенням Ф. Баррона, творчість є загальною умовою як розвитку еволюції, так і розвитку особистості, є механізмом взаємодії певних систем, яка призводить до розвитку [334]. Так само О. Чаплигін встановив, що становлення, розвиток і реалізація творчих можливостей молоді – це складний процес, який відбувається у ході взаємодії як внутрішніх механізмів творчої активності (потенціалу), так і зовнішніх обставин, факторів. Зокрема, важливе значення мають соціальні фактори функціонування творчого потенціалу, які охоплюють систему зв'язків і відносин, сфер життєдіяльності суспільства, що впливають на креативні процеси в різних проявах [307, с. 135]. Дотримується цієї позиції і В. Вербець, який вважає, що творча самореалізація молоді передбачає реалізацію творчої активності в значущих сферах життєдіяльності, що її задовольняє. При цьому необхідно, щоб успішність цієї реалізації визнавалася та схвалювалася визначними для молоді особами [53, с. 30]. Так, для молоді особливе значення набуває творча самореалізація через досягнення автономії від дорослих у неформальних об'єднаннях.

Чимало авторів (С. Косарецька [116, 117], В. Кулік [123], Н. Синягіна [254], Ж. Петрочко [226] та ін.) доводять, що об'єктивно енергія, сила й потенції молодого покоління здатні відігравати позитивну роль у розвитку суспільства за умови, коли його активність буде спрямовано в позитивне русло. Це пояснюється тим, що молодь, яка має творчі здібності, шукаючи можливості для самореалізації і не знаходячи їх в рамках існуючих організацій, об'єднується у творчі неформальні об'єднання. При цьому їхня роль для молодих людей є більш значущою, ніж педагогів чи батьків. Ця

особливість, на нашу думку, якраз і спонукає молодь до об'єднань. Вивчення їхньої діяльності засвідчує, що привабливість полягає передусім у можливостях самореалізації та самоствердження у процесі спільної творчої діяльності. Однак їхня творчість не вписується в рамки суспільно й офіційно визнаного мистецтва. Групова замкненість, протистояння загально визнаним цінностям і традиціям характеризують їх саме як неформалів.

Можна сказати, що саме особистісна орієнтованість, відмежованість від державних органів, певний незалежний простір для творчої самореалізації і є стимулом для молоді при входженні в неформальне об'єднання. А особливо, як зазначає А. Маслоу, в творче неформальне об'єднання, діяльність якого спрямована на актуалізацію та реалізацію потреб вищого, духовного рівня завдяки перетворенню психологічних потреб (релігійних, естетичних, моральних) на зовнішні явища, наприклад, в художні образи різних видів мистецтва (часового, просторового) [390]. Художні образи як результат насамперед духовної роботи людини, що втілені в танок, співи, музику, у візуальні образи, в літературно-поетичні, пластичні та ін., стають продуктом "творчості духовної", пізніше – творчої самореалізації та самовираження молоді особистості. Саме цей вид творчої діяльності лягає в основу духовної культури, однією з форм прояву якої є мистецтво [349].

Дослідники проблем творчості наголошують на тому, що розвиток культури в її широкому розумінні та суспільства в цілому здійснюється завдяки реалізації творчого потенціалу людини у трьох видах мотиваційно детермінованої творчої діяльності: адаптаційної, духовно спрямованої та руйнівної (Т. Волобуєва [56], А. Маслоу [349], В. Моляко [167] та ін.). Отже, можна стверджувати, що самореалізація учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях також може мати різні форми. Вони можуть бути як соціально цінними, корисними, прийнятними, так і асоціальними та антисоціальними.

Аналізуючи історичні аспекти виникнення та чинники неформальних молодіжних об'єднань, ми виділили особливості

неформального середовища (рис. 1.2).

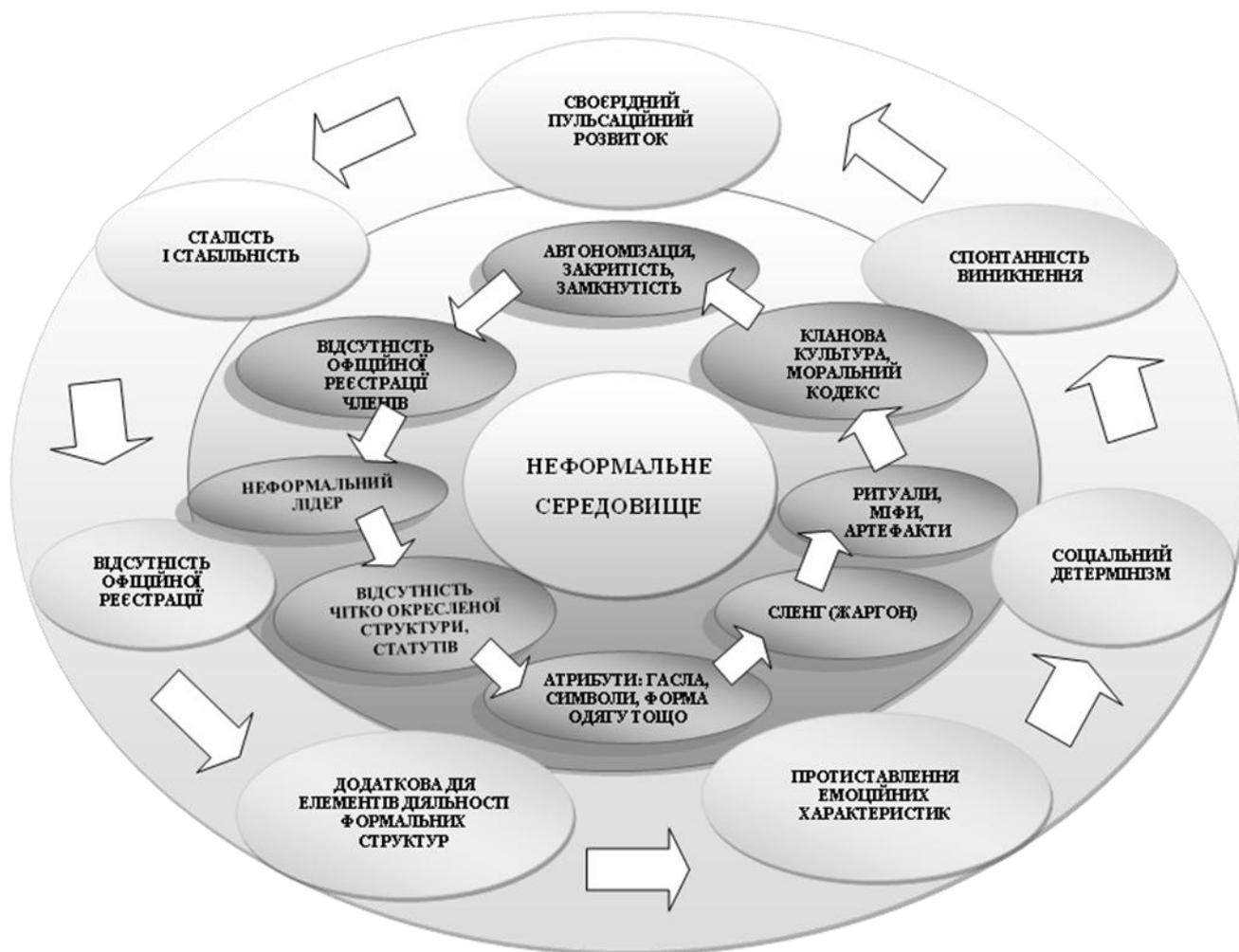

Рис. 1.2. Схема особливостей неформального середовища з урахуванням внутрішніх та зовнішніх чинників впливу на свідомість і поведінку учнівської молоді

Розглядаючи педагогічні аспекти соціального середовища та його виховний вплив на особистість, В. Ягупов наголошує на тому, що неформальне середовище є одним із його елементів, джерелом поповнення особистого досвіду, знань, об'єктивним фактором, що визначає її життєві настанови, особистісну спрямованість, характер потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, реальну поведінку, процес самовизначення і самореалізації. На думку дослідника, такий вплив може відбуватися прямо чи опосередковано [327, с. 420]. Виходячи із цього, ми поділили особливості неформального середовища на дві групи. До

першої групи увійшли ті, що безпосередньо впливають на свідомість і поведінку учнівської молоді неформальних об'єднань: наявність неформального лідера; відсутність чітко окресленої структури, статутів; відсутність офіційної реєстрації членів; автономізація, закритість, замкнутість; моральний кодекс; кланова культура; атрибутика, сленг (жаргон); ритуали, міфи, артефакти. Ці особливості складають внутрішнє коло неформального середовища. Друга група (зовнішнє коло) включає ті особливості, що опосередковано, через соціальні процеси, соціально-історичні умови впливають передусім на внутрішнє коло неформального середовища, а саме: соціальний детермінізм, спонтанність виникнення, своєрідний пульсаційний розвиток, сталість і стабільність, відсутність офіційної реєстрації, додаткова дія елементів діяльності формальної організації, протиставлення емоційних характеристик.

Як вважають І. Башкатов [20] та Т. Голобуцька [123], характерною особливістю неформального молодіжного середовища є *наявність у ній неформального лідера*, особистісні характеристики й цілі якого є близькими до об'єднання в цілому. Так, наприклад, мета об'єднання не завжди досить чітко усвідомлюється його членами, але лідер зазвичай розуміє її і веде об'єднання до досягнення цієї мети, іноді аморальної. У формальному об'єднанні авторитет лідера визначається не лише особистісними якостями, а й посадою, яку він обіймає.

Однією з відмінних рис неформального об'єднання є спонтанність виникнення, *відсутність чітко окресленої структури, статутів, цілеспрямованого формування, офіційної реєстрації членів*, але ввійти до нього буває навіть складніше, ніж у формальну структуру, оскільки неформальні зв'язки потребують більше часу на здобуття довіри з боку її членів. Якщо об'єднання у формальну групу продиктоване ззовні, то вступ до неформальної групи повністю залежить від індивіда. Саме тут виявляються його природні інтереси та самостійність.

Разом з тим, на думку І. Башкатова, "природний" вибір не завжди є вільним. Це виражається в тому, що, звільняючись від

неволі родини та школи, особистість потрапляє до неволі неформальної організації. При цьому навіть вибір конкретної неформальної групи є невільним, тому що молодь мусить приєднуватися до тієї групи, яка домінує на території її проживання (навчання) [20, с. 143]. Якщо у формальному об'єднанні контроль за поведінкою членів здійснюється через зафіксовані норми, правила, а також санкції, які приймаються на їх основі, то в неформальному об'єднанні – за допомогою норм і традицій, сутність яких залежить від рівня згуртованості групи, ступеня її “замкненості” для членів інших соціальних систем, *автономності*. Тому на неусвідомленій неформальній основі виникають правила поведінки, порушення яких переважно карається суворіше, ніж у будь-яких формальних організаціях. Тут порядок заснований на традиціях, на повазі, авторитеті, іноді на страху. Отже, не маючи офіційних посад, неформальна група функціонує на своєрідному *моральному кодексі*, за виконанням якого стежать усі члени. Це *кланова культура*, що характеризується прийняттям членами об'єднання групових цінностей і цілей, згуртованістю, співучастю і відчуттям “ми”. Для згрупування неформальних об'єднань вирішальними факторами є симпатії, звички, інтереси [132, с. 3–8].

Наступною особливістю неформального середовища є зовнішні *атрибути*, які свідчать про приналежність до певного угруповання, як-от: жаргон (сленг), гасла, символи, зачіска, одяг, зовнішній вигляд та ін. Саме вони допомагають молоді зовнішньо виокремитися в соціумі. Кожне неформальне молодіжне об'єднання виробляє свою систему цінностей (атрибутів), на основі яких розвивається специфічне почуття спільності, що актуалізується словом “ми”. На думку Т. Щепанської, за допомогою атрибутів формується загальний “культурний код”, що дозволяє молоді спілкуватися один з одним, робить можливими спільні контакти, переходи, злиття [323, с. 49]. Зміна символіки і внесення в неї змін досить часто в історії субкультури відповідало зміні ідеології носіїв субкультури, музичних пристрастей тощо.

Міфи (легенди), *ритуали* (вітання, прийняття в члени об'єднання, посвята тощо), *артефакти*, відображаючи тенденції розвитку сфери цінностей, орієнтують членів об'єднання на побудову відповідних їм моделей поведінки, реалізація яких стимулює ефективність діяльності [59, с. 326]. Повага до історії – чинник, який характеризує як саму повагу, так і знання історії неформального об'єднання. Головними елементами виступають: “музей”, у якому зберігаються артефакти; міфи і легенди; а також відомості про героїв – реальних чи вигаданих людей, які є взірцем для наслідування і які дають молоді різноманітні предмети культури, що навчають мистецтва, правил поведінки.

Соціальний детермінізм є особливістю неформальних молодіжних об'єднань, яка означає, що всі соціально-психологічні явища зумовлені соціальним середовищем, тобто вони витікають з умов життя молодих людей й виникають у процесі їхньої діяльності, відношень і спілкування [60, с. 268]. Особливим є також *своєрідний пульсаційний розвиток*, циклічність підйомів і спадів, повторюваність хвиль неформального руху, тривалість яких є різною. Так, наприклад, діяльність неформальних молодіжних об'єднань у нашому суспільстві демонструє за останні п'ятдесят років циклічність, яка дорівнює приблизно десятиом рокам [131, с. 186]. У дослідженнях В. Лісовського відзначаються такі особливості неформального середовища, як *сталість і стабільність* [135, с. 210–227]. Тобто молодіжні групи, об'єднання, угруповання, рухи продовжують існувати, незважаючи на різні об'єктивні та суб'єктивні перешкоди.

Ще однією особливістю є *відсутність офіційної реєстрації*: вона безпосередньо залежить від соціально-історичних умов. Як зазначають В. Кудрявцев [119, 120, 121] та А. Трусов [119], у певні історичні періоди відсутність офіційної реєстрації групи та її нелояльність до системи цінностей, що визначаються державною владою, передбачала кримінальну відповідальність. Двома яскравими ілюстраціями такого стану речей можуть служити дисидентський рух в СРСР і

комуністичний рух у ФРН. Зазвичай цим етапом і закінчується характеристика неформальних молодіжних об'єднань за ознакою відсутності формальної реєстрації. На наш погляд, цю характеристику відносно сучасної соціально-історичної ситуації треба доповнити однією суттєвою позицією. Якщо в радянський період наявність офіційної реєстрації гарантувала просоціальну спрямованість групи, кореляцію її цілей з інтересами і системою цінностей держави, то в пострадянському суспільстві, збагаченому демократичними ідеями, справа йде складніше. Так, існують цілком легальні, зареєстровані молодіжні об'єднання, близькі саме неформальним молодіжним групам, які здатні завдати серйозної шкоди психічному та фізичному здоров'ю молодих людей. Яскравим прикладом цього явища можуть служити релігійні сектантські об'єднання. У юридичному плані, якщо об'єднання зареєстровано, воно випадає зі сфери вивчення його як неформального об'єднання. Фактично учасники таких об'єднань не менше, а, може бути, і більше потребують педагогічної, нерідко – і соціально-психологічної, психотерапевтичної допомоги.

Ще одна особливість неформального середовища полягає в *протиставленні емоційних характеристик*: “формальне” характеризується певним порядком, що зафіксований у статуті, правилах, планах, нормах поведінки, і дає змогу свідомо координувати соціальні взаємодії для досягнення конкретної загальної мети. “Неформальне”, навпаки, ґрунтується на товариських взаєминах, особистому виборі зв'язків, є ініціативою самих учасників. Саме це породжує протиставлення формального підходу до організації молодіжного життя і вільної неформальної діяльності як результату власного вибору молоді.

Істотною особливістю молодіжного неформального середовища є *додаткова дія у ньому елементів діяльності формальних структур*. Аналіз молодіжного середовища підтверджує, що в ньому існують своєрідні неформально-формальні об'єднання. Неформали здебільшого не можуть

існувати без певного співробітництва з офіційною системою, адже тільки в її рамках вони є “неформалами”. Вони виступають своєрідними внутрішніми деструктами певної системи, тобто достатньо її лише забрати, щоб їх існування втратило будь-який зміст [308, с. 34]. З огляду на це, необхідно розрізнити деякі відмінності неформального молодіжного об’єднання від офіційно зареєстрованих громадських організацій (табл. 1.1).

Таблиця 1.1.

Порівняльна характеристика формальної та неформальної організації

Характеристика	Формальна організація	Неформальна організація
Юридичне оформлення	Юридично оформлена та проходить етапи легалізації.	Юридично не оформлена.
Офіційне оформлення членства	Видача членських квитків, нагрудних значків тощо.	Відсутність офіційної реєстрації членів.
Регламентація діяльності документами	Статут, програми чи інші програмні документи.	Не має статутів, цілеспрямованого формування.
Структура	Має структуру.	Відсутність чітко окресленої структури.
Лідерство	Лідер обирається голосуванням або призначається дорослими.	Неформальний лідер з особливими якостями.
Контроль за поведінкою членів	Здійснюється через зафіксовані норми, правила, а також санкції, які приймаються на їх основі.	За допомогою неформальних норм і традицій, сутність яких залежить від рівня згуртованості групи, ступеня її “закритості” для інших.

Було б не зовсім коректно стверджувати, що неформальні об’єднання жорстко протистоять формальним. Життєдіяльність сучасних молодих людей можна розглядати як складну міжособистісну взаємодію у формальних та неформальних об’єднаннях. З одного боку, вони живуть і діють в умовах відкритої, безпосередньої колективності, оскільки є членами навчальних, трудових, суспільних та інших

колективів, а з іншого, – їхня діяльність відбувається в умовах прихованих об'єднань. Тобто формальна і неформальна організації не протистоять, а доповнюють одна одну. І та й інша задовольняють різні потреби молоді, обидві вони необхідні для ефективної соціалізації особистості – пристосування до життя в суспільстві, засвоєння вимог, які пред'являються суспільством індивіду.

Хоча більшість молодих людей впевнена, що вони у своєму колі спілкуються як рівні, вивчення реальних взаємин дає підставу не погоджуватися з цією думкою. Майже всі неформальні об'єднання мають свою *ієрархічну структуру*, в ній виокремлюється особа, яка користується найбільшим впливом (лідер), є також інші впливові члени, рядові та “низи”. На нашу думку, розташування за ступенем впливу буває досить розгалуженим, залежно від того, як сильно відрізняються один від одного члени об'єднання за фізичним і розумовим розвитком, життєвою енергією та іншими показниками. Чим менше таких відмінностей, тим менш помітною є ця ієрархічна структура, тим важче виділити в ній “верхи” та “низи”.

На думку Л. Шелестової, позитивний вплив неформальних об'єднань молоді на особистість залежить від таких чинників: складу групи, взаємин у групі, статусу молодої людини в групі, її ставлення до свого статусу, спрямованості групи тощо [294, с. 40]. Якщо члени групи орієнтовані на позитив, активно залучаються до суспільних справ, прагнуть до особистісного самовдосконалення, мають найрізноманітніші інтереси (активна суспільна робота в школі й поза нею, заняття спортом тощо), то їхній взаємний вплив має позитивний характер. Але якщо до неформального об'єднання входять молоді люди з ненормативною поведінкою (які виявляють агресію, порушують соціальні норми, вживають алкоголь, наркотики, скоюють правопорушення тощо), то природним є негативний взаємовплив один на одного. Разом із тим, за спостереженнями психологів, у таких компаніях знижене почуття небезпеки, що може призвести до трагічних наслідків не лише для членів об'єднань, а й інших членів суспільства [7]. На думку

С. Беличевої, небезпеку таять у собі не взагалі неформальні молодіжні групи, а лише ті, в яких відбувається криміналізація неповнолітніх [25, с. 187–188].

Так, у багатьох неформальних об'єднаннях практикується “вибуховий” характер відторгнення загальноприйнятих норм поведінки та орієнтація на емансипацію і пермісивність (вседозволеність). Частіше вона виражається у формі епатажу й розкутості. Отже, всі неформальні молодіжні об'єднання мають елемент протестного змісту. Ймовірно, саме це уточнення надає теорії неформальних об'єднань досить яскраво вираженого негативістського забарвлення. На наш погляд, така позиція цілком правомірна. Як показує теоретико-методологічний аналіз цього явища, члени неформальних молодіжних груп часто схильні до порушення правових, моральних, етичних норм, тобто поведінки, що відхиляється.

Узагалі неформальні молодіжні об'єднання розрізняються за характером соціальної спрямованості свідомості й поведінки, типом групових цінностей, особливостями проведення дозвілля. Дослідженням типологій неформальних молодіжних об'єднань займалися І. Башкатов [20], І. Сундієв [277, 278], А. Толстих [285], Ф. Фрадкін [298], С. Фролов [300] та ін. Так, І. Сундієв виокремлює групи за спрямованістю самодіяльності, М. Топалов поділяє молодіжні об'єднання за спрямованістю інтересів [287]. Українські дослідники В. Кулік, Т. Голобуцька, О. Голобуцький [123] пропонують типологізацію, основою якої є характер діяльності та внутрішня ціннісна шкала субкультури, а також її вплив на молодіжне середовище загалом. Найпоширенішою є типологізація неформальних молодіжних об'єднань, що запропонував І. Полонський [231]. Відповідно до неї, всі неформальні об'єднання молоді поділяють за соціально-правовою ознакою на чотири види:

- 1) соціально нейтральні групи вільного спілкування (просоціальні);
- 2) передкримінальні чи асоціальні групи;
- 3) нестійкі кримінальні чи антигромадські групи;

4) стійкі кримінальні або злочинні групи.

В основі цієї типологізації неформальних молодіжних об'єднань лежать не стільки індивідуальні особливості їхніх членів (вік, соціальний стан), скільки мотиви їхньої діяльності. Такий підхід до розгляду неформальних молодіжних об'єднань, на наш погляд, є найбільш поширеним.

Для нашого дослідження наукову цінність мають просоціальні групи, що не несуть загрози суспільству, допомагають вирішувати соціальні проблеми. У своїй боротьбі проти дорослого світу вони не використовують антагоністичних засобів. Навпаки, молодь просоціальних неформальних об'єднань прагне висловити своє ставлення до довкілля через творчість, тим самим реалізуючи творчі здібності та самостверджуючись у суспільстві.

На думку З. Сикевич, молодій людині, в силу її вікових та психологічних особливостей, властиве передусім емоційно-чуттєве ставлення до культури [251]. Так, у більш широкому плані контекст культурного життя, культурна атмосфера стають для юнацтва можливістю для емоційної самореалізації і предметом чуттєвого обожнювання. У цьому одна з причин екстремальної, неприпустимої з точки зору суспільних норм поведінки молоді. Усе це – психологічно закономірна риса молодіжної субкультури, сприйнята оточуючими як вираження контркультури і свого роду громадський виклик. Пошуки емоційно-морального, з одного боку, і розважального змісту, з іншого, в культурній сфері супроводжуються у молоді явищем групового стереотипу й поведінки в межах свого покоління.

Отже, зазначимо, що науково-теоретичний аналіз феномена неформальних молодіжних об'єднань дав змогу виділити загальні тенденції історії їх виникнення та розвитку, а також охарактеризувати особливості соціалізації учнівської молоді в умовах їх впливу. Доведено, що неформальні молодіжні об'єднання – закономірні для сучасного суспільства явища, які необхідно вивчати, а їхнім членам – сприяти в самореалізації; що всі просоціальні неформальні об'єднання мають неантагоністичний характер, пов'язаний з інтересом

молоді до самовираження й освоєння навколишнього світу у своєрідних субкультурних формах.

1.2. Творчі неформальні об'єднання як простір самореалізації учнівської молоді

Суспільство автоматично заносить представників усіх неформальних молодіжних об'єднань у категорію носіїв девіантної поведінки. Певна логіка в цьому є, але, на наш погляд, варто диференціювати молодь – носіїв традицій молодіжних субкультур – і відповідно до цього будувати виховну роботу з нею. Для цього необхідно знати історію виникнення, особливості побуту й поведінки представників різних неформальних молодіжних об'єднань. На думку М. Титлея, в кожному неформальному об'єднанні можна побачити складне культурне ціле, значно більше, ніж поверхневі відмінності. Кожна з цих груп являє собою “малу культуру”, яка здобуває форми у стилістиці, поведінці, мові, одязі, ритуалах, здатну до творчого розвитку [284]. Г. Мак-Крекен у своїх дослідженнях наголошує на тому, що відмінності в одязі, зачісках тощо, тобто зовнішні відмінності, означають відмінності внутрішні.

У вивченні соціально-психологічних особливостей неформальних молодіжних об'єднань ми керувалися методологічними підходами, що були визначені Г. Андрєєвою [9], Ю. Бабанським [15], Л. Виготським [60], А. Спіркіним [274] та ін., а саме:

✎ конкретно-історичним. Він дозволяє охарактеризувати психологію об'єднання в динаміці, з просторово-часових позицій, пояснити не тільки минуле й сучасне конкретного об'єднання, але також прослідкувати особливості розвитку, функціонування, дезорганізації, реорганізації та можливості переходу її на просоціальний шлях розвитку;

✎ системним. Означає розгляд об'єднання як соціального організму, що виникає в процесі діяльності та характеризується певною композицією (складом учасників), структурою (тип

взаємовідносин, статусна стратифікація, поділ ролей та ін.), системою міжособистісних відносин, групових норм, цінностей, рівнем розвитку;

✎ індивідуально-особистісним. Дозволяє не тільки глибоко вивчити характеристику окремих членів об'єднань, але й виявити певну "спорідненість душ" молоді, схожість їхніх індивідуально-психологічних особливостей;

✎ діяльнісним. Дає підстави в аналізі неформальних молодіжних об'єднань вивчати параметри групового розвитку.

Глибше пізнати суть кожного з творчих неформальних об'єднань і дати їм соціально-психологічну характеристику можна дізнавшись про своєрідність діяльності кожного з них. У цьому суттєвим є виділення соціальних і психологічних показників. Також ми виділяємо загальні показники, що характеризують взагалі молодіжні групи, і спеціальні (специфічні), притаманні лише творчим неформальним об'єднанням. Визначаючи показники характеристики творчих неформальних об'єднань, ми спиралися на дослідження І. Башкатова [20], І. Сундієва [277], А. Толстих [285], Д. Фельдштейна [296] і врахували специфіку діяльності творчих неформальних об'єднань (рис. 1.3).

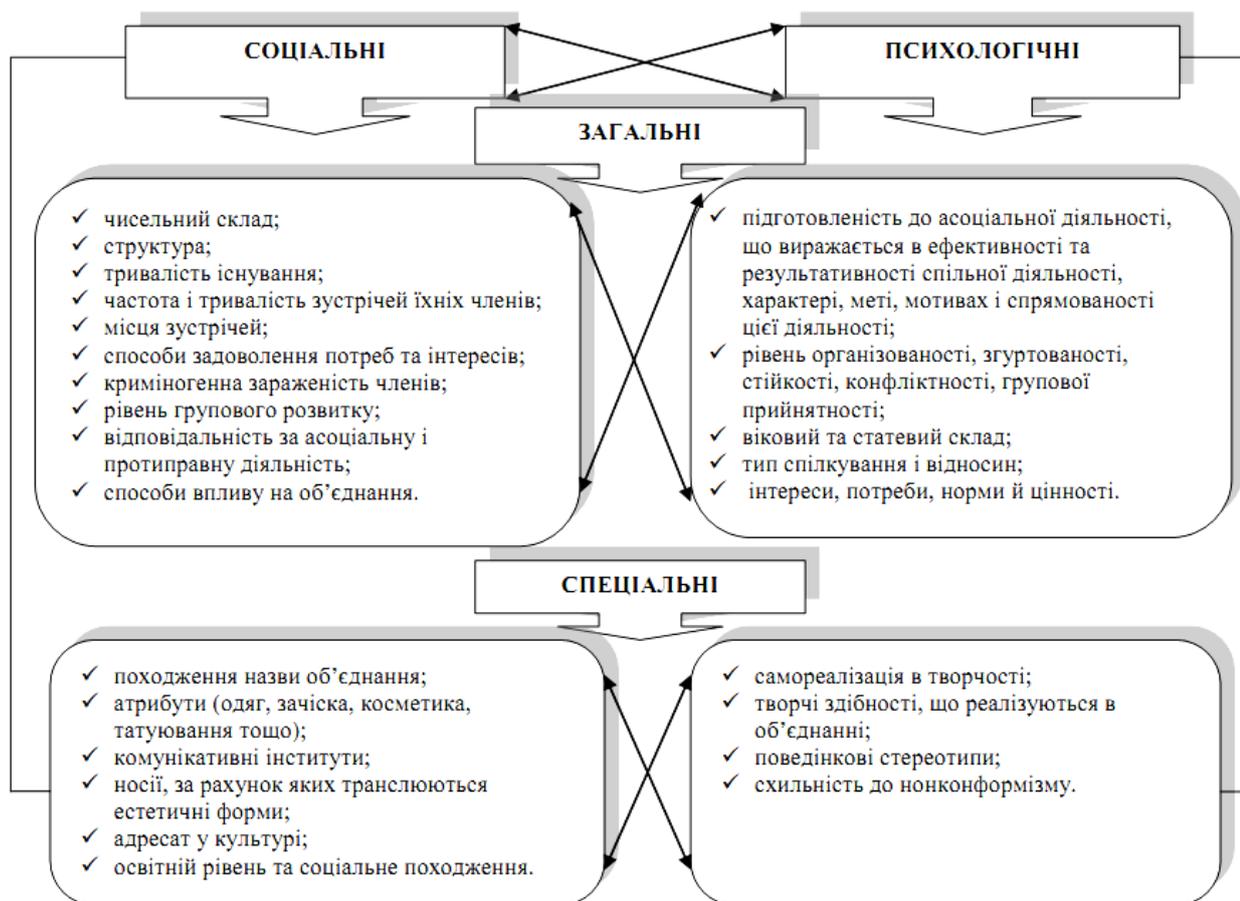

Рис. 1.3. Показники характеристики творчих неформальних об'єднань

Різноманітність інтересів, потреб і здібностей молоді обумовлюють широкий спектр діяльності неформальних молодіжних об'єднань. Так, певна частина неформальної молоді відзначається творчо-креативним, мистецьким способом вираження свого ставлення до навколишнього світу. Тим самим молоді люди реалізують свої творчі здібності та самостверджуються в суспільстві. Саме цю особливість ми взяли за основу класифікації творчих неформальних об'єднань молоді. Згідно з цією класифікацією їх можна поділити на музично-поетичні, акторські або театральні, художні та спортивно-хореографічні (рис.1.4).

Діяльність музично-поетичних неформальних молодіжних об'єднань спрямована на реалізацію здібностей до відкриття новацій у світі музики, виявлення почуттів, ставлення до подій, що відбуваються в суспільстві, за допомогою поезії. У

своїй творчості учасники реалізують право кожного на особистий вибір у розвитку або пошуках свободи, а також життя, на яке не здійснюється тиск з боку дорослих.

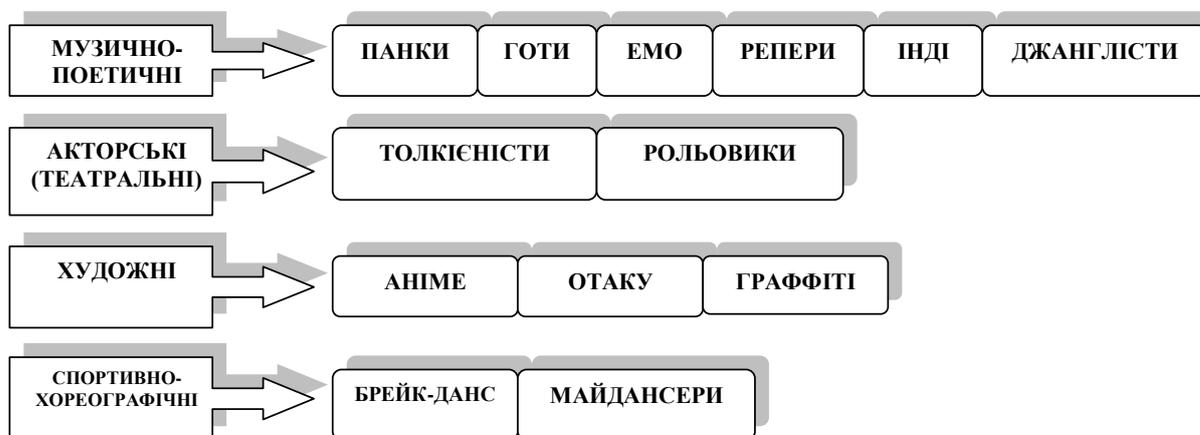

Рис. 1.4. Класифікація творчих неформальних об'єднань

Роль музики в житті сучасної молоді в багатьох відношеннях можна назвати феноменальною. Музика – символ молодіжної культури, факт, який дозволяє “відзначити” своє місце, час, а також виділитися. Саме в цих групах молодь засвоює норми і правила соціальної гри, набуває статевої ідентичності й соціального статусу. Молодіжні рухи, пов’язані з певними жанрами музики, є однією з найяскравіших і відомих субкультурних спільнот. Їхній музичний імідж формується багато в чому в наслідуванні сценічного іміджу популярних виконавців.

Більшість дослідників вважає об’єднання панків найпоширенішим і найчисельнішим серед молодіжної субкультури. Це пояснюється насамперед тим, що саме воно є надзвичайно складним культурним явищем, основною ідеєю якого першочергово було порушення стереотипів та рамок. У його основі – виклик нормам, які склалися, канонам, правилам. І. Башкатов пояснює це тим, що для неповнолітніх зовнішній епатаж – часто найбільш доступна (за рівнем розвитку, психологічним складом, соціальними можливостями) форма самоствердження, а також засіб знайти адекватне середовище спілкування [20, с. 143–256]. Саме

відмова від загальноприйнятих правил поведінки та можливість створити нові приваблює молодь у цьому неформальному об'єднанні.

За визначенням Г. Груді, панк – це агресивна поведінка, що епатує оточуючих, показове відторгнення від суспільства, провокування відрази від себе. Дотримується цієї позиції і О. Аксютіна, яка вважає, що характерною рисою панків є епатаж – показове знуцання над загальноприйнятими нормами поведінки. Члени цього неформального об'єднання навмисно епатують своїм зовнішнім виглядом та вчинками [4, с. 32–50].

Дослідження панк-культури (О. Бочаров [43], А. Козлов [281], К. О'Хара [177], М. Розан [237] та ін.) доводять, що панк – це не лише ненормативна поведінка, це субкультура, основою якої є прихильність до панк-року, що є вираженням своєрідного протесту проти офіційної комерціалізованої музичної культури. Культура панка відрізняється власним стилем музики, ідеологією та модою і знаходить відображення в зображувальному мистецтві, танці, літературі, кіно.

Так само Д. Олдрідж у своїх дослідженнях культури панків установив, що для них характерний інтерес до соціальної проблематики, питань екології, поширення ідеї анархізму, інститутів DIY (do it yourself), sXe (straight edge). У вузькому розумінні принцип DIY означає “робити все самостійно, бути незалежним від комерційних організацій, робити альтернативну цим комерційним організаціям власну музичну сцену (клуби, дистриб'юції, журнали, книги)”. Ширше тлумачення цього поняття можна знайти в п'ятому томі “Енциклопедії Панк-Рока Брокгауза й Ефрона”. Автори розуміють цей принцип як фундамент панк-культури, що зробив можливим її появу та забезпечив постійний розвиток, який не залежить від ставлення до неї соціальної більшості, цензури тощо [152].

Принцип sXe, який виник у середовищі американських панк-рок-виконавців як заклик проти популяризації образу “брудного панка”, в неформальному об'єднанні перетворився

в етико-світоглядний рух, що ставить на перше місце ідею самоконтролю та особистої свободи. Straight edge (англ. "straight" – прямий, і "edge" – грань, лінія – чітка грань) – філософське відгалуження панк-культури, політико-світоглядний рух, характерними рисами якого є повна відмова від наркотиків (включаючи алкоголь та тютюн), розбірливість у статевих стосунках. Прихильність до цього руху позначається трьома хрестами на тильній стороні долоні: ні-алкоголю, ні-курінню, ні-безладним статевим контактам. Також надписи DRUG FREE ("вільний від наркотиків") або POISON FREE ("вільний від отрути") використовуються в одязі й татуюваннях [177].

Вік цих юнаків і дівчат варіюється в межах між дванадцятьма і двадцятьма роками. Вони демонструють власні особливості гендерних норм та гендерної поведінки. Узагалі об'єднання панків відносять до "маскулінних". Однак їх не треба вважати ізольованими від фемінінних проявів, в основному зовнішніх: взуття на високій платформі, куртки, штани. Спостерігається прихильність до фемінінних норм атрибутики: браслетів, сережок, довгого волосся. Але ці ж атрибути в інші історичні часи вважалися притаманними як чоловікам, так і жінкам. Сережки – частий атрибут корсара, козака – і на сьогодні є не тільки елементом субкультури, але й стильовою ознакою певної національності: ромів, іспанців [245, с. 70].

Свого часу значної уваги вивченню культури панків надавав К. О'Хара. На його думку, основною ідеологією панків є прагнення до особистої свободи й незалежності. Більшість із них підтримує нонконформізм, сповідуючи при цьому принципи "покладайся на самого себе" і "не продавайся" [177]. Так панки прагнуть виразити свою належність до субкультури та власну індивідуальність завдяки віртуозному поєднанню одягу, зачіски, косметики, татуювань, прикрас тощо. Спираючись на дослідження Г. Бродського, Т. Гаміної, В. Дряпіка, Т. Стратана, можна стверджувати, що панки добре вписуються і з задоволенням беруть участь у сучасних музично-

театралізованих дійствах, бо їхнє бажання проявити себе яскраво, швидко, зараз і тут досить вдало реалізується саме у цих формах [174, с. 13–15].

Ще одним неформальним об'єднанням, в діяльності якого домінує музика, ми вважаємо емо. Емо – це сленгове визначення субкультури, яке походить від скорочення прикметника емоційний. Емо-кіди (молодь, яка належить до емо-культури) вирізняються надзвичайно сентиментальним світосприйняттям і вміють радіти будь-якій дрібниці. Але, як вважає А. Степанян, водночас навіть найменша невдача може вивести їх з рівноваги, засмутити до сліз. Вони не приховують своїх почуттів, плачуть у присутності сторонніх. Щоб не впасти в депресію, емокіди намагаються частіше спілкуватися одне з одним. Вони збираються у своїх секретних місцях, обговорюють музичні новини, життєві ситуації тощо. Але такі зустрічі трапляються не щодня, тому чимало емоکیدів ведуть щоденники в Інтернеті, діляться своїми переживаннями або спілкуються зі своїми однодумцями в он-лайні. Тому, на думку В. Козлова, комунікативним інститутом для емо є Інтернет [111].

На сьогодні думки науковців з приводу розуміння емокультури різняться. Одні вважають, що емо – це стиль музики, в якій емоції виражають через особисті тексти, поведінку музикантів на сцені, і дуже експресивний, “на грані істерії” вокал (Є. Борісова [42], Г. Бродський [174], В. Гушчін [281], В. Дряпіка [174]). Інші – що це імідж, мода і поведінка, близькі до цієї музики (В. Козлов [111], М. Розан [237], А. Федотова [295]). Дехто – що це стан душі тинейджера, який чутливо реагує на те, що відбувається навколо, вразливий, його часто не розуміють ні однолітки, ні родина (А. Козлов [110], А. Соя [272], М. Шимановський [319]).

Здебільшого цю субкультуру підтримують молодші підлітки. Серед емо прийнята бісексуальність як норма поведінки, що проявляється зовнішньо – хлопці й дівчата можуть мати однакові зачіски, одяг, атрибутику. Вважається, що гендерні ролі емо змішуються завдяки прийнятим надемоційності та “інфантильній” поведінці.

Естетичні форми емо транслюються за рахунок основних носіїв. До них належать музика та поезія. Більшість закордонних науковців вважає, що емо-музика – це одне з відгалужень панку – хардкору (Г. Бродський [174], В. Гуцін [281], В. Козлов [111] та ін.). У їхньому розумінні основне значення емокопу полягає у гіпертрофованій сентиментально-трагічній інтонації, яка в цілому співзвучна з протиріччям та максималізмом підліткового віку. Вітчизняні ж науковці наголошують на тому, що музичний стиль емо має спільні риси з інді-роком та поп-музикою (В. Лісовський [134, 135], М. Шимановський [319] та ін.).

Основні ідеологічні поняття емо (печаль, смуток, самотність та кохання) виражаються в музичному виконанні за допомогою специфічних прийомів, зокрема таких, як скримо (від англ. scream – крик) – це напрям у музиці, де перевага надається різким музичним прийомам та крикам виконавців. У більш широкому понятті бути емо означає знаходитись у смутку та писати вірші про почуття збентеження, пригніченості, самотності, смутку, злості від того, що індивідуума не розуміють. Також можна визначити характерні риси поезії емо: високий емоційний тон, написання у стилі потоку свідомості, проста рима або білий вірш, звернення до тіла, особливо до серця, використання емоційно-забарвлених прикметників, що пригнічують, мотиви швидкоплинності часу та кохання.

Важливим провідником естетичних норм є зовнішній вигляд та імідж емо. Можна сказати, що символіка емо-кідів, як і одяг, відображає їхню подвійність – схильність до переживання радості та смутку, що виражається в поєднанні двох кольорів відповідної емоційної спрямованості. Прагнення до переживання тв вираження яскравих і чистих емоцій – їхнє головне правило. Зокрема, характерною відмінністю є жага до самовираження, протистояння несправедливості, особливе, чутливе світосприйняття.

Неформальне об'єднання готів також має відношення до новацій у музиці та поезії. У готів є свій музичний стиль і своя

естетика. Сама по собі готична музика об'єднує багато стилів. Для деяких з них характерний добре поставлений оперний чоловічий або жіночий голос, елементи фолку та симфонічної музики. Загальна тенденція полягає в печальних, містичних мотивах у музиці та зовнішньому вигляді.

Поняття “гот” походить від германського племені, яке свого часу з примітивною зброєю зайняло частину Європи. “Готичний” – термін, який існував на початку XVI ст. і стосувався переважно “нецивілізованого браку смаку й освіти”. Субкультура готів (від англ. gothic – загальна назва, якою нині позначають комплекс художніх напрямків та складових) – це сучасний рух, притаманний багатьом країнам. Зародився він у Великобританії на початку вісімдесятих років минулого століття на фоні популярності готик-року – відгалуження одного із жанрів пост-панку. Зокрема М. Шимановський підкреслює, що первісно пост-панк – це декадентська музична течія з депресивним звучанням та іміджем, яка не ставила перед собою ніякої мети та завдань [320].

Образна система та культурні уподобання готів демонструють зв'язок з ідеалами літератури готичного стилю, що датується XIX ст. Як вважає Ю. Бусел, характерним наслідком цього зв'язку стало відтворення жанрово-стильових особливостей культово-ритуального мистецтва, тяжіння до образів релігійної експресії, потойбічних світів, інфернальних сил, що відбилися в пісенних текстах і сценічному дійстві [47, с. 48–54]. Вони схильні поетично висловлюватися про “красиву смерть” та симпатії до вампірів. Але, як вважає Л. Курза, якими б вони не були театральними, вони драматизують свій стан. Їхній світогляд – послідовний, певний та притягальний, до його складу входять потойбічні сили, яких немає в космології інших неформальних об'єднань [281].

Визначити загальні принципи ідеології готів практично неможливо через їхню надмірну закритість. Проте деякі припущення можна зробити: готи – чисті індивідуалісти. Вони відкидають усілякі спроби уніфікувати, узагальнити їх. Мають скорботний, похмурий вигляд, що ніби уособлює, за

висловом М. Шимановського, “живих мерців”, точніше “ожилих” мерців і вампірів [320]. Саме тому, на нашу думку, серед готів практикуються прогулянки кладовищами та поклоніння всьому, що пов’язано зі смертю, причому самі готи розглядають це як найбільш суттєву відмінність свого руху від інших молодіжних об’єднань.

Крім того, субкультура готів із самого початку мала ознаки неагресивної та інтелектуалізованої, яка багато в чому базується на богемному стилі життя та естетичних принципах декадансу. Готи – люди переважно добре освічені, тому що зрозуміти мистецтво без освіти майже неможливо. У готів є кодекс честі, який усі зобов’язані виконувати. Неписані правила вимагають поважати своїх, пристойно поводитися, допомагати одне одному та ін. Однак, на думку І. Черепенчук, у субкультурі готів закладені деякі компоненти, що можуть бути потенційною загрозою, які за певних умов можуть перерости в кримінальні або екстремістські норми поведінки. Так, автор вважає потенційною загрозою вибір кладовищ як місць найбільш улюбленого проведення дозвілля та орієнтацію на сатанізм як на один зі складників субкультури [281]. У 2006 році дослідники університету Глазго виявили, що молоді люди, прихильники готичної субкультури, більше схильні до самогубств, ніж представники інших молодіжних рухів. На їхню думку, готична субкультура дуже міцно пов’язана з естетикою смерті, тому вона особливо захоплює людей із психологічними проблемами.

За даними дослідження А. Козлова [110], представниками готичної субкультури здебільшого є юнаки та дівчата віком приблизно від 15 до 23 років. У гендерному плані є повне рівноправ’я хлопців та дівчат. Причому вплив дівчат сильно превалює, вони почувають себе комфортно в цьому об’єднанні. Узагалі об’єднання готів, за визначенням С. Свірідова, – це синтез гендерних ролей: поєднання фемінної зовнішності з маскулінною ідеологією, поведінкою й музичними смаками [245]. На нашу думку, сьогодні наявний дефіцит неформальних об’єднань, де дівчата почували б себе комфортно, тому що

зазвичай в агресивних угрупованнях відсутнє рівноправ'я дівчат і хлопців. Саме тому, в силу визначених факторів, відбувається великий приплив дівчат у середовище готів. Але в цьому потоці вагому частку будуть складати дівчата, які не стільки бажають стати представниками саме цього неформального об'єднання, скільки ті, що намагаються знайти референтне середовище з комфортними для себе умовами.

Як зазначає у своїх дослідженнях А. Лустберг [281], у готів присутній хворобливий та нав'язливий страх бути уніфікованим: небажання зливатися з натовпом, навіть якщо це натовп подібних. Саме тому готи використовують велику кількість зовнішньої атрибутики, яка шокує: рясної косметики та одягу під "мерців", "вампірів", "чаклунів", "відьом" тощо. Однак ця атрибутика передбачена для відвідування клубів та кладовищ, знаходитися в такому вигляді на вулиці готи зазвичай соромляться. Загалом можна сказати, що більшість готів носять одяг, в якому домінують чорний, фіолетовий кольори. Стиль одягу переходить від панківського до середньовічного. Крім того, як зазначає М. Шимановський, можна помітити стиль вікторіанської епохи та ренесансу, якому характерне носіння корсетів, суконь та спідниць, кофт-сіток (іноді спідниці та кофти носять і представники чоловічої статі) [320]. Саме тому одяг у стилі "унісекс" та андрогенність готів іноді не дає можливості визначити їхню стать.

На жаль, у Росії та Україні молодь, яка копіює готів, найчастіше робить це безглуздо, плутаючи їх із сатаністами, "темними". Беручи до уваги дослідження останніх років (А. Козлов [110], Л. Курза [281], С. Свиридов [245], М. Шимановський [320] та ін.), можна стверджувати, що готика як світогляд – це потяг до любові, дорога до краси, до розуміння самого себе. Готика – стиль індивідуалів. Специфіка готів у тому, що вони нагадують про смерть, страждання, намагаючись у тім віднайти свою естетику. Майже всі представники цієї молодіжної субкультури – талановиті, обдаровані особистості. Це своєрідний протест обдарованої натури проти сірості й убогості. Це об'єднання молоді відрізняється від інших не лише

своїм зовнішнім виглядом, але й тим, що вербалізує, оформлює в слові власний оригінальний культурний всесвіт.

Неформальним молодіжним об'єднанням, в діяльності якого превалює музично-поетична творчість, є об'єднання реперів. Слово "реп" розшифровується як "Ритмічна Американська Поезія", проте ця гіпотеза має багато противників, котрі доводять її хибність. Реп (анг. жаргонне, гар – стрекотіти) – специфічний вокально-виконавчий стиль поп-музики та рок-музики, що виник ще в середині 80-х в афро-американській вокальній музиці та із скоромовки диск-жокеїв. Він виник на основі етнічних ритмів, реггі та суміші різних напрямків [79, с. 169]. Сьогодні реп являє собою сольну чи групову ритмізовану речитацію (яка інтонується або не інтонується) чи промовляння текстів пісень (чи відокремлених строф). Це ритмічний речитатив з чітко позначеними римами і музичним ритмом. На думку В. Дряпіка, невід'ємною частиною репу є сети – довгі дискотечні "живі" концерти, де мікшуються ритми і басові партії в стилі диско і фанк, поверх яких МС (з анг. "майстер церемонії") начитує реп [79, с. 169].

Беручи до уваги зарубіжні дослідження хіп-хоп-культури (О. Ванг [360], С. Возжаєв [98], В. Луков [144], Р. Ширлі [355] та ін.), в сучасному репі можна виділити понад двадцять різних напрямів, кожний з яких має свою історію, школу, стиль звучання і фанатів по всьому світу. Крім музичних відмінностей, існують відмінності в соціальних ролях, що відрізняються своєю поведінкою, манерою одягатися і сленгом.

Згідно з дослідженнями Л. Шабанова [310], який значну увагу надавав вивченню об'єднань реперів, останні складаються переважно з підлітків віком від 12 до 18 років. Усі репери поділяються на ортодоксальних та поміркованих. Ортодоксальні слухають виключно реп-групи та окремих виконавців ("Coolio", "Shaggy", "Rapsooliy", "Rap", "Black Attack"). Відхилення та інтеграція в інші об'єднання вважаються неприпустимими. Вони мають власне коло спілкування і намагаються менше контактувати з навколишнім світом та іншими субкультурами. Помірковані репери не обмежуються

виключно реп-музикою і слухають різноманітну швидку музику (“Speed”, “Prodigy”, “Sash”, “ONIX” тощо). Як і ортодоксальні, помірковані репери мають групові правила. Зокрема, справжній репер має знати напам’ять біля 40 реп-груп та вміти розпізнавати їх за мелодіями. Вони уникають людських місць і збираються переважно в клубах. Для них нехарактерне вживання “тяжких” наркотиків. Виняток становлять марихуана та деякі різновиди екстазі. Крім того, особливістю поміркованих реперів є інтегрованість у спільне об’єднання з брейкерами. На сьогодні об’єднання поміркованих реперів та брейкерів являють одне ціле. Фактично різниця між ними полягає у вмінні одних танцювати брейк, а інших – впізнавати реп-групи за текстами чи мелодіями.

Атрибутика об’єднань реперів також інтегрована, а символіка (на рівні “графіті”) уніфікована. Спочатку репери намагалися наслідувати стиль одягу музикантів реп-груп, сьогодні фактично сформувався класичний “прикид” репера: штани “дизелі” та дуті (пухові) короткі куртки, всі речі на кілька розмірів більші.

Для реперів характерні підвищена корпоративність та психологічна потреба в постійному спілкуванні з однолітками. Деякою мірою ця риса пояснюється Л. Шабановим як своєрідний протест проти усамітнення людини інформаційної епохи, обмеження “чотирма стінами” окремої квартири в будинку, де не всі сусіди знають один одного, класом у школі, що нівелює індивідуальність [310, с. 216]. Зокрема, як стверджує А. Максимов [98], переважна більшість ортодоксальних реперських об’єднань є досить герметичними та агресивними стосовно панків, “скінів” та металістів. Для реперів характерне захоплення віртуальним світом. Місцем постійного “міждискотечного” перебування більшої частини реперів (переважно із забезпечених прошарків населення) є комп’ютерні клуби. Таке захоплення іграми зближує частину реперів з “геймерами” (новітня молодіжна субкультура “фанатів” комп’ютерних ігор).

Наступну групу неформальних об'єднань ми віднесли до театрального мистецтва. У діяльності рольовиків молодь може реалізувати здібності до організації та театральної інсценівки вистав, які в оригінальній костюмованій формі розповідають про загрозу і засоби попередження соціально небезпечних явищ (СНІД, наркоманія, алкоголізм); а також реконструкції історичних подій або картин змальованого в книжках часу.

Свого часу вивченням діяльності рольовиків займався А. Козлов [110]. За його визначенням, рольовики – особлива молодіжна субкультура, що з'явилася не так давно. Її представники (молодь у віці до 21 року) уявляють, що вони нібито живуть у вигаданому світі (здебільшого в епоху Середньовіччя). Зокрема вони перебирають на себе ролі вигаданих героїв зі своїми іменами, біографіями й характерами. Ці герої взаємодіють один з одним. Такі взаємодії називаються рольовими іграми РПГ (RPG), що англійською розшифровується як role playing game. Це тип ігор (зокрема й комп'ютерних), в яких учасник бере на себе роль вигаданого персонажа. Більшість рольовиків об'єднуються у клуби історичної реконструкції [47, с. 39-40]. Вони відтворюють атрибути минулого (костюми, взуття, історичну зброю) якомога точніше. При цьому, як зазначає А. Козлов, відновлюють не тільки матеріальні носії культури, а й сам спосіб життя, архаїчну мову, звичаї, манеру поведінки, давній кодекс честі [110].

Як свідчить аналіз наукових джерел (А. Козлов [110], Ю. Бусел [47], О. Лісовець [137], Л. Шабанов [310] та ін.), світовий рольовий рух започатковано публікацією трьох книг англійського професора-філолога Р. Толкіна "Володар пернів" у 1945 році, і саме цю дату можна вважати днем народження субкультури.

Зі свого боку, С. Косарецька встановила, що участь у цьому неформальному об'єднанні – своєрідне розширення традиційного стилю життя, "втеча" з цього світу. Це повне "Я"-проникнення в процес рольової гри. Це культ творчості і глибоких знань [116, с. 97]. Можливість або навіть необхідність

альтернативної самоідентифікації (прийняття ігрового імені, раси та національності) – це традиція рольовиків, символ належності до об'єднання. Вони живуть життям “іншого” світу – світу гобітів, ельфів, орків, людей і гномів [137, с. 208]. Розігрування рольових ігор відбувається в реальному часі і просторі на полігоні. Їхні учасники ведуть справжні бої, спеціальною зброєю, яка гарантує безпеку гравців. Зазвичай така гра проходить за межами міста. Музичні та інші уподобання толкієністів залежать від їхнього основного заняття. Вони надають перевагу музиці, в якій присутні етнічні та психоделічні мотиви. Толкієністи вирізняються з натовпу. Віддані своїм переконанням та поглядам, вони одягаються у середньовічний одяг, броню та кольчуги, аби бути схожими на тих героїв, яких вони грають.

Аналізуючи це об'єднання, можна сказати, що здебільшого рольовики тікають не від дійсності та особистих проблем, а від буденності. Для одних у грі з'являється можливість зняття тягара соціальних норм та обов'язків. Для інших – задовольнити потребу в реалізації акторських здібностей. Тобто в них склалася своя етика – етика героїзму, яка йде від самої гри та філософських ідей літератури у стилі наукової фантастики та фентезі. Для рольовика значними є самореалізація та самоствердження, вміння в якійсь галузі, які потребують постійного порівняння з іншими, змагання.

Неформальним об'єднанням, що також пов'язано з реалізацією акторських здібностей, можна вважати об'єднання анімешників. Аніме – це передусім назва анімаційних картин Японії. Основною діяльністю аніме є відтворення в реальному житті того, що відбувається на екрані телевізора. До числа способів відтворення входить малювання, копіювання костюма, макіяжу, зачіски анімаційного героя.

На думку Б. Іванова [95], фантазія є головним помічником анімешників під час написання авторських робіт або фанвіків. У розумінні дослідника ці роботи не повинні виходити за рамки, що поставлені японськими колегами. Тих, хто займається цим видом творчості, називають ще отаку. На

відміну від прихильників аніме, вони постійно зайняті творчістю. Малювання виконується в японському стилі манга, що перекладається як “легкий начерк” [95, с. 8]. Часто ці малюнки виконані в чорно-білій графіці простим олівцем. Для цього необхідно мати художні здібності та вміння промальовувати дрібні деталі, а також велику фантазію.

Косплей – це повне відтворення необхідного персонажа, включаючи копіювання костюма, манери, мови, макіяжу, зачіски – тобто своєрідний театр. Отаку, як і толкієністи, славляться тим, що вживаються в образ та нерідко ідентифікують себе з ним. Водночас у них повністю відсутня будь-яка ідеологія, зате добре представлено характерний сленг з великою кількістю японських слів, деколи на російський манер (“кавайно”, “хентайно” тощо). Як зазначає Б. Іванов, аніме пронизано дійсно японським духом та поглядом на речі [95]. Так, більшість представників отаку не зупиняються на звичайному копіюванні – щоб зрозуміти саму філософію, вони занурюються в історію та “практики” Японії, потрохи вивчають мову.

Специфікою гендерно-рольових стереотипів анімешників є наслідування дівчатами зовнішності хлопців за допомогою одягу, зачіски, поведінки. Протилежне явище майже не спостерігається. Але зауважимо, що в мультиплікаційних аніме-фільмах нормою є, навпаки, фемінізація чоловіка, надання його вигляду жіночих рис.

Це неформальне об’єднання має супротивників через те, що сьогодні воно стало модною тенденцією. Критики говорять про одірваність поглядів від світу та відхід талантів в іншу культуру. З іншого боку, представники аніме не організовують суспільних протестів та політичних мітингів, а просто знаходяться у своєму світі.

Незвичайні художні здібності необхідно мати і для того, щоб змалювати на стінах будівель та парканів міста балончиками з фарбою граффіті, які є свідченням захоплень та світогляду тих, хто їх створив. Термін “граффіті” (від італійського “graffito”) означає “креслити лінії”, “писати

карлючками”, “видряпувати”, а також настінний монохромний або поліхромний розпис, чия техніка близька до техніки фрески [256, с. 144-153]. У вузькому значенні словом “граффіті” прийнято називати один із напрямів сучасного мистецтва, що переплітається з молодіжними субкультурами. Граффіті – це один із трьох складників хіп-хоп культури.

Сьогодні графіті – це світовий рух, про який не перестають дискутувати, знімають фільми (наприклад, “Subway Art” (1984). На думку Д. Бушнелл, граффіті – це надписи і малюнки, що мають нелігитимний характер, служать засобом конструювання психосоціальної ідентичності та рішення індивідуальних психологічних проблем [48, с. 93-106]. Зі свого боку А. Белоусов та М. Лур’є [145] встановили, що “граффіті” притаманне більшості молодіжних субкультур. У малюнках на стінах будинків та парканах відображено символіку неформалітету. Однак, як зазначає В. Кулик, у молодіжному середовищі в середині 90-х рр. мало місце поширення окремої специфічної графіті-тусовки. Молоді люди об’єдналися навколо граффіті як способу самовираження, стилю життя та своєрідного мистецтва [123].

Як свідчить аналіз наукових джерел (А. Белоусов [145], Е. Брунер [339], Д. Бушнелл [48], А. Скороходова [256] та ін.), на сьогоднішній день граффіті займаються багато молодих людей з різних неформальних об’єднань, але домінують представники хіп-хоп-культури. Вони зазвичай пишуть на стінах назви улюблених реп-груп або окремих виконавців, назву свого міста або просто слова “hip-hop”. При деяких групах з’явилися навіть свої “crew” (майстри граффіті), які таким чином втілюють у візуальних образах інформацію про музичні колективи, деколи цим займаються самі виконавці.

Однак, як зазначає А. Белкін, існують і просто любителі граффіті, девіз яких “Ні сірим стінам!”, вони малюють на міських поверхнях різні картини, що є справжніми витворами мистецтва [26]. Автори граффіті – нечисленна група молоді, найчастіше хлопці з родин із низьким соціальним статусом та представники національних меншин, вікові рамки яких від 15

до 20 років. У зовнішньому вигляді нічого особливого: затерті джинси, спортивні куртки.

В основному “бомбінг” (розмальовування об’єктів) здійснюється пізно вночі. Важливо відзначити одну загальну закономірність вибору місця писання граффіті: здебільшого воно не сприймається граффітістом як “власне”. Очевидно, що будівлі, суспільний транспорт усвідомлюються як власність міста, а не авторів граффіті. Як уважає А. Скороходова, можливо, граффітістами може керувати усвідомлене або неусвідомлене бажання зробити цей простір хоча б частково власним, що можна порівняти з тваринним територіальним інстинктом, основним проявом якого у природі є розставлення “міток” [256]. Підлітки часто пишуть та малюють у під’їздах власних будинків, але міська будівля, на їхній погляд, є власністю “дорослого світу” та належить до чужого простору. Також і надписи та виправлення учнів у власних підручниках – один з способів символічного заперечення чужих дорослих знаків.

Захоплення граффіті має один суттєвий недолік. Українське законодавство передбачає покарання за малюнки на стінах житлових будинків. Однак вандали не мають прямого стосунку до мистецтва граффіті. Так, існує серед справжніх граффітічків неписаний кодекс честі: ніколи не малюй на житлових будинках, спорудах, що становлять будь-яку культурну цінність, школах, дитячих садках, лікарнях тощо; на пам’ятниках, меморіальних плитах; на витворах інших. Граффіті існує для того, щоб зробити сірий міський світ яскравішим та красивішим.

Соціологічні дослідження доводять, що молодь малює граффіті з різних причин: висловити протест або заклик, повідомити про будь-який факт або подію, про свої почуття – злості, ненависті, щастя, радості або любові – чи просто прикрасити сірий пейзаж міста. А. Белкин вважає це своєрідним способом самовираження [26].

Окремою специфічною молодіжною субкультурою стали прихильники танцювального стилю “брейк” (англ. break-dance

– “ламаний танець”) – вид “танцю в колі”, суцього танцювальне відгалуження в хіп-хоп-культурі. Це не народний, не класичний, не технотанець – це окремий широкий напрям танцювального мистецтва. Це танцювальний феномен, де розмиті правила й обмеження. Він іде в “ногу з часом”, характеризується своєю неординарністю, свободою і стилем виконання. Як музичний стиль “брейк” оформився ще в середині 70-х рр. на хвилі андеграундних течій в афро-американських гетто і являв собою синтез акробатики та рухів у стилі “я робот”. Зарубіжні автори (М. Брейк [336], Д. Вільямс [361], С. Возжаєв [98], В. Луков [144] та ін.) доводять, що музика в стилі брейк потребує від виконавців великої технічної майстерності. Зокрема вона характеризується жорстким “базовим” ритмом, на фоні якого звучить ритмічно неоднорідна мелодія (рваний, смиканий ритм). Також використовуються звукові ефекти: запис повторюється два рази, ніби нашаровуючись один на одного з невеликим інтервалом, що створює ефект зміщення.

Як відзначає колектив авторів під керівництвом Ю. Ярушнікова, брейкери живуть танцем, вони постійні відвідувачі дискотек. Їхньою ідеологією є звичайний гедонізм – жити задля задоволення, не перейматися соціальними питаннями. Водночас сам танець вимагає від брейкерів удосконалення свого вміння, оскільки акробатичні рухи потребують довгих годин тренувань. Тому більшість з них займається спортом, не вживають наркотиків та алкоголю [98].

Типовий одяг брейкера – джинсовий костюм, костюм джинсового крою із “декатируваної тканини”. Характерними є шкіряні нашивки на колінах та ліктях, надписи на спині, рідше – на рукавах куртки.

Один із найбільш популярних ді-джеїв DJ Кул Херк – (справжнє ім’я Клайв Кемпбелл) придумав назву фанатам нової музики: “b-boys” і “b-girls” – скорочення від “Break boys/girls” – “хлопці/дівчата, що танцюють брейк”. Break boys/girls, об’єднуючись у команди, влаштовують на вулицях танцювальні битви – батли (англ. battle). Завдяки взаємодії з суперником і

публікою, такі змагання дають простір для імпровізації та рухів. Переможцями у виступах визнаються ті, хто може виконати якомога більше нових і складних рухів, фризів, швидких і частих “забежек”, які не могли повторити суперники. Визначальне значення надається імпровізації та вільному польоту свідомості, вмінню слухати музику, виділяючи в ній смислові акценти і приховані теми мелодії.

Такі змагання між майстрами брейк-дансу, за даними досліджень, приводять до відчутних позитивних наслідків: знизилася загальна агресивність “розбірок” між вуличними бандами, негативна енергія протистояння реалізувалася в іншій формі. Тим самим, на думку І. Борисова, молодь реалізує прагнення до гедоністичного ризику. Гедоністичний ризик визначається автором як “особливий прийом психологічного впливу на сферу потреб, при якому актуалізація потреб досягається шляхом створення (штучно) небезпечних для їх задоволення ситуацій”. Основна його функція полягає в отриманні сильних емоційних переживань, що виникають у ситуації небезпеки” [41, с. 60–64]. Цей прийом психологічного впливу може бути застосований до різних видів потреб. І. Борисов установив зв’язок гедоністичної спрямованості з участю в різних видах спорту, пов’язаних із ризиком, до якого можна віднести акробатичний брейк-данс.

Молоді люди, що виконують танець, від 14 до 22 років, характеризуються своєрідною внутрішньою енергією. Цю внутрішню силу вони використовують, щоб залишатися в танці спокійними й вільними, створюючи ефект невимушеного, імпровізованого виконання. На думку В. Лукова, брейк-данс – для впевнених, пафосних й упертих людей. Але не можна вважати, що вони агресивні. Головна мета танцюриста – завоювати симпатію глядача, і тому хіп-хоп позитивний і добрий. Юнаки та дівчата прагнуть за допомогою танцю показати себе в найкращому світлі та привернути увагу протилежної статі [144, с. 147–151].

З вищеназваних неформальних груп “брейкери”, на наш погляд, є найбільш соціально позитивними. Як свідчить аналіз

наукових джерел, ця група зберігає соціальні орієнтири, продовжує навчання в школі або ПТНЗ, часто відвідує студії пантоміми або театральні студії. Зі свого боку, А. Козлов [110], С. Косарецька [116, 117], Л. Шабанов [310] та ін. встановили, що в підлітковому віці захоплення брейком нерідко набуває надмірного характеру, витискує інші види захоплень. Зокрема автори наголошують на тому, що регулярне відвідування різноманітних “мікрофестивалів брейку”, конкурсів наносить шкоду навчанню, іноді ускладнює відносини в родині, тому що батьки зазвичай погано диференціюють молодіжні групи, ототожнюють належність до неформальної групи з уживанням наркотичних речовин.

Зараз так багато чинників, які роз’єднують молодь, і так мало того, що дійсно об’єднує заради досягнення єдиної мети. Унікальний проект, наймасштабніше танцювальне шоу “Майданс”, що несе в собі ідею об’єднання талановитої молоді, теж можна віднести до неформального молодіжного об’єднання. У груп-учасників танцювального флешмобу відсутні ознаки формальної організації: офіційне оформлення, реєстрація учасників, підпорядкування офіційній установі. “Майданс” офіційно внесений лише в “Книгу рекордів Гіннесу” як наймасштабніший і наймасовіший проект у світі, що активізує молоді таланти. Учасників “Майдансу” об’єднує не політика, не злободенні проблеми, а прекрасне і вічне мистецтво танцю. Кожна молода людина – не важливо, яка у неї комплекція і чи танцювала вона раніше, – може навчитися красиво рухатися в танці, об’єднатися в танцювальному поєдинку заради благородної мети, в основі якої – допомога своїй малій батьківщині. У цьому й полягає основна цінність “Майдансу”, командний дух важливий для сучасної молоді.

До зазначених різновидів молодіжних об’єднань педагогічне втручання має значення лише в тому випадку, коли саме належність до неформального об’єднання передбачає прийняття норм та цінностей, неприйнятих у суспільстві. Так, наприклад, норми готів допускають протиправну діяльність:

вандалізм, хуліганство в мережі Інтернет, крайню агресивність, але на рівні не реальних норм, а тих, які декларуються. Тож робота спеціаліста повинна будуватися на профілактиці цих протиправних дій, усуваючи можливість переходу субкультурних норм поведінки в реальні. У неформальному об'єднанні емо декларованою нормою поведінки є естетизація теми смерті та суїциду, але як цінність розглядається певний художній контекст, а не реальні дії. З цього виходить, що основним напрямком роботи з ними є профілактика суїцидальної поведінки. Намагання реконструкції світогляду середньовіччя часто призводить до розгляду рольовиками сили як основного аргументу рішення суперечливих питань. Тому робота з цією неформальною групою повинна будуватися на профілактиці агресивної поведінки та залучення її учасників до соціально-позитивної діяльності в рамках навчального закладу. В об'єднанні панків все набагато складніше. Тут наявна практика негативних норм, що характерні для безпритульних підлітків: зневажання гігієною, алкоголізація, токсикоманія, проституція.

Отже, ми охарактеризували соціально-психологічні особливості творчих неформальних об'єднань згідно з визначеними соціальними, психологічними, загальними та спеціальними показниками. Загальною якістю для творчих неформальних об'єднань є протест проти естетики та цінностей "суспільства споживання", пріоритет гуманітарного складника спрямованості особистості. Вони належать до неагресивних інтелектуальних субкультур із пріоритетом на рівні субкультурних норм, загальнолюдських гуманістичних цінностей.

Висновки до I розділу

У розділі розглянуто особливості функціонування творчих неформальних молодіжних об'єднань як феномену соціальної і педагогічної дійсності, подано соціально-психологічну характеристику творчих неформальних молодіжних об'єднань, що дозволяє сформулювати висновки.

1. Аналіз наукової літератури засвідчив, що загальні тенденції історії виникнення та розвитку неформальних об'єднань пов'язані з психолого-педагогічними, соціальними, політичними протиріччями суспільства та процесів у галузі культури. На основі визначених підходів (соціопсихологічного, функціонального й культурологічного) та чинників (психологічних, соціальних і культурологічних) можна пояснити сутність та причини залучення молоді до неформальних об'єднань.

2. Соціально-психологічна характеристика творчих неформальних об'єднань дала змогу констатувати, що загальною якістю для них є протест проти естетики та цінностей "суспільства споживання", пріоритет гуманітарного складника спрямованості особистості. Вони належать до неагресивних інтелектуальних субкультур із пріоритетом на рівні субкультурних норм, загальнолюдських гуманістичних цінностей.

3. Здійснений аналіз засвідчив актуальність удосконалення процесу соціалізації молодого покоління, зокрема формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях, адже ровесники мають значний вплив на формування особистості – як позитивний, так і негативний. З огляду на це, виникнення цих об'єднань ми розглядаємо як закономірний процес, який вимагає наукового дослідження, особливо з проблем активізації соціально-педагогічної діяльності.

РОЗДІЛ II

СУСПІЛЬНО-НОРМАТИВНА ПОВЕДІНКА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В ТВОРЧИХ НЕФОРМАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАННЯХ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ

2.1. Сутність, генезис, дефініції, детермінанти суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді як соціально-педагогічної категорії

Аналіз сучасних тенденцій молодіжної політики країн світу засвідчує, що в ній домінують орієнтири на підвищення соціальної активності молодіжної громади за рахунок посилення активності окремих особистостей [282, с. 118–126]. Звичайно, це вимагає від держави і суспільства певних інвестицій у молоде покоління, створення умов, за яких молодь могла б успішно реалізувати свій творчий потенціал. Якщо в результаті здійснення молодіжної політики створюються необхідні умови, надаються достатні гарантії для соціального становлення й розвитку молодого покоління, то воно матиме бажання і буде здатне спрямувати свої потенції відповідно до інтересів суспільства. З огляду на це, актуальним є виділення деяких особливостей соціалізації учнівської молоді, позитивним результатом якої є сформована суспільно-нормативна поведінка.

Однією з важливих проблем загальнотеоретичного спрямування є з'ясування сутності поняття “суспільно-нормативна поведінка”. Це, зі свого боку, вимагає детального та послідовного розгляду дефінітивної низки понять: “норма”, “відхилення”, “соціальна норма”, “поведінка”, “нормативна ситуація”, “нормативна поведінка”, “ненормативна поведінка”, “суспільно-нормативна поведінка” – й аналізу характеристик цього феномена в соціально-педагогічному контексті.

Поняття “норма” досить широке. Норми характерні для всіх рівнів соціальної організації: особистості, групи, субкультури, суспільства, але це не означає, що вони повністю одноманітні. У “Великому тлумачному словнику сучасної

української мови” поняття “норма” визначається як регулююче правило, яке вказує межі свого застосування [51, с. 792]. Учені в різних галузях (педагогіка, психологія, соціологія, культурологія, філософія, право тощо) присвятили вивченню генезису “норми” чимало досліджень (О. Артьомова [12], С. Бородін [265], М. Дубінін [80], Д. Менделевич [160] та ін.), однак на сьогодні поки що не існує єдиного визначення цього поняття. Так, М. Тарасов зазначає, що існує два підходи стосовно розуміння терміна “норма”. По-перше, норма – це природний стан деяких суб’єктів (систем, відносин, процесів); по-друге, норма – правило поведінки, пов’язане з волею та свідомістю людини, що виникає у процесі культурного розвитку і соціальної організації суспільства [280, с. 123]. Прихильників другого підходу більше. Так, Т. Парсонс вважає, що норми є основою соціального порядку, інституціолізовані в суспільстві й інтерналізовані індивідами [192]. Тобто норми припускають наявність легітимності. Вони освоюються в процесі соціалізації індивідів на основі інтерналізації і забезпечуються механізмами соціального контролю. Відхилення від норм карається санкціями. В. Кудрявцев підкреслює, що норма – це міра позитивної, суспільно корисної поведінки, спрямованої на досягнення певного результату, інтересу [119-121]. За В. Далем, норма – “загальне правило, якого необхідно дотримуватися в усіх подібних випадках; зразок або приклад, нормальний стан, звичайне, законне, правильне, що не виходить з ладу” [74, с. 628].

У соціальній педагогіці дослідники (О. Безпалько [22], М. Галагузова [260], А. Капська [100], А. Мудрик [170] та ін.) поняття “норма” і “відхилення від норми” використовують для характеристики процесу розвитку й соціального становлення дитини, що дозволяє виокремити певну межу, відповідно до якої можна уточнювати причини відхилень, з’ясувати, яким чином вони впливають на процес соціалізації дитини, і на основі цього будувати соціально-педагогічну роботу.

Норми в культурології підтримують принципи комунікації, взаємодії між індивідами й різними групами.

Відхилення від прийнятих норм може розглядатися як ненормальна поведінка, якщо, звичайно, воно не отримає статусу оригінальності або талановитості. У юридичній літературі існує точка зору, що “норма” та “правило” застосовуються як рівнозначні, взаємозамінні категорії. Однак деякі вчені вважають, що “правило” – це вузла категорія, оскільки воно міститься лише в диспозиції правової норми. Так, Т. Андрусак визначає норму як обов’язкове, формально окреслене правило поведінки загального характеру, що встановлюється, змінюється та припиняється в установленому порядку, виконання якого забезпечується державою [10, с. 132].

Керівник відомої наукової школи “Психологія девіантної поведінки” Ю. Клейберг відзначає запозичення психологами розуміння норми і відхилень від неї з медицини, зокрема з психіатрії, а саме – з дихотомії “норма – патологія”. Аналізуючи поняття “норма”, автор виділяє такі розуміння норми: норма як припис або заборона; норма як ідеал, як відповідність вимогам того соціального середовища, в якому живе і діє людина; норма як діапазон варіативності, властивий більшості членів даної популяції; норма як відповідність тим або іншим теоретико-психологічним конструктам [108].

Одним із більш змістовних, на наш погляд, є визначення Ю. Турчанинової: “Норма – це деяке ідеальне утворення, умовне позначення об’єктивної реальності, правило поведінки або деякий середньостатистичний показник, що характеризує реальну дійсність, пов’язаний із волею та свідомістю людини, що виникає у процесі культурного розвитку і соціальної організації суспільства; це міра суспільно корисної поведінки малих соціальних груп і окремих індивідів, що не тільки оцінює й орієнтує подібно до ідей, ідеалів, а й спрямовує на досягнення певного результату, інтересу” [73, с. 45].

З поняттям “норма” тісно пов’язано поняття “поведінка”. Коріння наук про поведінку сягають античних часів. Питаннями психології та поведінки людей і тварин займалися ще Аристотель, Хризіп, Сократ і Платон, однак серйозне наукове вивчення поведінки стало можливим лише зі

створенням еволюційного вчення. Сучасні наукові дисципліни, які займаються вивченням поведінки, тісно пов'язані між собою і багато в чому перетинаються, а відмінності в предметах і методах сприяють більш повному розкриттю її сутності.

Поведінка є предметом широкого спектра наук: від психології, етології, зоопсихології і порівняльної психології до поведінкової екології. Поведінка в соціальних науках означає набір дій, реакцій на середовище (подразники) свідоме та несвідоме; наявна у живих істот взаємодія з навколишнім оточенням опосередкована їхньою руховою та психічною активністю [108]. У педагогічній літературі поведінка розглядається як деяка відносно узгоджена й послідовна сукупність вчинків особистості, яка може мати місце в ситуаціях, що визначаються соціальною групою і регулюються певними правилами чи нормами (С. Бородін [265], М. Дубінін [80], І. Карпець [103, с. 37], В. Кудрявцев [119-121], В. Менделевич [160] та ін.).

У психології дослідження поведінки розділилися на декілька напрямів: біхевіоризм, необіхевіоризм та когнітивізм. У біхевіоризмі поведінкою вважають видимі прояви, які можна спостерігати (Е. Кармінес [101], Б. Скіннер [299; 356], Е. Торндайк, Д. Уотсон [288] та ін.); необіхевіористи (Е. Толмен [157], Д. Міллер [61], У. Хантер [347], К. Халл [346] та ін.) додають також внутрішні стани, пов'язані із зовнішніми проявами; у когнітивній психології (Р. Аткинсон [344], Д. Брунер [339], У. Найссер [61], Л. Фестінгер [342] та ін.) поведінка розглядається як уявлення, а не зовнішній акт поведінки. Аналізуючи дослідження цих трьох напрямів, до факторів поведінки можна віднести всі зовнішні прояви фізіологічних процесів, пов'язаних зі станом, діяльністю і спілкуванням людей – поза, міміка, інтонація тощо; окремі рухи і жести; дії як більші акти поведінки, що мають певний зміст; вчинки – ще більші акти, що мають суспільне, соціальне значення, пов'язані з нормами поведінки, відносинами, самооцінкою і т. ін.

Відповідно до цих факторів у сучасному суспільстві поведінка людини багато в чому зумовлюється соціальними

чинниками. Успіх людини визначається вмінням дотримуватися певних поведінкових норм. Так, М. Дубінін наголошує на тому, що невід'ємною властивістю людської поведінки є її вибірковий характер. Тобто свідома природа будь-якого вчинку найяскравіше виявляється саме в тому, що здійснення його є результатом вибору з-поміж численних вчинків, які змогла б здійснити особистість у конкретній ситуації [80]. З цього виходить, що в процесі вибору реалізується вся гама якостей особистості: засвоєна нею система цінностей, що визначає варіант поведінки як кращий або гірший порівняно з іншими можливими варіантами, її здібність діяти відповідно до того варіанту, який особистість визнає правильним, тощо.

Однак, як зазначає С. Бородін, свобода вибору варіанта поведінки не безмежна. Так, особистість, яка робить вибір, завжди пов'язана різними обмеженнями. У результаті аналізу досліджень С. Бородіна, що стосуються проблеми соціальних відхилень [265], ми поділили можливі обмеження у виборі певної поведінки на дві групи: 1) варіанти поведінки, які об'єктивно недоступні особистості внаслідок обмеженості отриманої інформації про них; 2) варіанти поведінки, що відомі особистості як доступні для вибору, але заборонені для неї. Якщо обмеження, які ми віднесли до першої групи, можуть бути як соціального, так і несоціального або змішаного походження, то природа обмежень другої групи завжди суто соціальна. Тому, як уважають дослідники (В. Бабаєв [14], Л. Божович [36], К. Гілліган [343], М. Марченко [158] та ін.), якщо поняття "норма" стосується всієї діяльності людей, то поняття "соціальна норма" має бути віднесено тільки до галузі їхньої суспільної поведінки. Приписи, обмеження, вказівки до соціальної дії і виражають соціальні очікування "правильної" або "належної" поведінки. Певна впорядкованість поведінки людей у суспільстві якраз і є результатом відповідності загальним очікуванням або нормам, система яких називається нормативним порядком, що забезпечує збереження і

відтворення зразка. Соціальна норма не обов'язково виражає реальну поведінку – це скоріше “очікувана” поведінка.

Російський учений А. Хоміч вважає, що поняття “соціальні норми” можна розуміти по-різному, що зумовлює різні напрями їх вивчення [306]:

1) соціальні норми – як засіб соціальної регуляції поведінки індивідів і груп;

2) соціальні норми – як сукупність вимог і очікувань, які пред'являє соціальна спільність до своїх членів.

Перший із цих напрямів має функціональний відтінок. Тобто норми розглядаються інструментально, динамічно. При цьому передбачається, що вони відомі або доступні для виявлення і фіксації. З іншого боку, становлять інтерес не конкретні норми, а який механізм дії та закономірності їх виникнення, існування, зміни іншими нормами, чи можливе практичне використання досліджуваних закономірностей. Друге розуміння має феноменологічне забарвлення. При цьому важливими є питання змістовного характеру щодо конкретних норм, їхньої якісної відмінності й схожості.

Зауважимо, що дослідження соціальних норм пов'язане з певними труднощами, зумовленими тим, що відповіді на питання про генезис і механізми виникнення норми не можуть дати ні гносеологія, ні психологія, ні медицина, ні соціологія окремо. Норма об'єктивно є точкою перетину багатьох соціальних процесів, тому її вивчення має міждисциплінарне значення. У сучасній науковій літературі є значна кількість праць, присвячених особливостям змісту та засвоєння соціальних норм у процесі розвитку людини на різних вікових етапах, у різних культурах. Так, питання нормативного регулювання поведінки молоді, розробка понятійного апарату представлені в дослідженнях І. Бестужева-Лади [28], Л. Божович [36], Л. Григорович [70], Т. Парсонса [192] та ін. Аналізом змісту і значення соціальних норм займалися Г. Андреева [9], Н. Веракса [52], Л. Кольберг, Л. Нуччі [13] та ін. Проблема значущості соціальних норм і засвоєння їх у процесі розвитку молоді в різних культурах відображена в крос-культурних

дослідженнях Є. Белінської [23], У. Бронфенбреннера [337], М. Мід [351], Т. Стефаненко [275] та ін. Аналізуючи дослідження цих науковців, можна сказати, що соціальна норма – це масштаб, критерій оцінки поведінки.

Дослідження соціальних норм пов'язано з аналізом суспільних відносин та діяльності індивідів. Під суспільними відносинами, вважають В. Селіванов і Н. Діденко, треба розглядати стійкі, типово необхідні нормативно-упорядковані соціальні зв'язки у вигляді соціальної дії, яка виявляє залежність і спільність людей, соціальних угруповань, в основі котрої лежать інтереси та потреби індивідів, взаємний обмін духовними і матеріальними цінностями [246].

Соціальні норми поряд з іншими цінностями розглядають М. Кельман, О. Мурашин [105]. Дослідники вважають, що вони виконують функції оцінки й орієнтації особистості, спільноти, а також регулюють поведінку і здійснюють соціальний контроль за нею. Це пояснюється тим, що внутрішнім регулятором поведінки є ціннісні відносини, установки; зі свого боку, регулятором ціннісної поведінки є любов, самоповага, гордість, честь, мужність, совість – загальнозначущі цінності, засновані на емоціях. Звідси виходить, що соціальні норми мають яскраво виражений вольовий характер, але, на відміну від індивідуального волевиявлення, виражають типові соціальні зв'язки, дають типовий масштаб поведінки. У цьому визначенні соціальних норм, на нашу думку, закладені ті їхні ознаки, які дають можливість розглядати останні як важливий регулятор соціальної взаємодії суб'єктів, як стійкі соціальні зв'язки, що створюються в результаті цільової діяльності чи виникають внаслідок закономірних повторюваних актів поведінки та адекватного суб'єктивного усвідомлення цих норм, які набувають різних форм.

У філософській і психолого-педагогічній літературі є безліч трактувань дефініції “соціальна норма”. Так, О. Дробницький, аналізуючи проблеми, пов'язані із соціальною нормою, відзначає, що існують і такі поняття, як організаційні, технічні та дисциплінарні норми [13].

Представники “теорії соціальних норм”, яка існує в рамках теорії соціального навчання, виділяють “норми взаємності та соціальної відповідальності”. Представник когнітивного напрямку Л. Кольберг, розробляючи проблему морального розвитку, вказує на існування різних соціальних норм – “норми взаємодопомоги”, “правдивості” і “справедливості” [13, с. 325-333]. Його послідовник Є. Туріель, критикуючи Л. Кольберга за неточності в розмежуванні понять моралі й соціальних умовностей, створює концепцію областей, або доменів. Він виділяє три основних домена соціальних правил і норм, що розрізняються за важливістю, значенням, генезисом і рівнем узагальнення: моральні, конвенціональні та персональні норми. Моральні норми фокусуються на вимогах, заснованих на благополуччі й основних правах особистості. Конвенціональні норми – це стандарти, що регламентують життєві ситуації в соціумі, тоді як персональні норми – це індивідуальні пріоритети й переваги особистості в сфері організації власної життєдіяльності. Згідно з поглядами Л. Колберга, конвенціональні й персональні норми значною мірою залежать від культурних традицій та звичаїв різних соціальних спільнот, тоді як моральні норми становлять абсолютні імперативи, визначені для виконання всім людям [13, с. 325].

Незважаючи на очевидні відмінності у визначеннях, що даються різними вченими, вони всі виходять із того, що соціальні норми є регуляторами наявних у соціумі суспільних відносин між людьми, організаціями, колективами, соціальними групами тощо. Цілісна, динамічна система соціальних норм є необхідною умовою життя людей, засобом громадського управління, організації та функціонування держави, забезпечення узгодженої взаємодії людей, прав людини, стимулювання зростання добробуту народу. Так, на нашу думку, неможливо уявити людство без регулювання поведінки людей за допомогою визначених зразків, моделей, масштабів. З них і складаються в результаті

багаторазового використання норми, на які в подальшому орієнтується суспільство.

Соціальні норми досить численні й різноманітні. Це пов'язано з різноманітністю самих соціальних відносин. Соціально-педагогічна наука розподіляє норми в основному за допомогою таких критеріїв, як способи формування, середовище дії та соціальна спрямованість (О. Безпалько [22], М. Галагузова [260], А. Капська [100], А. Мудрик [170] та ін.). З цієї точки зору можна виділити такі норми: правові, моральні, політичні, естетичні, релігійні, сімейні, корпоративні, норми звичаїв, норми культури, економічні, соціальні норми. На нашу думку, саме соціальність є об'єднувальною характеристикою цих норм. Незважаючи на відмінності, вони взаємопов'язані і не діють ізольовано одна від одної. Отже, норми – це правила загального характеру, які відображають потреби суспільного життя та мають вирішальне значення для практичної діяльності людей.

У проблематиці нормативної поведінки значне місце займають дослідження М. Веракси; він вводить поняття “нормативної ситуації” як одиниці аналізу соціокультурного розвитку особистості. Нормативна ситуація, на його думку, являє собою стандартну ситуацію соціальної взаємодії, що включає зовнішню сторону (предметність) і внутрішню (правило дії). Увійшовши в систему нормативних ситуацій, людина отримує доступ до всього досвіду соціального, культурного та морального розвитку людства, привласнюючи засоби й результати пізнання. Потрапивши в нормативну ситуацію, суб'єкт діяльності обирає напрям подальших дій, враховуючи при цьому свій минулий досвід [52, с. 39–59]. Тобто перебування в нормативній ситуації ставить перед людиною кілька завдань: ідентифікувати ситуацію, зрозуміти, які перетворення відбуваються в цій ситуації, і спрямувати свою поведінку відповідно до суспільних норм або ж всупереч ним. Отже, під час “нормативної ситуації” суб'єкт знаходиться у стадії вибору між суспільно-нормативною та ненормативною поведінкою.

Дослідження проблеми нормативної поведінки свідчать, що поняття норми імпліцитно містить у собі можливість відхилень від неї (Г. Абрамова [1], С. Беличева [24, 25], І. Дубровіна [81], С. Коношенко [113], В. Оржеховська [182, 183] та ін.). Власне кажучи, говорити про нормативну поведінку можливо лише на тлі якоїсь іншої, ненормативної, такої, що відхиляється від норми, отже, є соціально небажаною і, відповідно, соціально несхвалюваною. Також варто відзначити, що ступінь соціальної “незручності” різних видів ненормативної поведінки диференціюється: від таких, що викликають осуд найближчого соціального оточення, до вчинення тяжких злочинів, покарання за які передбачають повну ізоляцію особи від суспільства. Об’єднувальним для такої поведінки є порушення процесів соціальної адаптації. Як вважає С. Коношенко, соціальна дезадаптація пов’язується з неможливістю задоволення важливих потреб, що настає в результаті відділення вихованця від необхідних джерел її задоволення [113]. Він наголошує на тому, що порушення умов адаптації спричиняє порушення в психіці, діяльності, поведінці, тобто відбувається процес відчуження – втрата почуття власної суб’єктивності в спілкуванні зі значущими іншими.

У кожного суб’єкта є власні уявлення про “норми”, і ці уявлення не завжди збігаються між собою, вступаючи у відкритий або латентний конфлікт. Ця розбіжність створює складну проблему взаємозв’язку між наявними формальними, офіційними (проголошеними й легітимними) нормами та нормами реальної поведінки людей. У психологічній літературі (А. Корольков [115], В. Кудрявцев [119, 120, 121], В. Петленко [115], Є. Щербіна [324] та ін.) можливість ненормативної поведінки пояснюється тим, що людська свідомість здатна виходити за межі будь-яких стереотипів і випрацьовувати нові, раніше не існуючі варіанти поведінки.

Аналіз наукових джерел цієї проблематики (Є. Ільїн [97], І. Лановенко [129], А. Лічко [136], С. Максименко [148], Н. Максимова [149, 150], В. Шевчук [315] та ін.) показав, що існує

два різновиди ненормативної поведінки. Перша – це корисна ненормативна поведінка, результатом якої є творчість; розпочинаючи з індивідуальних діянь невеликих масштабів, вона здатна набути розповсюдження і стати, так само, соціальною нормою. Але існує й інша, шкідлива для суспільства, яка є перешкодою для розвитку. У цьому разі маємо соціальну патологію, що викликає негативну реакцію і вимагає використання різних засобів соціального контролю.

Свій внесок у розробку проблеми нормативної та ненормативної поведінки зробили також зарубіжні представники біхевіористичного напрямку, передусім, прихильники теорії соціального навчання. Основна проблема, яку вирішують представники цього напрямку, – інтерналізація особистістю соціальних норм, вимог, цінностей. Основні положення його викладені в теорії Б. Скіннера [356], де поведінка розглядається через призму соціальних стимулів. Дослідник заперечує вплив внутрішніх психічних процесів на поведінку і вказує на те, що людина формується за допомогою навчання. Представники соціально-когнітивного напрямку А. Бандура і Д. Роттер, залишаючись прихильниками цієї теорії, внесли зміни до її основних положень, вважаючи, що поведінка людини регулюється складними взаємодіями між внутрішніми явищами і факторами оточення, де основна роль належить когнітивним компонентам [18]. Звідси процес соціалізації трактується А. Бандурою через набуття нових форм поведінки здебільшого завдяки спостереженню за моделями поведінки оточуючих людей чи референтної групи. Згідно з положеннями Д. Роттера, процес соціалізації являє собою інтеріоризацію соціальних норм, перехід від зовнішніх соціальних вимог і цінностей у внутрішню структуру особистості. Поведінка визначається очікуванням того, що ця дія призведе до майбутнього заохочення.

Аналіз психолого-педагогічної літератури (А. Бандура [18], І. Башкатов [20], В. Шевчук [315], Л. Шабанов [310] та ін.) дозволяє нам виділити п'ять етапів процесу засвоєння соціальних норм поведінки:

1. Обізнаність із нормою, розуміння її змісту.
2. Рефлексія своєї поведінки.
3. Ототожнення своєї поведінки з нормою.
4. Бажання наслідувати норму.
5. Здатність реалізувати норму.

Недоліки у протіканні хоч одного з перерахованих етапів засвоєння соціальних норм можуть зумовити відхилення в поведінці.

Який би термінологічний варіант не обрали, залишається безсумнівним соціальне походження будь-яких норм діяльності, а також і те, що нормативне регулювання суспільної поведінки потребує спеціального аналізу. Для регулювання соціальних норм кожне суспільство вводить соціальні обмеження (міфи, табу, релігійні догмати, традиції тощо), які взаємодоповнюють один одного, утворюючи надзвичайно ефективний регулятор людських учинків.

Беручи до уваги дослідження останніх років (О. Бондарчук [39], А. Демічева [76], Н. Осіпова [184], Н. Победа [166] та ін.), можна визначити межі норми та відхилення від неї за допомогою нормативної регуляції, що характеризується передусім специфікою об'єкта регулювання: їй підлягають лише ті види індивідуальної поведінки, які мають масовий характер. Зокрема Н. Победа підкреслює, що до таких видів поведінки ставляться певні вимоги, які виражають відповідну суспільну потребу, причому виконання цих вимог не може бути забезпечено іншими формами соціальної, економічної, психологічної детермінації [166]. Нормативна регуляція характеризується також наявністю методів і засобів, якими особи стимулюються до виконання відповідних вимог, і передбачає наявність ціннісно-нормативної свідомості. Такими, зокрема, є різні форми соціального контролю за індивідуальною поведінкою (О. Зелінський [176], Б. Іванова, Є. Ставицька [95] та ін.).

Отже, реалізація норм можлива тільки за активності індивідів, яким ці норми адресовані. Така активність не зводиться до засвоєння суспільних норм. Будучи одночасно

актуальним або потенційним учасником величезної кількості нормативних систем, індивід часто опиняється перед необхідністю вибору між поведінкою, що відповідає нормам, і тією, що відповідає власним переконанням. Так, наприклад, звичаї нерідко вступають у конфлікт із правовими нормами, правила, що діють у референтній для певного індивіда групі, – з визнаними в суспільстві. Також треба враховувати, що соціальні відхилення в історичному аспекті виступають як явища мінливі й відносні, саме тому й їхня соціальна оцінка повинна бути суто конкретною. Тобто те, що раніш розцінювалася як норма, через зміну способу життя може набути характеру відхилення, і, навпаки, відхилення може стати нормою. Тому сьогодення характеризується загостренням суперечності між нормою та її порушенням.

Виступаючи механізмами соціальної регуляції поведінки, соціальні норми пов'язують усі прояви особистості, її поведінку з важливими інститутами сучасного суспільства, його структурою і вимогами (Л. Божовіч [36], Л. Грігоровіч [70], Є. Дубовський, Т. Парсонс [192], А. Толстих [285] та ін.). Зважаючи на складну соціальну структуру сучасного суспільства, в ньому одночасно існує низка нормативних систем і підсистем. Так, оцінку нормативній поведінці дають соціальні спільноти (держава, суспільство, групи, окремі індивіди) залежно від збігу поведінки з тією нормативною системою (підсистемою), якої дотримується певна спільнота.

Для нашого суспільства характерна більш-менш стійка впорядкованість суспільних відносин, що відповідає потребам суспільства в цілому чи панівних груп. Така впорядкованість досягається внаслідок установаження і дії соціальних норм, у яких закладено відповідний вид поведінки, її форму й характер взаємовідношень. Однак, як зазначає А. Асмолов, суспільні вимоги до особи, виражені в нормі, регламентують соціальну поведінку з різним ступенем деталізації:

а) жорстко визначається модель поведінки, конкретний варіант діянь;

б) визначаються принципи, якими належить керуватися при виборі варіанту діянь;

в) визначається загальна мета, для досягнення якої обираються засоби її здійснення [13].

З цього випливає, що ці вихідні положення (суспільні вимоги) слугують лише орієнтиром на нормативну поведінку в конкретній ситуації в майбутньому, тобто в наперед незафіксованих випадках. Вибір та подальші дії людини залежать від рівня розвитку її особистісних якостей. Тобто соціальні норми здебільшого дотримуються через: 1) соціалізацію особистості; 2) застосування певних санкцій.

Так, на думку Л. Божовіч, бажаність чи обов'язковість дотримання норми сприймається особистістю поряд з іншими чинниками, що її оточують, і тим самим впливають на прийняття рішення. Цими чинниками, наприклад, може виступати думка референтної групи чи людини, середовище, в якому розвивається особистість, тощо. Свідомість такої бажаності чи обов'язковості впливає на формування потреб, інтересів, на прийняття рішень, поєднуючи різні елементи поведінки. Наявність позитивної чи негативної санкції вказує, що норма не може ігноруватися суб'єктом і має обов'язково братися до уваги при визначенні лінії поведінки. Поряд з цим суб'єкт повинен володіти знаннями про ступінь цих санкцій та заборон, а саме:

1. Знання про те, що за певний вчинок встановлено відповідальність.
2. Знання про ступінь суворості цієї відповідальності.
3. Передбачення невідворотності такої відповідальності [36].

Отже, заборона, яка накладається на ті чи ті варіанти поведінки, впливає з негативної оцінки цих варіантів громадською свідомістю, тобто являє собою об'єктивоване відображення громадської свідомості. Сукупність санкцій та заборон, які впливають на свободу вибору варіанта поведінки, і є системою соціальних норм у найширшому розумінні цього поняття. Цим, на нашу думку, забезпечується загальна

превентивна дія норми, це формує нормативну поведінку особи, спрямовує її відповідно до суспільно корисних вимог.

Аналіз наукової літератури стосовно цього питання дозволяє сформулювати визначення поняття *суспільно-нормативна поведінка*. Вона визначається як поведінка, що відповідає суспільним вимогам, загальноприйнятим нормам і принципам, як результат успішної соціальної адаптації особистості, поведінка якої характеризується оптимальною рівновагою між ціннісними орієнтаціями індивіда і групи та правилами і вимогами навколишнього соціального середовища. Її формування відбувається під впливом взаємодії внутрішніх психічних процесів та факторів оточення (зовнішні соціальні вимоги і цінності, спостереження моделей поведінки оточуючих, навчання та виховання).

Номінальне визначення поняття “суспільно-нормативна поведінка” також можна представити у вигляді схеми, де відбивається взаємозалежність основних його категорій (рис.2.1).

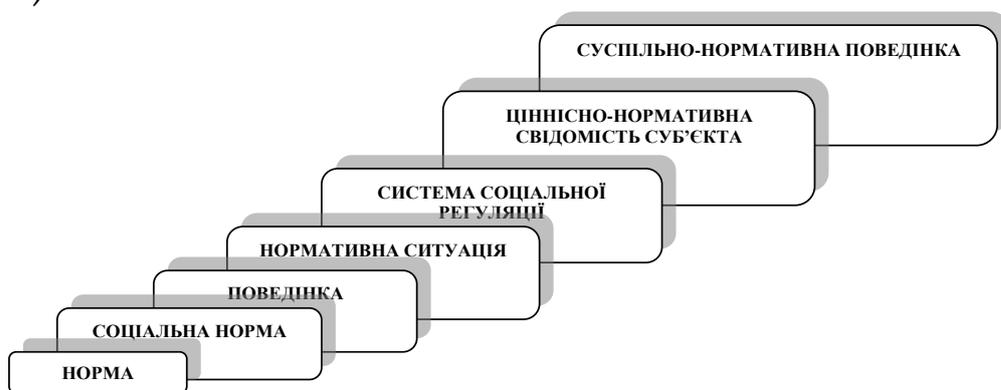

Рис. 2.1. Схема номінального визначення поняття “суспільно-нормативна поведінка”

Відхилення від соціальних норм (ненормативна поведінка) за своєю суттю зводяться до об'єктивних і суб'єктивних протиріч суспільного розвитку, які порушують взаємодію особистості з соціальним середовищем і ведуть до форм поведінки індивідів, що не узгоджується з наявною нормативною системою. Також у виникненні ненормативної поведінки велику роль відіграють дефекти особистісного розвитку, що поєднуються з недоліками

виховання і негативним впливом несприятливої ситуації, яка складається в найближчому оточенні людини – родині, референтній групі тощо.

Молодь є найвразливішою до впливу негативного оточення. На думку багатьох дослідників (Ю. Волков, В. Добренєков [266], Ф. Кадарія [267], В. Шаповалов [268] та ін.), це пояснюється тим, що саме серед молоді найбільш поширеними є тенденції девіантної поведінки, що пов'язані передусім з уживанням тютюнових, алкогольних виробів тощо. Здорова юнацька тяга до колективності перетворюється тут на небезпечний груповий егоїзм, некритичну гіперідентифікацію з групою та її лідером, невміння і небажання свідомо зважити й оцінити норми та цінності у світлі більш загальних соціальних і моральних критеріїв.

Закон “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” (2004 р.) визначає молодь як групу населення віком від 14 до 35 років [176]. За віковою періодизацією, прийнятою у вітчизняній педагогіці, період життя від 15 до 17-18 років називається старшим шкільним віком, або ранньою юністю. При визначенні його беруться до уваги не тільки ознаки фізичного дозрівання, а й особливості психічного розвитку, характерні риси провідної діяльності, якою є навчання в різних типах загальноосвітніх та спеціальних професійних закладах.

Чимало дослідників (О. Безпалько [22], П. Бабочкін [16], Г. Лактіонова [128], С. Григор'єв, А. Гусякова [71] та ін.) вважають, що соціально-психологічний розвиток учнівської молоді характеризується нерівномірністю, напруженістю, наявністю та повторюваністю конфліктних ситуацій. Учнівська молодь, на їхню думку, порівняно із старшими, є більш нетерпимою, гостріше реагує на суперечності дійсності, не так жорстко “вписана” в суспільство, мобільніша, швидше засвоює нове. У силу вікових особливостей учнівська молодь особливо чутлива до різного роду соціальних деформацій у суспільстві та педагогічних помилок вихователів. В. Лутовінов пояснює це тим, що сфера саморегуляції молоді особистості перебуває на

примітивно-вербальному рівні, а моральні категорії ще не стають сферою особистісних смислів, тому далеко не завжди виконують роль регуляторів поведінки [146, с. 52–60].

Згідно з поглядами науковців (І. Звереві [91-94], О. Карпенко [102], Н. Поправко [232] та ін.) щодо визначення поняття “молодь”, можна стверджувати, що вікові межі молоді та пов’язані з ними соціальний статус і соціально-психологічні особливості мають соціально-історичну природу і залежать від суспільного устрою, культури та притаманних певному суспільству особливостей соціалізації його членів.

Як доводять Ф. Кадарія [267], О. Безпалько [22], А. Мудрик [170], В. Шаповалов [299] та ін., входження молоді в суспільство відбувається через соціальні інститути: групи, організації та системи прийнятих у суспільстві норм і цінностей (культуру). Внаслідок цього молодь залучена до багатьох соціальних систем, кожна з яких здійснює на неї системоформувальний вплив. Тобто молодь як особистість формується під впливом системи соціальних відносин, у яку вона включена; цей процес детермінується сукупністю соціальних норм, чинних на цей момент у суспільстві.

У дослідженнях І. Башкатова [20], В. Кулік [123], С. Косарецької [116, 117], Л. Шабанова [310] та ін. доводиться, що значна частина ненормативних вчинків, скоєних молодими людьми, пов’язана з їхньою орієнтацією на “групові” норми, які вступають у протиріччя із суспільними. Виявляється психологічна залежність від групи і наслідування, прагнення показати себе прихильником проголошених цінностей. При цьому відповідальність “знімається” зі свідомості молодої людини тим, що “так прийнято”, “це викликає схвалення”. Так складається певний захисний механізм самовиправдання поведінки, що відхиляється.

Таким чином, аналіз наукової літератури свідчить про складність поняття “суспільно-нормативна поведінка” та неоднозначність думок науковців щодо його внутрішнього змісту. В результаті дослідження сутності, генезису, дефініцій та детермінант суспільно-нормативної поведінки як предмету

наукового аналізу можна зробити висновок про те, що суспільно-нормативна поведінка це результат успішної соціальної адаптації особистості, поведінка якої характеризується оптимальною рівновагою між ціннісними орієнтаціями індивіда і групи та правилами і вимогами навколишнього соціального середовища.

2.2. Структурно-функціональні ознаки суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях

Базуючись на аналізі наукової літератури та на основі поняття “суспільно-нормативна поведінка” була розроблена структура суспільно-нормативної поведінки, компонентами якої є: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-усвідомлюваний, емоційно-почуттєвий, рефлексивно-регулятивний та діяльнісно-поведінковий. Зважаючи на багатокритеріальність оцінки рівня сформованості суспільно-нормативної поведінки, необхідно визначити зміст кожного з її компонентів і вже на цій основі виокремити показники та критерії.

Мотиваційна сфера є особливою для кожного вікового періоду, вона визначається в потребах, мотивах та ціннісних орієнтаціях. У мотивах поведінки втілюються моральні норми, правила, принципи взаємин. Ми виходимо з розуміння мотиву як внутрішнього спонукання до дій, яке є віддзеркаленням об'єктивних потреб, інтересів, прагнень особистості. Мотиви виникають, розвиваються і формуються на основі потреб, які є джерелом активності людини. Вони регулюють її поведінку, визначають спрямованість мислення, почуттів, волі. Емоційні процеси, відбиваючись у суб'єктивних переживаннях, оцінюють потреби особи й ті обставини, які сприяють або заважають їх задоволенню, тим самим спонукаючи індивіда до відповідних поведінкових актів [289, с. 20]. Цінності – це вихована у свідомості людей значущість тих чи інших дій, людських якостей, явищ, процесів тощо і сприйняття їх як мети життя. Це абстрактне уявлення про те, що є добре, а що погане,

правильне чи неправильне, позитивне чи негативне [241, с. 231]. Особисті цінності людини, як стверджують В. Ананьїн і В. Горлинський, утворюються на основі ціннісної системи суспільства чи спільноти. Вони відбивають вибіркоче, суб'єктивне ставлення особистості до об'єктивних умов життя. У кожної людини формується своя ієрархія цінностей відповідно до об'єктивних і суб'єктивних чинників у процесі різних видів діяльності [289].

Характер мотиваційної сфери особистості учнівської молоді обґрунтували І. Бех [29, 30, 31], Л. Божович [36], С. Занюк [89], Є. Ільїн [97], Д. Фельдштейн [296] та ін. Так, основним мотивом, що зумовлює поведінку молоді, дослідники вважають потребу у спілкуванні. В учнівської молоді спостерігається загострення потреби у спілкуванні з ровесниками. Ступенем реалізації цієї потреби визначається емоційне благополуччя або самопочуття молодої людини в системі міжособистісних стосунків. Культура взаємин потребує утворення стійкої моральної мотивації як внутрішньої основи суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді. У молодої людини в центрі уваги постають питання, пов'язані з правилами суспільної поведінки і нормами взаємин між людьми, починають складатися відносно стійкі й незалежні від випадкових впливів моральні погляди, судження, оцінки, формується власна система цінностей. Зміст ціннісних орієнтацій особистості учнівської молоді становлять засвоєні ними соціальні норми і вимоги, які зумовлюють активність і вибір способів реалізації своєї внутрішньої позиції, свого ставлення до людей, до подій, до обставин. Сформовані цінності виступають мотивами поведінки. Орієнтирами для суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді, на нашу думку, мають стати такі цінності, як порядність, доброта, повага, почуття власної гідності. Вагомого значення набуває свідоме ставлення до вибору і реалізації форм взаємин, особливо за наявності протилежно сформованих тенденцій у міжособистісних взаєминах та поведінці. Поведінка учнівської молоді, яка підпорядкована системі власних ціннісних уявлень і

є їхньою реалізацією, на думку Л.Осьмак, свідчить про звільнення особистості учнівської молоді від ситуативних впливів, про її здатність до свідомого керування своєю активністю [168, с. 49–58]. Молодь узгоджує та будує свої взаємини з іншими відповідно до своїх ціннісних орієнтацій, власних переконань і поглядів, що є виявом вищих соціальних потреб у саморозвитку й самореалізації. Отже, *мотиваційно-ціннісний компонент* суспільно-нормативної поведінки характеризує усвідомлення власних потреб, мотивів поведінки, ціннісних орієнтацій.

Суспільно-нормативна поведінка ґрунтується також на певному рівні етичних знань, які є основою для практичного втілення їх у повсякденних стосунках. Зміст моральних знань розкривається в нормах, принципах і правилах, які конкретизують різні аспекти культури взаємин. Тому суспільно-нормативна поведінка передбачає знання норм моралі, правил міжособистісного спілкування, тактик і способів міжособистісної взаємодії, які сприяють установленню позитивних відносин і запобігають виникненню конфліктних ситуацій, а також знання змісту цінностей, взірців поведінки, які орієнтують учнівську молодь у виборі етичних дій.

Сформованість моральних знань, умінь і навичок запобігає появі примітивних і стереотипних суджень щодо змісту суспільно-нормативної поведінки у взаєминах і сприяє здійсненню учнівською молоддю творчих неформальних об'єднань свідомого вибору дій, які відповідають наявним у суспільстві нормам. Інформацію про моральні норми учнівська молодь отримує в сім'ї, на уроках, із засобів масової інформації тощо. Але цей процес здебільшого стихійний, він не сприяє формуванню стійких переконань. У молодих людей під впливом різних чинників нерідко виникають хибні уявлення про моральні цінності. Тому необхідно надати цьому процесу системності, науковості, щоб сформувані надійні засади моральних цінностей.

Етичні знання є необхідною, але недостатньою умовою для формування суспільно-нормативної поведінки учнівської

молоді творчих неформальних об'єднань. Навіть знаючи норми поведінки, як зазначає Н. Хамська, молоді люди не завжди їх дотримуються, якщо знання не стали їхніми переконаннями. Тому учнівській молоді потрібно набутися такого досвіду, за якого б вона переконалась у необхідності дотримуватися засвоєних норм і правил поведінки. На думку дослідниці, дієвими є лише такі знання, які не нав'язуються у формі готових висновків, а виникають унаслідок самоаналізу молоддю своїх властивостей, особливостей поведінки, коли вона приходить до самостійних висновків про необхідність виявлення цих знань у своїй поведінці [301, с. 36]. В. Семиченко наголошує на емоційно-ціннісній основі знань, оскільки „знання про моральність внутрішньо засвоюються, якщо вони переживаються як цінність, тобто стають особистісно значущими” [247, с. 25]. У цьому зв'язку підкреслимо, що формування СНП потребує переведення засвоєних молоддю знань із плану зовнішнього у план внутрішній, бо, як зазначає І. Бех, саме тоді норми, правила, взірці поведінки набувають ролі виховного чинника, коли перетворюються в особистісні принципи життєдіяльності, тобто стають внутрішніми усвідомленими спонуками поведінки особистості [31, с. 8]. Так, *когнітивно-усвідомлюваний компонент* розкриває ступінь розуміння самого предмета суспільно-нормативної поведінки, усвідомлення того, наскільки важливими є норми на рівні взаємодії з соціумом, групою, індивідом.

Взаємозв'язки між людьми суб'єктивно переживаються й об'єктивно виявляються в характері й способах взаємного впливу. Емоції спонукають людину до вчинків, виражають її духовні запити і прагнення, ставлення до дійсності, вони здатні зміцнити, зруйнувати чи змінити взаємини. Виразні емоційні рухи набувають характеру спеціальної мови, з допомогою якої суб'єкти взаємодії розкривають свої позиції й ставлення, повідомляють про свої переживання [289, с. 357]. У цьому зв'язку можна стверджувати, що емоції виконують функцію відбиття суб'єктивного ставлення людини до оточуючих й до самої себе і вимагають певних форм свого вираження.

Як результат узагальнення емоційного досвіду особистості виникають почуття. Предметом почуттів стають ті явища й умови, від яких залежить розвиток значущих для учнівської молоді подій і які саме тому сприймаються емоційно. Почуття є емоційними процесами більш високого рівня, ніж емоції. Вони виражають тривале ставлення людини до окремих об'єктів і світу в цілому [289, с. 358]. Ю. Трофимов виділяє три види почуттів, які впливають на способи виявлення поведінки: моральні, інтелектуальні й естетичні [289, с. 358]. Так, моральні почуття (любов, співчуття, милосердя, толерантність, повага) відбивають позитивне ставлення людини до іншої. Почуття з протилежним знаком (жорстокість, егоїзм, злорадство, пихатість, себелюбство), навпаки, свідчать про відсутність моральності в поведінці. Інтелектуальні почуття визначають ставлення людини до самого процесу пізнання. До таких віднесемо: інтерес до набуття знань про культуру взаємин, радість пізнання, відкриття нового, наполегливість в опануванні етичних знань і умінь. Естетичні почуття відбивають ставлення до життя в таких критеріях, як прекрасне і потворне, піднесене чи низьке, вишукане чи вульгарне. Такі почуття в суспільно-нормативній поведінці виявляються в ставленні молодої людини до естетичного боку взаємин, утверджують красу людських учинків.

Суспільно-нормативна поведінка залежить і від емпатійних навичок особи. Емпатія – це емоційний відгук людини на переживання інших людей, який проявляється як у співпереживанні, так і в співчутті [289, с. 491]. Культура вираження емпатії в поведінці має такі характеристики: прояв поваги до іншої людини; терпимість до вияву емоцій із боку іншої людини; здатність глибоко розуміти суб'єктивний внутрішній світ іншого, не розкриваючи при цьому свій внутрішній світ; готовність адаптувати своє сприйняття до сприйняття іншої людини задля кращого розуміння її. Виходячи з цього, *емоційно-почуттєвий компонент* суспільно-нормативної поведінки включає в себе усвідомлення

моральних, інтелектуальних та естетичних почуттів, розвиток емпатійних навичок.

Якщо учнівська молодь уміє розбиратися у своєму психічному світі, їй значно легше розв'язувати складні життєві проблеми, вступати в спілкування з іншими, добиватися їхньої допомоги й уваги. Розібратися у собі – це передовсім розібратись у своїх переживаннях, визначити, що хвилює, а що залишає байдужим. Кожна людина має коло своїх уподобань, симпатій та антипатій: одна емоційно дуже чутлива, вмє співпереживати; інша не звертає уваги на почуття та емоційний стан іншої людини; одна вмє контролювати інтенсивність проявів своїх емоцій і почуттів, інша ж неспроможна до цього; одна вмє відчувати величезну гаму переживань, іншій це недоступно. Кожна особистість живе в своєму просторі, в якому будуються всі її взаємозв'язки з навколишнім світом, що відбивається в усіх проявах поведінки.

Регуляторну функцію афективної сфери виконують емоції, почуття й воля. Воля виникає тоді, коли людина здатна до рефлексії потягів, поведінки, спроможна так чи інакше до них поставитися. А це означає, що суб'єкт повинен піднятися над своїми потягами й усвідомити себе самого як суб'єкта, що має певні потяги, але не є їхнім рабом, а може зробити певний вибір між ними [289, с. 337–342]. Отже, виникнення волі пов'язане із самовизначенням суб'єкта, із самотворенням особистості, коли людина сама довільно обирає свою поведінку й відповідає за неї. Саме тому проблема формування суспільно-нормативної поведінки передбачає виховання в учнівської молоді творчих неформальних об'єднань здатності вільно керувати своєю поведінкою й вчинками, контролювати власні емоційні стани та почуття, інакше кажучи – пов'язана з необхідністю формування в молоді саморегулятивних умінь і навичок. Виходячи з цього, *рефлексивно-регулятивний компонент* суспільно-нормативної поведінки дозволяє оцінити ступінь сприйняття, розуміння та оцінки соціальних об'єктів (інших людей, самих себе, груп, соціальних спільнот),

віддзеркалює здатність учнівської молоді до саморегуляції власної поведінки, емоційних станів.

У поведінці молоді необхідною є сукупність практичних дій та вчинків, завдяки яким індивід активно, творчо реалізує предмет суспільно-нормативної поведінки чи добирає засоби для цього. За допомогою суспільно-нормативної поведінки учнівська молодь творчих неформальних об'єднань виявляє особистісні якості, які допомагають займатися важливою суспільно корисною, значущою діяльністю та досягати в ній певних результатів.

Суспільно-нормативна поведінка виявляється в моральних діях, учинках людини; в культурі спілкування, у здатності обирати відповідну тактику і стратегію поведінки з урахуванням особливостей ситуації взаємин, особистої потреби й конкретної обстановки; в умінні уникати й ефективно розв'язувати конфліктні ситуації; у спроможності протистояти деструктивним формам поведінки; в здатності осмислювати реальні результати своїх учинків й умінні вносити корективи у свою поведінку, бути соціально активним. Існує велика кількість визначень поняття соціальної активності, але всі автори підкреслюють у ній усвідомлювану, цілеспрямовану взаємодію особистості й соціуму, тобто те, що соціальна активність специфічним чином мотивована. Зауважимо, що мотиваційна структура соціальної активності є органічною складовою її сутності. А мотиви соціальної активності – це усвідомлені причини, через які люди вступають у взаємодію один з одним, впливають один на одного і здійснюють різні види соціально значущої діяльності. Отже, практичні форми прояву основних компонентів суспільно-нормативної поведінки характеризує *діяльнісно-поведінковий компонент*. Із його допомогою розкривається залежність поведінки учнівської молоді від рівня її етичних знань, відповідних умінь, характеру мотивів і потреб, її емоційної сфери.

Сформованість структурних компонентів суспільно-нормативної поведінки визначають відповідні критерії та показники. Виділення критеріїв та показників є однією з вимог

щодо методології педагогічних досліджень [87]. Знання показників, зазначає В. Загвязинський, “з одного боку, забезпечує цілеспрямованість і предметність педагогічних зусиль, відповідає інтересам самовиховання молоді, з іншого, – показники виступають параметрами, за якими можна судити про вихованість особистості” [87, с. 50]. У психолого-педагогічній літературі відсутні праці, в яких чітко були б названі показники сформованості суспільно-нормативної поведінки молоді. Проте є чимало робіт, предметом вивчення яких стала моральна вихованість, її показники. Це праці І. Беха [31], П. Божович [36], С. Максименка [148], Є. Субботського [276], Л. Рувинського [240] та ін.

Критерій у педагогічній теорії подається як мірило, ознака, на основі якої здійснюється оцінка рівнів вихованості людини та результатів виховного впливу [31; 87; 168]. М. Монахов визначає критерій як ідеальний зразок, еталон, що відтворює вищий, найдосконаліший рівень сформованості певного утворення, порівняно з яким можна встановити ступінь відповідності й наближення його реального рівня до норми, до ідеалу [168, с. 68]. Ми означуємо критерій як ознаку, на основі якої здійснюється оцінка рівнів сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді.

Так, мотиваційно-ціннісний компонент визначається *мотиваційно-ціннісним критерієм, показниками якого є: бажання наслідувати соціальну норму поведінки; сформованість ціннісних орієнтацій; зміст мотивів, їхня спрямованість та стійкість; ступінь задоволеності потреб.*

Показниками когнітивно-усвідомлюваного критерію, що визначає сформованість когнітивно-усвідомлюваного компонента, є: розуміння сутності поняття “суспільно-нормативна поведінка”; знання норм та ступінь усвідомлення етичних аспектів поведінки; ступінь оперування моральними судженнями, знання про способи прояву нормативної поведінки у взаєминах.

Емоційно-почуттєвий критерій визначає сформованість емоційно-почуттєвого компонента суспільно-нормативної

поведінки. Його показниками ми визначили: рівень розвитку моральних почуттів; емоційно-почуттєва спрямованість особистості; рівень психоемоційної врівноваженості; рівень розвитку емпатії.

До показників рефлексивно-регулятивного критерію, що визначає сформованість рефлексивно-регулятивного компонента, ми відносимо: ступінь об'єктивності в оцінці себе, інших і ситуації взаємодії; здатність робити свідомий етичний вибір на основі сформованих оцінних еталонів; ступінь розвитку процесів саморегуляції; рівень розвитку вольової регуляції поведінки.

Критерієм діяльнісно-поведінкового компонента суспільно-нормативної поведінки є *діяльнісно-поведінковий критерій*, показниками якого ми визначаємо: дотримання загальноприйнятих правил, етичних аспектів поведінки у взаєминах з "іншими"; вміння уникати конфліктних ситуацій та знаходити компроміс; наявність суспільної активності та ступінь творчої самореалізації; здійснення творчої діяльності в соціально схвальній формі.

Визначені критерії синтезують результати оцінок за показниками й відображають якісну й кількісну характеристику цього інтегрованого утворення за рівнями сформованості суспільно-нормативної поведінки (рис. 2.2).

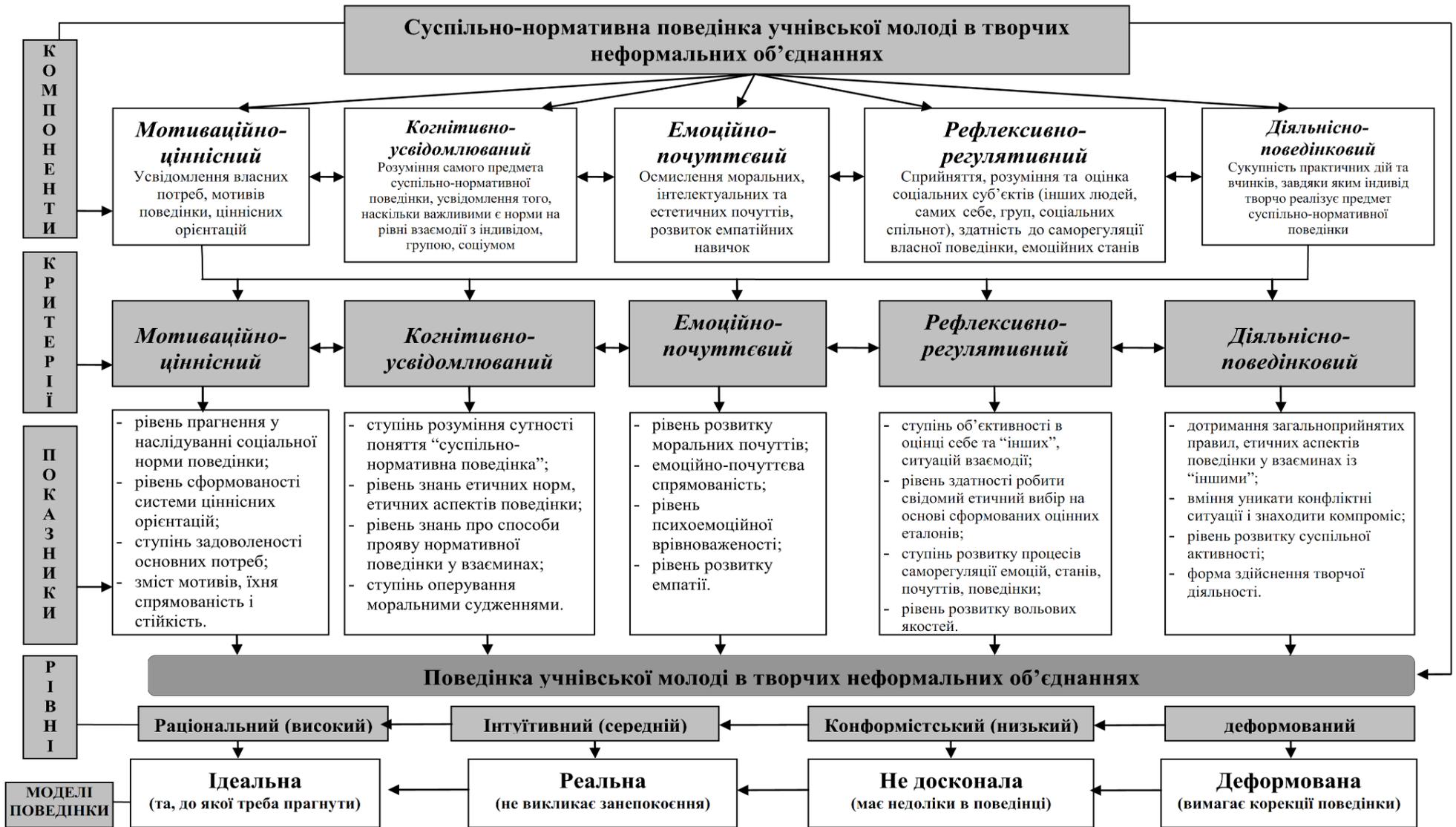

Рис. 2.2. Структура суспільно-нормативної поведінки, критерії, показники і рівні сформованості

Виходячи з результатів аналізу психолого-педагогічної літератури щодо визначення рівнів сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях, ми виділили чотири рівні: раціональний (високий), інтуїтивний (середній), конформістський (низький), деформований. Їх характеристику представлено в табл. Б.1 (Додаток Б).

Відповідно раціональний (високий) рівень сформованості суспільно-нормативної поведінки характеризується стійкою активно-позитивною позицією учнівської молоді творчих неформальних об'єднань щодо дотримання морально-етичних аспектів поведінки; інтуїтивний (середній) рівень відтворює стійку позицію особи щодо дотримання загальноприйнятих норм поведінки та її пасивність щодо оптимізації взаємин; конформістський (низький) рівень характеризується залежністю поведінки молоді від її ставлення до ситуації, й свідчить про нестійку позицію в дотриманні норм поведінки; деформований рівень означений стійкою негативною позицією щодо дотримання суспільних норм. Кожному рівню відповідає модель поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань (рис. В.1.–В.4. додатка В).

Висновки до II розділу

У розділі проаналізовано теоретико-методологічні засади, генезис, дефініції, детермінанти суспільно-нормативної поведінки як предмету наукового аналізу та визначено структурно-функціональні ознаки суспільно-нормативної поведінки як соціально-педагогічної категорії (сутність і структура “суспільно-нормативної поведінки”, її компоненти, критерії, показники та рівні сформованості), що дозволяє сформулювати висновки.

1. Теоретичний аналіз дефінітивного ряду дав нам змогу сформулювати визначення суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді, як результат успішної соціальної адаптації особистості, поведінка якої характеризується оптимальною рівновагою між ціннісними орієнтаціями індивіда і групи та правилами і вимогами навколишнього соціального середовища.

2. Визначені структурно-функціональні ознаки суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях дозволяють виокремити показники та критерії її компонентів (мотиваційно-ціннісного, когнітивно-усвідомлюваного, емоційно-почуттєвого, рефлексивно-регулятивного та діяльнісно-поведінкового), що сприяє якісній оцінці рівня її сформованості.

РОЗДІЛ ІІІ

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ДОМІНАНТА СОЦІАЛІЗАЦІЙНОГО ВПЛИВУ НА УЧНІВСЬКУ МОЛОДЬ В ТВОРЧИХ НЕФОРМАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАННЯХ

3.1. Соціально-педагогічна робота з неформальними об'єднаннями молоді (вітчизняний та зарубіжний досвід)

Майже всі неформальні об'єднання творчого спрямування дослідники відносять до просоціальних груп (І. Башкатов [20], І. Зайченко [88], С. Косарецька [116, 117], А. Толстих [285] та ін.). Однак члени цих об'єднань характеризуються невідрефлексованою вмотивованістю своєї діяльності, відсутністю чітко визначеної мети, проблемами встановлення контактів з оточенням. Очевидним є зв'язок із соціальними передумовами “негативного” характеру через те, що молодь цих об'єднань та її творча діяльність знаходиться поза увагою виховних інститутів (сім'ї, навчальних закладів, закладів організації дозвілля молоді тощо). І тому виникає необхідність посилення соціально-педагогічної роботи з членами творчих неформальних об'єднань з метою превенції негативних впливів асоціальних неформальних об'єднань, що знаходяться поруч з ними “на вулиці”.

У дослідженнях Ю. Волкова [267, 268], М. Галагузової [260], М. Головатого [63], В. Павловського [189] та ін. визначається одна з основних молодіжних проблем. Молодь особливо гостро переживає обмеженість можливостей у сфері реалізації творчих здібностей. Байдужість і недооцінка значення таланту та здібностей особистості з боку суспільства мають серйозні соціальні наслідки, ведуть до зростання песимістичних та екстремістських настроїв у молодіжному середовищі, негативізму, запереченню етичної й культурної наступності поколінь.

На наш погляд, однією з причин низького рівня впливу на молодіжні неформальні об'єднання є недостатнє науково-методичне забезпечення діяльності спеціалістів-практиків, робота яких пов'язана з вихованням учнівської молоді (соціальні педагоги, психологи, класні керівники та ін.). Специфіка цієї роботи повинна характеризуватися не радикально корекційними заходами (роз'єднання, заборона, каральні дії тощо), а стимулюванням або підтримкою соціально-спрямованої творчої діяльності неформальних молодіжних об'єднань.

Для роботи з неформальними об'єднаннями необхідною є актуалізація соціально-педагогічної діяльності, яка має свою специфіку. При цьому необхідно враховувати психологічні особливості юнацького віку ("почуття дорослості", новий рівень самосвідомості; загострення потреби в самовираженні, самоствердженні, повазі, виникнення бажання порівнювати себе з ровесниками, групуватися з ними, слідувати за лідером-ровесником тощо) [170].

Беручи до уваги дослідження останніх років (А. Капська [100], С. Коношенко [113], Г. Лактіонова [128], Т. Окушко [178], В. Оржеховська [182, 183], А. Толстих [285], М. Фіцула [297] та ін.), ми визначили напрями, якими представлена практика роботи з неформальними об'єднаннями молоді: перевиховання учнівської молоді у зв'язку із здійсненими ненормативними вчинками; формальний вплив у рамках навчально-виховного процесу освітньої установи; формування позитивного іміджу неформальних молодіжних об'єднань за допомогою елевації відносин між його членами; переведення (переорієнтація) неформального молодіжного об'єднання на самодіяльне об'єднання з колективною самосвідомістю; "позиція прийняття" неформальних молодіжних об'єднань як соціальної дійсності, груп, які виконують комунікативні, функції; використання творчого потенціалу неформальних груп; надання альтернативи організації дозвілля та можливості творчо самореалізуватися. Їхня характеристика представлена у

табл. А.1. (Додаток А).

Перевиховання учнівської молоді у зв'язку із здійсненими ненормативними вчинками. У педагогіці перевиховання визначається як виховний процес, спрямований на подолання негативних рис особистості, що сформувалися під впливом несприятливих умов виховання [170]. У перевихованні виникає необхідність, коли в поведінці учнівської молоді наявні суперечності, протидія, протиборство відносно суб'єктів виховного впливу. Можливими причинами цього є керування хибними або чужими ідеологічними настановами. Так, деякі неформальні групи поза законом здійснюють спроби вирішення проблем соціальної справедливості. Інші переконані, що відхід від суспільства є найкращим способом боротьби з суспільним лицемірством та іншими негативними явищами.

Цей напрям роботи з учнівською молоддю досліджували О. Беца [271], П. Вівчар [54], С. Горенко [66], В. Кривуша [252], Г. Радов [195], В. Синьов [252, 253], М. Фіцула [297] та ін. У практиці перевиховання дослідники пропонують діяти відповідно до таких етапів роботи, як діагностика (вивчення, аналіз факторів виховання, умов, що їх зумовили, визначення шляхів і засобів нейтралізації негативних тенденцій та актуалізації позитивного в поведінці молоді), планування і визначення змісту роботи (розробка плану перевиховання, визначення місця й ролі в цьому процесі кожного) та цілеспрямована педагогічна діяльність (реалізація планів щодо перевиховання конкретної особистості із залученням батьків, однокласників, учителів та ін.).

Процес перевиховання учнівської молоді являє собою взаємозв'язок загальних методів виховання, специфічно адаптованих (переконання, навіювання, заохочення, покарання тощо) і спеціальних, притаманних лише перевихованню ("вибух", примус, "реконструкція", переключення). За визначенням А. Макаренка, суть цих методів полягає в тому, що

зона активності важкого підлітка переводиться в соціально значущу сферу діяльності з використанням наявних позитивних якостей [147, с. 205–207]. Методи перевиховання покликані оптимально використовувати засоби перевиховання (бесіда, позитивний приклад дорослих, діяльності самої молоді, традиції, система вимог, режим тощо); координувати різні виховні впливи при вирішенні конкретних виховних завдань; активізувати самого вихованця на боротьбу з наявними в нього негативними якостями, шкідливими звичками.

Перевиховання ґрунтується на загальних принципах виховання. Однак у роботі з учнівською молоддю творчих неформальних об'єднань варто акцентувати увагу на принципах, які впливають із соціально-психологічних особливостей цієї категорії молоді. У визначенні таких принципів ми спиралися на дослідження А. Кузьмінського [122]. Зокрема це такі принципи, як: зв'язок перевиховання з цікавою продуктивною працею; організація дитячого колективу, який забезпечував би позитивний вплив на вихованця; опора на позитивні якості й соціальний досвід; органічне поєднання поваги до вихованців з прийнятою системою вимог; єдність і систематичність педагогічних впливів на вихованців; індивідуальний підхід до вихованця; гуманне й об'єктивне ставлення у процесі перевиховання; педагогічний вплив, що необхідно здійснювати в неафективному стані педагога; випереджувальне виховання позитивних якостей.

На нашу думку, такий напрям роботи, як перевиховання учнівської молоді у зв'язку із здійсненими ненормативними вчинками, – не що інше, як бездіяльність відносно неформальних груп. Власне, таким є ставлення органів влади до “неформалів” у більшості країн Заходу. Влада втручається в їхнє життя в тому випадку, коли вони порушують закон. Такий підхід є несприйнятливим у вільному, демократичному суспільстві, в якому кожен має право жити так, як вважає за необхідне. Поряд з цим, у такого підходу є ще один бік – прагматичний розрахунок. Зовнішня агресивність, екстремізм,

споживацьке ставлення до життя, демонстрації, скандали, протести неформальної молоді дозволяють владі відволікти увагу суспільства від проблем молоді. Поки що такий підхід в Україні не є найбільш доцільним. Тому деякі дії профілактичного характеру просто необхідні.

Деяке спільне з попереднім напрямом роботи (бездіяльність відносно учнівської молоді творчих неформальних об'єднань) має *формальний вплив у рамках навчально-виховного процесу освітньої установи* без урахування специфіки розвитку молоді, інтересів, проведення часу, організації дозвілля.

Ми схильні вважати, що сучасна виховна практика школи – це перевага раціонального аспекту виховання у вигляді великої кількості моральних розпоряджень і вимог, його “заорганізованість”, формальність на шкоду емоційності, спонтанності й безпосередності. Педагоги вчать, наставляють, радять, пояснюють, перевіряють, але забувають дати молоді можливість побути собою й емоційно сформувані свої почуття і бажання, самореалізуватися, розвинути свої творчі здібності, ставлячи їх у певні рамки заданості, шаблонності, коли виховання підганяється під заздалегідь складені схеми.

Так, у структурі соціально-педагогічної роботи школи найважливіше місце займає система методів, засобів, форм та принципів виховання. Дослідники (Ю. Бабанський [15], В. Білоусова [34], З. Курлянд [126], А. Макаренко [147], І. Харламов [302] та ін.) до основних методів виховання в сучасній школі відносять: повідомлення, переконання, привчання, вправи, приклад, доручення, покарання, педагогічну вимогу, громадську думку як колективну вимогу, інструктаж (роз'яснення), емоційний вплив та ін. Як засіб виховання в якомусь конкретному випадку можуть виступати книга, слово, гра, пізнання, праця. Універсальними засобами називають діяльність і спілкування. І вже за допомогою цих методів та засобів учасники виховного процесу можуть

взаємодіяти між собою в різноманітних формах: виховні години, фронтальні бесіди, епізодичні лекції, класні збори, благодійні акції, зустрічі з видатними людьми, вечори, читацькі конференції, літературні спектаклі, походи, екскурсії, турніри, змагання, ігри тощо.

Беручи до уваги наукові дослідження, присвячені особливостям виховання у школі (С. Максимюк [151], В. Оржеховська [183], П. Підкасистий [227], С. Сисоєва [255], Н. Щуркова [325] та ін.), ми визначили, що в основу виховного процесу школи покладені такі принципи: свободо- та культуро-відповідності, інтеграції всіх виховних сил, систематичності, послідовності, неперервності, гуманізації, демократизації стосунків, самодіяльності, поступового перетворення учня з об'єкта на суб'єкт самовиховання, плюралізму в діяльності громадських молодіжних і дитячих організацій, відмова від масового залучення дітей до них.

Такий напрям роботи з учнівською молоддю творчих неформальних об'єднань, як *формування позитивного іміджу неформальних молодіжних об'єднань за допомогою елевації відносин між його членами* засновано на ідеї елевації (від франц. elevation – підйом, піднесення). Сутність цього напрямку роботи, на думку дослідників (С. Беличева [24], Ю. Волков [266-268], А. Тарасов [279], В. Шаповалов [268] та ін.), полягає в переведенні (переорієнтації) неформального молодіжного об'єднання на самодіяльне об'єднання з колективною самосвідомістю. Зміст та форми цього процесу спрямовані на створення умов для розвитку лідерського активу; налагодження взаємодії молодіжних об'єднань з іншими соціальними групами; організацію діяльності об'єднання, яка б була спрямована на здійснення допомоги одноліткам та іншим людям (акції милосердя); підготовку членів неформального об'єднання до соціального самозахисту, формування соціальних знань і вмінь для кращої адаптації в системі соціальних відносин, готовності реалізувати свої функції; допомогу у визначенні основних цілей діяльності, попередження можливих труднощів. Для цього

необхідно використовувати методи та засоби (переконання, формування традицій та громадської думки, організації колективної діяльності, створення виховних ситуацій, формування досвіду суспільних відносин, учнівське самоврядування, бесіда, диспут, круглий стіл, рольова гра тощо) і діяти відповідно до таких принципів: цілеспрямованості; системності; співпраці; безперервності; диференційованого та індивідуального підходів; природовідповідності; поваги до особистості в поєднанні з розумною вимогливістю до неї; єдності педагогічних вимог; опосередкованого впливу на молодь просоціально орієнтованих референтних дорослих і колективу; побудови життєвих перспектив.

Так, у дослідженнях І. Демакової [75], С. Косарецької [116, 117], А. Мудрика [170], Н. Сенченко [248] та ін. обґрунтовується низка умов соціально-педагогічної роботи з учнівською молоддю – представниками молодіжних неформальних об'єднань. Це такі умови, як: адекватність, відповідність сучасності іміджу соціального педагога; володіння ним референтною для неформальної молоді діяльністю; конструктивний діалог між соціальним педагогом та неформальною молоддю; поєднання індивідуальних і групових форм роботи; обізнаність соціального педагога про особливості різноманітних субкультур та неформальних молодіжних об'єднань; використання можливостей групової діяльності в інтересах реабілітації особистості.

Питання відповідності іміджу педагога сучасності були представлені в ідеях педагогічної герменевтики І. Демакової [75]. Як зазначає дослідниця, зовнішній вигляд педагога має відповідати основним тенденціям моди. Однак елементи одягу не повинні висловлювати прихильного ставлення до якоїсь неформальної групи чи субкультури. Уміння словом та діями налаштувати людину до себе є необхідним складником іміджу [75, с. 40–43]. Важливим також є вміння педагога використовувати адекватні для молодіжного об'єднання

способи передачі інформації, отримання відповідей, налагодження взаємостосунків, обміну враженнями – це так звана стилізована комунікація. На нашу думку, стиль поведінки педагога не повинен вступати в суперечність з основною метою – надання допомоги. Його манера дій повинна викликаати довіру, почуття безпеки, відчуття порядності, компетентності.

Як уважає Н. Сенченко, соціально-педагогічна робота буде здійснюватись ефективно, якщо соціальний педагог володіє видом діяльності, значущим для представників неформальних молодіжних об'єднань (гра на гітарі, певний вид спорту, брейк-данс, граффіті, рольові ігри тощо). Крім того, він повинен володіти суміжними із субкультурними видами діяльності, наприклад: акробатичний рок-н-рол, художня гімнастика, спортивна аеробіка, дизайн та ін. [248, с. 53].

Конструктивний діалог між соціальним педагогом та учнівською молоддю неформальних молодіжних об'єднань є, на нашу думку, необхідною умовою ефективної роботи з неформальними об'єднаннями. Так, С. Нечаєв, розробляючи систему педагогічної роботи з підлітками із неформальних молодіжних об'єднань в освітній установі, акцентував увагу на особливостях характеру взаємодії між усіма учасниками навчально-виховного процесу, що заснована на конструктивному діалозі й передбачає: спілкування, яке будується виходячи з безумовного прийняття вихованця, незважаючи на ідеї, які він розділяє та пропагандує; консультування вихованця про можливості соціального середовища, установ у вирішенні проблем соціалізації; емоційну підтримку як самого акту, так і принципу свободи вибору; оснащення вихованців засобами саморозуміння [175, с. 78].

Згідно з методикою роботи з неформальними об'єднаннями Н. Сенченко, необхідно поєднувати індивідуальні та групові форми роботи. Це пов'язано з тим переліком завдань, що виконуються в рамках кожної з форм та не можуть бути вирішені лише в одній із них. Так, організувати експериментування молоді в способах

самовираження можна лише в груповій формі. Усі зусилля повинні бути спрямовані на: створення в групі позитивного емоційного клімату; отримання молоддю досвіду конструктивної взаємодії з оточенням, виявлення толерантності до культури іншого; розширення знань про способи й варіанти представлення себе іншим; набуття досвіду самовираження саме в цій групі; оволодіння способами обговорення, усвідомлення, розуміння значень та символів, що притаманні різноманітним субкультурам [248, с. 58].

Вважаємо, що створення в групі позитивного емоційного клімату, атмосфери довіри важливе для того, щоб учні почувалися комфортно, з розумінням ставилися один до одного, не боялися розповідати про себе, не соромилися експериментувати. Отримання молоддю досвіду конструктивної взаємодії з оточенням сформує готовність до здійснення конструктивного діалогу з представниками інших субкультур, прояву толерантності до культури іншої людини. Освоєння способів осмислення ціннісних орієнтирів, притаманних різноманітним субкультурам, у результаті передбачає отримання молоддю досвіду розуміння себе як представника субкультури.

Водночас ситуація кожного представника неформального молодіжного об'єднання особлива й вимагає конфіденційності, що можливо лише в межах індивідуальної роботи, яка включає: сприяння молоді в самовизначенні; посередництво в конфліктах із дорослими та однолітками; сприяння у виявленні ініціативи та здійсненні самостійних дій, що спрямовані на гармонізацію відносин з оточенням [248, с. 61].

Здійснюючи виховання, соціальним педагогам необхідно, як мінімум, мати уявлення про особливості субкультур та неформальних молодіжних об'єднань. Знати це, на думку А. Мудрика, необхідно для того, щоб, організовуючи життєдіяльність розвивального середовища, концентрувати увагу на позитивних та негативних особливостях

неформальних об'єднань [170, с. 73]. Ці знання створюють передумови для усвідомлених зусиль педагогів із мінімізації та корекції негативних впливів. З цією метою, на нашу думку, можна використовувати можливості, що закладені в життєдіяльності неформальних об'єднань, та надавати індивідуальну допомогу кожному учаснику. Так, наприклад, у діяльності творчих неформальних об'єднань закладено потенціал, за допомогою якого можна перевести наявні негативні якості в позитивні.

Як уважає М. Шакурова, однією з провідних умов соціально-педагогічної роботи з учнівською молоддю неформальних об'єднань є використання можливостей групової діяльності в інтересах реабілітації, підтримки особистості [312]. Це, ми вважаємо, буде сприяти запобіганню можливого конфлікту між формальною та неформальною організаціями, встановленню паритетних відносин в їх взаємодії, виконанню неформальною спільнотою тих задач та функцій, що вирішує формальна організація.

Визначаючи зміст, форми, методи, умови, засоби та принципи напряму роботи з учнівською молоддю неформальних об'єднань як піднесення неформальних молодіжних об'єднань за допомогою елевації відносин між його членами, ми дійшли висновку про те, що особливістю роботи в рамках цього напряму є безпосередня діяльність у середовищі неформальної групи. Так, життя саме підказує нові форми роботи з творчою молоддю відповідно до цього напряму. Такою формою можна назвати "Майданс" – перший у світі проект, який об'єднує творчу молодь в єдиному танцювальному пориві. Кожен може стати частиною грандіозного спільного дійства. Тисячі молодих людей по усій Україні готують хореографічні постановки заради однієї ідеї (отримання коштів на реалізацію мрії свого міста). І є очевидним: чим важливіша мета, тим більші зусилля треба докласти для її досягнення. Варто відзначити, що формальним колективом груп-учасників з кожного міста (регіону) назвати не можна, адже в такої групи відсутні основні

ознаки формальності (юридичне оформлення – легалізація; видача членських квитків; статут, програми чи інші програмні документи). І тому перед лідерами (хореографами) постає велика відповідальність не лише розробити, відпрацювати та реалізувати переможну танцювальну композицію, а й згуртувати в єдиний дружний “організм” таку різну творчу молодь. Атмосфера на “Майданс” сприяє формуванню в молоді соціальних знань і вмінь для кращої адаптації в системі соціальних відносин.

“Позиція прийняття” як напрям роботи з учнівською молоддю неформальних об’єднань широко представлений у західноєвропейській практиці, зокрема в Німеччині. Так, К. Молленхауер звернув увагу на те, що соціальним педагогам необхідно напрацювати нову, “орієнтовану на потреби молоді концепцію соціально-педагогічної роботи з учнівською молоддю, в основі якої повинен бути: по-перше, принцип інтеграції зусиль усіх зацікавлених суб’єктів соціалізаційних і виховних впливів, і, по-друге, факт визнання молодіжних об’єднань за повноцінний суб’єкт соціалізації молодого покоління” [350, с. 82]. Відповідно, в німецькій соціальній педагогіці і практиці соціально-педагогічної роботи оформилася концепція моделі “відкритої роботи з молоддю” на позиціях прийняття неформальних молодіжних об’єднань як соціальної реальії, груп, які виконують комунікативні функції.

Особливістю нового підходу до роботи з молоддю у Німеччині, на думку Л. Бйоніш, стала діяльність соціальних працівників та педагогів за місцем проживання й дозвілля учнівської молоді [335]. У контексті зазначеного напрямку широкого поширення набув рух за створення інфраструктури дозвілля. Основою стали нові будинки культури, оснащені всім необхідним для проведення як цікавих занять (наприклад, технічною й художньою творчістю), так і змістовного дозвілля. Унаслідок цього безпосередня робота з молодіжними об’єднаннями завдяки її різноманітності стала більш

диференційованою й охопила як допомогу соціально-педагогічного характеру колективам об'єднань (входження в контакт із членами формування, розробка процедури завоювання їхньої довіри, виявлення мотивації участі молоді в цих об'єднаннях), так і соціальну допомогу при вирішенні індивідуальних проблем кожного члена молодіжного об'єднання.

Беручи до уваги праці дослідників цього напрямку (Л. Бйоніш [335], Г. Деттенборн [341], В. Крумм [348], К. Молленхауер [350], Д. Олвеус [352] та ін.), ми визначили зміст та форми роботи з учнівською молоддю неформальних об'єднань згідно з "позицією прийняття": діяльність соціальних педагогів у школі й дозвілєвих установах; діяльність "вуличних" соціальних працівників; ініціювання створення груп соціальної спрямованості, соціальних ініціатив, групи взаємодопомоги та взаємопідтримки; включення цих груп у систему соціально-педагогічної діяльності установ, мікросоціуму; спільна робота з організаторами молодіжного руху з метою переорієнтації асоціальних груп на просоціальні; координація роботи з навколишніми гуманітарними установами; виставки молодіжних субкультур; кінолекторій тощо.

Для реалізації цього змісту дослідники виділяють низку загальних і спеціальних методів та засобів (консультації; співпраця з батьками, персоналом; втручання, коли потрібна зміна законів і правил; спілкування з членами неформальних об'єднань; неформальні зустрічі, тренінги у спеціальних центрах, де молода людина-"неформал" отримує можливість обґрунтувати свою життєву позицію, відрефлексувати переживання; методи вуличної соціальної роботи; метод "Рівний-рівному" тощо) і визначають принципи: самоцінності особистості; гуманізму й толерантності; інтеграції зусиль усіх зацікавлених суб'єктів соціалізаційних і виховних впливів; акцептації (від нім. *akzeptieren* – приймати, визнавати); груповий (визнає важливість неформальних молодіжних

об'єднань, усвідомлення ними своєї соціокультурної самостійності); соціально-просторовий (передбачає облік інституційних і соціальних умов); тимчасовий, що вимагає шанобливого ставлення до молодих людей; біографічний, згідно з яким потрібно враховувати різні біографічні умови кожної конкретної людини.

Необхідно відзначити, що робота соціальних педагогів з молодіжними об'єднаннями в Німеччині здійснюється в рамках реалізації державної молодіжної політики. Зокрема молодіжні проблеми вважаються складовою досить широкої сфери соціальної та соціально-педагогічної роботи, чільне місце в якій посідає культивування й розвиток бажання і здібностей молоді брати активну участь у культурному, соціальному й політичному житті нації. Тому "позиція прийняття" стала одним з провідних напрямів роботи із неформальною молоддю в Німеччині.

Згідно з "позицією прийняття", з метою створення єдиного, цілісного, ефективного педагогічного процесу необхідно налагоджувати контакти з організаторами молодіжного руху. Колектив повинен стати для молоді ареною не лише ділового вияву, але й задоволення інтересів, бажань, пристрастей, дружби, любові. У цьому випадку відбувається збіг, органічне поєднання шкільного виховного колективу з неформальними об'єднаннями. Як уважає Л. Бйоніш, діалектичне виховання саме й полягає в тому, щоб не ізолювати й не протиставляти один одному виховний колектив і неформальні об'єднання, не загострювати суперечності між ними, а знаходити спільне, зближувати, об'єднувати, удосконалюючи, вживлюючи одне в одного, використовуючи все краще в них і поступово усуваючи наносне, підмінюючи й замінюючи його духовно цінним [335]. Це, на нашу думку, буде сприяти цілісності педагогічного процесу, перетворенню виховного колективу в його основну змістову форму і фактор виховання.

Використання творчого потенціалу неформальних груп ми виділяємо як особливий напрям роботи з неформальними молодіжними об'єднаннями творчого спрямування. Тут творчий потенціал учнівської молоді неформальних об'єднань використовується з метою вирішення завдань педагогізації соціального середовища, створення умов розвитку, реабілітації або корекції певної особистості.

Проблемою розвитку та використання творчого потенціалу займалися такі дослідники, як В. Доній [86, 234], Р. Грановська та Ю. Крижанська [68], Т. Кісельова [263], А. Соколов [258] та ін. Беручи до уваги дослідження учених, можна визначити зміст діяльності відповідно до цього напрямку. Він спрямований на виявлення позитивного в учнівській молоді творчих неформальних об'єднань і, спираючись на це, – розвиток інших, недостатньо сформованих чи негативно зорієнтованих якостей, доводячи їх до необхідного рівня й гармонійного розвитку. Форми реалізації напрямку роботи з використання творчого потенціалу мають творчий, інноваційний характер та градацію відповідно до здібностей і потенцій учнівської молоді. Зокрема це такі форми, як: конкурси, фестивалі та свята (музичні, мистецькі, танцювальні), турніри, карнавали, музичні шоу, концерти, виставки творчих робіт, тематичні вечори, колективна творча справа, гуртки художньої самодіяльності, випуск стінної газети, рукописних журналів, творчі студії, соціальні проекти, тижні (музики, танцю, театру та ін.) тощо.

Концептуальне обґрунтування застосування основних принципів розвитку творчого потенціалу молодіжних неформальних об'єднань подано в теорії творчого саморозвитку [234] та теорії соціально-культурної діяльності [258, 263, 264]: принцип загальності і доступності; самодіяльності; систематичності та цілеспрямованості; соціально-культурної спадкоємності; творчого саморозвитку і самореалізації; педагогічної підтримки.

На нашу думку, якщо в роботі соціального педагога з творчими неформальними об'єднаннями молоді буде враховано їхній творчий потенціал, то за допомогою його розвитку діяльність об'єднання буде спрямовано в соціально корисне русло.

Наступним і одним із важливих напрямів роботи з неформальною молоддю є *“надання альтернативи”*. Цей напрям роботи передбачає створення соціально-педагогічних умов для задоволення потреб (реалізації мотивів), що спонукають учнівську молодь до об'єднання у неформальні групи в соціально схвальній (соціально позитивній) формі; створення умов для саморозвитку особистості в трьох автономних і водночас взаємопов'язаних сферах: освіті, організації соціального досвіду через участь особистості в діяльності позашкільних закладів, громадських організаціях, формальних та неформальних групах, індивідуальній допомозі. *“Надання альтернативи”* як напрям роботи з неформальними молодіжними об'єднаннями можна реалізувати за допомогою створення альтернативних груп та об'єднань молоді, що реалізують соціально корисні види діяльності, турбуються про активний вибір своєї життєвої позиції, задовольняють потребу в спілкуванні, саморозвитку, творчій самореалізації.

Як зазначає В. Каласьева, стратегія надання альтернативи передбачає знання спеціалістами, які ведуть роботу з молоддю, базових потреб віку, а також визначення за допомогою діагностики мотивів, що є актуальними для конкретної соціокультурної ситуації – району, міста, соціальної групи [283]. Зокрема вчені (Б. Додонов [326], А. Файн [237], В. Хорнштайн [345], С. Шацький [313, 314] та ін.) пропонують: залучати учнівську молодь до продуктивних, творчих форм діяльності; використовувати механізм *“гедоністичного ризику”*; розширювати сферу дозвілєвої діяльності та заохочувати участь молоді в усіх різновидах проведення дозвілля;

організовувати клубну роботу в освітньому процесі; створювати молодіжні громадські організації, що сприяють розвитку дитячого та молодіжного руху.

Так, прихильники залучення учнівської молоді до продуктивних, творчих форм діяльності (Н. Синягіна [254] та В. Каласьєва [283]) вважають їх результативними, не зважаючи на те, що при цьому не виробляються матеріальні цінності. Іншою суттєвою обставиною є орієнтація на важливе для підлітка бажання відчувати значущість існування “тут та зараз”. На нашу думку, залучати учнівську молодь до продуктивних, творчих форм діяльності, в яких можливо було б досягнення сильних емоційних переживань, необхідно не в легкій, доступній формі, а через подолання перепон, вольових зусиль, уміння співпрацювати з іншими.

Однією з причин входження молоді в неформальні молодіжні об'єднання є задоволення потреб у тілесному та душевному комфорті. На думку Б. Додонова, це пов'язано з гедоністичними емоціями. “Гедоністичний ризик”, тобто задоволення від ризику, почуття небезпеки, що випробовує людина ніби граючи, властивий підліткам. “Гедоністичний ризик” визначається як особливий прийом психологічного впливу на сферу потреб, при якому їхня актуалізація досягається шляхом створення небезпечних, загрозливих для їхнього задоволення ситуацій [326]. Зокрема, в дослідженнях цієї проблематики особливо виокремлено проблему усвідомлення небезпечної поведінки учнівською молоддю, що є однією з найактуальніших. Так, у рамках концептуального підходу О. Чебикіна феномен “особистісне ставлення до небезпеки” характеризується як емоційне сприйняття учнівською молоддю загрози, яка повертається назад крізь призму оцінки вірогідності негативних наслідків і власної можливості контролювати ситуацію [326, с. 100-103]. Саме в діяльності таких неформальних об'єднань, як брей-данс, паркур та фріран (мистецтво переміщення та подолання перешкод), ролери, скейтери, стріт-байкери, байкери, задовольняється схильність до гедоністичного

ризик, бажання спробувати все нове, заборонене. До числа соціально-позитивних форм застосування “гедоністичного ризику”, що реалізується в рамках цього напрямку роботи з неформальними молодіжними об’єднаннями, можна віднести його використання в різноманітних видах спорту, що містять елементи ризику та змагання, – альпінізм, спідвей, сноуборд, парашутний спорт та ін.

Для розширення сфери дозвіллевої діяльності та заохочення участі молоді в усіх різновидах проведення дозвілля можливе використання клубної роботи. Клуб – це форма додаткової освіти молоді. Клубом може бути будь-яка спільнота, де її члени об’єднані за інтересами; він має статут, керівника, план роботи [45].

Роль дитячих, юнацьких об’єднань та клубів за місцем проживання і навчання високо оцінював творець прообразів перших в Росії соціально-педагогічних центрів С. Шацький. Він підкреслював, що педагог повинен рахуватися з дитячою природою і потребами цього віку. Робота клубу, на його думку, повинна вестися виходячи з “гри дитячих інстинктів” [314, с. 259]. “Зародок ідеї дитячого клубу лежить у вільних дитячих організаціях, що спричиняють часто величезне занепокоєння дорослих. Це вуличні, дачні, сільські, фабричні вільні дитячі об’єднання. Вони виникають завдяки могутньому соціальному інстинкту й хороші тим, що вільні, рухомі, знаходяться в близькому зіткненні з життям...” [314, с. 259]. Так, наприклад, А. Файн пропонує використовувати природний потяг панків до перекладу текстів пісень для створення клубу з вивчення іноземних мов; потяг хіп-хоперів до віршування, танців та малювання для створення поетичних, хореографічних та художніх клубів тощо [237].

Тож можна стверджувати, що С. Шацький відкрив основний спосіб роботи з неформальними молодіжними об’єднаннями. Вирішення цієї проблеми полягає в соціально-педагогічній діяльності зі створення соціально-виховного

середовища (клубу), заснованого на тих вікових потребах у спілкуванні, самоствердженні, які породжують вуличні, дворові компанії та неформальні молодіжні об'єднання.

На думку Н. Сенченко, створення клубного об'єднання на основі молодіжних субкультурних практик сприяє: прийняттю молоддю своєї особистості; оволодінню різними варіантами самопред'явлення в соціально схвальній формі (організація експериментування та самовираження за допомогою конструювання своєрідних "карнавальних" площадок, де під час різноманітних ігор, конкурсів, концертів учасники мають можливість самореалізуватися); засвоєнню молоддю способів вирішення комунікативних задач (конструктивного діалогу з дорослими, з представниками інших субкультур) [248, с. 53–63].

У рамках вирішення проблеми створення молодіжних громадських організацій як альтернативи неформальним об'єднанням у Німеччині, В. Хорнштайн сформулював принцип нової парадигми соціально-педагогічної роботи з неформальною учнівською молоддю. Так, автор наголошує на тому, що вона повинна не тільки забезпечувати основні структурні елементи соціалізації, а й відображати глибинні інтереси і потреби молоді, створювати можливості для їхньої реалізації [345, с. 136]. Поряд з тим, учений акцентував увагу і на наявності так званого "конфлікту поколінь", який потрібно обов'язково враховувати при розробці технологій роботи з членами неформальних молодіжних об'єднань. Насамперед В. Хорнштайн акцентує увагу на необхідності створення молодіжних громадських організацій, які б об'єднували молодь на основі соціально значущих цінностей, суспільної спрямованості та сприяли розвитку дитячого й молодіжного руху. Такі організації стосовно педагогічного процесу, на думку дослідника, можуть займати позицію паралельного, інколи перетинаючого, зазвичай мирного співіснування, що створює основу для злиття офіційних і неофіційних груп в єдиний потік цілісного виховного процесу [345]. Так, в освітньо-виховних установах можуть об'єднуватися групи шанувальників

акторської майстерності, музики, танців, уболівальників футболу, колекціонерів тощо.

Узагальнюючи наведені напрями та методи соціально-педагогічної роботи з учнівською молоддю неформальних об'єднань, можна виділити концептуальні положення:

- трансформації як перенесення активності молоді з несприятливої зони розвитку в сприятливу;

- самореалізації особистості на основі рефлексії та просоціального самоствердження як забезпечення оптимальних умов для задоволення молоддю своїх соціальних, духовних, творчих потреб, інтересів;

- інтегративності як об'єднання актуальних ідей і форм роботи з молоддю з метою переорієнтації її інтересів, спрямованості діяльності на творчість;

- систематичної і сталої співпраці школи й сім'ї, всіх освітніх та офіційних дозвілєвих структур з метою сприяння молоді в просоціальному розвитку особистості;

- опосередкованого впливу на молодь просоціально орієнтованих і референтних значущих дорослих і колективу;

- побудови життєвих перспектив як сприяння молоді у виборі гуманно орієнтованого життєвого шляху.

Унаслідок аналізу напрямів, якими в науковій літературі представлено вітчизняний та зарубіжний досвід роботи з учнівською молоддю неформальних об'єднань, стає очевидною проблема вибору професійної позиції суб'єкта виховного впливу: вважає він головним завданням своєї діяльності переорієнтацію неформального молодіжного об'єднання на просоціальний шлях або, усвідомлюючи всю складність (або неможливість) входження до групи, націлений на роботу з молодою людиною та допомогу їй у психологічно здоровому середовищі, зокрема, освітній установі, з метою її поступової адаптації в учнівському колективі.

3.2. Взаємодія суб'єктів соціалізаційного впливу в процесі стимулювання соціально спрямованої творчої діяльності неформальних молодіжних об'єднань

Зростання актуальності соціально-педагогічних досліджень умов оптимізації процесу формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях (В. Лісовський [134, 135], М. Лукашевич [142, 143], В. Пилипенко [273], А. Харчев [303] та ін.) пов'язане з тим, що регуляція соціального становлення учнівської молоді не завжди здійснюється згідно із соціально значущими нормами і правилами. Унаслідок цього і з'являється потреба в посиленні такого механізму, як взаємодія суб'єктів соціалізаційного впливу в процесі стимулювання соціально спрямованої творчої діяльності неформальних молодіжних об'єднань.

Здійснений аналіз наукової літератури засвідчив, що дослідження різних аспектів взаємодії є однією з важливих проблем педагогічної теорії і практики, а її вивченням займалось широке коло дослідників. Помітний внесок у розробку теоретичних основ створення цілісного виховного процесу зробили А. Бойко [37, 38], Л. Гордін [72], І. Зверева [91-94], Л. Коваль [109] та ін. (аналіз проблем виховання молоді, принципи взаємодії соціальних інститутів, фактори й умови соціалізації). Важливі аспекти проблеми розглянуті у працях В. Бочарової [44], С. Харченко [304, 305], С. Яковлева [330], М. Якушкіної [331] (теоретичні й практичні аспекти пошуку взаємодії всіх виховних структур суспільства). Як зазначають дослідники, взаємодію педагога й учнівської молоді, молоді та ровесників, молоді і середовища необхідно розглядати як взаємовплив один на одного, в результаті чого відбувається процес особистісного вдосконалення, самокорекції і змін.

Аналіз ступеня розробки різних аспектів означеної проблеми свідчить про недостатність дослідження питань, які пов'язані з розглядом взаємодії суб'єктів соціалізуваль ного

впливу у формуванні суспільно-нормативної поведінки (далі СНП). Так з'являються протиріччя між посиленням соціалізації педагогічного процесу і недостатньою розробленістю умов для соціально-педагогічного впливу на учнівську молодь в творчих неформальних об'єднаннях.

Одним із відправних моментів теоретичного обґрунтування соціально-педагогічної взаємодії суб'єктів соціалізувального впливу є концепція педагогіки соціальної роботи (В. Бочарової [44], Б. Бітінас [33], Л. Коваль [109], В. Філоненко [261] та ін.), де соціальне виховання трактується як педагогічно орієнтована система суспільної підтримки, необхідна підростаючому поколінню в період його включення в соціальне життя. На думку Н. Сенченко, соціально-педагогічна підтримка учнівської молоді – представників молодіжних неформальних об'єднань – виникає на межі стихійної, відносно керованої та соціально-керованої соціалізації і більш-менш усвідомлюваної самозміни людини; має характер діалектичного компромісу за умов: прийняття вихованця, які б ідеї він не поділяв; інформування його про можливі соціальні санкції; будування діалогу між культурою та субкультурою, пред'явлення загальноприйнятих зразків; організації руху думки в діалозі від суб'єктивних до соціокультурних значень; оснащення вихованця засобами розуміння та самовираження, яких недостатньо [248, с. 53–63].

Формувальний вплив інституцій суспільства на молоде покоління може відбуватися тільки завдяки його постійній взаємодії з контрагентами впливових дій, що робить останню важливим чинником соціально-педагогічного процесу. Інтенсивні інтеракції молодого покоління з основними агентами соціалізації виступають як механізм оволодіння соціальним досвідом; характер спілкування впливає на творчу активність дітей, їхній моральний розвиток. Але для того, щоб соціалізація була успішною, а взаємодія – ефективною, необхідно усвідомлювати ті процеси, які відбуваються під час останньої,

знати й свідомо використовувати впливові дії, які можуть привести до бажаного результату. Так, у процесі соціалізуючих інтеракцій діють як прямі, так і опосередковані механізми, за допомогою яких агенти інтеракцій впливають на підростаюче покоління з метою його акультурації й вироблення навичок просоціальної поведінки.

Взаємна активність вихователів і вихованців у педагогіці позначається терміном педагогічна взаємодія. Взаємодія – це своєрідне втілення зв'язків, взаємин між людьми, котрі, вирішуючи спільні завдання, впливають один на одного й досягають успіху в розв'язанні поставлених завдань [37]. Сутністю взаємодії є прямий або непрямий вплив суб'єктів цього процесу один на одного. Від того, як організовано взаємодію, буде залежати й виховання. Тому організація взаємодії є постійною проблемою педагогіки в цілому та соціальної педагогіки зокрема, залишаючись для них актуальною.

Важливим у контексті нашого дослідження є визначення поняття “суб'єкт”. На думку А. Шемшуріної, суб'єктом є той, хто має вільний вибір та приймає рішення про здійснення моральних учинків на підставі самоаналізу та самопізнання [316, с. 19]. Крім того, за висловленням Н. Щуркової, суб'єкт характеризується здатністю свідомо, цілеспрямовано й вільно встановлювати зв'язки зі світом, передбачати наслідки й брати відповідальність за результати власних учинків [325, с. 39].

За умов забезпечення взаємодії між суб'єктами соціалізувального впливу, на думку А. Бойко, реалізується базова потреба молоді в залученні її до соціуму й культури суспільства на основі рівноправного партнерства з дорослими у процесі спілкування й діяльності [37, с. 30]. Таким чином, не тільки дорослі, але й учнівська молодь творчих неформальних об'єднань (далі ТНО) є суб'єктами процесу виховання та соціалізації, що свідчить не про рівність обох сторін як відсутність субординації, а про ціннісну рівність. За умов установлення суб'єкт-суб'єктних відносин, на наше переконання, творчий потенціал учнівської молоді ТНО можна

реалізувати якнайкраще. Визнання цінності представника та носія будь-якої культури збагачує виховний простір та відкриває значні можливості для виховання в молоді цінності іншої людини, толерантності, культури поведінки. Крім того, в процесі спілкування та спільної діяльності змінюється не тільки учнівська молодь – представники творчих неформальних об'єднань, збагачуючись за рахунок засвоєння іншої культури або пристосовуючись до неї, але й дорослі, які здійснюють пошук найбільш ефективних шляхів соціально-педагогічного впливу на учнівське середовище.

У цьому плані доцільно відзначити нову модель педагогічної взаємодії, яку обґрунтовано А. Бойко [38, с. 51–52]. На нашу думку, вона передбачає перехід від розуміння молоді як об'єкта та засобу виховання до усвідомлення її як суб'єкта і мети виховного процесу. Спілкування в системі “людина↔людина” Г. Локарева розглядає тільки як суб'єкт-суб'єктні (S↔S) відносини. Отже, учнівська молодь творчих неформальних об'єднань як об'єкт професійної діяльності суб'єктів соціалізувального впливу в системі спілкування, повинна знаходитися в позиції суб'єкта, що й визначає характер стосунків між фахівцем та учнівською молоддю, яка потребує соціальної допомоги, таким чином зумовлюється система спілкування як S↔S. Провідна роль у прийнятті таких відносин закріплюється за фахівцем, а це насамперед залежить від рівня володіння ним професійним спілкуванням [139, с. 21]. Виходячи з цього, ми розглядаємо взаємодію суб'єктів соціалізаційного впливу з позицій суб'єктного підходу, тобто рівноправної участі в ньому всіх суб'єктів. Найбільш відповідним цьому буде визначення Н. Радіонової. Вона трактує взаємодію як систему, яка розвивається в часі й у просторі та за певних умов стає фактором розвитку не тільки особистості учнівської молоді, але й інших суб'єктів соціалізувального впливу [235]. До цього можна додати й думку В. Ядова, який визначає взаємодію як цілеспрямований процес інтеграції й реалізації виховного

потенціалу його суб'єктів, що сприяє формуванню активної життєвої позиції [328].

У контексті нашого дослідження суб'єктами взаємодії є:

– члени (мікрогрупи) творчих неформальних молодіжних об'єднань;

– виховний простір сім'ї;

– виховна діяльність церкви;

– засоби масової інформації;

– заклади культури та дозвілля;

– обласні та місцеві координаційні ради з проблем виховання;

– класний, шкільний колективи, органи учнівського самоврядування;

– педагогічний колектив (адміністрація школи, вчителі, класні керівники, психологи, соціальні педагоги, керівники шкільних клубів за інтересами, гуртків);

– друзі та знайомі з молодіжного середовища (необов'язково члени неформальних молодіжних об'єднань), що складають волонтерські загони та молодіжні ініціативні творчі групи.

Суб'єкти соціалізувального впливу (інститути соціалізації та їх суб'єкти) є зовнішнім концентричним колом взаємодії. Кожний з них займає певну позицію стосовно інших, котра характеризується своєю спрямованістю і впливає на внутрішнє концентричне коло, що в нашій схемі представлене у вигляді соціально-творчого культурного простору розвитку учнівської молоді (рис. 3.1).

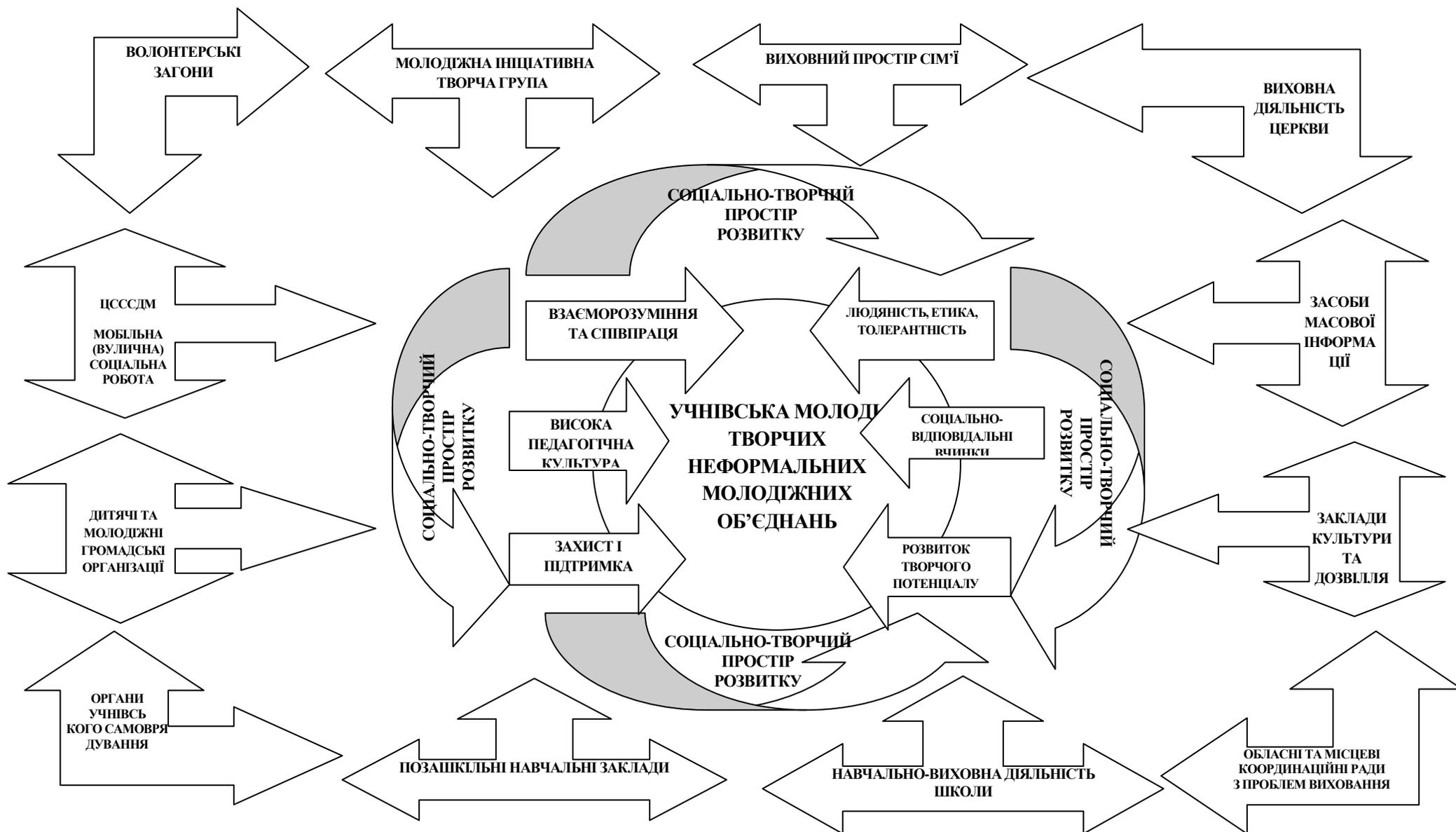

Рис. 3.1. Схема механізмів взаємодії суб'єктів соціалізувального впливу

Щоб забезпечити ефективність формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді ТНУ, недостатньо взаємодії неформальної учнівської молоді з педагогами. Потрібна скоординована діяльність дитячих та молодіжних громадських об'єднань, батьків, духовенства, працівників закладів культури тощо. Налагоджувати ефективну співпрацю педагогів з іншими суб'єктами соціально-педагогічної діяльності треба через органи учнівського самоврядування (спільна підготовка та проведення загальношкільних заходів; створення "ініціативної творчої групи"), раду школи та батьківські комітети, а також через спеціально створені обласну та місцеві координаційні ради з проблем виховання, до яких входитимуть представники місцевих осередків громадських об'єднань.

Серед найближчого оточення учнівської молоді дорослим відводиться важлива роль бути не тільки транслятором знань, а передусім організатором, координатором і керівником цілеспрямованої соціалізації молодого покоління. Виховний простір сім'ї є моделлю суспільства на конкретному історичному етапі розвитку, відображає його моральні та духовні особливості. Взаємодія сім'ї та учнівської молоді творчих неформальних об'єднань повинна ґрунтуватися на деяких особливостях: формування особистості молоді, дисциплінування її, допомога в її індивідуальному розвитку, досягнення емоційної єдності, розуміння, співчуття. Основою цієї взаємодії є духовна освіченість батьків, що передбачає знання морально-етичних законів життя. Ці знання батьки мають можливість отримати, взаємодіючи з церквою.

Обґрунтовані І. Огієнком духовні принципи виховання особистості (духовної спрямованості, спадкоємності християнському ідеалу, ідейності, корисності для суспільства, самовдосконалення особистості) [50] відображають основні протиріччя та тенденції становлення духовної особистості в юнацькому віці та виступають основою для розробки суб'єктами соціалізувального впливу мети та змісту процесу її формування.

Вплив сучасних засобів масової інформації (ЗМІ) на учнівську молодь, її моральні цінності, етичні та поведінкові норми може зруйнувати структуру суспільних цінностей, викликати заміну вищих цінностей нижчими, що призводить до морального розладу молоді й суспільства в цілому і, безумовно, може спровокувати розвиток негативних девіацій у суспільстві. Тому взаємодія ЗМІ з учнівською молоддю має ґрунтуватися на контролі з боку педагогів, батьків, церкви, громадськості за якістю продукції, що потрапляє в інформаційний простір. Зі свого боку, ЗМІ, вивчаючи запити молодих людей, мають транслювати лише моральні цінності та інформувати їх про різні просоціальні способи творчої самореалізації.

Взаємодія закладів культури та дозвілля з іншими суб'єктами соціалізувального впливу полягає у співпраці та наданні допомоги під час проведення виховних заходів: фестивалів, конкурсів, аукціонів, виставок тощо. Діяльність цих установ повинна бути спрямована на допомогу (підтримку) та сприяння молоді творчо самореалізуватись.

Обласні та місцеві координаційні ради з проблем виховання відіграють провідну роль, адже є координаційним центром усіх соціально-педагогічних дій з боку суб'єктів соціалізувального впливу, що спрямовують, коригують та підтримують. До складу цих рад повинні входити по декілька найбільш активних та професійних представників з кожного елемента взаємодії.

У навчально-виховній діяльності школи та позашкільних закладах освіти провідна роль у вихованні учнівської молоді належить соціальним педагогам. Які, співпрацюючи з іншими суб'єктами соціалізувального впливу та безпосередньо з молодіжними неформальними об'єднаннями, можуть:

- створювати умови для розвитку лідерського активу;
- допомагати у визначенні основних цілей діяльності, попереджувати труднощі;

– привертати увагу державних і місцевих органів влади до вирішення проблем творчих неформальних молодіжних об'єднань;

– налагоджувати взаємодію творчих неформальних об'єднань з іншими соціальними групами;

– організувати діяльність ТНО, яка б була спрямована на здійснення допомоги одноліткам та іншим людям (потрібно організувати підготовку до такої діяльності: дати декілька варіантів вибору майбутньої діяльності – наприклад, благодійні концерти, збір коштів для тих, хто потребує допомоги, тощо);

– готувати членів творчих неформальних об'єднань до соціального самозахисту, формувати соціальні знання і вміння для того, щоб вони краще змогли адаптуватися в системі соціальних відносин, були готові до реалізації своїх функцій;

– здійснювати педагогічну корекцію соціальної поведінки й соціальних зв'язків, які б сприяли оптимальному розв'язанню конфліктів;

– здійснювати профілактику асоціальної поведінки, що забезпечується роботою з кожною молодою людиною, яка є членом творчого неформального об'єднання.

Як вже зазначалося раніше, сутністю взаємодії є прямий або непрямий вплив суб'єктів цього процесу один на одного, що породжує їхній взаємний зв'язок. Під прямим впливом розуміється безпосереднє звернення до учнівської молоді творчих неформальних об'єднань, пред'явлення їй певних вимог або пропозицій. Проте постійне втручання в світ творчої учнівської молоді неформальних об'єднань може створювати конфліктні ситуації, ускладнюючи взаємини. Тому в деяких випадках більш ефективним є непрямий вплив, сутність якого полягає в тому, що суб'єкти виховного впливу спрямовують свої зусилля не на учнівську молодь творчих неформальних об'єднань, а на її оточення (однокласників і друзів). Змінюючи обставини життя молодих людей, суб'єкти соціалізувального впливу змінюють у потрібному напрямку їх самих.

Органи учнівського самоврядування в школі та дитячі й молодіжні громадські організації уособлюють демократичну та

самодіяльну атмосферу, захищають і забезпечують права всіх учасників колективу, сприяють формуванню в них громадянськості, організаторських якостей, допомагають педагогічному колективу в проведенні різноманітних заходів, виступають їх ініціатором. Загалом учнівське самоврядування є незамінним помічником педагогів. Взаємодіючи з органами учнівського самоврядування в школі, суб'єкти соціалізаційного впливу запускають механізми непрямого впливу, зокрема через референтну групу. У кожного члена ТНО є однокласники, з думкою яких він погоджується, чию позицію приймає. Це і є референтні для них особи, через які педагог організовує вплив, роблячи союзниками.

Як доводять дослідження О. Балакіревої, О. Ганюкова та О. Яременко, домінантним фактором навколишнього середовища, який має найбільший вплив на формування життєвої позиції учнівської молоді неформальних об'єднань, сьогодні є вулиця [17, с. 104]. Це є серйозною небезпекою, адже молоді люди схильні до наслідування дій однолітків, з якими вони контактують "на вулиці". Досить часто "вулична молодь" є асоціальною, або навіть антисоціальною, тому такі контакти можуть бути небезпечними. З огляду на це, видається конче потрібним навчити молодих людей обирати справжні, а не вдавані цінності, тобто такі явища, вчинки, погляди і стиль життя, які несуть у собі об'єктивну користь.

Здійснення ефективної соціально-педагогічної роботи з неформальними молодіжними об'єднаннями, які функціонують поза межами закладу, можливе тільки за умови налагодження тісної взаємодії та співпраці з іншими суб'єктами соціалізувального впливу й ініціювання створення молодіжних груп соціальних ініціатив на допомогу учнівській молоді в творчих неформальних об'єднаннях. Поняття "ініціювання" (від лат. *initium* – початок, точка відправлення, джерело, виток) означає сприяння виникненню або розвитку чого-небудь [51, с. 505]. Ініціювання повинно здійснюватись у взаємодії з педагогом: це активізація мотиву молоді, внутрішнього

спонукання до соціальної допомоги в розкритті потенційних можливостей, спрямуванні творчого потенціалу учнівської молоді ТНО в соціально корисне русло. Ініціювання особистісних змін людини є суто індивідуальним явищем, яке має свої закономірності, особливості розвитку й певний кінцевий результат. У нашому дослідженні ініціювання виступає як взаємодія суб'єктів соціалізувального впливу з метою стимулювання або підтримки соціально спрямованої творчої діяльності неформальних молодіжних об'єднань, превенції негативних впливів з боку асоціальних груп, що знаходяться поруч з ними "на вулиці". Кінцевим результатом такої взаємодії, на нашу думку, є сформована суспільно-нормативна поведінка.

З огляду на те, що молодь цих об'єднань та її творча діяльність знаходиться поза увагою інститутів соціалізації (сім'ї, навчальних закладів, закладів організації дозвілля тощо), і виникає необхідність використання у соціально-педагогічній діяльності з цією категорією молоді принципів та методів мобільної (вуличної) соціальної роботи [100]. Одним із суб'єктів діяльності вуличної соціальної роботи є волонтери. Як ми вже зазначали, референтною групою учнівської молоді творчих є однолітки, тому основним ресурсом створення волонтерських загонів є підлітки та юнаки, учні старших класів шкіл та середньо-спеціальних закладів, які складають актив різних груп при ЦСССДМ (у клубах молодих інвалідів, творчих об'єднаннях, школах лідерів, групах самодопомоги, молодіжних та дитячих об'єднаннях).

Варто зазначити, що робота в такій групі повинна будуватися на принципах просвітницької роботи "Рівний – рівному". Аналізуючи теоретичні та практичні аспекти цієї методики [162, 163, 182], ми виділили основні орієнтири діяльності, що будуть доцільними для нашого дослідження, а саме: сприяти розумінню учнівською молоддю творчих неформальних об'єднань переваг позитивного способу життя; заохочувати до здобуття знань, умінь і навичок суспільно-нормативної поведінки; стимулювати до самостійного й

усвідомленого вибору життєвої позиції; формувати особисті мотиви для реалізації позитивної поведінки; швидко й ефективно поширювати знання про соціально корисні форми прояву творчого потенціалу в середовищі неповнолітніх.

Питання концепції освіти “Рівний – рівному” досліджували такі вітчизняні педагоги, як О. Андрущак [182], Н. Зимівець [162], Н. Заверико [163], Н. Лещук [163], В. Оржеховська [182] та ін. Дослідники визначають просвітницьку роботу як засіб передачі достовірної, соціально значущої інформації підрастаючому поколінню через довірчі взаємини на рівних, від однолітка до однолітка під час неформального або особливим чином організованого спілкування (тренінги, акції тощо). Суть програми “Рівний – рівному” полягає в тому, що основну участь у поширенні знань бере сама молодь. Це, на нашу думку, буде дієвим у роботі з формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об’єднань, оскільки в цьому віковому періоді саме думка однолітків є значущою.

Для забезпечення ефективності взаємодії суб’єктів соціалізувального впливу необхідне є середовище з творчою атмосферою. Його створення можливе шляхом моделювання соціально-творчого культурного простору розвитку, структура якого представлена на рис. 3.2. Центральними у ній виступають об’єкт (учнівська молодь творчих неформальних об’єднань) та суб’єкт (суб’єкти соціалізаційного впливу: педагоги, вихователі, психологи та ін.) соціально-творчого культурного простору розвитку. Структурною оболонкою є умови, завдяки яким реалізуються мета. Процес створення соціально-творчого культурного простору розвитку буде ефективним за умов: наявності зразка креативної поведінки; співтворчості учнівської молоді творчих неформальних об’єднань з талановитою, творчою особистістю; суб’єктної позиції та взаємодії у творчій діяльності; створенню “ситуації успіху”.

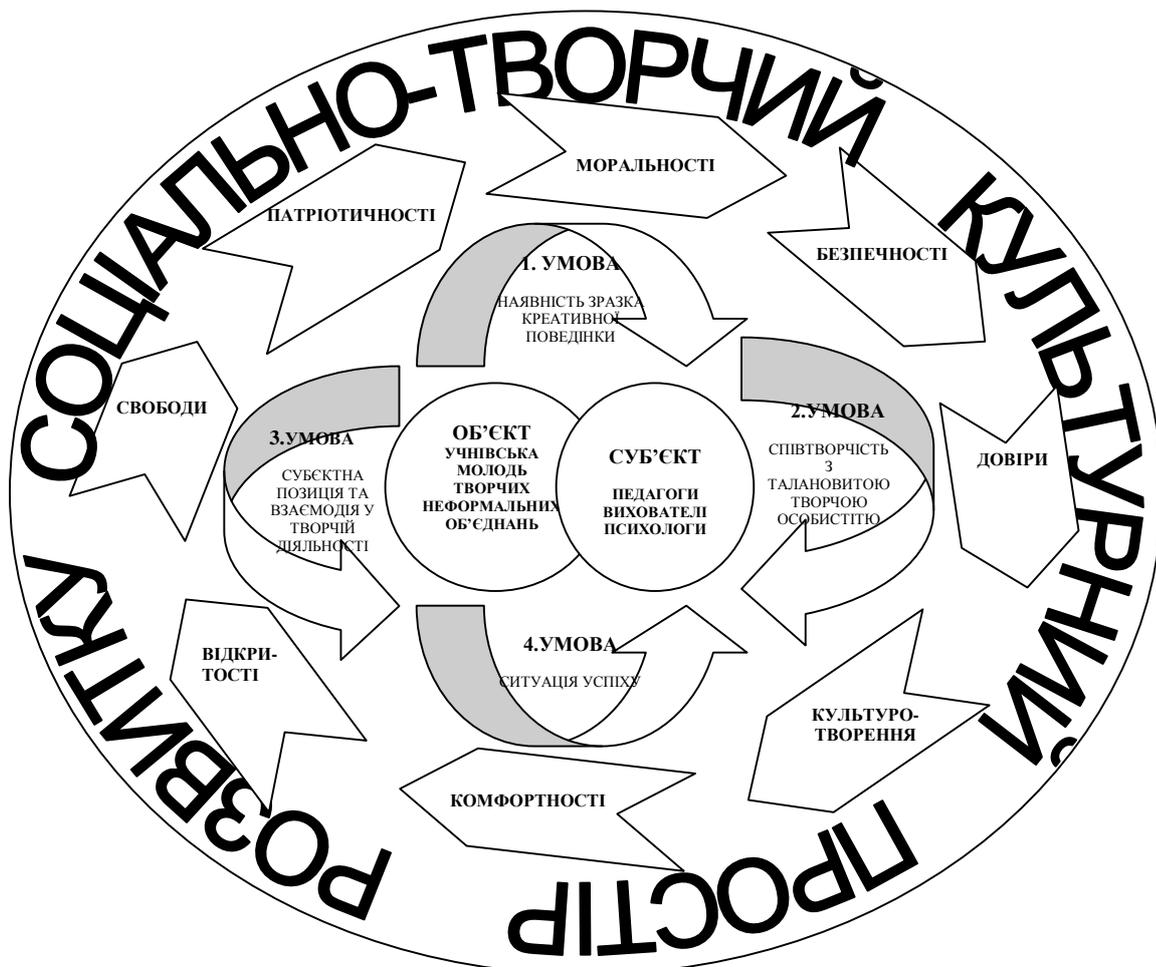

Рис. 3.2. Структура соціально-творчого культурного простору розвитку учнівської молоді

Як зазначає С. Сисоєва, зразки креативної поведінки та її результати доступні завдяки інформаційному освітньому середовищу навчального закладу і глобальній мережі Internet [255]. Важливо, однак, щоб вони були тільки присутніми у мікросередовищі, але не нав'язувались. Так, зразком для наслідування виступає не чітко визначений алгоритм дій та операцій, а передусім творча спрямованість особистості, її креативна поведінка, особистий приклад. При цьому важливо, щоб дорослий, який демонструє творче ставлення до дійсності, був значущим для молоді. Емоційний контакт, що виникає між ними, створює умови для продукування учасниками об'єднання оригінальних ідей, емоційну включеність у творчий процес.

Становлення творчої особистості, розкриття її сутнісних сил можливе лише через співтворчість із талановитою, креативною особистістю. Проблема співтворчості у вітчизняних педагогічних та психологічних дослідженнях, теорії соціально-культурної діяльності розроблялася переважно в контексті ідеї співпраці (А. Бодальов [35], В. Кан-Калік, М. Нікандров [99], С. Сисоева [255] та ін.). Проте співпраця, виступаючи необхідною умовою співтворчості, не визначає повністю її специфіки, що пов'язано з особливостями позиції суб'єктів взаємодії. Ми вважаємо, що саме співтворчість дозволяє затвердити у спілкуванні керівника й учасників творчого неформального об'єднання таку оптимальну форму їхньої взаємодії, як діалог. Суть діалогової взаємодії полягає у взаємному збагаченні й особистісному розвитку його учасників. Цей процес повинен становити взаємодію соціального педагога та молодих людей як партнерів. Молодь стає співавтором соціально-культурної діяльності, яку творчо організує соціальний педагог. Співтворчість дає учасникові об'єднання право на свій темп, свій потенціал творчих можливостей і свій шлях його реалізації. Водночас, на думку М. Нікандрова, педагоги передають готовий суспільно цінний досвід вихованцям, а ті оволодівають ним і разом створюють новий. Відбувається поєднання цього досвіду з попереднім, обмін, закріплення та нагромадження його у вигляді позитивних традицій, норм поведінки [99].

Особливість технології спілкування та взаємодії у творчій діяльності полягає в тому, що між вихователями та вихованцями складаються у процесі діяльності суб'єкт-суб'єктні взаємини, в силу яких усі рівною мірою почуваються відповідальними за якісне виконання поставлених завдань. Дослідники В. Андрєєв та Є. Глухівська виділили умови, що дозволяють реалізувати співтворчі суб'єкт-суб'єктні відносини в процесі соціально-культурної діяльності:

– суб'єкт-суб'єктна взаємодія, коли кожен учасник творчого процесу має право на власне рішення. Ці відносини

стимулюють розвиток творчого потенціалу молодих людей, оскільки характеризуються активністю сторін;

- створення і збереження учасниками об'єднання атмосфери творчості;

- стимулювання індивідуального стилю творчої діяльності та самовираження кожного із суб'єктів дозвілля;

- постійний розвиток творчих можливостей та педагогічної майстерності [7].

Вважаємо, що суб'єктна позиція у творчій діяльності сприяє розвитку здатності до самостійного цілепокладання й мотивації, вміння оперувати засвоєними способами здійснення найпростіших дій у змінних умовах, самостійно оцінювати результат творчої діяльності, виходити за межі заданої ситуації, варіативно і творчо вирішувати нові завдання. Звідси – розвиток таких особистісних якостей учасників творчого неформального об'єднання: самостійності, відповідальності, організованості, ініціативи, творчої спрямованості. Ці особистісні якості, зі свого боку, є підґрунтям для формування суспільно-нормативної поведінки та творчої діяльності учнівської молоді, яка, на нашу думку, можлива в середовищі з творчою атмосферою, де створено соціально-творчий культурний простір розвитку особистості.

Потрібно розрізняти поняття “середовище”, “творча атмосфера” та “простір”. І. Шендрік наголошує, що середовище – це реалія, яка не є результатом діяльності конкретної людини, а простір – результат освоєння суб'єктом цієї реалії [317, с. 36]. Творча атмосфера виступає мірилом освоєння суб'єктом довкілля. Будь-яка діяльність, на думку С. Сергєєва, пов'язана з середовищем [250, с. 61]. Людина змінює його для досягнення цілей. Так само змінена нею або іншими суб'єктами зовнішня частина середовища має зворотній вплив на суб'єкта. “Виховує не сам вихователь, а середовище”, – писав А. Макаренко [147, с. 127].

Цією проблемою займалися В. Докучаєва [77], В. Каташова [104], Б. Корнетов [114], О. Кульчицька [124], С. Подмазін [229], Л. Соколова [259], С. Сергєєв [250], В. Ясвін [333] та ін. Так, В.

Ясвін вважає, що творче, культурне середовище це одна з умов “вільного розвитку активної особистості” [333, с. 171]. Якщо поглянути на стосунки в системі “культурне середовище – особистість”, ми бачимо, що воно саме зазнає впливу особистості, змінюючись при цьому. Отже, чим вищий рівень культури особистості, тим помітніший і більш плідний її вплив на оточуючих.

Згідно з поглядами Н. Максимової, треба розрізняти в означуваній проблемі соціально-педагогічне середовище, яке за ефективних умов виступає осередком самовиховання соціуму, оскільки являє собою і людське оточення, і соціокультурний простір, що відбиває певні умови співіснування людини й суспільства [149, 150]. На думку дослідниці, соціально-педагогічне середовище є простором, в якому завдяки цілеспрямованій педагогічній діяльності уможлиблюється розвиток індивіда задля його особистісного становлення, активного перетворення на суб’єкт соціального розвитку.

Як особливу педагогічну ситуацію, як “виховуюче середовище”, адекватне складовим вихованості людини, Л. Новікова розуміє виховну творчу атмосферу [292]. На думку автора, творча атмосфера є частиною середовища, в якому панує певний педагогічно сформований спосіб життя. Враховуючи багатоплановість поняття “творча атмосфера”, виділимо деякі найважливіші її складові. Багато дослідників (Т. Волобуєва [56], В. Мухіна [171], Б. Паригін [193], К. Платонов [228], Н. Сакуліна [243], С. Шацький [314] та ін.) відводять вирішальну роль позиції учасників виховного впливу, їхньому творчому ентузіазму, доброзичливості в створюваній ними атмосфері свободи думки й самовияву. Спираючись на дослідження цих авторів, ми виділили низку прийомів для досягнення творчої атмосфери: виявляти інтерес до дій молоді; визнавати й заохочувати їхні власні варіанти рішення в будь-якому питанні; заохочувати почуття передбачення й очікування; показувати нову точку зору тощо.

Зі свого боку, Г.Цукерман [257], А.Белкін [27] та І.Харламов [302] встановили, що важливим компонентом творчої атмосфери є організація ситуацій успіху. Ситуація успіху – це різновид педагогічної ситуації, яка формує в молодих людей суб'єктивне бажання включитися у творчу діяльність на рівні своїх можливостей, що забезпечує необхідні умови для цього [27, с. 58]. Ситуація успіху розвиває нестандартне мислення, прагнення до творчого самовияву, формує в особистості позицію активного учасника процесу діяльності, суб'єкта діяльності. Для формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань досить ефективним, на нашу думку, є запровадження педагогічної технології “Створення ситуації успіху”, в основі якої лежить особистісно орієнтований підхід до процесу виховання, що досягається тоді, коли учнівська молодь сама визначає цей результат як успіх. Тому важливо побачити в молодій людині особистість, що формується, допомогти їй розвинутися та розкритися духовно, стати відповідальною, дати можливість відчувати радість досягнення успіху, усвідомлення своїх здібностей, віри у власні сили.

Ми схильні вважати, що суб'єкти соціалізувального впливу стимулюють розвиток потенціалу учнівської молоді творчих неформальних об'єднань не лише особистим прикладом та поведінкою, а насамперед через створений у навчальному закладі соціально-творчий культурний простір розвитку. У ньому повинна панувати атмосфера, заснована на співтворчості учнівської молоді неформальних об'єднань з талановитою, креативною особистістю, створенні ситуації успіху та суб'єктної позиції у творчій діяльності. Тому соціально-творчий культурний простір розвитку – це не тільки середовище, а й духовний простір учнівської молоді й педагога, простір культури, що впливає на розвиток особистості в усьому її розмаїтті. Це також простір соціального, життєвого вибору особистості, яка самореалізується в різних виховних середовищах (академічне, клубне, сімейне, середовище творчих майстерень тощо).

У результаті аналізу досліджень проблеми відповідних умов розвитку особистості учнівської молоді творчих неформальних об'єднань (С. Подмазін [229], Н. Сакуліна [243], Г. Цукерман [257], В. Ясвін [333] та ін.), ми виділили основні положення реалізації соціально-творчого культурного простору розвитку:

✎ безпечності (гарантія педагогічного захисту й підтримки учнівської молоді в розв'язанні її життєвих проблем та в індивідуальному саморозвитку, забезпечення її особистісної недоторканності);

✎ моральності (панування людяності, етики, толерантності, високої педагогічної культури педагогів і вихователів);

✎ довіри (взаєморозуміння та співпраця у розв'язанні суспільно значущих та особистісних життєвих проблем);

✎ свободи (забезпечується можливість самій облаштувати власне життя, розв'язувати життєві проблеми, творити колективні та міжособистісні взаємини);

✎ патріотичності (наявність практики соціально відповідальних вчинків та можливість набуття досвіду суспільно-нормативної поведінки);

✎ культуротворення, завдяки чому відбувається розвиток творчого потенціалу всіх суб'єктів виховного процесу;

✎ комфортності (суб'єкти виховного впливу враховують у комплексі всі зовнішні й внутрішні впливи на учнівську молодь, мінімізуючи негативні та посилюючи позитивні);

✎ відкритості (співпраця з навчальним закладом усіх виховних інститутів: сім'ї, органів влади, громадськості).

Усі ці положення сприяють реалізації творчого потенціалу неформальних молодіжних об'єднань у створеному соціально-творчому культурному просторі розвитку. Вони дозволяють спрямувати їхню творчу діяльність на формування відповідної свідомості, відносин і суспільно-нормативної поведінки. Попри все, зміщення акцентів у стосунках з іншими, послаблення ролі

батьків і вчителів на користь ровесників є результатом природних процесів соціалізації учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях: змінюються життєві орієнтири молодої людини, а отже, – і стиль (модель) її поведінки [294, с. 40]. Так, можна сказати, що вибір моделі поведінки людини залежить не тільки від набору її якостей, а й від специфіки того середовища, в якому вона реалізується. У педагогічній літературі для оцінки певних моральних явищ використовують різні шкали рівнів: високий, середній, низький [168, с. 16]; ступенів: активна позиція, пасивна позитивна позиція, нестійка позиція, негативна позиція [168, с. 497–499]. Така диференціація рівнів здійснюється за ступенем відповідності особистісних мотивів, знань, умінь і навичок особистості певному встановленому зразку, ідеалу. Ці шкали рівнів та ступенів, набір якостей особистості, що відповідає певному рівню сформованості суспільно-нормативної поведінки та ситуації, в якій вона реалізується, ми взяли за основу виділення моделей поведінки учнівської молоді ТНО: ідеальна, реальна, недосконала та деформована (рис. Б. 1. – Б. 4. додатка Б).

На основі аналізу феномена “масова культура”, його соціально-психологічної природи, специфіки та особливостей впливу на поведінку людей Л. Орбан-Лембрик визначає модель поведінки як комплекс знаків (мова, поведінка, жести), спрямованих на створення певного образу [181, с. 38–44]. Основними критеріями правильного вибору моделі поведінки автор називає моральну бездоганність, самокритичну оцінку можливості використовувати певну модель поведінки та правильну оцінку ситуації.

У контексті нашого дослідження доцільно з'ясувати, що ми розуміємо під ідеальною моделлю поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань. Взагалі ідеал (від гр. *ideal* – ідеал, первообраз) – це образ бажаного (суспільством, вихованцем, якщо він став вже суб'єктом процесу) майбутнього як такого, що немає недоліків, тобто досконале [51, с. 496]. Це поняття моральної свідомості і категорія етики, що містить у собі вищі моральні вимоги, можлива реалізація яких

особистістю дала б їй змогу набути досконалості. На думку Г. Васяновича, моральна регуляція передбачає наявність ідеалу (“кращого Я”); систему норм, виконання яких є засобом досягнення моральної цілі, ідеалу; оцінку поведінки; специфічні форми соціального контролю, які забезпечують виконання норм [49, с. 408]. Отже, ідеальна модель поведінки – це та поведінка, до якої треба прагнути.

Учнівська молодь творчих неформальних об'єднань як суб'єкт процесу засвоєння й активного відтворення соціального досвіду, включена в систему соціальних зв'язків і відносин. Вибір моделі поведінки буде залежити від того, з якою соціальною групою встановлюються стосунки. Відповідно до цього в моделях міжособистісних стосунків учнівської молоді ТНО ми виділяємо відносини по вертикалі (з різновіковими групами) та горизонталі (всередині самого неформального середовища та поза ним з однолітками). У вертикальну групу міжособистісних стосунків входять відносини з батьками, вчителями, дорослими людьми, з якими молоді люди взаємодіють у повсякденному житті; з людьми похилого віку та молодшими за віком (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Міжособистісні стосунки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань по вертикалі

У категорії “учнівська молодь ↔ учителі” найчастіше виникають протиріччя. Учителі дуже часто використовують

авторитарний стиль відносин з учнями, незважаючи на психологічні зміни, що відбулися в самоусвідомленні молодої людини, на необхідність переоцінки відносин і вимог. Як наслідок, це призводить до погіршення ставлення до навчання взагалі, збільшення критичності відносно школи, а в крайніх випадках – до особистісного конфлікту з учителями. Для того, щоб змінити ситуацію, О. Скрипченко пропонує насамперед враховувати психологічні зміни, які відбуваються в юнацькому віці. По-друге, перейти до дружньо-ділових відносин, коли поряд з вимогами і власним прикладом педагога учнівській молоді надається можливість висловлювати власну думку, відмінну від думки вчителя, і відповідати за наслідки своїх вчинків перед собою та іншими [55].

У публічній сфері найбільш типовими є міжособистісні взаємини в категорії “учнівська молодь ↔ інші дорослі”. Це стосунки з дорослими, які оточують молодь у повсякденному житті. Серед них чоловіки, жінки різного віку, знайомі батьків, сусіди, працівники та пасажери в міському транспорті, просто перехожі. Причини конфліктів у цій категорії схожі на попередні: відстоювання своєї точки зору; погана поведінка молоді; небажання того, щоб їх виховували й робили постійні зауваження. На відкрите зіткнення з дорослими молоді люди вважають за краще не йти, а якщо і йдуть, то в тих випадках, коли їх ображають, примушують до чогось і якщо вони повністю впевнені, що праві. Таким чином, вступаючи в конфлікт із дорослими, учнівська молодь прагне довести, що вона не гірша, хоче добитися справедливості, розуміння.

Категорія відносин “учнівська молодь ↔ батьки” характеризується протиріччями в уявленні про норми поведінки. Батьки намагаються до мінімуму обмежити сфери життя й діяльності учнівської молоді, за які вони можуть нести відповідальність, а молодь намагається розширити їх. Багато батьків вважають, що незалежно від віку їхні діти є недостатньо дорослими, щоб бути самостійними [55]. З цього виходить, що дитина росте і водночас залишається несамотійною. Таке ставлення може призвести до виникнення відчуття

безвідповідальності дитини за свої вчинки чи спровокувати конфлікт між батьками, які не визнають право дитини на самостійність, та учнівською молоддю, яка прагне довести свою здатність відповідати за свої вчинки й поведінку.

Із психологічної точки зору взаємостосунки в категорії “учнівська молодь ↔ люди похилого віку” спираються на механізми соціальної перцепції. Робота цих механізмів, на думку І. Липського, залежить від вікових та індивідуальних особливостей того, хто вступає в контакт з людьми похилого віку [133]. Що стосується юнацького сприйняття старої людини, то в цьому випадку усвідомлюються ті обмеження, які накладає на стару людину її вік. Крім того, проявляється властива юності підвищена критичність ставлення до інших людей взагалі. Незважаючи на зовнішні прояви поваги до людей похилого віку, юнаки та дівчата переважно ставляться до них дещо критично.

Конфлікт у категорії “учнівська молодь ↔ молодші за віком” – найменш численний з усіх видів конфліктів. Спілкування учнівської молоді з молодшими за віком обмежене. Молоді люди щодо молодших відчують себе дорослими і реалізують відомі їм з власного досвіду моделі поведінки [55, 125]. При цьому, не маючи досвіду позитивної комунікації, учнівська молодь може обирати крайні варіанти поведінки, переступати допустимі межі. Так, головними причинами конфліктів з молодшими можуть виступати: неслухняність, шкідливість, нав'язливість, іноді небажання щось ділити. Найбільш поширені такі форми поведінки учнівської молоді щодо молодших за віком: суперництво, ухилення від контактів, рідше – співпраця.

Першорядне значення в юнацькому віці набуває встановлення взаємостосунків з однолітками. Спілкуючись з друзями, учнівська молодь активно освоює норми соціальної поведінки, виробляє критерії оцінки себе та інших, активно, самостійно займається самовихованням. Ці стосунки ми відносимо до групи відносин по горизонталі (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Міжособистісні стосунки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань по горизонталі

У категорії стосунків “учнівська молодь ↔ однолітки” молодь виявляє свої інтереси, збагачує власне освітнє поле за рахунок обміну інформацією, навчається презентувати себе, обстоювати власну позицію, переконувати або підкорятися, опановує “умовні” закони взаємин у колективі. Так, на думку С. Савченко, саме в емоційно насиченому спілкуванні з однолітками відбувається процес соціалізації [242, с. 5]. Суттєвими в цій групі взаємин є стосунки з протилежною статтю, які можна визначити як категорію “учнівська молодь ↔ протилежна стаття”. Тут виникає конфлікт між бажанням привернути увагу до себе і відсутністю культури поведінки з протилежною статтю. Як наслідок, молоді люди можуть нанести шкоду фізичній і психічній складовій здоров'я один одного.

Коло спілкування учнівської молоді не обмежується однолітками в школі. У них виникає прагнення до об'єднання в неформальні групи. Такі міжособистісні стосунки ми відносимо до категорії “учнівська молодь ↔ товариші з неформального об'єднання”. Тут виникає тип спілкування, неприпустимий у звичному житті (школі, сім'ї). Таким чином реалізується потреба в автономності не тільки територіальній, але й знаковій, що надає особливого змісту їхнім об'єднанням [55, с. 189].

Отже, незважаючи на наявність широкого кола соціально-педагогічних досліджень, присвячених визначенню методів та підходів щодо роботи з неформальними молодіжними об'єднаннями, існує потреба в розробці та обґрунтуванні моделі соціально-педагогічної роботи з творчими неформальними молодіжними об'єднаннями та методики її реалізації.

Висновки до III розділу

У розділі було визначено та схарактеризовано вітчизняний та зарубіжний досвід соціально-педагогічної роботи з учнівською молоддю в творчих неформальних об'єднаннях, обґрунтовано механізми взаємодії суб'єктів соціалізаційного впливу, що дозволяє зробити певні узагальнення.

1. У результаті аналізу напрямів, якими в науковій літературі представлено вітчизняний та зарубіжний досвід роботи з учнівською молоддю неформальних об'єднань, встановлено, що в процесі вибору професійної позиції суб'єкта соціалізувального впливу основними є переорієнтація неформального молодіжного об'єднання на просоціальний шлях, індивідуальна робота з учнівською молоддю творчих неформальних об'єднань, своєчасна допомога в адаптації в учнівському колективі.

2. Визначено, що одним із найдоцільніших напрямів роботи з творчими неформальними об'єднаннями, завдяки якому можна протистояти впливу на них асоціальних угруповань, є створення виховного середовища з творчою атмосферою, шляхом моделювання соціально-творчого культурного простору розвитку особистості; обґрунтовано доцільність ініціювання створення молодіжних груп соціальних ініціатив, в основу якого покладено методи вуличної соціальної роботи, волонтерської діяльності та принципи просвітницької роботи "Рівний – рівному". Доведено, що учнівська молодь неформальних об'єднань включена в систему соціальних зв'язків та відносин, і вибір моделі її поведінки буде залежати від того, з якою соціальною групою встановлюються стосунки.

Зазначене дає підставу стверджувати, що формувальний вплив інституцій суспільства на молоде покоління може відбуватися тільки завдяки взаємодії суб'єктів соціально-педагогічної підтримки соціально-спрямованої творчої діяльності неформальних молодіжних об'єднань.

РОЗДІЛ ІV

ТЕОРЕТИКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНО-НОРМАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В ТВОРЧИХ НЕФОРМАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАННЯХ

4.1. Модель формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях та методика її реалізації

На основі визначених структурних компонентів означеного поняття, теоретичних засад дослідження та здійсненого аналізу змісту основних напрямів роботи з учнівською молоддю творчих неформальних об'єднань нами була розроблена соціально-педагогічна модель, яка відображає загальну структуру процесу формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях.

Метод моделювання широко використовується в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях. Модель – (від фр. *modele* – лат. *modulus* – міра, зразок) – зразок для відтворення [51, с. 683]. На думку Р. Штефана, застосування моделей може слугувати як засіб усвідомлення дійсності, спілкування, навчання і тренування, проведення експерименту, інструмент прогнозування [32, с. 108–123]. У дисертації Є. Яковенко-Глушченкової виділяються два напрями трактування поняття “модель”. Відповідно до першого напрямку, “модель” визначається як система організації навчально-виховного процесу. Представники другого напрямку поняття “модель” використовують у загальноживаному значенні як зразок [329]. Ми дотримуємося другої точки зору. Отже, представлена модель є еталонним зразком процесу формування суспільно-нормативної поведінки. Особливість моделі полягає в тому, що в ній задаються лише основні, найважливіші характеристики

змісту і дій процесу (принципи, види діяльності тощо), тоді як емоційно-особистісні стосунки завжди привносяться фахівцем самотійно, з урахуванням індивідуальності суб'єктів, конкретної ситуації спілкування [76]. Творчий підхід у реалізації соціально-педагогічної моделі, на нашу думку, запобігає схематизму, формалізму, механічному наслідуванню і сприяє розвиткові педагогічної творчості суб'єктів соціалізаційного впливу.

Оскільки діяльність творчих неформальних молодіжних об'єднань ми розглядаємо як особливий вид соціалізації і визначаємо її в контексті соціально-педагогічної діяльності, то саме концепцію О. Безпалько було взято за основу побудови соціально-педагогічної моделі формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях. Остання передбачає врахування досвіду роботи з молоддю поза школою, в клубах, у спеціальних центрах; міжнародного досвіду шкіл, що функціонують у контексті гуманітарної парадигми, особистісно орієнтованої освіти.

Провідна роль у формуванні суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань належить соціальному педагогові. Особливу увагу він повинен звертати на взаємодію суб'єктів виховного впливу з метою занурення учнівської молоді творчих неформальних об'єднань в соціально-творче середовище, де в неї з'явиться можливість зміцнювати свою соціально значущу позицію, а також спрямовувати свій творчий потенціал у соціально корисне русло.

Соціально-педагогічна модель формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях розроблена нами на основі комплексного підходу, який передбачає єдність цілей, завдань, змісту, форм і методів. Крім цього, комплексний підхід означає вплив не на окремі компоненти суспільно-нормативної поведінки, а на особистість учнівської молоді творчих

неформальних об'єднань в цілому, включаючи знання, вміння, особистісні якості та творчий потенціал. Отже, запропонована соціально-педагогічна модель характеризується ієрархічною будовою, оскільки її елементи розташовані в чіткій логічній послідовності, а взаємозаміщення чи пропущення одного з них призведе до порушення всієї структури процесу формування суспільно-нормативної поведінки. На підставі цього ми визначили, що компонентами соціально-педагогічної моделі є: мета, завдання, принципи, зміст, умови, форми, методи, функції та результат, а також структуроутворювальні компоненти: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-усвідомлюваний, емоційно-почуттєвий, рефлексивно-регулятивний та діяльнісно-поведінковий (рис. 4.1).

Центральними системоутворювальними компонентами цієї моделі є мета (формування суспільно-нормативної поведінки), соціально-молодіжна політика стосовно неформального молодіжного руху в Україні та концептуальне положення, яке полягає у створенні соціально-педагогічних умов для реалізації творчого потенціалу членів неформальних молодіжних об'єднань у соціально-творчому культурному просторі розвитку. Під соціально-педагогічними умовами ми розуміємо вимоги до організації процесу соціалізації та сукупність обставин в яких вона відбувається, що забезпечують ефективність формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях та сприяють розвитку їх творчого потенціалу. Це такі умови, як: формування комунікативної компетентності під час взаємодії з соціальним оточенням (пізнання людських взаємин у їхньому різноманітті, формування особистісної позиції, розвиток навичок конструктивної взаємодії); системний підхід до опанування, усвідомлення і практичного виконання суспільних норм учнівською молоддю в творчих неформальних об'єднаннях; розширення сфери позаурочної, дозвіллевої діяльності, і, зокрема, спрямованість її змісту на реалізацію соціально цінних потреб особистості (задоволення потреби у спілкуванні, взаємодії, розкриття кожним своїх здібностей,

творчого потенціалу) та на розвиток компонентів суспільно-нормативної поведінки; врахування в соціально-педагогічній діяльності з творчими неформальними молодіжними об'єднаннями особливостей їх субкультури; орієнтація діяльності учнівської молоді творчих неформальних об'єднань на соціально спрямовану завдяки цілеспрямованого соціально-педагогічного впливу; встановлення взаємодії, співпраці та координації зусиль усіх ланок інституту соціалізації на особистість молоді. Вважаємо, що ці умови дозволяють спрямувати творчу діяльність учнівської молоді неформальних об'єднань на формування моральної свідомості, етичних відносин і суспільно-нормативної поведінки.

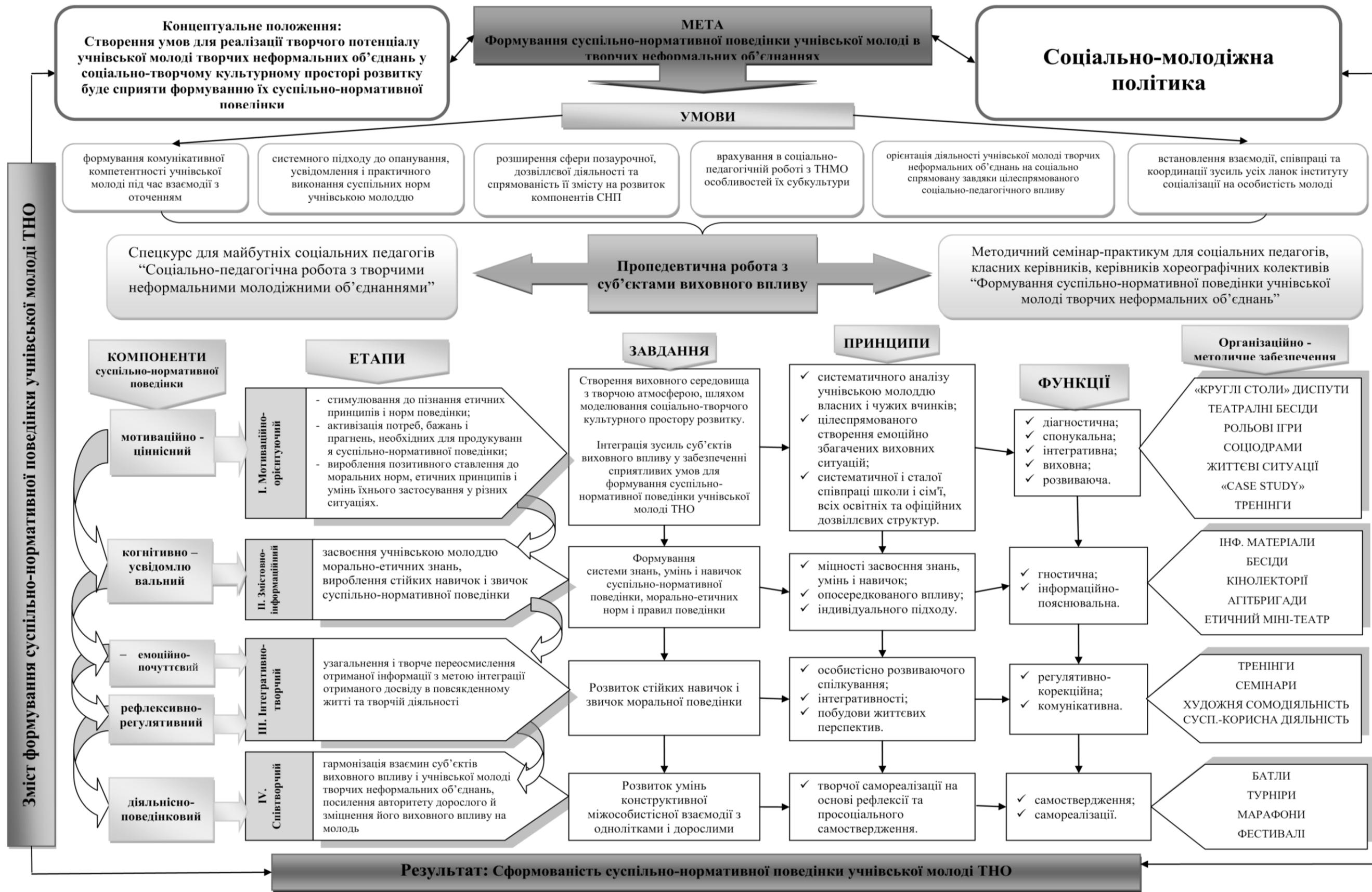

Рис. 4.1. Соціально-педагогічна модель формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях

Зміст формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях відображає в єдності його загальну мету та умови й постає як сукупність дій і взаємовпливів суб'єктів виховання та неформальної молоді. Досягнення загальної мети забезпечується шляхом постановки конкретних завдань, урахування специфічних принципів і функцій системної роботи з неформальними молодіжними об'єднаннями, за допомогою яких послідовно на кожному етапі відбувається розвиток компонентів суспільно-нормативної поведінки. Дотримання в нашому дослідженні принципів, запропонованих І. Бехом [31, с. 134] у процесі формування суспільно-нормативної поведінки дало змогу забезпечити такі соціальні умови, за яких учнівська молодь у взаєминах із оточуючими буде проявляти здатність передбачати результати своїх дій, що позитивно позначиться на виробленні навичок суспільно-нормативної поведінки, а також на подоланні негативних прагнень, станів, бажань. Це, зі свого боку, вимагає розуміння, визнання і сприйняття учнівської молоді як рівноправного партнера в умовах співпраці й відкидає маніпулятивний підхід до неї.

Досягнення мети, виконання завдань і реалізація змісту формування суспільно-нормативної поведінки здійснювалося за допомогою сукупності методів, засобів і форм, які є складовими різноманітних особистісно зорієнтованих технологій професійної діяльності соціального педагога. Методи формування ми означуємо як способи взаємопов'язаної діяльності суб'єктів соціалізувального впливу й учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях з метою вироблення в останніх стійких звичок і навичок суспільно-нормативної поведінки, розвитку вмінь конструктивної взаємодії у взаєминах з однолітками й дорослими. Оскільки така поведінка формується в реальних взаєминах, що вимагає від молоді людини морального вибору, прийняття певного рішення, здійснення вчинку, то застосування визначених методів тісно пов'язувалося з

буденним життям. Ми обрали такі форми й методи роботи, які б максимально створювали можливість для життєвого самовизначення молоді, для розуміння нею складної системи людських взаємин, розвитку людяності, толерантності, бажання творити, бути активним учасником усіх суспільних процесів. Тобто саме таке організаційно-методичне забезпечення сприяло досягненню важливого результату – формуванню суспільно-нормативної поведінки.

Важливою умовою її формування є проведення пропедевтичної роботи з суб'єктами соціалізаційного впливу, що передбачає впровадження методичного семінару-практикуму “Формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань” для соціальних педагогів, класних керівників, керівників хореографічних колективів та спецкурсу “Соціально-педагогічна робота з творчими неформальними молодіжними об'єднаннями” для майбутніх соціальних педагогів.

Розвиток компонентів суспільно-нормативної поведінки відбувався протягом чотирьох послідовних та взаємопов'язаних етапів: мотиваційно-орієнтувального, інформаційно-пізнавального, інтегративно-творчого та співтворчого, які мають свої завдання, принципи, функції, що реалізуються через відповідні форми та методи.

Так, розвиток мотиваційно-ціннісного компонента суспільно-нормативної поведінки відбувався на першому, *мотиваційно-орієнтувальному етапі*. Зміст цього етапу полягає у: стимулюванні учнівської молоді ТНЮ до пізнання етичних принципів і норм поведінки; активізації потреб, бажань і прагнень, необхідних для продукування суспільно-нормативної поведінки; виробленні позитивного ставлення до моральних норм, етичних принципів та вмінь їхнього застосування в різних ситуаціях. На цьому етапі респонденти, по-перше, мали усвідомити власні бажання наслідувати соціальну норму поведінки, ступінь задоволеності основних потреб, зміст мотивів поведінки, ціннісні орієнтації, їхню спрямованість і стійкість. По-друге, формування суспільно-

нормативної поведінки на мотиваційно-орієнтувальному етапі передбачало розвиток таких просоціальних якостей особистості, необхідних для продукування такої поведінки, як: самосвідомість, соціальна активність, емпатійність, соціальний оптимізм.

Це досягалося в процесі реалізації завдань щодо створення виховного середовища з творчою атмосферою, шляхом моделювання соціально-творчого культурного простору розвитку; інтеграції зусиль суб'єктів соціалізаційного впливу в забезпеченні сприятливих умов для формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань. Виконання завдань забезпечувалося реалізацією діагностичної, спонукальної, інтегративної, виховної та розвивальної функцій. Для розв'язання поставлених завдань, є доцільним врахування таких специфічних принципів роботи з неформальними молодіжними об'єднаннями: систематичного аналізу учнівською молоддю власних і чужих учинків; цілеспрямованого створення емоційно збагачених виховних ситуацій; систематичної та сталої співпраці школи й сім'ї, всіх освітніх та офіційних дозвіллевих структур. Відповідно до змісту формування суспільно-нормативної поведінки на першому етапі було обрано такі форми та методи: "круглі столи", диспути, тренінги, театралізовані бесіди, рольові ігри, соціодрами, метод життєвих ситуацій – "case study".

Стимулювання учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях до пізнання етичних принципів і норм поведінки на мотиваційно-орієнтувальному етапі розглядається нами як підготовка, підґрунтя для подальшого формування суспільно-нормативної поведінки на *другому інформаційно-пізнавальному етапі*, зміст якого полягав в засвоєнні учнівською молоддю морально-етичних знань, виробленні стійких навичок і звичок належної поведінки, в розвитку когнітивно-усвідомлюваного компонента суспільно-нормативної поведінки. На цьому етапі учнівська молодь творчих неформальних об'єднань мала, по-перше, зрозуміти

сам предмет суспільно-нормативної поведінки, оволодіти знаннями норм етичних аспектів поведінки, способів виявлення нормативної поведінки у взаєминах. По-друге, мають бути сформовані такі вміння, як: оперування моральними судженнями та вміння вести конструктивний діалог на основі рефлексивності, емпатійності й толерантності. Завданням цього етапу ми визначили формування системи знань, умінь і навичок, морально-етичних норм і правил суспільно-нормативної поведінки. У процесі розв'язання цього завдання необхідне врахування певних принципів (міцності засвоєння знань, умінь та навичок; опосередкованого впливу на учнівську молодь референтних дорослих та колективу; індивідуального підходу) і виконання гностичної та інформаційно-роз'яснювальної функції. Серед форм та методів, які виявилися доцільними для організації роботи з формування суспільно-нормативної поведінки на другому етапі і які популяризують її дотримання, ми виділили: тренінг-семінар, бесіди, кінолекторії, агітбригади, етичні міні-театри, інформаційні матеріали.

Третій, *інтегративно-творчий етап*, передбачав одночасний розвиток двох компонентів суспільно-нормативної поведінки: емоційно-почуттєвого та рефлексивно-регулятивного. На цьому етапі відбувалося узагальнення й переосмислення учнівською молоддю отриманої інформації на попередньому етапі, з метою інтеграції надбаного досвіду в повсякденному житті та творчій діяльності. Виходячи із змісту, ми поставили таке завдання: розвиток в учнівської молоді стійких навичок і звичок моральної поведінки. Регулятивно-корекційна, комунікативна функції та принципи особистісно розвивального спілкування, інтегративності, побудови життєвих перспектив забезпечують процес реалізації цього завдання. На цьому етапі ми обрали відповідні методи та форми роботи: тренінги, художня самодіяльність, суспільно корисна діяльність.

Розвиток діяльнісно-поведінкового компонента суспільно-

нормативної поведінки є результатом заключного, *співтворчого етапу*, зміст якого полягає в гармонізації взаємин суб'єктів соціалізувального впливу й учнівської молоді творчих неформальних об'єднань, посилення авторитету дорослого та зміцнення його виховного впливу на молодь. Завдання співтворчого етапу відображає його зміст та визначається нами як розвиток умінь конструктивної міжособистісної взаємодії учнівської молоді творчих неформальних об'єднань з однолітками й дорослими. Здійснення визначеного завдання відбувається згідно з принципом та функціями творчої самореалізації на основі рефлексії та просоціального самоствердження. Для реалізації мети співтворчого етапу експерименту необхідним є залучення суб'єктів соціалізаційного впливу до участі в організації танцювальних марафонів, змагань, батлів, концертних програм, фестивалів тощо; представників молодіжної субкультури – до усвідомленої волонтерської діяльності (екскурсії до соціальної служби, відвідування соціального притулку та центру реабілітації дітей-інвалідів; акції, проекти, що проводяться соціальними службами, тощо).

Отже, формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях відбувається в єдності визначених складових соціально-педагогічної моделі, теоретичне обґрунтування й розробка якої допомогло перейти до її практичного впровадження.

4.2. Організаційно-методичні засади експериментального дослідження суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях

З метою перевірки гіпотези нашого дослідження ми провели педагогічний експеримент, який передбачав формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях. Для цього ми визначили мету, основні завдання та розробили методику

експериментальної роботи, а також охарактеризували етапи процесу формування суспільно-нормативної поведінки. Для реалізації запланованої експериментальної роботи було розроблене науково-методичне та організаційно-педагогічне забезпечення всіх її етапів.

Метою дослідження стала експериментальна перевірка ефективності соціально-педагогічної моделі формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях.

Реалізація мети та перевірка гіпотези визначили *завдання експериментального дослідження*:

1. Розробити пакет діагностик для вимірювання рівнів сформованості суспільно-нормативної поведінки та визначити стан сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях.

2. Упровадити в практику соціально-педагогічної роботи з учнівською молоддю розроблену модель, а також організаційно-методичне забезпечення формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях.

3. Експериментально перевірити ефективність розробленої соціально-педагогічної моделі (дослідження проводилося за аналогічними показниками і з використанням того ж пакета діагностики, що й під час констатувального етапу експерименту).

Дослідники (І. Башкатов [20], С. Косарецька [116, 117], А. Мудрик [170] та ін.) наголошують на тому, що в роботі з неформальними молодіжними об'єднаннями діагностика відіграє важливу роль. Вона дозволяє виявити специфіку групи та спланувати на цій основі оптимальний варіант роботи з нею. У сучасній науково-гуманітарній сфері існує чимало різновидів діагностики: психологічна, педагогічна, соціальна, психолого-педагогічна, соціально-педагогічна та ін. Кожна з них має свою специфіку, особливості методології, методики, технології, завдання. Так, наприклад, психологічна

діагностика розробляє теорію, принципи та інструменти оцінки й вимірювання індивідуально-психологічних особливостей особистості; соціальна – розробляє комплекс способів, за допомогою яких визначають рівень соціального благополуччя/неблагополуччя й соціального здоров'я певного соціального середовища (мікросоціуму); педагогічна – вивчає принципи і методи розпізнавання та встановлення ознак, що характеризують нормальний або з відхилом від норм перебіг педагогічного процесу (І. Галян [62], В. Кірсанов [107], Г. Лаврентьєва [127], Л. Тюття [291] та ін.). Завданням нашого дослідження є вивчення рівня сформованості СНП учнівської молоді творчих неформальних об'єднань, якому найбільш відповідає комплексне використання всіх трьох видів діагностики. Адже причинами проявів ненормативної поведінки можуть слугувати як індивідуальні особливості молоді, так і соціальне середовище.

Вітчизняні фахівці з розробки теорії та методики діагностики девіантної поведінки молоді А. Белкін і П. Бельський під діагностикою розуміють постановку соціально-педагогічного діагнозу, прийняття кваліфікованого рішення про соціальну поведінку людини в цілому або щодо якого-небудь окремо взятого аспекту соціальної поведінки [27]. Соціальний педагог з'ясовує й описує індивідуальні особливості соціальної поведінки особистості, її актуальний стан відносно наявних у суспільстві норм; визначає, чи знаходиться поведінка індивіда в рамках норми або відхиляється від неї; робить прогноз подальшого розвитку соціальної поведінки особистості та розробляє, в разі відхилень у поведінці, рекомендації. Під предметом соціально-педагогічного діагнозу автори розуміють встановлення індивідуальних особливостей соціальної поведінки і взаємодії як у нормі, так і в патології, а також моральний розвиток особистості підлітків та молоді [27]. На нашу думку, саме соціально-педагогічна діагностика є тим методом, який дозволяє розпізнати відхилення на різних стадіях, поки вони не набули сталого характеру і ще піддаються корекції без перебудови стереотипу поведінки учнівської

молоді творчих неформальних об'єднань. Ця проблема, на думку дослідників, має два основні аспекти. Перший з них пов'язаний з оцінкою характеру відхилень, тому що не всі аномалії поведінки мають соціально значущий характер, вони можуть бути результатом випадкового збігу обставин і в подальшому не повторюються. З іншого боку, відхилення можуть свідчити про спотворення моральних уявлень, навичок суспільної поведінки, про невихованість моральних почуттів. Другий аспект пов'язаний з попередженням відхилень. Саме діагностично-прогностичний підхід, на нашу думку, є основним інструментом корекційно-превентивних заходів.

До кількісних показників, які потрібно встановити під час діагностики дослідники відносять: віковий, соціальний та статевий склад групи, тривалість існування, частоту зустрічей членів. До якісних – підготовленість до спільної діяльності, характер, мету, мотиви і спрямованість діяльності, рівень групового розвитку, відповідальність за групову діяльність, внутрішню структуру, колективність, конфліктність, типи спілкування і відносин, запити та способи їхнього задоволення, норми й цінності, можливе кримінальне минуле членів [154, с. 72].

Соціальна практика та науковий досвід учених в цій галузі (І. Башкатов [20], С. Косарецька [116, 117], Л. Шабанов [310], Д. Фельдштейн [36, 278, 296] та ін.) дозволяють виділити методи, які може використовувати соціальний педагог для проведення діагностики неформальних молодіжних об'єднань (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Діагностичні методи та їхня функціональна дія в процесі визначення рівня сформованості суспільно-нормативної поведінки

Метод	Функціональна дія
Спостереження	Дозволяє вивчати зовнішні прояви поведінки як окремого члена, так і неформальної групи в цілому без втручання в її діяльність.
Анкетування	Дозволяє зібрати статистичний матеріал, що розкриває кінцевий результат, а не динаміку процесу шляхом одночасного опитування всієї неформальної групи.

Бесіда	Дозволяє отримати, уточнити й коригувати інформацію на основі вербальної комунікації, проникнути у внутрішній світ особистості неформальної молоді.
Інтерв'ю	
Аналіз продуктів діяльності	Дає можливість побачити найрізноманітніші психічні якості та властивості особистості неформалів, рівень їхнього розвитку.
Паспортизація	Дає можливість з різною мірою глибини й узагальненості виявити специфіку життєвого досвіду як неформальної групи в цілому, так і окремого її члена в процесі спільної життєдіяльності з іншими людьми.
Соціальна біографія	
Діагностика соціального оточення	
Тестування	Дозволяє вивчити особливості лідера групи та мотиваційно-потребову сферу членів неформального об'єднання.
Методики	
Прогнозування поведінки групи	Дозволяє зіставляти дані про рівень сформованості СНП учнівської молоді творчих неформальних об'єднань на початку експерименту з даними, отриманими після його проведення, і на цій основі робити прогнози про подальший розвиток.
Параметричний метод	

Як зазначає Я. Юрків, аналіз продуктів діяльності неформального об'єднання допоможе глибше та всебічно пізнати розумові, емоційні, вольові й характерологічні якості та властивості особистості його учасників [296]. Зокрема продуктами діяльності молодіжних неформальних об'єднань є їхні письмові роботи (вірші, пісні), малюнки (графіті), фотографії, відео тощо. Порівнюючи роботи, які виконані в різний час, на різних етапах, можна виявити рівень розвитку виконавців, досконалість умінь та навичок, акуратність, майстерність, кмітливість, наполегливість тощо.

У своїх дослідженнях Д. Фельдштейн акцентує увагу на використанні специфічного методу – паспортизації підліткових та молодіжних груп. Паспорт неформальної групи заповнюється в результаті аналізу бесід із членами груп; співставлення інформації, яка отримана від різних осіб, після чого проводять взаємодоповнення та виключення неправдивої інформації [296, с. 27]. Самостійним напрямом, на думку С. Косарецької, виступає діагностика оточення, в якому живе та діє неформальна група. Увага концентрується на уточненні

місця й ролі групи в структурі того чи того колективу та суспільства в цілому [116, 117].

У рамках проведення діагностичних процедур необхідно особливо відзначити методи прогнозування поведінки групи. Метою прогнозування є виявлення можливих позитивних моментів у роботі з певною неформальною групою. Для цього необхідно встановити, як змінюються інтереси та потреби групи, наскільки вона стійка та які її перспективи. У поєднанні з параметричним методом можна встановити “соціальний ефект”, або результат, що свідчить про ефективність/неефективність використання обраних методів та засобів у формуванні суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об’єднань.

Науково-теоретичний рівень системи вивчення учнівської молоді з відхиленнями в поведінці передбачає створення цілісної теоретичної моделі процесу розпізнавання й попередження відхилень. Так, П. Бельський розробив методики для виявлення в учнівській молоді з відхиленнями в поведінці примітивних потреб (“гіперемоцій”) і моральних мотивів (“етичних емоцій”); він виявив деякі прикметні особливості мотиваційно-потребової сфери неповнолітніх правопорушників, а також наявні між ними відмінності за характером їхнього морального недорозвинення.

У програму діагностики неформальної групи Л. Шабанов також включає комплекс методик, які допоможуть у вивченні особистості лідера групи [310]. На наш погляд, думка автора цілком виправдана. Як відмічалось раніше, лідер часто визначає спрямованість неформальної групи, її відкритість зовнішнім контактам, можливість переорієнтації, корекції установок і діяльності.

Отже, беручи до уваги дослідження з цієї проблематики, ми визначили, що об’єктами діагностики виступають:

- середовище, в якому сформувалася та діє неформальна група;
- характеристика групи – її спрямованість і структура, цінності й норми, мотиви та зміст групової діяльності,

міжособистісні відносини, система лідерства, характер і механізми впливу на членів;

– відомості про особистість члена групи – місце молодої людини в групі, мотиви включення в групу, характер прийняття групових норм та цінностей.

Для того, щоб кожен фахівець, який здійснює діагностику особистості учнівської молоді творчих неформальних об'єднань, спирався не на вузькопрофесійну оцінку проблеми, а реалізовував системно-комплексний підхід, доцільно орієнтуватися на відповідні критерії та показники. Так, згідно з визначеною нами структурою досліджуваного поняття (див. підрозділ 2.2), означеними критеріями та їхніми показниками було розроблено, програму вивчення рівнів сформованості структурних компонентів суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях.

Дослідження здійснювалося за допомогою комплексу адаптованих до його змісту діагностичних методів і методик, що знайшли відображення в упорядкованому нами навчально-методичному посібнику “Діагностика рівня сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань” [203]. Зокрема, це такі методи, як-от: опитування, що використовувалося для з'ясування ступеня розуміння учнівської молоддю сутності поняття “суспільно-нормативна поведінка”, його основних ознак, норм і правил поведінки; метод узагальнених незалежних експертних характеристик, за допомогою якого з'ясовувався ступінь сформованості певних ознак, рис, проявів поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань за оцінками вчителів, батьків, соціальних педагогів тощо; метод самооцінки, застосований з метою рефлексії власної сфери інтересів, переваг, ціннісних орієнтирів, якостей особистості; метод використання ситуацій морального вибору й аналізу життєвих ситуацій; метод обробки й узагальнення отриманих даних. Методи добиралися таким чином, щоб послідовно дослідити рівень сформованості кожного компонента змістової структури суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді

творчих неформальних об'єднань. Методики пронумеровані в порядку їхнього використання в дослідженні. Розроблений діагностичний апарат представлено в табл. Д.1. (Додаток Д).

Дослідження рівня сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях ми проводили в п'ять етапів упродовж яких діагностували сформованість кожного з її компонентів: I – мотиваційно-ціннісного, II – когнітивно-усвідомлюваного, III – емоційно-почуттєвого, IV – рефлексивно-регулятивного, V – діяльнісно-поведінкового. На кожному з них, виходячи зі змісту суспільно-нормативної поведінки, визначено коло завдань, які підпорядковані загальній меті констатувального експерименту.

На першому етапі проведено діагностику усвідомлення учнівською молоддю творчих неформальних об'єднань потреб, мотивів поведінки, ціннісних орієнтацій. Мотиваційну сферу можна оцінювати за розвиненістю, гнучкістю, структурністю. Чим більше різноманітних потреб, мотивів, цілей, тим більш розвинена мотиваційна сфера. Чим різноманітніші способи задоволення потреб, тим гнучкіша мотивація. Отже, зміст мотивів є найбільш істотною характеристикою спрямованості особистості та рівня її вихованості. В учнівській молоді найбільш часто трапляються мотиви, пов'язані із власною особистістю; достатньо великий відсоток становлять мотиви саморозвитку. Мотиви самореалізації яскравіше виражені у творчої молоді, до якої ми відносимо учнівську молодь творчих неформальних об'єднань.

Значне місце діагностиці мотиваційної сфери молоді неформальних об'єднань надається в роботах Т. Шилової, яка до однієї з основних причин виникнення відхилень у поведінці молоді відносить неузгодженість мотиваційної сфери, що тягне за собою загальну неузгодженість зовнішніх соціальних умов і внутрішнього ставлення молоді людини до них [318]. Тобто відставанням реальної поведінки від загальноприйнятих норм можна називати неузгодженість між метою та прийнятними засобами її досягнення. Так, учнівській молоді творчих неформальних об'єднань властиво значне розходження між

загальноприйнятими соціальними нормами і нормами групи, вироблення свого морального кодексу з опорою на спотворені моральні уявлення. Г. Бочкарьова зазначає, що негативні якості та негативні звички часто викликані певною потребою молоді й закріплюються в процесі поведінки, пов'язаної з цією потребою [46]. Тому ми вважаємо, що важливе значення для розкриття причин ненормативної поведінки учнівської молоді має вивчення її потреб, мотивів, ціннісних орієнтацій.

Ураховуючи думку авторів щодо значення дослідження мотиваційної сфери учнівської молоді в розкритті причин ненормативної поведінки, ми означили завданнями першого етапу констатувального дослідження визначити:

- рівень сформованості системи ціннісних орієнтацій;
- рівень прагнення учнівської молоді творчих неформальних об'єднань до наслідування соціальної норми поведінки;
- ступінь задоволеності основних потреб;
- зміст мотивів, їхню спрямованість і стійкість.

Вирішення поставлених завдань можливе завдяки використанню системи діагностичних методик: методика визначення рівнів прагнення молоді до суспільно-нормативної поведінки Т. Ващенко; методика “Ціннісні орієнтації” М. Рокіча; методика діагностики ступеня задоволеності основних потреб; методика діагностики мотиваційної спрямованості особистості [203, с. 14–44].

Зміст моральних знань розкривається в нормах, принципах і правилах, які конкретизують різні боки чи аспекти культури взаємин. Тому суспільно-нормативна поведінка ґрунтується на певному рівні етичних знань, які є основою для практичного втілення їх у взаєминах та передбачає знання норм моралі, правил міжособистісного спілкування, тактик і способів міжособистісної взаємодії, які сприяють установленню позитивних взаємин і запобігають виникненню конфліктних ситуацій, а також знання змісту цінностей, взірців поведінки, які орієнтують учнівську молодь творчих неформальних об'єднань у виборі етичних дій.

Виходячи з цього, *другий етап* передбачав діагностику розуміння учнівською молоддю творчих неформальних об'єднань самого предмета суспільно-нормативної поведінки, усвідомлення того, наскільки важливими є норми на рівні взаємодії з індивідом, групою, соціумом. Завданнями другого етапу стало визначення:

- ступеня розуміння сутності поняття „суспільно-нормативна поведінка”;
- рівня знань етичних норм, етичних аспектів поведінки;
- рівня знань про способи прояву нормативної поведінки у взаєминах;
- ступеня оперування моральними судженнями.

У процесі проведення дослідження на другому етапі діагностування ми застосували такі методики: метод індивідуального сфокусованого інтерв'ю (опитувальник було розроблено відповідно до специфіки нашого дослідження, Додаток І); методика оцінки рівня розвитку моральної свідомості (дилеми Л. Колберга) [203, с. 54–64]; метод експертних оцінок (діагностична картка № 1 “Визначення рівня знань учнівської молоді про способи прояву нормативної поведінки у взаєминах” в авторській розробці, додаток Е).

Опитувальник, що розроблено за методом індивідуального сфокусованого інтерв'ю, передбачає таку тактику організації діалогу з досліджуваним, коли можна дізнатися про певну конкретну проблему становлення особистості. Схема інтерв'ю використовується як орієнтир, що задає певний напрям судженням респондента і доповнюється питаннями, які дають можливість виявити, крім уявлень респондентів про суспільно-нормативну поведінку, наявність знань про її основні ознаки, норми і правила взаємин, способів її прояву у взаєминах з іншими. Опитувальник складається з п'яти блоків питань відповідно до компонентів суспільно-нормативної поведінки, що дають змогу визначити сформованість показників кожного з них. Також за допомогою нього можна визначити модель поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях (див. підрозділ 3.2): ідеальна (високий рівень

сформованості суспільно-нормативної поведінки), реальна – середній рівень, недосконала – низький рівень, деформована (деформований рівень сформованості СНП). Якісна характеристика моделей поведінки представлена в додатку В, рис. В.1-В.4.

При визначенні ступеня оперування респондентами моральними судженнями ми послугувалися теорією морального розвитку Л. Колберга. За визначенням дослідника, моральна свідомість – складний, суперечливий феномен духовної культури, що має рівні, форми, структуру [194, с. 76]. Для того, щоб оцінити ступінь оперування моральними судженнями, Л. Колберг сформулював дев'ять дилем, в оцінці яких стикаються норми права й моралі, а також цінності різного рівня. Так, учнівській молоді творчих неформальних об'єднань було запропоновано знайти рішення кожної дилеми відповідно до своїх моральних уявлень [203, с. 54–64].

Головною особливістю методу експертних оцінок, який ми використали у своєму дослідженні є те, що респондентами тут виступають особи, компетентні в досліджуваній проблемі, тобто експерти. Ми підібрали групу експертів у кількості 10 осіб (2 заступники директора ЗОШ з виховної роботи, 2 соціальних педагога, 2 психологи, 2 класних керівники, 2 керівники гуртків за інтересами). Вони знаходяться поруч з учнівською молоддю і мають змогу дати компетентну оцінку рівню сформованості її знань про способи виявлення нормативної поведінки у взаєминах. Підготовка експертів до дослідної роботи передбачала їхню участь у засіданнях методичного об'єднання, семінарах, у ході яких експерти ознайомилися з теоретичними та практичними аспектами дослідно-експериментальної роботи, технологією використання й заповнення діагностичних карток та ін.

Використання методу експертних оцінок, на нашу думку, допомагає формалізувати процедури збору, узагальнення й аналізу думок фахівців з метою перетворення їх у форму, найзручнішу для ухвалення обґрунтованого рішення.

Третій етап включав діагностику усвідомлення респондентами моральних, інтелектуальних та естетичних почуттів, розвиток емпатійних навичок і вирішував такі завдання:

- з'ясування рівня розвитку моральних почуттів (ставлення учнівської молоді творчих неформальних об'єднань до суспільно визнаних норм, пов'язаних з моральними почуттями відповідальності, толерантності, милосердя);
- визначення емоційно-почуттєвої спрямованості;
- дослідження рівня психоемоційної врівноваженості;
- з'ясування рівня розвитку емпатії.

Вирішення поставлених завдань відбувалося завдяки використанню комплексу методик: методика “Вибір”; шкала значущості емоцій Б. Додонова; опитувальник FPI (форма В), на визначення рівня психоемоційних станів; методика діагностики рівня емпатійних здібностей В. Бойко [203, с. 68–85].

Показниками моральної оцінки явищ є адекватність реагування в різних життєвих ситуаціях, уміння їх проаналізувати, співставляти факти, дати їм обґрунтоване пояснення. Самооцінка ж є сутнісним ядром особистості, оскільки вона виступає регулятором поведінки й діяльності, визначає здатність до соціальної адаптації. Якщо людина вміє розбиратися у своєму “внутрішньому світі”, їй значно легше розв'язувати складні життєві проблеми, взаємодіяти з іншими людьми. Проблема формування суспільно-нормативної поведінки передбачає розвиток в учнівської молоді творчих неформальних об'єднань здатності керувати своєю поведінкою й вчинками, контролювати власні емоційні стани й почуття. Тому *четвертий етап* констатувального експерименту передбачав визначення ступеня сприйняття, розуміння та оцінки учнівською молоддю творчих неформальних об'єднань соціальних суб'єктів та сформованості саморегуляційних умінь і навичок.

На цьому етапі ми ставили завдання визначити:

- ступінь об'єктивності в оцінці себе та інших, ситуації взаємодії;

- рівень здатності робити етичний вибір на основі сформованих оцінних еталонів;
- ступінь розвитку процесів саморегуляції емоцій, почуттів, станів, поведінки;
- рівень розвитку вольових якостей.

У процесі проведення дослідження на четвертому етапі констатувального зрізу ми застосували такі методики: тест “Самооцінка”; методика “Хто я?” М. Куна на визначення рівня сформованості рефлексії; метод експертних оцінок (діагностична картка №2 “Здатність молоді людини передбачати наслідки своєї поведінки й замислюватися про них” та діагностична картка №3 “Рівень сформованості в молоді навиків самоконтролю” в авторській розробці) див. Додаток Е; методика Т. Шульги та Н. Александрової “Задача, яку неможливо вирішити” [203, с. 87–99].

На *п'ятому етапі* проведено діагностику практичних дій та вчинків, завдяки яким учнівська молодь творчих неформальних об'єднань реалізує предмет суспільно-нормативної поведінки; виявлення особистісних якостей, що допомагають займатися суспільно корисною, соціально значущою діяльністю та досягати в ній певних позитивних результатів. Завданнями п'ятого етапу стало визначення:

- рівня сформованості вміння дотримуватися загальноприйнятих правил, етичних аспектів поведінки у взаєминах з “іншими”;
- рівня сформованості вміння уникати конфліктних ситуацій і розв'язувати їх;
- наявності суспільної активності й прагнення до творчої самореалізації;
- здатності здійснювати творчу діяльність у соціально схвальній формі.

Вирішення поставлених завдань можливе завдяки використанню спеціальної системи діагностичних методик: методика “Незавершені речення” Сакса-Сіднея; методика дослідження стилю поведінки в конфлікті К. Томаса [203, с. 100–111]; авторська анкета “Суспільна активність учнівської молоді”

(Додаток Ж); метод експертних оцінок (діагностична картка № 4 “Творча діяльність і норми поведінки молоді” в авторській розробці, додаток Е).

Отже, для дослідження вихідного рівня сформованості суспільно-нормативної поведінки та моделі поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях нами було розроблено пакет діагностик, що включає стандартизовані та адаптовані варіанти методик згідно з предметом нашого дослідження.

Висновки до IV розділу

У розділі було представлено теоретико-експериментальне обґрунтування процесу формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях; обґрунтовано соціально-педагогічну модель цього процесу та організаційно-методичні засади експериментального дослідження, що дозволяє зробити певні висновки.

1. Визначено, що формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях відбувається в єдності всіх складових запропонованої соціально-педагогічної моделі, що здійснюється протягом чотирьох етапів: мотиваційно-орієнтувального, змістовно-інформаційного, інтегративно-творчого та співтворчого – з використанням організаційно-методичного забезпечення.

2. Для організаційно-методичного забезпечення експериментального дослідження у відповідності з визначеною нами структурою досліджуваного поняття, означеними критеріями та їхніми показниками було розроблено, програму (пакет діагностик) вивчення рівнів сформованості структурних компонентів суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях.

РОЗДІЛ V

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНО-НОРМАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В ТВОРЧИХ НЕФОРМАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАННЯХ

5.1. Експериментально-діагностичне дослідження рівня сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях

З метою виявлення вихідного рівня сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях ми провели констатувальний зріз, що став початковим етапом експерименту.

В експериментальному дослідженні брали участь хореографічні колективи напряму “брейк-данс” та “хіп-хоп” різних міст України. Причина вибору саме цього напрямку творчих неформальних об'єднань зумовлена великою популярністю в сучасній молоді цього неформального виду танцю. Варто зазначити, що пошуки в офіційних документах точної кількості неформальних молодіжних об'єднань в Україні, що склали б генеральну сукупність у нашому дослідженні, не дали результатів. І тому було прийнято рішення взяти величину генеральної сукупності за тією кількістю учнівської молоді творчих неформальних об'єднань, що брали участь у дослідженні. Таким чином, констатувальним дослідженням всього було охоплено 323 особи віком від 15 до 18 років, які склали 7 брейк-данс груп. Вибір такої величини генеральної сукупності був зумовлений тим, що величина ймовірності при цьому, за С. Гончаренко, складає 0,85, і допустима помилка у висновках не буде перевищувати 10,04 [73, с. 187].

Середня чисельність груп складає $n = N_{\text{уч. молоді}} / K_{\text{груп}} = 323 / 7 = 46,1 \approx 46$ учасників. Тому безпосередньо для аналізу використано результати анкетування й тестування 46 респондентів (репрезентативна вибірка), яких відібрано з 323

за законом випадкових чисел [73, с. 185-193]. Це респонденти з номерами: 54; 55; 31; 8; 19; 39; 9; 74; 44; 35; 77; 65; 20; 156; 124; 102; 191; 119; 120; 143; 105; 144; 137; 187; 184; 179; 250; 249; 224; 231; 254; 240; 203; 245; 209; 275; 213; 230; 284; 303; 323; 304; 308; 30; 307; 315.

Згідно з розробленою нами програмою дослідження рівня сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань, яку було представлено в підрозділі 3.1., констатувальний експеримент проводився у п'ять етапів, на кожному з яких вирішувалася низка завдань.

Оскільки результати дослідження за методиками 2, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 12, 16, 17 і 18 передбачали якісну оцінку, для зручності статистичної обробки їх переведено в бали за такою схемою: Р (В) – 26-28; І (С) – 21-25; К (Н) – 14-20; Д – 7-13.

І етап – діагностика сформованості мотиваційно-ціннісного компонента СНП. Зведені результати за проведеними на цьому етапі методиками представлено в табл. 3.1.1 (Додаток 3.1). Аналіз даних почнемо з вивчення того, як часто трапляються значення відповідного рівня показників. На підставі значень, отриманих за кожною методикою, розраховано розподіл частот балів: абсолютних (f_a) – кількість респондентів з відповідним рівнем та відносні частоти балів f_e за формулою [173, с. 31-32]:

$$f_e = \frac{f_a}{N} \quad (5.1),$$

де f_a – кількість респондентів з відповідним рівнем (абсолютна частота);

N – кількість учнівської молоді творчих неформальних об'єднань у групі.

Отримані значення дали змогу побудувати табл. 3.1.2 додатка 3.1 та полігон розподілу частот балів (рис. 5.1) за кожним показником критерію. За ними можна зробити висновок, що серед балів переважають ті, що відповідають деформованому (7-13 балів) та конформістському (14-20) рівням. Від 21 до 25 балів отримали 16,9% респондентів

(інтуїтивний рівень). Лише 12% досліджуваних – від 26 до 28 балів (раціональний рівень). Такий розподіл балів свідчить про низький рівень сформованості суспільно-нормативної поведінки в учнівській молоді.

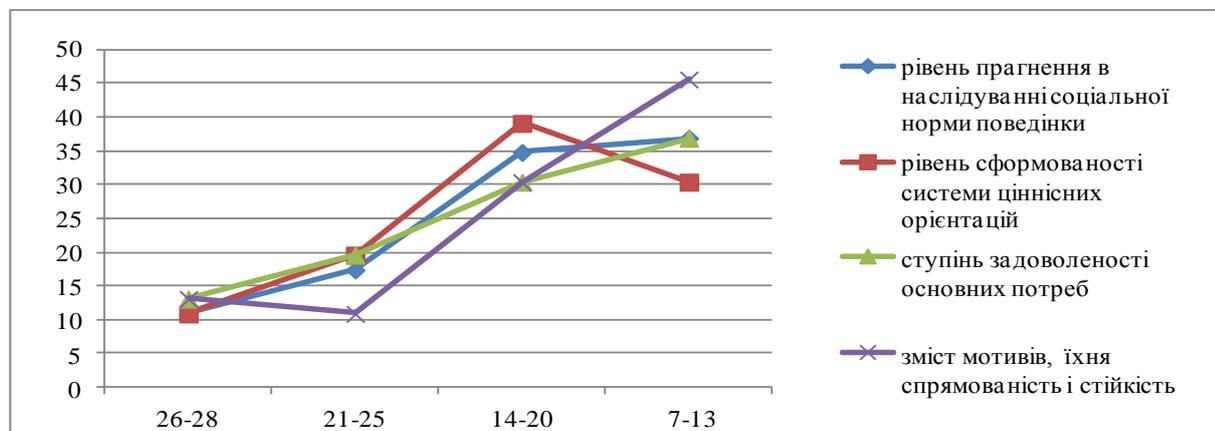

Рис. 5.1. Полігон розподілу частот балів за кожним показником мотиваційно-ціннісного компонента СНП

Для вирішення завдання визначити рівень прагнення учнівської молоді в наслідуванні соціальної норми поведінки ми використовували методику, розроблену Т. Ващенко (методика №1) [203, с. 14–15]. З цією метою респондентам було запропоновано встановити відповідність своєї поведінки у взаєминах вказаним у методиці характеристикам за спеціальною шкалою. Розподіл відповідей (див. табл. 5.1) свідчить про те, що в незначній частині опитаних виражене усвідомлення значущості моральних дій і прагнення до наслідування соціально-нормативної поведінки (28,3% респондентів). На ситуативному рівні у 34,8% опитаних відзначається уникнення у власній поведінці ненормативних вчинків, звернення до компетентних осіб із метою вироблення моральних позицій, діяльність із власного морального самовдосконалення. Для 36,9% опитаних характерна недостатня наполегливість у розв'язанні моральних конфліктів, невміння аргументувати правильність своїх дій, а також властиве недотримання моральної поведінки в громадських місцях і ситуативна регуляція дій у ситуаціях, позбавлених контролю.

Результати визначення рівня прагнення в наслідуванні соціальної норми поведінки

Рівні прагнення	Рівень сформованості СНП	Респондент и		Бали
		Абс.	%	
Виражене прагнення	раціональний (високий)	5	10,9	26-28
Виражене в переважній	інтуїтивний (середній)	8	17,4	21-25
Виражене на ситуативному рівні	конформістський	16	34,8	14-20
Епізодично виражене або	деформований	17	36,9	7-13
Усього		46	100	

Рівень сформованості системи ціннісних орієнтацій ми з'ясували за допомогою методики М. Рокича "Ціннісні орієнтації" (методика №2), що заснована на прямому ранжуванні переліку цінностей (термінальні та інструментальні) [203, с. 15–19]. Необхідно зробити якісний аналіз кожної цінності з переліку, встановивши, чи визначають обрані респондентом ціннісні орієнтації спрямованість моральної діяльності особистості, її здатність до морального вибору в ім'я ідеалів, які є організуючим, цільовим початком людської життєдіяльності. Згідно з результатами вивчення (табл. 5.2) раціональний рівень відповідності обраних цінностей сформованій суспільно-нормативній поведінці характерний для 10,9% молодих людей. Інтуїтивний рівень, що передбачав надання переваги індивідуалістичним цінностям, склав 19,6%, тоді як конформістський (обрання виключно індивідуалістичних цінностей-цілей, надання переваги матеріальному над духовним (кар'єра, забезпечене життя, розваги) отримали 39,1% респондентів. Система ціннісних орієнтацій виражається в неадекватному (деформованому) сприйнятті соціальних норм у 30,4% опитаних.

Таблиця 5.2

Результати визначення рівня сформованості системи ціннісних орієнтацій

Цінності - регулятори поведінки	Рівень сформованості СНП	Респонденти		Бали
		Абс.	%	
Спрямовані на розвиток власної особистості та інших	раціональний (високий)	5	10,9	26-28
Менш індивідуалістичні	інтуїтивний (середній)	9	19,6	21-25
Виключно індивідуалістичні	конформістський (низький)	18	39,1	14-20
Негуманні	деформований	14	30,4	7-13
Усього		46	100	

Методика № 3 пропонувала респондентам виявити, наскільки задовольняються їхні базові потреби - "мотиватори" особистості [203, с. 35-38]. Результати кількісного аналізу представлено в табл. 5.3. Так, лише 13,1% респондентів відповідає раціональний рівень домінування соціальних потреб, потреб у самореалізації. Тобто для молоді найбільш важливі дружні відносини в колективі, хороший моральний клімат, творча праця, участь у прийнятті рішень. Натомість у 36,9 % опитаних є визначальними "мотиваторами" задоволення матеріальних потреб та визнання. На перше місце ставиться перспектива посадового зростання, символи визнання й поваги, кар'єра та матеріальне благополуччя на шкоду встановленню дружніх стосунків з оточуючими та хорошему моральному клімату в колективі.

Таблиця 5.3

Результати визначення рівня розвитку ступеня задоволеності потреб

Потреби, що домінують	Рівень сформованості СНП	Респонденти		Бали
		Абс.	%	
Соціальні потреби	раціональний (високий)	6	13,1	26-28
Соціальні потреби, визнання	інтуїтивний (середній)	9	19,6	21-25
Матеріальні потреби, безпека	конформістський (низький)	14	30,4	14-20
Матеріальні потреби, визнання	деформований	17	36,9	7-13
Усього		46	100	

Зміст мотивів, їхню спрямованість і стійкість ми досліджували за допомогою методики № 4, призначеної для визначення вектора мотиваційної спрямованості та особистої соціалізації [203, с. 38–44], а також опитувальника “Суспільно-нормативна поведінка”, що побудований за методом індивідуального сфокусованого інтерв’ю (Додаток І). Зазначимо, що для аналізу ми брали результати інтерв’ювання за першим блоком питань опитувальника. Кількісний аналіз представлено в табл. 5.4.

Унаслідок проведення дослідження за методикою № 4 було визначено, що більшість респондентів (45,6%) має орієнтацію на особисті інтереси, в поведінці переважають мотиви власного благополуччя та схильність підкорятися обставинам й імпульсивності поведінки. Це виявляється в прояві інфантилізму, неконтрольованості вчинків, що може призвести до ненормативної поведінки та правопорушень. Тут можна говорити про маргінальну орієнтацію, яка найбільш властива молодіжній субкультури. 30,4% опитаних у взаємодії з іншими переслідують мету задоволення особистих потреб і домагань. Інтереси та цінності інших людей, груп найчастіше ігноруються або розглядаються в практичному контексті, що й зумовлює конфліктність і труднощі в міжособистісній адаптації. І лише у 23,9% молодих людей наявна орієнтація на взаємодію, співпрацю з іншими, що зумовлена мотивацією на підтримку конструктивних відносин, інтересу до спільної діяльності.

Таблиця 5.4

Результати визначення змісту мотивів, їхньої спрямованості та стійкості

Мотиваційна спрямованість	Рівень сформованості СНП	Респонденти		Бали
		Абс.	%	
Взаємодія та співпраця	раціональний (високий)	6	13,1	26-28
Інтерес до спільної діяльності	інтуїтивний (середній)	5	10,9	21-25
Задоволення особистих потреб та домагань	конформістський (низький)	14	30,4	14-20
Власне благополуччя	деформований	21	45,6	7-13
Усього		46	100	

Проведений аналіз першого блоку питань опитувальника щодо усвідомлення респондентами власних потреб та мотивів встановлення міжособистісних відносин дав змогу констатувати такі результати. Для 17,4% опитаних батьки відіграють велику роль у житті і є джерелом емоційного тепла й підтримки. Лише 19,6% опитаних прагнуть пізнати й наслідувати окремі сторони життя та діяльності своїх батьків. Це пояснюється тим, що в юнацькому віці взаємовідносини з дорослими починають будуватися під впливом переживання нових почуттів, пов'язаних із прагненнями до самостійності, дорослості та самоствердження. Молоді люди починають відмовлятися від підвищеного нормативного контролю з боку дорослих, відходять від ідеалізованих, надуманих зразків дорослих, починають активно відстоювати свої права на самостійність, висувують власні пропозиції у вирішенні значної частини життєвих питань, перестають виконувати вимоги дорослих щодо змін в їхній поведінці. Вони намагаються знизити контроль дорослих щодо себе, хворобливо реагуючи на явні чи неявні обмеження їхніх прав. Тому найбільший відсоток (39,1%) опитаних відзначають, що батьки зовсім не впливають на їхнє життя, до думки дорослих молоді люди прислухаються вкрай рідко, вважаючи їхні погляди несучасними. А для 23,9% учнівської молоді батьки виступають джерелом фінансування й задоволення потреб.

Учнівська молодь творчих неформальних об'єднань значну частину часу знаходиться в закладах освіти тому, мотиви встановлення взаєностосунків з педагогічним колективом є показником того, наскільки виховні впливи будуть дієвими. Так, прагнення до ототожнення з особистістю вчителя і наслідування його в усьому присутнє лише в 19,6% реципієнтів. 21,7% опитаних мотивуються отриманням нових знань, умінь і навичок, що необхідні в подальшому житті, реалізуючи при цьому потребу в зустрічному розумінні. Тобто педагоги для досліджуваних є еталоном і зразком для наслідування. Невеликий відсоток (15,2%) респондентів прагнуть встановлювати позитивні стосунки з педагогічним

колективом лише тому, що це добре впливає на високі оцінки. Також вражає той факт, що майже половина опитаних (43,5%) відмічають відсутність будь-яких потреб у встановленні конструктивних взаємин з педагогами, пояснюючи це тим, що ті не розуміють їх і не підтримують у прагненні реалізуватись у творчості.

Сформована суспільно-нормативна поведінка характеризується визнанням, пошаною до людей похилого віку за мудрість і багатство їхнього життєвого досвіду, також толерантним ставленням до молодших за віком за відсутність цього досвіду. Так, у результаті опитування було визначено, що для 15,2% реципієнтів мотивами до взаємодії з людьми похилого віку є бажання надати їм посильну систематичну (самостійно або працюючи волонтером) фізичну (донести важку сумку, перевести через дорогу, закупити продукти харчування та медикаменти тощо) та моральну (підтримати, заповнити вакуум спілкування) допомогу. А під час взаємодії з молодшими за віком вони реалізують бажання бути наставником у творчості, допомагати усвідомити необхідність дотримання соціальних норм поведінки. 28,3% опитаних готові брати участь лише в разових акціях, спрямованих на допомогу цій віковій категорії. І 32,6% респондентів узагалі не готові надавати допомогу людям похилого віку та молодшим за віком, висловлюючи байдуже й зневажливе ставлення до них, уважаючи, що цінності старшого покоління не актуальні, а молодші взагалі не компетентні. Так, прагнення повчати, вказувати на недосконалість й помилки людей похилого віку та молодших є мотивом для встановлення взаємодії для 23,9% опитаних.

Група однолітків відіграє провідну роль у процесі соціалізації підлітків тому, що взаємовідносини з однолітками своєї і протилежної статі створюють прототип дорослих взаємин, які можна реалізовувати в подальшому соціальному, професійному й статевому житті. Саме в юнацькому віці настає період статевого дозрівання, якому властивий усталений інтерес до протилежної статі. Так, для 17,4% опитаних

найголовнішими причинами встановлення взаємостосунків із протилежною статтю є задоволення інтересу та прагнення подібатись. 21,7% респондентів керуються бажанням підтримувати романтичні взаємини та спільно, цікаво проводити час. Такий мотив, як самоствердження в групі однолітків, притаманний лише 10,9% молодих людей. Це пояснюється тим, що об'єднання брейк-дансерів складаються переважно з представників чоловічої статі (членство дівчини в групі є винятком, вона повинна мати велику майстерність у виконанні акробатичних трюків, рухів, силу та витривалість тощо) і найвища цінність для них є самоствердження в творчості.

Інформацію про гендерний склад та умови прийняття в групу ми отримали зі складеного нами паспорта неформальної творчої групи (Додаток К). Задоволення біологічних потреб без будь-яких вищих почуттів є мотивом для встановлення взаємостосунків із протилежною статтю для 28,3% молодих людей. І це викликає занепокоєння, адже відповідальне ставлення до осіб протилежної статі та власної статево-рольової поведінки є необхідною складовою відповідальної особистості, здатної безкорисливо ставитися до партнера як до найвищої цінності. В іншому випадку тенденція у взаєминах задовольняти лише біологічні потреби може призвести до порушення контролю за власними почуттями й емоціями в міжстатевих стосунках, що будуть мати аморальний і протиправний характер та виявляться у запереченні добровільно підпорядковувати власну статево-рольову поведінку законам і соціальним нормам поведінки. Мотив довести вміння керувати і впливати на поведінку інших, який було виявлено у 17,4% опитаних, теж неприйнятний у встановленні взаємостосунків із протилежною статтю, адже вони повинні будуватися на розумінні та співпереживанні, прихильності, взаємоповазі, і в жодному разі не на домінуванні одного партнера над іншим. 4,3% респондентів надали власні варіанти мотивів, якими вони керуються у взаємостосунках із протилежною статтю. Найбільш цікавими є такі: "романтична

симпатія викликає бажання і прагнення бути кращим, спонукає зробити приємне, допомогти, захистити”; “прагнення до престижу”; “пошук партнера, який був би духовно близьким, з яким можна було б поділитися думками і близькість якого приносила б щастя” та ін.

Багато психологів дотримується позиції, що група однолітків виконує основну функцію у процесі становлення автономності підлітка та його незалежності. 26,1% опитаних керуються при встановленні взаєностосунків з однолітками мотивом обміну досвідом та потребою випробувати себе в новій ролі (лідера, друга, помічника, наставника). Прагнуть самоствердитися, самореалізуватися та знайти зустрічне розуміння, поспілкуватись і цікаво провести час у групі однолітків 30,4% респондентів. Однак нами було визначено, що є реципієнти (19,6%), які встановлюють взаєностосунки для задоволення матеріальних потреб (позичити гроші, зав'язати важливі для себе знайомства тощо). Не встановлюють взаєностосунків з однолітками поза об'єднанням 23,9% респондентів. Це пояснюється тим, що неформальні молодіжні об'єднання закриті для сторонніх, тобто “чужих”.

Існують різноманітні мотиви приєднання молоді до неформальних об'єднань. Нас цікавило визначення мотивів об'єднання учнівської молоді у творчі неформальні групи. З'ясувалося, що майже половині (43,5%) респондентів притаманний мотив самоствердження і творчої реалізації. 19,6% опитаних задовольняють власні потреби у спілкуванні (тільки в цьому неформальному об'єднанні їх розуміють) та реалізації в ролі лідера. Наступний мотив не є специфічним для творчих неформальних об'єднань, і вибір саме цього об'єднання пояснюється реципієнтами (15,2%) близькістю території проживання та навчання. Мотив довести свою незалежність та самостійність, проявляючи непокору дорослому світу характерний для всієї молодіжної субкультури, але був виявлений лише в 21,7% опитаних.

Показники рівнів сформованості мотиваційно-ціннісного компонента суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань (p_k) ми визначали як середній показник шляхом поділу суми всіх коефіцієнтів на їхню кількість за кожним рівнем (формула 5.2):

$$p_k = \frac{p_1 + p_2 + p_3 + p_4}{4} \quad (5.2),$$

де p_1, p_2, p_3, p_4 – відносні відсотки за кожною методикою для відповідного рівня;

4 – кількість методик.

Результати визначення рівня сформованості мотиваційно-ціннісного компонента суспільно-нормативної поведінки представлено в табл. 5.5.

Отримані результати кількісного та якісного аналізу запропонованих методик показали, що хоч по окремих з них і був виявлений раціональний рівень розвитку компонентів суспільно-нормативної поведінки, загальний рівень усвідомлення учнівською молоддю творчих неформальних об'єднань власних потреб, мотивів поведінки, ціннісних орієнтацій переважно конформістський – 33,7% та деформований (37,4%). Раціональний рівень виявлено всього у 12% респондентів, інтуїтивний – у 16,9%.

Таблиця 5.5

Показники рівнів сформованості мотиваційно-ціннісного компонента суспільно-нормативної поведінки

Рівні сформованості мотиваційно-ціннісного компонента	Показники				Респонденти	
	рівень прагнення в наслідуванні соціальної норми поведінки	рівень сформованості системи ціннісних орієнтацій	ступінь задоволеності основних потреб	зміст мотивів, їхня спрямованість і стійкість	Абс.	%
Раціональний	5 / 10,9	5 / 10,9	6 / 13,1	6 / 13,1	6	12
Інтуїтивний	8 / 17,4	9 / 19,6	9 / 19,6	5 / 10,9	8	16,9

Конформ-ий	16 / 34,8	18 / 39,1	14 / 30,4	14 / 30,4	15	33,7
Деформований	17 / 36,9	14 / 30,4	17 / 36,9	21 / 45,6	17	37,4

II етап – діагностика сформованості когнітивно-усвідомлюваного компонента суспільно-нормативної поведінки. Для визначення ступеня розуміння респондентами змісту поняття “суспільно-нормативна поведінка”, усвідомлення того, наскільки важливими є норми на рівні взаємодії з соціумом, групою, індивідом, ми запропонували учнівській молоді опитувальник “Суспільно-нормативна поведінка” (Додаток II). Для аналізу були використані дані, отримані за другим і третім блоком питань опитувальника. Кількісні результати здійсненого зрізу подано в таблиці 3.2.1 (Додаток 3.2). Аналіз отриманих даних проводився за методикою, розробленою Г. Локаревою [139].

Результати другого блоку показали, що 21,7% опитаних відповідає активне та стійке знання і ставлення до моральних норм, етичних аспектів поведінки. Молодь має чітке уявлення про зміст поняття “суспільно-нормативна поведінка”: “це ввічливе, порядне спілкування, правильна коректна поведінка з оточуючими”; “уважне, людяне ставлення один до одного”; “вміння знаходити спільну мову з оточуючими”; “володіння гарними манерами у спілкуванні”. Знання етичних аспектів поведінки в 30,4% респондентів знаходяться на достатньому рівні й характеризуються наявністю моральних орієнтирів, але ставлення до моральних норм ще недостатньо стійке. Респонденти пов’язують суспільно-нормативну поведінку з відсутністю образ у взаєминах, нецензурних, грубих слів у мовленні. У 34,8% – відсутні чіткі моральні орієнтири, ставлення до суспільних норм нестійке, неправильне трактування вчинків (невідповідність якостям, які називаються). Вони розуміють, але не в змозі дати чіткого визначення понять “суспільна норма”, “суспільно-нормативна поведінка”, “ненормативна поведінка” тощо. Наведемо для прикладу найбільш поширені відповіді: “некримінальна поведінка”, “добра поведінка”, “шаблонна поведінка”, “поведінка, яка

задовольняє оточуючих”. Неадекватне (деформоване) розуміння сутності (змісту) соціальних норм (правових, моральних, комунікативних, етичних та ін.), невміння свідомо оцінювати групові норми й цінності в контексті більш загальних соціальних і моральних критеріїв, що виражається в нерозумінні певного поняття, характерне для 13,1% опитаних.

Третій блок опитувальника складається з питань, спрямованих на визначення рівня усвідомлення моральних почуттів, які відбивають позитивне ставлення людини до іншої. Так, у процесі дослідження розуміння учнівською молоддю творчих неформальних об’єднань сутності таких понять, як любов, співчуття, милосердя, доброта, толерантність, повага, з’ясовано, що значна частина респондентів неправильно їх розуміють або ж зовсім не розкривають змісту поняття (див. табл. 5.6).

Таблиця 5.6

Розуміння сутності етичних понять, що виражають моральні почуття (%)

Обсяг і правильність тлумачення	Бали	Любов	Співчуття	Милосердя	Доброта	Толерантність	Повага	Середній показник		
								Абс.	%	Рівень
Правильне повне визначення	4	10,9	6,5	8,7	13	32,6	6,5	6	13,1	Р (В)
Правильне неповне визначення	3	21,7	17,4	19,6	15,2	13,1	17,4	8	17,4	І (С)
Пояснення через окремі властивості	2	28,3	37	32,6	41,3	21,7	34,8	15	32,6	К (Н)
Неправильне пояснення	1	26,1	30,4	23,9	32,6	19,6	23,9	12	26	Д
Відсутність відповіді	0	10,9	8,7	13,5	6,5	4,4	21,7	5	10,9	

Як бачимо з табл. 4.7, 13,1% опитаних має правильні, достатні етичні уявлення про моральні почуття; 69,5% –

потребує спеціальної роботи щодо з'ясування й уточнення змісту визначених понять. Розглянемо окремі визначення, які класифікувалися нами як правильні. Зокрема, пояснюючи поняття “любов”, молоді люди вказують, що це почуття, яке базується на емоційному переживанні, зацікавленості, симпатії й виражається в цілеспрямованій прихильності до предмета любові, в безкорисливому й самовідданому прагненні до нього; “це коли ти дивишся на свою половинку, і на твоєму обличчі з'являється легенька усмішка, а всередині радіє душа”, “це коли живеш для іншої людини, живеш її життям, дорожиш кожною хвилиною з нею, тобі добре з нею завжди, навіть коли вона щось не те робить”, “це почуття, що іноді завдаю нам страждань, але все ж таки любов робить людей щасливими і вдячними за терпіння й повагу” тощо.

Поняття “співчуття” учнівська молодь визначає переважно як чуйне ставлення до чийого-небудь горя, до чийось переживань; милосердя – як милість серця, жалісливість, м'якість, співчуття, ніжність, любов до людей. Найбільш зрозумілим для реципієнтів виявилось поняття “толерантність” – 32,6 % з них вказали, що назване поняття означає здатність без агресії сприймати думки, поведінку, форми самовираження та спосіб життя іншої людини, які відрізняються від власних; повага, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. На нашу думку, добре розуміння саме цього морально-етичного поняття ґрунтується на прагненні відчувати до себе толерантне ставлення. Значний відсоток неправильних пояснень (26%) і відсутність відповіді (10,9%) вказують на те, що моральні знання сформовані на не достатньому рівні, а отже, потрібна спеціальна робота з розвитку когнітивно-усвідомлюваного компонента суспільно-нормативної поведінки.

Узагальнюючи кількісні та якісні дані дослідження рівня знань учнівської молоді етичних норм, етичних аспектів поведінки та розуміння ними сутності поняття “суспільно-нормативна поведінка”, ми визначили, що раціональний

рівень мають 23,9% молодих людей, 23,9% властивий інтуїтивний, 34,8% – конформістський та 17,4% – деформований рівень.

При визначенні ступеня оперування респондентами моральними судженнями ми використовували “Дилеми Л. Колберга” (методика № 6) [203, с. 54–64]. Аналіз передбачав якісну оцінку отриманих результатів відповідно до виділених Л. Колбергом основних рівнів розвитку моральних суджень: доконвенційного, конвенційного й постконвенційного. Результати кількісного аналізу представлено в табл. 5.7. За формулою (5.1) ми обчислили відносні частоти кількості студентів з відповідним рівнем розвитку моральних суджень (табл. 3.2.4 додатка 3.2). У результаті встановлено, що 13,1% опитаних відповідає постконвенційний рівень розвитку моральних суджень, тобто учнівська молодь приймає норми, що мають загальнолюдську цінність та універсальність. 30,4% молодих людей характеризуються доконвенційним рівнем розвитку моральних суджень (вчинки оцінюються переважно за принципом вигоди для самого себе, але ті, що не суперечать загальноприйнятим). Конвенційний рівень розвитку моральних суджень відповідає 36,9% (коли засвоюють норми лише референтної групи), і 19,6% респондентів відповідає теж конвенційний рівень розвитку моральних суджень, але на іншій, нижчій стадії. Учнівська молодь засвоює та виконує не критично норми лише референтної групи.

Таблиця 5.7

Результати визначення рівня оперування моральними судженнями

Рівень розвитку моральних суджень	Рівень сформованості СНП	Респонденти		Бали
		Абс.	%	
Постконвенційний	раціональний (високий)	6	13,1	26-28
Доконвенційний	інтуїтивний (середній)	14	30,4	21-25
Конвенційний	конформістський (низький)	17	36,9	14-20
Нижчий від конвенційного	деформований	9	19,6	7-13
Усього		46	100	

З метою дослідження рівня знань учнівської молоді про способи виявлення нормативної поведінки у взаєминах ми використовували метод експертних оцінок. Для з'ясування компетентності експертів у предметі дослідження перед початком семінару-практикуму для суб'єктів соціалізаційного впливу (при першій зустрічі) ми провели вхідне опитування, яке містило 10 запитань (Додаток Л). Зазначимо, що при відповіді на перше запитання "Чи знаєте Ви про діяльність неформальних молодіжних об'єднань у Вашому місті (районному центрі, селищі міського типу)?" більшість опитаних відповіли ствердно (91% відповідно). При цьому більша частина респондентів змогли назвати по декілька їхніх назв (65% відповідно) та визначити спрямованість діяльності. Треба відзначити, що опитані згадували діяльність неформальних об'єднань як асоціального, так і просоціального спрямування.

На запитання щодо того, як опитані ставляться до неформального молодіжного руху, відповіді були такими: позитивно до всіх – 67%; негативно до всіх – 12%; позитивно лише до просоціальних – 21%. Зокрема, позитивним у діяльності неформальних об'єднань вони вважають: можливість самореалізуватися, самоствердитися; задовольнити потреби в інформації, спілкуванні та емоційному контакті, лідерстві, престижі та увазі; демонстрація активності та ініціативності. Щодо негативного впливу цих об'єднань на особистість молодої людини, то основним респонденти вважають прищеплювання звички нехтувати звичні норми людського співжиття, пропонування моралі, що заперечує загальнолюдську (вживання наркотиків, алкоголю, безладні статеві контакти тощо).

Було виявлено досить передбачувані відповіді на запитання щодо причини виникнення неформальних молодіжних об'єднань. Серед основних переважають такі: криза суспільства й сім'ї, погана організація дозвілля молоді, виклик суспільству та протест, данина моді, вікові захоплення.

У відповіді на запитання “Які напрями діяльності найбільше приваблюють молодь у неформальних об’єднаннях?” респонденти відзначили ті, в яких молодь може реалізувати свої потенції у творчості, лідерстві та ін.; проявити самостійність, незалежність, дорослість, унікальність. Задовольнити ці потреби можна в діяльності як асоціальних, так і просоціальних неформальних об’єднань.

Показовим виявився той факт, що більшість опитаних суттєвою відмінністю молодих людей-неформалів від своїх ровесників вважає їхній зовнішній вигляд та схильність до порушення соціальних норм поведінки. Це підтверджує ствердна відповідь значного відсотка суб’єктів соціалізаційного впливу (78% відповідно) на таке питання: “Чи порушують підлітки-неформали суспільні норми поведінки?”. Але також вони зазначили, що учасники творчих неформальних молодіжних об’єднань не порушують суспільних норм, або роблять це дуже рідко.

На думку респондентів, співпраця дорослих з неформальними молодіжними об’єднаннями дасть позитивні результати лише за умови використання відповідних новітніх інтерактивних методів і форм роботи, які безпосередньо пов’язані з їхньою діяльністю. Про це свідчить аналіз відповідей на таке запитання: “Чи бажали б Ви співпрацювати з неформальними молодіжними об’єднаннями?”. Однак при цьому найбільше труднощів викликало в опитаних останнє запитання: “Які форми і методи роботи з творчими неформальними об’єднаннями, на Вашу думку, є найбільш дієвими?”. Переважна частина не визначилася з відповіддю, але найчастіше називали такі форми та методи, як фестивалі, конкурси, тренінги, бесіди.

Отже, аналіз відповідей дав можливість визначити, що більшість опитаних мають достатні уявлення про неформальні молодіжні об’єднання різного спрямування і досить прихильно ставляться до взаємодії з ними.

Після анкетування експертів ми запропонували їм відповісти на питання діагностичної картки № 1 “Визначення

рівня знань учнівської молоді про способи прояву нормативної поведінки у взаєминах” (методика № 7, Додаток Е). Аналіз отриманих даних від експертів передбачав кількісну оцінку результатів, що представлено в табл. 5.8. За допомогою формули (5.1) були обчислені відносні частоти оцінок (табл. 3.2.5 додатка 3.2). Відповідно до отриманих даних, раціональний рівень, якому відповідає високий рівень знань про конструктивні способи прояву нормативної поведінки у взаєминах, а також сформовані якості, що характеризують компетентність у сфері взаємин, виявлено всього у 21,7% респондентів. Інтуїтивний рівень, що характеризується достатніми знаннями про способи прояву нормативної поведінки у взаєминах, спостерігаємо у 26,1% опитаних. Спостерігається неусвідомлений вибір та слабка орієнтація в знаннях способів прояву нормативної поведінки у 34,8% респондентів, що відповідає конформістському рівню. Деформований рівень виявлено в 17,4% опитаних, у яких знання про способи прояву нормативної поведінки у взаєминах практично не сформовані або вкрай незадовільні.

Таблиця 5.8

Результати визначення рівня знань учнівської молоді про способи виявлення нормативної поведінки у взаєминах

Рівень знань	Рівень сформованості СНП	Респонденти		Бали
		Абс.	%	
Високий	раціональний (високий)	10	21,7	26-28
Середній	інтуїтивний (середній)	12	26,1	21-25
Низький	конформістський (низький)	16	34,8	14-20
Незадовільний	деформований	8	17,4	7-13
Усього		46	100	

Узагальнені результати дослідження за методиками №6 та №7 представлені в таблиці 3.2.2 (Додаток 3.2). За допомогою формули (5.1) були обчислені відносні частоти балів (табл. 3.2.3 додатка 3.2), на основі яких побудовано полігон розподілу частот балів за показниками когнітивно-усвідомлюваного компонента суспільно-нормативної поведінки (рис. 3.1. додатка

3.2). Отримані дані дають змогу зробити висновок про перевагу балів конформістського рівня (від 26% до 34,7%). Дещо менший відсоток респондентів продемонстрували деформований рівень (від 13% до 36,9%). 22% досліджуваних за відповідним показником отримали оцінки від 21 до 28, що відповідають раціональному та інтуїтивному рівням.

Показники рівнів сформованості когнітивно-усвідомлюваного компонента суспільно-нормативної поведінки ми визначали за формулою (5.2).

Отже, можна констатувати, що реципієнти мають певні знання етичних норм, етичних аспектів поведінки; розуміють сутність поняття “суспільно-нормативна поведінка”, досить критично оцінюють її прояви у власній поведінці; однак значна частина респондентів (35,5%) не досить чітко пояснює окремі поняття, взаємозамінює їх; 18,1% молоді відчуває труднощі в оперуванні моральними судженнями, що свідчить про недостатній рівень сформованості когнітивно-усвідомлюваного компонента суспільно-нормативної поведінки (див. табл. 5.9).

Таблиця 5.9

Показники рівнів сформованості когнітивно-усвідомлюваного компонента суспільно-нормативної поведінки

Рівні	Показники				Загальний результат	
	рівень знань етичних норм, етичних аспектів поведінки	розуміння сутності поняття “суспільно-нормативна поведінка”	ступінь оперування моральним и судженнями	рівень знань про способи виявлення нормативно і поведінки у взаєминах	Абс.	%
Р (високий)	11 / 23,9%		6 / 13,1%	10 / 21,7%	9	19,6
I (середній)	11 / 23,9%		14 / 30,4%	12 / 26,1%	12	26,8
К (низький)	16 / 34,8%		17 / 36,9%	16 / 34,8%	17	35,5
Деф.	8 / 17,4%		9 / 19,6%	8 / 17,4%	8	18,1

III етап – діагностика рівня сформованості емоційно-почуттєвого компонента СНП. Узагальнені кількісні результати проведеного дослідження за цим компонентом містяться в таблиці 3.3.1 (Додаток 3.3).

З метою визначення рівня розвитку моральних почуттів учнівської молоді ми використовували методику “Вибір” (методика № 8) [203, с. 68–70]. Результати кількісного аналізу представлено в табл. 5.10. Високі бали (19-24) і відповідно раціональний рівень розвитку моральних почуттів (відповідальності, толерантності, милосердя) та активне, позитивно стійке ставлення до моральних норм виявили 15,2% респондентів. У 30,4% опитаних встановлено інтуїтивний рівень, що характеризується активним, але не достатньо стійким ставленням до моральних норм та розвинутими моральними почуттями (отримали від 13 до 18 балів). Респондентам, які набрали в загальному підсумку 9-12 балів, відповідає конформістський рівень за цією методикою (36,9%), що свідчить про їхнє пасивне й недостатньо стійке ставлення до моральних норм на основі слабо розвинених моральних почуттів. Характеризуються деформованим рівнем розвитку моральних почуттів (6-8 балів), негативним ставленням до моральних норм та відсутністю моральності в поведінці 17,5% опитаних.

Таблиця 5.10

Результати визначення рівня розвитку моральних почуттів

Ставлення до моральних норм	Рівень сформованості СНП	Респондент и		Бали
		Абс.	%	
Активне, позитивно стійке	раціональний (високий)	7	15,2	19-24
Активне, але недостатньо стійке	інтуїтивний (середній)	14	30,4	13-18
Пасивне і недостатньо стійке	конформістський (низький)	17	36,9	9-12
Негативне	деформований	8	17,5	6-8
Усього		46	100	

Для з'ясування емоційно-почуттєвої спрямованості було використано методику № 9 “Шкала значущості емоцій” Б. Додонова [203, с. 70–73]. Аналіз отриманих даних передбачав якісну оцінку результатів, що представлено в табл. 5.11. На основі здійсненого аналізу можна констатувати, що 17,4% респондентів характерний раціональний рівень, якому відповідає переважання почуття участі та жалості, бажання приносити іншим радість та щастя, співчуття до іншого та бажання досягти успіху в роботі, приємне задоволення від створення нового. Інтуїтивний рівень, якому меншою мірою властиві попередньо означені почуття, виявлено в 28,3% опитаних. Вираження почуттів, пов'язаних зі станом спокою, волі, задоволенням своїх фізичних потреб (конформістський рівень) спостерігаємо в 34,8% молодих людей. Деформований рівень – домінування почуттів, які виявляються в потязі до слави, визнанні, владі над іншими, – характерний для 19,6% опитаних.

Таблиця 5.11

Результати визначення емоційно-почуттєвої спрямованості

Домінанті почуття	Рівень сформованості СНП	Респонденти		Бали
		Абс.	%	
Співчуття удачі та радості іншого, симпатія, вдячність	раціональний (високий)	8	17,5	26-28
Захопленість роботою, задоволення від створення нового	інтуїтивний (середній)	13	28,3	21-25
Пов'язані зі станом спокою, задоволенням своїх фізичних та фізіологічних потреб	конформістський (низький)	16	34,6	14-20
Потяг до слави, влада над іншими	деформований	9	19,6	7-13
Усього		46	100	

Для визначення рівня психоемоційної врівноваженості ми використовували “Опитувальник FPI (форма В)” (методику № 10) [203, с. 73–81]. Результати кількісного аналізу представлено в табл. 5.12. На основі їх аналізу було визначено, що 13% респондентів відповідає стійкість до

стресових ситуацій, що ґрунтується на впевненості в собі, оптимізмі й активності (раціональний рівень). 19,6% опитаних стійкі до стрес-факторів звичайних життєвих ситуацій на інтуїтивному рівні. Конформістський рівень як схильність до тривожності, опозиційності відносно навколишніх впливів виявлено у 26,1% молоді. І майже половина (41,3%) – характеризуються схильністю підкорюватися обставинам та імпульсивністю поведінки, загальною психоемоційною неврівноваженістю, агресивністю. Отримані результати свідчать про нестійкий емоційний стан та схильність до ефективності більшості опитаних. За певних обставин це може призвести до порушення процесу регуляції поведінки.

Сформованість суспільно-нормативної поведінки залежить і від емпатійних здібностей. За допомогою “Діагностики рівня емпатійних здібностей” В. Бойко (методика № 11) [203, с. 82–85] ми визначали, наскільки в учнівської молоді розвинені емпатійні здібності. У результаті аналізу отриманих даних з’ясувалося, що в 19,6% респондентів, які набрали від 25-36 балів, спостерігається раціональний рівень сформованості цієї якості. Їм характерне розуміння внутрішнього світу іншої людини, вміння прогнозувати її поведінку та здатність до співпереживання і співчуття. У 26,1% опитаних наявний інтуїтивний рівень розвитку емпатійних здібностей (від 15-24 балів), і 32,6% респондентів показали конформістський рівень за цим показником (6-14 балів). Прагнення уникати контактів, стійке переконання спокійно ставитися до переживань і проблем оточуючих, тобто деформований рівень розвитку емпатійних здібностей характерний для 21,7% опитаних, які отримали до 5 балів.

Таблиця 5.12

Загальний рівень психоемоційної врівноваженості учнівської молоді творчих неформальних об'єднань

Рівень психоемоційної врівноваженості	Рівень сформованості СНП	Респондент		Бали
		и		
		Абс.	%	
Висока стійкість до стресових ситуацій	раціональний (високий)	6	13	26-28
Стійкість до стрес-факторів звичайних життєвих ситуацій	інтуїтивний (середній)	9	19,6	21-25
Схильність до тривожності, опозиційності відносно навколишніх впливів	конформістський (низький)	12	26,1	14-20
Загальна психоемоційна нерівноваженість	деформований	19	41,3	7-13
Усього		46	100	

Показники рівнів сформованості емоційно-почуттєвого компонента суспільно-нормативної поведінки ми визначали за допомогою формули (5.2). Результати, представлені в табл. 5.13, свідчать про те, що в 16,3% опитаних спостерігається раціональний рівень. Інтуїтивний рівень виявлено у незначній кількості учнівської молоді (26,1%). Водночас конформістський та деформований рівні характерні для більшої частини опитаних (відповідно 32,6% та 25%). Такі показники свідчать про ускладнені взаємозв'язки респондентів з оточуючими.

За формулою (5.1) були обчислені відносні частоти балів (табл. 3.3.2 додатка 3.3), що дало змогу побудувати полігон розподілу частот балів показників емоційно-почуттєвого компонента (рис. 3.2 додатка 3.2). Відповідно до отриманих даних переважають бали деформованого рівня (від 17,5% до 41,3%). Дещо менший відсоток респондентів продемонстрували конформістський рівень (від 26,1% до 36,9%). Раціональний рівень за всіма показниками емоційно-почуттєвого компонента був визначений у діапазоні від 13% до 19,6% опитаних.

Показники рівнів сформованості емоційно-почуттєвого компонента суспільно-нормативної поведінки

Рівні	Показники				Загальний результат	
	Рівень розвитку моральних почуттів	Емоційно-почуттєва спрямованість	Рівень психоемоційної врівноваженості	Рівень розвитку емпатії	Абс.	%
Р (високий)	7 / 15,2	8 / 17,5	6 / 13	9 / 19,6	8	16,3
І (середній)	14 / 30,4	13 / 28,3	9 / 19,6	12 / 26,1	12	26,1
К (низький)	17 / 36,9	16 / 34,6	12 / 26,1	15 / 32,6	15	32,6
Деформований	8 / 17,5	9 / 19,6	19 / 41,3	10 / 21,7	11	25

За формулою (5.1) були обчислені відносні частоти балів (табл. 3.3.2 додатка 3.3), що дало змогу побудувати полігон розподілу частот балів показників емоційно-почуттєвого компонента суспільно-нормативної поведінки (рис. 3.2 додатка 3.2). Відповідно до отриманих даних переважають бали деформованого рівня (від 17,5% до 41,3%). Деяко менший відсоток респондентів продемонстрували конформістський рівень (від 26,1% до 36,9%). Раціональний рівень за всіма показниками емоційно-почуттєвого компонента був визначений у діапазоні від 13% до 19,6% опитаних.

IV етап – діагностика рефлексивно-регулятивного компонента СНП. Результати проведених методик містяться в таблиці 3.4.1 (Додаток 3.4).

Проаналізуємо дані, що отримані в результаті проведення індивідуального сфокусованого інтерв'ю, а саме відповіді респондентів на питання четвертого блоку опитувальника (Додаток І). Кількісні результати опитування представлено в таблиці 3.2.1 (Додаток 3.2). Питання були спрямовані на визначення рівня сформованості вміння сприймати, розуміти та оцінювати соціальні об'єкти. За допомогою питань 4.1. та 4.3. ми прагнули з'ясувати, як учнівська молодь оцінює свої взаємини з однолітками, що не належать до об'єднання. Так, 52,2% опитаних оцінюють своє ставлення до них як байдуже,

13,1% респондентів – як дружнє. Відчувають виражений дискомфорт від перебування в колективі однолітків 19,6 опитаних. Оцінюють стосунки з однолітками поза об'єднанням як конфліктні 15,2 % опитаних.

Оцінкою відносин усередині об'єднання та до об'єднання в цілому були відповіді на питання 4. 2. та 4. 4. (Додаток І). Позитивно оцінюють своє ставлення як до членів свого об'єднання, так і до діяльності об'єднання 80,4% респондентів. Також були виявлені й ті респонденти (19,6%), що оцінюють своє ставлення до членів об'єднання як байдуже. Ті ж результати спостерігаємо і при оцінці учнівською молоддю свого ставлення до іншого “чужого” об'єднання. Цей факт доводить те, що представники брейк-данс груп із розумінням ставляться до думки інших неформалів, адже кожен має право на власний спосіб самоствердження.

Питання “На що Ви звертаєте увагу під час спілкування з людьми похилого віку?” та “Як Ви оцінюєте своє ставлення до людей похилого віку?” дали змогу визначити оцінку респондентами взаємин з людьми похилого віку. Так, 15,2% опитаних зазначають, що на повагу заслуговує все, що вони говорять, оскільки мають багатий життєвий досвід, тим самим визнають їхній високий соціальний статус і намагаються проявляти до них толерантність. 26,1% реципієнтів вважають, що інколи люди похилого віку говорять розумні речі, до яких треба дослухатись. Оцінюють людей похилого віку як смішних і незграбних, надто закомплексованих 32,6% учнівської молоді, і вважають, що безглуздо переймати у них знання, 26,1% молоді.

Взаємини респондентів із протилежною статтю оцінювалися за допомогою питання 4.8. (Додаток І). Невеликий відсоток опитаних (15,2%) характеризують свої відносини з протилежною статтю як гармонійні й безконфліктні, що будуються на основі повних і правильних уявлень про моральні норми міжстатевих стосунків, визначених суспільством. Тут можна говорити про відповідальне ставлення учнівської молоді до осіб протилежної статі та власної статево-рольової поведінки, що реалізується творчо без зовнішніх

спонукань. 36,9% респондентів дають позитивну оцінку своїх стосунків із протилежною статтю, незважаючи на те, що інколи виникають конфлікти. Виявляють байдужість до гендерної взаємодії 30,4% опитаних. Мають негативні й конфліктні відносини з протилежною статтю 17,4% реципієнтів.

Наступне питання передбачало виявити, на яких засадах будуються взаємини учнівської молоді з батьками. 25,1% респондентів оцінюють свої відносини з батьками як такі, що ґрунтуються на позиціях рівності, довіри, повазі та самостійності. Однак необхідно врахувати, що надання повної самостійності дітям лише тоді буде сприяти успішному самовизначенню й формуванню відповідальної позиції особистості, коли молодь матиме чітку систему власних орієнтирів: цілі, принципи, морально-етичні еталони тощо. Більша частина реципієнтів (54,3%) оцінюють свої відносини з батьками як конфліктні, що будуються на основі непорозуміння, "дитячої моралі" неслухняності, недовіри. Це закономірно для їхнього віку, якому властиве найважливіше новоутворення – становлення самосвідомості, що характеризується почуттям дорослості, формуванням самооцінки і прагненням до самовиховання. 19,6% опитаних, навпаки, оцінюють свої стосунки з батьками з позиції покори, "дитячої моралі" слухняності.

Наступним кроком на цьому етапі дослідження було визначення ступеня об'єктивності в оцінці себе, "інших" і ситуації взаємодії за допомогою методики "Самооцінка" (методики № 12) [203, с. 87–92]. Результати кількісного аналізу представлено в табл. 5.14. Отримані дані дозволили визначити чотири групи, які ми співвіднесли з чотирма визначеними нами рівнями: здатність аналізувати й оцінювати інших, заслужено цінувати, поважати себе, бути задоволеним собою виявили 17,5% опитаних (раціональний рівень). У 21,6% молодих людей достатньо розвинутий рівень аналітичних умінь, однак притаманна упередженість при оцінюванні – молодь поважає себе, але знає свої слабкі сторони і прагне до самовдосконалення (інтуїтивний рівень). Відсутність інтересу

до поведінки, дій іншої людини, прагнення оволодіти такими вмінням спостерігається у 34,8%. Молоді люди цієї категорії віднесені нами до конформістського рівня. Вони визнають свої слабкі сторони лише за вказівкою оточення, але не намагаються змінити щось у собі. Відсутні вміння аналізувати власні вчинки, поведінку інших людей, тобто порушений процес самооцінки був виявлений у 21,7% опитаних, що свідчить про сформовану в них неадекватну самооцінку, яка може виступити причиною конфліктів і порушень суспільних норм.

За допомогою методики “Хто я?” М. Куна (методики № 13) [203, с. 93–94] ми визначали рівень здатності робити свідомий етичний вибір на основі сформованих оцінних еталонів, вміння бачити й оцінювати ситуацію не тільки зі своєї позиції, а й з позиції партнера. Високі результати (більше 20 пред’явлень) і відповідно раціональний рівень рефлексивних процесів, що характеризується схильністю звертатися до аналізу своєї діяльності і вчинків інших, ми виявили в 15,2% респондентів. Інтуїтивний рівень (від 10 до 20 пред’явлень) – розуміння іншого, передбачення його поведінки, але недостатньо розвинена здатність зрозуміти, що думають про нього та його поведінку інші, – визначений у 28,3% опитаних. У респондентів, які продемонстрували від 5 до 9 пред’явлень, виявлено конформістський рівень (36,9%). Молодь не завжди планує свою діяльність, буває імпульсивною й обмежується розглядом незначної кількості деталей, приймаючи рішення. Менше п’яти пред’явлень свідчить про те, що рефлексія не сформована. Таких респондентів виявлено 19,6% (деформований рівень).

Таблиця 5.14

Результати визначення рівня об’єктивності в оцінці себе, “інших” і ситуації взаємодії учнівської молоді творчих неформальних об’єднань

Рівень самооцінки	Рівень сформованості СНП	Респонденти		Бали
		Абс.	%	
Високий та вищий за середній	раціональний (високий)	8	17,5	26-28
Середній	інтуїтивний (середній)	12	21,6	21-25

Нижчий від середнього та низький	конформістський (низький)	16	34,8	14-20
Неадекватно низький та неадекватно високий	деформований	10	21,7	7-13
Усього		46	100	

Рівень саморегулятивних процесів визначався нами на основі діагностичних карток експертів. Результати аналізу діагностичної картки № 2 “Здатність молоді передбачати наслідки своєї поведінки й замислюватися про них” (див. Додаток Е) вказали на те, що властивість обдумувати свою діяльність у деталях, ретельно планувати й прогнозувати її наслідки властива 19,6% молодих людей, що отримали від експертів 26-28 балів. На достатньому рівні розвинена здатність передбачати розвиток ситуацій, наслідків поведінки у 23,9% респондентів (21-25 балів). Мають труднощі у спілкуванні через неможливість точно зрозуміти іншого, передбачити його реакцію 32,6% опитаних, які отримали від експертів бали в межах 14-20. 23,9% молодих людей (7-13 балів) не замислюються над наслідками своєї поведінки.

На основі даних експертів з'ясовувався також рівень сформованості в молоді навичок самоконтролю (діагностична картка № 3 “Рівень сформованості в молоді навиків самоконтролю” додатка Е). Результати вивчення засвідчують, що в 17,5% молодих людей здібність до самоконтролю поведінки, емоцій, почуттів сформована на раціональному рівні (отримали від експертів 26-28 балів); у 21,7% – на інтуїтивному рівні (від 21 до 25 балів); у 36,9% – на конформістському, вкрай незадовільному рівні (14-20 балів); 23,9% молодих людей отримали від 7 до 13 балів. Їм властива загальна ослабленість та деформація саморегуляційних функцій, що здебільшого виявляється в підвищенні голосу, вживанні грубих слів щодо суб'єкта взаємин, виразі агресії на обличчі, використанні непристойних жестів, вживанні ненормативної лексики, в застосуванні фізичних дій (можуть вдарити іншого, рвати речі, які трапляються під руку).

Саморегуляція поведінки відбувається за допомогою вольових якостей особистості. Рівень розвитку вольової регуляції ми досліджували за допомогою методики “Задача, яку неможливо вирішити” Т. Шульги та Н. Александрової [203, с. 97–99] (методика № 15). Ця методика виявляє одну зі стійких характеристик особистості – емоційну реакцію на труднощі, показником якої є відмова від виконання завдання. Крім того, труднощі завжди пов’язані з проявом вольових якостей людини. Можна припустити, що ця методика виявляє не тільки вольове зусилля в саморегуляції поведінки, але й тісно пов’язану з ним емоційну реакцію. Результати аналізу отриманих даних (табл. 5.15) показали, що для частини учнівської молоді творчих неформальних об’єднань (21,7%) характерні конструктивні дії в критичних ситуаціях, молодь вказує об’єктивну причину неуспіху, має високий рівень розвитку вольових якостей, емоційно стійка при зіткненні з труднощами, шукає нові шляхи вирішення поставлених завдань, ініціативна, наполеглива, активна, самостійна, відрізняється адекватною поведінкою.

Поведінці 28,3 % респондентів властиві рішучість, імпульсивність, емоційна нестійкість. Наявність високого рівня розвитку сміливості, ініціативності, самостійності, діловитості, впертості, але неможливість використовувати ціякості при подоланні труднощів призводить до невдоволення іншими, але в собі вони не бачать причини неуспіху. Прояви нерішучості, невпевненості у своїх можливостях, потреба в підтримці з боку товаришів і дорослих характерні для 34,8% опитаних. Їм характерна емоційна нестійкість, що позначається на якості виконання будь-якого завдання. Молодь губиться при зіткненні з труднощами і переважно має низький рівень розвитку таких вольових якостей, як самостійність, рішучість, організованість, наполегливість. Високий рівень імпульсивності фіксується у 15,2% респондентів. Їхні дії не націлені на вирішення поставлених завдань, а мають обвинувачувальний, самозахисний характер. Такі результати свідчать про неадекватний рівень сформованості способів вольової регуляції.

Таблиця 5.15

Результати визначення рівня розвитку вольової регуляції

Рівень розвитку вольової регуляції	Рівень сформованості СНП	Респонденти		Бали
		Абс.	%	
Високий рівень розвитку вольових якостей, емоційна стійкість	раціональний (високий)	10	21,7	26-28
Високий рівень розвитку вольових якостей, емоційна нестійкість	інтуїтивний (середній)	13	28,3	21-25
Низький рівень розвитку вольових якостей, емоційна нестійкість	конформістський (низький)	16	34,8	14-20
Низький рівень розвитку вольових якостей, високий рівень імпульсивності	деформований	7	15,2	7-13
Усього		46	100	

За формулою (5.1) були обчислені відносні частоти та полігон розподілу молоді за рівнем сформованості показників рефлексивно-регулятивного компонента суспільно-нормативної поведінки (табл. 3.4.2, рис. 3.3 Додатка 3.4). На основі отриманих даних за допомогою формули (5.2) ми визначили показники рівнів сформованості рефлексивно-регулятивного компонента. Результати представлені у табл. 5.16. За підсумками аналізу дослідження ми встановили, що раціональний рівень сформованості рефлексивних і саморегулятивних умінь та навичок характерний для 18,3% респондентів; 25,7% відповідає інтуїтивний рівень; 35,2% – конформістський та 20,8% – деформований.

Таблиця 5.16

Показники рівнів сформованості рефлексивно-регулятивного компонента суспільно-нормативної поведінки

Рівні	Показники				Загальний результат	
	ступінь об'єктивності в оцінці себе та "інших"	рівень здатності робити етичний вибір на основі еталонів	ступінь розвитку процесів саморегуляції	рівень розвитку вольових якостей	Абс.	%
Р (високий)	8 / 18,3	7 / 15,2	8 / 17,5	10 / 21,7	8	18,3

I (середній)	12 / 25,7	13 / 28,3	10 / 21,7	13 / 28,3	12	25,7
К (низький)	16 / 35,2	17 / 36,9	17 / 36,9	16 / 35,2	16	35,2
Деф.	10 / 20,8	9 / 19,6	11 / 23,9	7 / 15,2	10	20,8

Отже, результати вивчення рефлексивно-регулятивного компонента суспільно-нормативної поведінки вказують на те, що більшості опитаних (56%) властива нестійкість моральної поведінки, характерна ситуативність регуляції поведінки під час взаємодії, недостатньо розвинений самоконтроль емоцій, почуттів, дій, станів, що спричиняє імпульсивність поведінки у взаєминах з іншими.

V етап – діагностика рівня сформованості діяльнісно-поведінкового компонента. Результати проведених методик містяться в таблиці 3.5.1 (Додаток 3.5).

Рівень сформованості вміння учнівської молоді дотримуватися загальноприйнятих правил, етичних аспектів поведінки у взаєминах з “іншими” ми визначали за допомогою методики № 16, адаптованого варіанта методу “Незавершені речення” [203, с. 101–104]. Аналіз отриманих даних (табл. 5.17) дозволяє виявити таке: 15,2% респондентів у взаєминах з іншими завжди дотримуються загальноприйнятих правил, етичних аспектів поведінки, що відповідає раціональному рівню. Варіанти завершення речень у кожному блоці містять позитивний, безконфліктний зміст. Наведемо для прикладу найбільш типові варіанти завершення окремих речень у блоках. Так, наприклад, відношення до батьків цього контингенту досліджуваних можна оцінити як дружнє: “моя мати і я добре розуміємо один одного”; “я люблю своїх батьків”; “ми з моїм батьком завжди знаходимо спільну мову” тощо. У 23,9% опитаних на інтуїтивному рівні присутня ця здатність. Некритичне гіперідентифікування з групою та її лідером – залежність від групи та наслідування правил, норм поведінки, що деколи суперечать загальноприйнятим, характерне для 36,9% молодих людей. Завершені ними речення містять негативний зміст. Наприклад: “коли до мене наближається дорослий, то в мене тремтять коліна”, “люди похилого віку завжди повчають”, “мої однокласники мене дратують” тощо.

23,9% респондентів характеризуються некритичною гіперідентифікацією з групою та її лідером – психологічною залежністю від групи та наслідування правил, норм поведінки, які завжди суперечать загальноприйнятим, що свідчить про деформований рівень сформованості вміння дотримуватися загальноприйнятих правил, етичних аспектів поведінки у взаєминах з “іншими”.

Таблиця 5.17

Результати визначення рівня сформованості вміння дотримуватися загальноприйнятих правил, етичних аспектів поведінки у взаєминах з “іншими”

Рівень вміння	Рівень сформованості СНП	Респонденти		Бали
		Абс.	%	
Високий	раціональний (високий)	7	15,2	26-28
Достатній	інтуїтивний (середній)	11	23,9	21-25
Задовільний	конформістський (низький)	17	36,9	14-20
Незадовільний	деформований	11	23,9	7-13
Усього		46	100	

Уміння молодих людей уникати конфліктних ситуацій і знаходити компроміс визначався за допомогою методики № 17 “Яку стратегію поведінки в конфлікті використовуємо частіше?” К. Томаса, яка дає можливість виявити п’ять основних типів поведінки особистості в конфліктній ситуації: суперництво, співробітництво, компроміс, уникнення, поступливість [203, с. 104–107]. На основі аналізу отриманих даних (табл. 5.18) ми виявили, що 13% респондентів відповідає гнучкість в обранні певної стратегії залежно від ситуації. Тут можна говорити про відсутність панівної стратегії. Їхні дії спрямовані на пошук рішення, яке цілком задовольняє як власні інтереси, так і інтереси іншого. Для 25,1% опитаних домінантними є декілька стратегій поведінки в умовах протиріччя. Дії цього контингенту досліджуваних спрямовані на те, щоб наполягати на своєму, але шляхом конструктивних заходів, застосовуючи психологічні засоби впливу на опонента. 39,1% респондентів характеризуються негнучкістю поведінки,

наданням переваги одній із стратегій вирішення конфліктної ситуації, спрямованої на задоволення власних інтересів. Вони сприймають конфліктну ситуацію як питання перемоги чи поразки і відповідно до цього займають фіксовану позицію. Негнучкість поведінки, надання переваги завжди домінантній стратегії вирішення конфліктної ситуації, виявлено в 21,7% опитаних.

Таблиця 5.18

Результати визначення рівня сформованості вміння уникати конфліктних ситуацій і знаходити компроміс

Стратегія поведінки в конфлікті	Рівень сформованості СНП	Респонденти		Бали
		Абс.	%	
Висока наполегливість + висока кооперативність	раціональний (високий)	6	13	26-28
Обидва параметри мають проміжне значення	інтуїтивний (середній)	12	25,1	21-25
Слабка наполегливість + низька кооперативність	конформістський (низький)	18	39,1	14-20
Висока наполегливість + низька кооперативність	деформований	10	21,7	7-13
Усього		46	100	

Для визначення рівня розвитку в учнівської молоді суспільної активності ми розробили спеціальну анкету "Суспільна активність учнівської молоді" (Додаток Ж). Відповідно до результатів кількісного та якісного аналізу, в респондентів, які набрали від 18 до 24 балів (10,9%), виявлено раціональний рівень розвитку суспільної активності. Їхня діяльність усвідомлена, корисна для суспільства. Їм характерне свідоме, добровільне й творче виконання соціальних функцій, що виявляється у відповідальному ставленні до праці й навчання, перетворення принципів суспільної моралі в особисті переконання, керівництво до дії. У 15,2% опитаних виявлено інтуїтивний рівень в інтервалі від 12 до 16 балів. Показники конформістського рівня варіювалися від 6 до 10 балів і відповідають 41,3% молодих людей в творчих неформальних об'єднаннях. Їхня суспільна

активність виявляється в поєднанні з протестними настроями, при цьому молодь виступає як соціальна група, зайва активність якої повинна бути взята під контроль. Деформований рівень розвитку суспільної активності характерний для 32,6% опитаних, які набрали менше шести балів.

За допомогою експертів та розробленої нами діагностичної картки № 4 “Творча діяльність і норми поведінки молоді” (Додаток Е), ми визначали, в якій формі учнівська молодь здійснює творчу діяльність (соціально схвальна чи деструктивна). У результаті аналізу отриманих даних з’ясувалося, що 13% опитаних, що отримали від експертів від 26 до 28 балів, відповідає раціональний рівень уміння здійснювати творчу діяльність у соціально схвальній формі, яка сприяє досягненню суспільно визначених цілей. Інтуїтивним рівнем характеризуються 19,6% молодих людей (21-25 балів); 39,1% (14-20 балів) продемонстрували неусвідомлений вибір способів здійснення творчої діяльності, яка є деструктивною і вносить безлад (конформістський рівень). Зазначені вище уміння практично не сформовані або вкрай незадовільні у 28,3% опитаних (7-13 балів).

Проаналізуємо п’ятий блок питань опитувальника (Додаток І), що спрямований на підтвердження дієвості знань та вмінь: чи дійсно респонденти дотримуються загальноприйнятих правил, етичних аспектів поведінки. Так, 21,7% опитаних цілком підтверджують достовірність відповідей. У своїй поведінці вони намагаються дотримуватися загальноприйнятих правил, етичних аспектів поведінки. 28,3% опитаних підтверджують, але не повною мірою. В інших респондентів (50%) було виявлено значні розбіжності у відповідях останнього блоку питань з отриманими результатами. Тобто молодь має певні знання етичних правил і норм поведінки, але не завжди їх дотримується.

За допомогою формули (5.1) було обчислено відносні частоти та полігон розподілу респондентів за рівнем

сформованості показників діяльнісно-поведінкового компонента (табл. 3.5.2, рис. 3.4. Додатка 3.5). На основі отриманих даних за допомогою формули (5.2) ми визначили рівні сформованості показників діяльнісно-поведінкового компонента суспільно-нормативної поведінки. Результати представлені у табл. 5.19. За підсумками дослідження встановлено, що раціональний рівень сформованості практичних дій та вчинків, завдяки яким учнівська молодь творчо реалізує предмет суспільно-нормативної поведінки, характерний для 13% респондентів; 21,2% опитаних відповідає інтуїтивний рівень; 39,1% – конформістський та 26,7% – деформований.

Таблиця 5.19

Показники рівнів сформованості діяльнісно-поведінкового компонента суспільно-нормативної поведінки

Рівні	Показники				Респонденти	
	дотримання правил, етичних аспектів поведінки у взаєминах з "іншими"	вміння уникати конфліктних ситуацій і знаходити компроміс	рівень розвитку суспільної активності	форма здійснення творчої діяльності	Абс.	%
Р (високий)	7 / 15,2%	6 / 13%	5 / 10,9%	6 / 13%	6	13
І (середній)	11 / 23,9%	12 / 26,1%	7 / 15,2%	9 / 19,6%	10	21,2
К (низький)	17 / 36,9%	18 / 39,1%	19 / 41,3%	18 / 39,1%	18	39,1
Деформований	11 / 23,9%	10 / 21,7%	15 / 32,6%	13 / 28,3%	12	26,7

На основі проведених розрахунків було узагальнено результати стану сформованості компонентів суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань (табл. 5.20). Підбиваючи підсумки, зазначимо, що показники сформованості всіх компонентів суспільно-нормативної поведінки свідчать про недостатній рівень їхнього розвитку.

**Дані про вихідний рівень сформованості компонентів
суспільно-нормативної поведінки**

Рівні сформованості СНП	Компоненти СНП				
	мотиваційно-ціннісний	когнітивно-усвідомлюваний	емоційно-почуттєвий	рефлексивно-регулятивний	діяльнісно-поведінковий
Р (високий)	6 / 12	9 / 19,6	8 / 16,3	8 / 18,3	6 / 13
І (середній)	8 / 16,9	12 / 26,8	12 / 26,1	12 / 25,7	10 / 21,2
К (низький)	15 / 33,7	17 / 35,5	15 / 32,6	16 / 35,2	18 / 39,1
Деформований	17 / 37,4	8 / 18,1	11 / 25	10 / 20,8	12 / 26,7

Показники за всіма двадцятьма методиками для зручності обробки зведено в об'єднану таблицю (див. табл. 3.6.1 додатка 3.6). Загальний рівень сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань знайдено як суму значень, отриманих у результаті діагностики за всіма методиками за формулою (5.3).

$$\sum_i = \sum_{j=1}^{20} X_{ij} \quad (5.3),$$

де i – номер респондента в групі; j – номер методики;
 X_{ij} – результати тестування i -го респондента за j -ю методикою;
 \sum_i – загальний рівень сформованості СНП i -го респондента.

На основі кількісного та якісного аналізу отриманих показників, ми виявили чотири рівні сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань: раціональний, інтуїтивний, конформістський, деформований (табл. 5.21). Згідно з рівнями ми також визначали моделі поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань: ідеальна, реальна, недосконала, деформована. Треба зазначити, що границі рівнів встановлені з максимальних значень рівнів за кожною методикою: деформований – не більше 260 балів,

конформістський – від 261 до 400, інтуїтивний – від 401 до 500, раціональний – більше 520 балів.

Таблиця 5.21

Загальний рівень сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях

Бали	Рівні сформованості СНП	Моделі поведінки	Респонденти	
			Абс.	%
520-560	Раціональний	Ідеальна	7	15,8
401-500	Інтуїтивний	Реальна	11	23,3
261-400	Конформістський	Не досконала	16	35,3
140-260	Деформований	Деформована	12	25,6

Отже, з метою виявлення вихідного рівня сформованості суспільно-нормативної поведінки було проведено констатувальний (стартовий) зріз. Отримані результати говорять про необхідність посилення уваги до соціалізації учнівської молоді і в контексті цього – до формування суспільно-нормативної поведінки. Учнівська молодь творчих неформальних об'єднань, яка взяла участь в опитуванні, продемонструвала достатні результати за тими показниками, які є необхідним загальним підґрунтям для формування суспільно-нормативної поведінки. Це дає змогу експериментально апробувати розроблену модель формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях.

5.2. Формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях

Аналіз результатів сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях засвідчив наявність у більшості опитаних (60,8%) низького та деформованого рівнів її сформованості, що зумовило необхідність упровадження у виховний процес

закладів освіти нової моделі її формування на основі якої, беручи до уваги показники констатувального експерименту протягом 2009-2012 років, ми провели формувальний етап експерименту. Для участі у експерименті було обрано три експериментальні групи, до складу яких увійшли учасники хореографічних груп напряму хіп-хоп з різних міст України: ЕГ1 – 20 осіб – учасники Центру спортивного танцю “Вікторі Данс” міського палацу культури Бердянської міської ради (керівник – В. Берест); ЕГ2 – 22 особи – учасники хореографічної групи “Ультрамакс” Антрацитівського будинку культури ім. В. І. Леніна (керівник – М. Афанасьєв); ЕГ3 – 21 особа – учасники творчої неформальної групи “DEF SOUL” м. Дніпродзержинськ (керівник – А. Захарова). Такий вибір груп зумовлений тим, що кількість брейк-дансерів в одному колективі найчастіше не перевищує 25 осіб, тому порівняти результати контрольної та експериментальної груп в однакових умовах неможливо. Так, беручи до уваги дослідження У. Гончаренка [65], вид педагогічного експерименту, використаного нами визначається автором як контрольний. Він передбачає процедуру визначення рівня знань, умінь і навичок досліджуваних шляхом проведення проміжних зрізів через певні інтервали часу (етапи навчального експерименту). З метою перевірки тенденції формування суспільно-нормативної поведінки та забезпечення об’єктивності й репрезентативності результатів проведеного експериментального дослідження ми зробили стартовий, два проміжні та контрольний зрізи сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об’єднаннях та зіставили отримані результати.

Реалізація розробленої соціально-педагогічної моделі в ЕГ1 здійснювалась у співпраці автора з керівником цього колективу; в ЕГ2 та ЕГ3 – керівниками колективів, яким надавалася в ході експерименту авторська консультація.

Програма формувального етапу експерименту складена з урахуванням вікових та психологічних особливостей учнівської молоді в творчих неформальних об’єднаннях відповідно до її цільових установок. У програмі подано основний обсяг знань

про моральні основи суспільно-нормативної поведінки, якостей, умінь і навичок поведінки, якими повинна володіти молодь для повноцінної реалізації себе в суспільстві. Зміст програми поділяється на два блоки: перший – спеціальна пропедевтична робота з суб'єктами соціалізувального впливу; другий – робота з учнівської молоддю в творчих неформальних об'єднаннях. Для реалізації програми ми розробили організаційно-методичне забезпечення:

- методичний семінар-практикум “Формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях” для соціальних педагогів, класних керівників, керівників хореографічних колективів;

- спецкурс “Соціально-педагогічна робота з творчими неформальними молодіжними об'єднаннями” для майбутніх соціальних педагогів;

- тренінги для учнівської молоді “Мої і наші норми поведінки”, “Активізація творчих здібностей учнівської молоді творчих неформальних об'єднань”;

- методичні рекомендації, спрямовані на формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях;

- комплекс методик визначення рівня сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях.

Перш ніж розпочати роботу з учнівською молоддю творчих неформальних об'єднань, ми поставили собі за мету організувати спеціальну пропедевтичну роботу з суб'єктами соціалізувального впливу. Пропедевтика (від дав.-грец. – задалегідь навчаю) – введення в яку-небудь науку або мистецтво, скорочений систематичний виклад науки (мистецтва) в елементарній формі, підготовчий (попередній, ввідний) курс, що передує глибшому вивченню предмета [51]. Метою пропедевтичної роботи в нашому дослідженні стала підготовка суб'єктів соціалізувального впливу до створення виховного середовища з творчою атмосферою шляхом моделювання соціально-творчого культурного простору

розвитку особистості, що заснований на вікових потребах молоді людини у спілкуванні, самоствердженні та самореалізації.

Реалізація визначеної мети передбачала здійснення таких завдань:

- наповнення теоретичного й технологічного потенціалу суб'єктів соціально-педагогічної діяльності науковими уявленнями про сутність суспільно-нормативної поведінки;

- усвідомлення суб'єктами соціалізувального впливу необхідності реалізації особистісно орієнтованого підходу у виховному процесі, який передбачає суб'єкт-суб'єктні взаємини;

- розширення кола знань про форми, методи, способи вивчення і формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань;

- проектування і здійснення соціально-педагогічної діяльності з урахуванням інтересів, можливостей учнівської молоді, розвитку її активності;

- надання знань про способи, методи та засоби створення молодіжних груп соціальних ініціатив на допомогу учнівській молоді творчих неформальних об'єднань.

У процесі пропедевтичної роботи з суб'єктами соціалізувального впливу ми прагнули викликати зацікавлене ставлення до співпраці з учнівською молоддю творчих неформальних об'єднань у різних видах діяльності, переорієнтувати їх щодо ставлення до її захоплень як вагомого чинника соціалізації, компонента її життя.

Пропедевтична робота в нашому дослідженні є визначальною, оскільки від успішності її здійснення залежатиме ефективність соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на просоціальний розвиток творчого неформального молодіжного об'єднання. Відтак підвищення компетентності суб'єктів соціалізувального впливу щодо використання творчого потенціалу неформальних об'єднань потребувало ґрунтовно розроблених методів та форм роботи. Реалізація цього завдання здійснювалася через упровадження семінару-практикуму

“Формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об’єднаннях” (Додаток М). Поєднання у структурі занять семінару-практикуму лекцій-діалогів і таких видів роботи, як тренінги, дискусії, обмін досвідом, поради, рекомендація відповідної літератури тощо, забезпечувало єдність теоретичної й практичної підготовки до роботи з учнівською молоддю в творчих неформальних об’єднаннях.

Програма семінару-практикуму складалася з чотирьох занять. Перше заняття “Молодіжна субкультура як альтернативна форма соціалізації особистості в юнацькому віці” містило в собі теоретичні форми роботи (лекції, відеолекторій, дискусії, бесіди). Учасники семінару ознайомилися з проблемою молодіжної субкультури, місцем творчості в ній, а також її виховним потенціалом для просоціального розвитку неформального об’єднання та формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об’єднаннях. Передусім їх цікавило, наскільки дієвим є вплив хореографічного мистецтва на особистість в цілому і молоді зокрема. Отримана інформація стосовно цього питання викликала в учасників неоднозначні думки та реакції. Висвітлення основних питань, зокрема щодо посилення уваги дорослих до танцювальних уподобань учнівської молоді в творчих неформальних об’єднаннях, активізація дозвілля, формування музичного смаку через позашкільні заходи, спонукало замислитись учасників семінару над силою хореографії та її потенціалом для просоціального розвитку молодіжної субкультури.

Наступне заняття передбачало знайомство із системою діагностичних методик, яка була викладена в розробленому нами навчально-методичному посібнику “Діагностика рівня сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об’єднань” [203].

До змісту занять “Соціально-творчий простір розвитку” та “Ініціювання створення молодіжних груп соціальних ініціатив” було включено завдання проаналізувати виховні можливості

спільної діяльності всіх суб'єктів соціалізувального впливу; розглянути форми, методи, засоби, умови організації позаурочної роботи, які сприяють стимулюванню учнівської молоді до пізнання етичних принципів і норм поведінки, формуванню системи знань, умінь і навичок суспільно-нормативної поведінки, морально-етичних норм і правил; виробленню позитивного ставлення до норм, етичних принципів і умінь їхнього застосування в різних ситуаціях, та спрямовують творчий потенціал неформального об'єднання у соціально корисне русло.

Окрім теоретичних форм роботи, на заняттях семінару-практикуму використовувалися вправи, які сприяли формуванню навичок професійної рефлексії, самоконтролю, продуктивної взаємодії з учнівською молоддю творчих неформальних об'єднань. Серед таких: вправи на аналіз особливостей власної особистості й проявів суспільно-нормативної поведінки, складання пам'ятки "Встановлення конструктивних взаємин з учнівською молоддю творчих неформальних об'єднань". Учасники отримували картки з висловлюваннями, які потрібно було продовжити й обґрунтувати: "Неформальні об'єднання потрібні молоді для...", "Якщо молодій людині забороняти брати участь у неформальному об'єднанні, то...", "Якщо ігнорувати захоплення молоді, то ...", "Використовуючи захоплення молоді людини, можна..." тощо.

Виробленню навичок практичного розв'язання ситуацій взаємодії у системах "дорослий – учнівська молодь творчих неформальних об'єднань", "учнівська молодь – учнівська молодь творчих неформальних об'єднань" сприяв метод аналізу конкретних ситуацій. На думку Л. Лузіної, метод аналізу ситуацій стимулює пошук різних варіантів рішень, сприяє розвитку творчості, нестандартного мислення, формує комунікативні якості, створює можливість прогнозувати майбутні ситуації творчої діяльності [141, с. 6]. Тому для розв'язання обиралися ситуації, які б дублювали реальні взаємини учнівської молоді творчих неформальних об'єднань

і ставили б перед учасниками завдання спрогнозувати можливі наслідки проблемної ситуації та знайти оптимальні шляхи її уникнення (Додаток Н). Учасники відтворювали їх в аудиторних умовах, давали власну оцінку, пропонували шляхи їхнього вирішення. Розв'язання ситуацій сприяло опануванню ними прийомів і засобів аналізу виховних дій, узагальнювало знання з теорії й практики виховання, сприяло пошуку альтернативних рішень, спонукало до творчості, нестандартного мислення.

У результаті анкетування "Відверто кажучи ...", яке здійснювалося після кожного заняття ми отримували зворотній зв'язок, що дав нам змогу виключити недоліки у проведенні та спланувати подальшу роботу, враховуючи побажання учасників. Зокрема, анкетування після останнього заняття семінару засвідчило позитивне оцінювання семінару-практикуму.

Навчання суб'єктів соціалізувального впливу передбачало також апробацію спецкурсу "Соціально-педагогічна робота з творчими неформальними молодіжними об'єднаннями" для майбутніх соціальних педагогів та практичних працівників. Зазначимо, що спецкурс належить до циклу самостійного вибору вушу за напрямом підготовки "Педагогічна освіта". Його програма відповідає навчальним планам професійної підготовки соціальних педагогів (організаторів молодіжного руху). Спецкурс спирається на професійно орієнтовані дисципліни, які входять до системи підготовки майбутніх соціальних педагогів, розроблений за вимогами кредитно-модульної системи і складається з двох навчальних модулів (див. додаток П).

Заняття семінару-практикуму "Формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань" передбачають знайомство із соціально-педагогічною моделлю формування та методиками діагностики рівня сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань, методами і прийомами роботи, які сприяють стимулюванню її

до пізнання етичних принципів і норм поведінки, формуванню системи знань, умінь і навичок суспільно-нормативної поведінки, морально-етичних норм і правил, виробленню в неї позитивного ставлення до моральних норм, етичних принципів і умінь їхнього застосування в різних ситуаціях та спрямовують творчий потенціал неформального молодіжного об'єднання в соціально корисне русло. Поєднання у структурі занять лекцій-діалогів і таких видів роботи, як тренінги, дискусії, обмін досвідом, поради, рекомендації відповідної літератури тощо, на нашу думку, забезпечуватиме єдність теоретичної й практичної підготовки до роботи з учнівською молоддю в творчих неформальних об'єднаннях.

Відповідно до соціально-педагогічної моделі формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях формувальний експеримент (другий блок програми) проводився в чотири етапи: мотиваційно-орієнтуєчий, змістовно-інформаційний, інтегративно-творчий та співтворчий. Кожен етап мав свої завдання, форми та методи формування, які докладно описані в підрозділі 4.1.

Завдання першого – *мотиваційно-орієнтувального* – етапу формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях реалізовувалося через розширення й поглиблення мотиваційно-ціннісної сфери розвитку особистості та мотиваційно-ціннісного компонента СНП. Зазначимо, що саме цьому етапові ми приділили більше часу, ніж іншим. Це обґрунтовується тим, що мотиваційно-ціннісний компонент визначається нами як основа для розвитку інших компонентів суспільно-нормативної поведінки, і від ступеня його сформованості залежатиме подальша робота. На цьому етапі ми використали такі форми та методи: рольові ігри, соціодрами, метод життєвих ситуацій “case study”, розвивальні вправи, диспути, круглі столи, дискусії з елементами тренінгу, етичні бесіди тощо.

Рольову гру ми використовували як метод формування в молоді просоціальних особистісних якостей через створення

певної моделі поведінки, що відповідає соціальним нормам. Засвоєння й дотримання правил рольових і колективних ігор є передумовою входження учнівської молоді творчих неформальних об'єднань у суспільство, та виконання нею "правил гри", а соціалізація може бути повноцінною лише за активної участі молоді в процесі засвоєння норм поведінки й соціального досвіду. Проведення рольових ігор як ефективної навчально-пізнавальної форми роботи, за нашими спостереженнями, має позитивний вплив на формування суспільно-нормативної поведінки, здійснювалося воно через побудову суб'єкт-суб'єктних відносин у процесі сприйняття й відтворення тематичної ігрової програми, що визначали численні аспекти й компоненти інформаційно-комунікативної діяльності молодіжного об'єднання. Молоді люди, учасники рольової гри, мали "вжитися" в свою роль, яка вимагала не тільки знань, але й специфічних умінь, зокрема артистичних, організаційних, комунікативних. Рольовим іграм передувала ретельна підготовка, яка включала: розробку сценарію, розподіл ролей, підготовку необхідних матеріалів, приладів, знарядь, атрибутики, підготовку приміщення (місцевості) для проведення рольової гри, підготовку учасників і "вболівальників" (знайомство зі змістом гри, вивчення правил її проведення, виготовлення плакатів, складання спеціальних привітань, скоромовок та підготовка інших допоміжних засобів). За таких обставин кожному учасникові гри надавалася можливість проявити себе найкраще, викликати до себе повагу й симпатію товаришів.

Для отримання максимальної користі від рольової гри ми почали займатися підготовкою до її проведення, коли всі члени молодіжного об'єднання не тільки виявили бажання стати її учасниками та вболівальниками, а й були готові до копіткої роботи в підготовчому періоді. Принципово важливим для ефективного, з педагогічної точки зору, проведення рольової гри ми вважали запропонувати ситуації, які мали викликати зацікавленість учасників новизною інформації й, відповідно, емоційними переживаннями. Кожна гра включала особистісно-

орієнтовані ситуації, що відповідали інтересам, уподобанням, захопленням учнівської молоді творчих неформальних об'єднань. Так, наприклад, були підготовлені та проведені рольові ігри: "Ти будь мною, а я – тобою", "Конфлікт з батьками та способи його подолання", "Перебільшення або повна заміна поведінки", "Невпевнена, впевнена й агресивна відповідь" [225, с. 9–21]. Також ми використали рольові ігри, запропоновані німецьким психологом та психотерапевтом К. Фопелем для роботи з основними проблемами підліткового та юнацького віку: "Виховання самотності", "Ефект стюардеси", „Самомучителі“, "Чарівники XXI століття" (Додаток Р).

Рольові ігри, проведені в ході дослідження, надали учасникам можливість вийти за межі своїх життєвих сценаріїв, проявити своє "Я", моделювати свою поведінку, імітувати поведінку інших людей, підтверджуючи думку В. Леві, який наголошував, що гра – це двері з дійсності в можливість, які завжди відчинені в обидві сторони [130]. Однак під час їх проведення виникали й деякі труднощі. Зважаючи на те, що учнівська молодь творчих неформальних об'єднань підходила до завдання розіграти ситуацію творчо, використовуючи акторські здібності, гра затягувалася й не вистачало часу для обговорення та підбиття підсумків.

Окрім рольових ігор під час формувального експерименту було використано також метод соціодрами та метод життєвих ситуацій "case study", що являють собою способи драматичного програвання та обговорення реальних і докладно описаних ситуацій морального вибору разом із причетними до ситуації супутніми фактами, думками (від яких залежить її вирішення). Ці ситуації можуть бути викладені в документальній формі (заздалегідь підготовленій) або за допомогою вербальних та візуальних засобів (таких, як відео і/чи показ слайдів). Їхня мета – одночасне усвідомлення учасниками своєї моральної позиції та вміння відстоювати й реалізовувати її в процесі взаємодії з іншими членами групи. Суперечливі суспільні обставини ставлять молодих людей у постійні ситуації вибору, від яких залежить їхнє подальше життя. Ці методи є дуже корисними за

необхідності подолати негативні тенденції групової динаміки, міжгрупове чи внутрішньогрупове протистояння, ворожі стереотипи, упереджувальне ставлення до точки зору інших.

Процедура організації роботи згідно з цими методами передбачала низку етапів. На першому – разом з учасниками ми обирали ситуацію, що буде розіграватися. Ситуації (ігрові фабули та кейси) на вибір дібрані нами відповідно до інтересів учнівської молоді творчих неформальних об'єднань (Додаток С). Другий етап передбачав напрацювання різних варіантів морального вибору. На цьому етапі проводилось опитування. Задавалось те саме питання: як би ви вчинили, опинившись у подібній ситуації? Опитування велось до тих пір, поки кількість варіантів не досягла 4-6. На завершення другого етапу учасники розподілилися на команди, члени яких поділяють повністю або практично цілком різні варіанти морального вибору, лінії поведінки персонажа, що діє в ситуації. Третій етап – це командна робота, що передбачала дискусію та напрацювання аргументів на користь заявленої моральної позиції. Наступний – четвертий етап – являв собою організацію полеміки між членами різних команд з елементами програвання поворотних моментів ситуації, пов'язаних із зробленим вибором. Він містив елементи рефлексії, де учасники соціодрами говорили про свої думки та почуття, які виникали в них у моменти програвання або спостереження за ними. П'ятий етап – етап повторного голосування. Учасникам задавалось питання про збереження або зміну їхньої точки зору, про правильність раніше зробленого вибору.

Унаслідок розігрування запропонованих фабул та кейсів було досягнуто позитивного результату. Більшість учасників поміняли свій попередній вибір, що суперечив соціальним нормам поведінки. Їхня точка зору похитнулася, вони засумнівалися у власній правоті і прийняли інше, правильне, рішення. Це свідчить про ефективність проведених процедур.

На мотиваційно-орієнтувальному етапі формування суспільно-нормативної поведінки ми провели тренінг: “Мої і наші норми поведінки”, програму і зміст якого представлено в

авторському методичному посібнику [225, с. 87–136]. Метою тренінгу є вироблення в учнівській молоді позитивного ставлення до моральних норм, етичних принципів і умінь їхнього застосування в різних ситуаціях. Завдання тренінгу: надання учасникам можливості усвідомити важливість набуття соціальних навичок поведінки; формування вміння розуміти соціально-психологічні закони поведінки людини як члена певної групи; розвиток позитивного соціального потенціалу: соціального інтересу, соціальної чутливості та уяви, здатності до емпатії, співчуття, співпереживання; формування комунікативних та поведінкових навичок і умінь позитивної та ефективної взаємодії з представниками різних соціальних груп.

Тренінг проводився протягом одного місяця, два рази на тиждень (8 занять) по чотири години і, крім практичних вправ, включав також теоретичні повідомлення у вигляді міні-лекцій. Перше заняття мало на меті познайомити членів групи з тренером, отримання учасниками першого досвіду – говорити в групі – та встановлення правил групової роботи. Окрім традиційних правил групи, ми використали правила, що є значущими для брейк-дансерів – десять правил (заповідей) батла від Rusty Shank (a.k.a. Alien Ness, і тому їм було легко зрозуміти важливість дотримання правил тренінгу (табл. 5.23).

Таблиця 5.22

Співвіднесення правил батлу із правилами тренінгової роботи

Правила (заповіді) батлу	Правила тренінгу
Не спати!	Будь активним у роботі: не чекай, не мовчи, дій!
Ти маєш право не показувати всього “арсеналу” своїх рухів.	Правило “стоп” (можливість не виконати тренінгову дію без пояснень причин).
Ніколи не роби рухів, які ще не відшліфовані.	Лаконічність висловлювань. Чітко формулой те, що хочеш висловити.
Не використовуй декілька “виходів” за один раз.	Дотримуйся регламенту (пунктуальність), поважай думку іншого.
Ніколи не повторюй рух супротивника.	Правило “Я” (говори від свого імені, про себе, висловлюй власні думки, будь відповідальним).
Будь зосередженим, не відволікайся на дрібниці!	Кожен день занять важливий для твого успіху. Точно виконуй усі завдання ведучого.

Кожен сам несе відповідальність за результат батлу.	Не тільки група допомагає тобі в досягненні мети, але й ти сам несеш відповідальність за роботу групи.
Доводь свою першість лише під час батлу!	Правило “тут і тепер” (обговорення подій та проблем лише в рамках тренінгу, конфіденційність).
Keep your eye on the prize! (Не ховай свої очі)	Правило щирості та відкритості (будь відкритим у спілкуванні).
Умій прийняти свою поразку (зауваження), щоб зробити висновки з “роботи над помилками”.	Намагайся одразу використати те, про що дізнався та чому навчився на тренінгу.
Не можна торкатися один одного.	Обговорюючи, не засуджуємо (не критикувати: кожен має право на власну думку).
Не можна порушувати послідовність (коли один танцює, інший обов’язково стоїть).	Правило піднятої руки (право говорити має той, хто підняв руку, говорити коротко, по черзі, слухати й чути). Коли висловлюється хтось із членів групи, інші його уважно слухають (не перебиваючи і не коментуючи), даючи можливість йому висловитися.

На першому занятті ми також надавали інформацію про основні поняття суспільно-нормативної поведінки, зокрема знайомили учасників з такими поняттями, як “норма”, “соціальна норма”, “поведінка”, “стереотип” тощо, яка містилася в “inform-casy”. Ми прагнули поєднати ці теоретичні знання з емпіричними, відпрацьованими під час тренінгу за допомогою певних вправ. Завдяки цьому молодь зможе акумулювати новий досвід, відрефлексований через почуття та сприйняття й побудувати нову логіку та розуміння природи регуляції суспільно-нормативної поведінки.

Після “inform-casy” учасники тренінгу мали можливість виконати низку вправ відповідно до визначених завдань тренінгу. Особливістю запропонованих вправ є те, що вони були модифіковані для використання їх у роботі саме з молоддю творчих неформальних об’єднань. Так, наприклад, вправа “Книжкова сторінка” [225, с. 101], адаптована нами та доповнена завданням на постановку хореографічного етюду, мала за мету згуртування колективу, формування вміння працювати разом. Виконання вправи полягало в тому, що учасникам пропонувалося розбитись на підгрупи та проілюструвати в хореографічному етюді одну сторінку з

казки, позначеної в картці. Потім кожна підгрупа презентувала свою книжкову сторінку, а решта відгадувала назву казки. Оскільки дії, які виконували учасники, були дуже близькими для них, вони не відчували дискомфорт і почувалися вільно. Як свідчать відгуки, отримані від учнівської молоді після проведення вправи, завдання викликало позитивні емоції.

Такі вправи, як “Групові міфи” [225, с. 103] та “Кордони” [225, с. 106], дали можливість учнівській молоді подивитися на свою групу зі сторони, усвідомити міфи та визначити кордони свого об’єднання. Зазначимо, що спочатку тема цієї вправи викликала деякі суперечності під час обговорення. Учасники з настороженістю відповідали на питання, що стосувалися безпосередньо внутрішньогрупових відносин. За результатами обговорення було визначено, що через групові міфи людина може довгий час знаходитися в полоні хибних, шкідливих настанов, і чим більше вона прагне будувати своє життя згідно з груповими міфами, тим більше ризикує нашкодити своїм відносинам з людьми, які її оточують. Установленню конструктивних взаємовідносин з оточенням також перешкоджають і замкнені кордони об’єднання, що гальмують розвиток його членів та обмежують внутрішню незалежність, необхідну для будування міцних взаємин поза ним. Водночас занадто відкрита система теж перешкоджає нормальному розвитку особистості, вона не створює у членів об’єднання почуття приналежності, необхідної захищеності та підтримки, чого молоді люди, за їх висловленням, навіть не підозрювали.

Позитивні відгуки від учасників тренінгу отримала вправа “Альф” [225, с. 114]. Перед учасниками було поставлено завдання, розділившись на підгрупи, скласти програму виживання Альфа-інопланетянина, корабель якого розбився на Землі. Обов’язково було визначити його статус, норми поведінки. Після роботи в групах кожна команда захищала свій проект, обговорення якого відбувалося за такими критеріями: розмаїтість окреслених у програмі сфер життя; “способи виживання”, придатні для Альфа; можливий результат (чого

він досягне: стане рівноправним членом суспільства; піддослідною твариною; стане на шлях опору тощо). Проаналізувавши проекти, учасники тренінгу знайшли спосіб розв'язання поставленої проблеми в тому, щоб дати час та можливість несхожій на інших особі адаптуватися до нових умов. Після проведеного аналізу учасники були приємно здивовані тим, що така, на перший погляд, розважальна вправа здатна допомогти усвідомити, наскільки питання життя згідно із суспільними нормами актуальні і для них.

Метою вправ “Танець змії”, “Танець вогню”, “Симфонія конфлікту” [225, с. 117, 120, 124] було допомогти учнівській молоді усвідомити небезпечність та руйнівний вплив агресії на взаємостосунки з оточуючими; відпрацювати навички неагресивної поведінки; знайти конструктивні методи вираження гніву та роздратування; показати молодим людям, що вони в змозі контролювати свої почуття. Так, наприклад, вправи-аутотренінги “Поплавець в океані”, “Небо”, “Дзвін”, “Колірний аутотренінг”, “Добре тепло”, “Уявна подорож”, “Теплове коло” [225, с. 92, 95, 98, 101, 118, 120], що були проведені під час занять тренінгу, ми рекомендували використовувати учнівській молоді, коли вони відчують напруження, страх не впоратись із ситуацією або коли їм необхідно контролювати себе. Варто зазначити, що учасники тренінгу досить легко дійшли такого висновку: найбільш конструктивними методами вираження гніву є танець та музика. З їхньою допомогою можна спрямувати негативну енергію в позитивне русло.

Після проведення вправ учнівська молодь творчих неформальних об'єднань отримала теоретичну інформацію у вигляді інформ-кейсу “Молодь та конфліктна поведінка”, вона довідалася про сутність конфліктів, природність їх виникнення в повсякденному житті, потенціалу та відпрацювала стратегії вирішення повсякденних конфліктів. Ці знання молодь мала змогу застосувати при виконанні таких вправ: “Зустріч двох цивілізацій” та “Фламандська дошка” (модифікації відомого циклу тренінгових вправ І. Вачкова),

метою яких є: розвиток умінь розуміти один одного, ефективно взаємодіяти, зробити крок назустріч партнерові; розвиток умінь і навичок соціальної перцепції. На думку більшості учасників, виконання завдань цих вправ дало можливість відпрацювати навички розуміння та відчуття інших людей, що є важливим у встановленні конструктивних стосунків з оточуючими.

Кожне заняття тренінгу закінчувалося рефлексією – анкетуванням “Відверто кажучи...”, яке обговорювалося на початку наступного заняття. Учасники тренінгу знаходили, що сказати з приводу заняття, даючи відповідь на питання “Як ви себе відчуваєте?”. Особливе зацікавлення викликало використання кольороопису, де кожен колір (фігурки з кольорового паперу) – це умовне позначення певного настрою. Зокрема, визначальним є те, що наприкінці заняття фігурки червоного, помаранчевого та жовтого кольорів переважали. А це свідчить про захопленість, радість і приємні відчуття, що залишились в учасників тренінгу після його проведення.

Наприкінці останнього тренінгового заняття учасникам було запропоновано оцінити ефективність проведеної роботи. Для цього ми визначили загальний індекс задоволеності тренінгом за двома критеріями: 1) власною діяльністю під час тренінгу та 2) організацією й рівнем проведення тренінгу. Учасникам пропонувалося відповісти на два запитання, обравши прийнятний для них варіант відповіді (Додаток Т). Відповідно до отриманих результатів, індекс задоволеності становить 0,69, що відповідає загальній високій задоволеності тренінгом.

Підводячи підсумки використання такого методу соціально-педагогічної діяльності, як тренінг, ми можемо стверджувати, що він є досить ефективним у формуванні суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань. Він дає змогу працювати за трьома найважливішими напрямками: теоретичне оволодіння знаннями, відпрацювання практичних навичок і ролей, а також розвиток особистісних якостей, необхідних для продукування

суспільно-нормативної поведінки. Участь молоді у тренінгу стала підготовкою до наступної форми роботи з формування суспільно-нормативної поведінки.

Залучення учнівської молоді до групових дискусій також є важливою формою роботи, оскільки дозволяє забезпечувати формування навичок презентації молоддю вербальних повідомлень, відстоювання власної точки зору та вміння вислуховувати партнерів по спілкуванню. При цьому вони вчаться сприймати різні точки зору, що є важливим, оскільки конфлікти часто виникають через нездатність прийняти переконання та інтереси іншої субкультури. Формування таких умінь сприятиме насамперед підвищенню загального рівня їхньої комунікативної компетентності та здатності здійснювати творчу діяльність у соціально схвальній формі. Реалізації цього завдання підпорядковувалося засідання розроблених нами круглих столів “Я людиною бути зобов’язаний”, “Закон суворий, але він закон”, “Від безвідповідальності до злочину один крок”, “Неписані закони людського буття”; організація диспутів “Ми і конфлікт”, “Злочин і кара”, дискусії з елементами тренінгу “Добро чи зло. Твій моральний вибір”, “Давайте жити дружно” (Додаток У). Ці форми роботи сприяли розширенню кругозору учнівської молоді творчих неформальних об’єднань, формуванню світогляду, загальнолюдських і національних цінностей.

Так, наприклад, метою диспуту “Ми і конфлікт” було допомогти учнівській молоді творчих неформальних об’єднань навчитись уникати конфліктних ситуацій у спілкуванні з дорослими. У кінці диспуту учасники без особливих труднощів виробили основний “Звід правил безконфліктної поведінки з дорослими”. Також вони наголосили на тому, що прийняті правила та норми безконфліктної поведінки стануть обов’язковими в їхньому молодіжному об’єднанні.

Багато нової інформації стосовно норм моралі та норм права, щодо регулювання поведінки учнівська молодь дізналася в ході проведення диспуту “Злочин і кара”. Молоді люди мали

змогу обговорити питання причин порушення суспільних і правових норм поведінки, різниці між моральною та кримінальною відповідальністю, де межа, після якої настає кримінальна відповідальність тощо. Під час вирішення задач практичного характеру учасники проводили паралель із власним життям, наводячи приклади схожих ситуацій, що сталися з їхніми товаришами. Це свідчить про те, що учнівська молодь творчих неформальних об'єднань знаходиться в середовищі однолітків, де порушення суспільних та навіть юридичних норм є звичним. І тому формування в учнівській молоді моральних цінностей, уявлень про добро і зло, сутність милосердя, спонукання до морального самовдосконалення та активних учинків згідно із суспільними нормами є основним завданням виховної роботи.

Для того, щоб допомогти молодим людям творчих неформальних об'єднань розібратись у складних питаннях моралі, сформуванню твердої моральної позиції, усвідомити свій особистий моральний досвід поведінки, прищепити вміння виробляти моральні погляди, ми використовували такі театралізовані етичні бесіди: "Етикет, або правила хорошого тону", "Я в мирі – мир у мені", "Добра і зла джерело – в душі у нас, а не поза нами", "Все, що прекрасне, – моральне", "Що таке людські цінності?", "Все прекрасне на землі від сонця, а все добре – від людини".

Гендерні стереотипи є прикладом соціально схвальної або соціально неприпустимої поведінки. Сформований гендерний стереотип відповідно до наявних у суспільстві норм є показником становлення молодої особистості та її здатності до встановлення конструктивних взаємин із протилежною статтю. Стереотипи гендерної поведінки в неформальних молодіжних об'єднаннях помітно відрізняються від загальноприйнятих. Так, для них не характерне гендерне розмежування, оскільки як хлопцям, так і дівчатам притаманні спільні риси в манерах поведінки, стилі одягу. З метою формування в учнівській молоді творчих неформальних об'єднань гендерної поведінки відповідно до наявних у суспільстві норм, ми провели серію

театралізованих етичних бесід, як-от: “Мистецтво бути жінкою”, “Мистецтво бути мужнім”, “Чоловік і жінка в сучасному світі” тощо.

Театралізовані бесіди сприяли активізації інтересу до моральних проблем, прагненню до оцінювальної моральної діяльності. Юні актори, які брали участь у постановці цих етичних бесід, із захопленням включались у роботу, вивчали свої ролі, висловлювали власну думку, адже це викликало в них інтерес.

Отже, можемо говорити про те, що в результаті проведеної нами роботи були досягнуті цілі мотиваційно-орієнтувального етапу формування суспільно-нормативної поведінки. Розширення та поглиблення мотиваційно-ціннісної сфери розвитку молодшої особистості дало нам змогу перейти до наступних етапів формування компонентів суспільно-нормативної поведінки.

Завданням *змістовно-інформаційного етапу* процесу формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях був розвиток когнітивно-усвідомлюваного компонента СНП: формування цілісної системи знань, умінь і навичок, морально-етичних норм і правил поведінки. Реалізовувалися ці завдання за допомогою форм та методів інформаційно-просвітницької та виховної роботи, інформаційного впливу з використанням технічних засобів, інформаційно-комунікаційних технологій. Так, ми розробили й розповсюдили серед учнівської молоді творчих неформальних об'єднань інформаційні матеріали у вигляді листівок, пам'яток, буклетів, лифлетів тощо, в яких у доступній формі викладено інформацію щодо дотримання правил суспільно-нормативної поведінки. Тематика інформаційних матеріалів була різною, наприклад: “Взаємодія з дорослими”, “Взаємодія з молодшими за віком”, “Елементарні правила поведінки”, “Афоризми про норми поведінки” [225, с. 62–70]. У них повідомлялося про норми і правила поважливого ставлення до оточуючих. Буклети “Юристом можеш і не бути, але закон знати зобов'язаний” та “Словник нормативно-

правових термінів” [225, с. 71–81] містили інформацію щодо окремих статей кодексу України про адміністративні правопорушення, недотримання яких є першим кроком на шляху до протиправної поведінки, а також тлумачили основні нормативно-правові терміни, що допоможуть усвідомити значення дотримання суспільних норм.

Також ми надали учнівській молоді творчих неформальних об’єднань інформацію, яка стосується безпосередньо їхнього захоплення брейк-дансом, зокрема ту, що допоможе їм грамотно побудувати тренувальний процес і досягнути значних висот у своїй улюбленій справі, не завдаючи шкоди як власному здоров’ю та розвитку, так і людям, що їх оточують. Це такі буклети, як-от: “Методика побудови тренувань з брейк-дансу”, “Фізична підготовка до брейк дансу”, “Розминка у брейк дансі. Значення, послідовність і правильність”, “Оптимальний вік для брейка”, де брейк-данс розглядається не лише як частина хіп-хоп-культури, але й як засіб для гармонійного розвитку свого тіла та підтримки спортивної форми; “Десять заповідей батла”, що допоможе побудувати процес змагань батлу відповідно до суспільних норм. У буклеті “Правила використання хіп-хоп-одягу” повідомляється про те, що одяг у стилі брейк-данс буде актуальним лише тоді, коли ви тренуєтесь, змагаєтесь чи виступаєте. В інших випадках дрес-код повинен відповідати ситуації (Додаток Ф).

Пізнавальне значення отриманої інформації зростає, коли вона доповнена фактами конкретної діяльності, відображеної в науково-популярному чи художньому фільмі. Перегляд таких фільмів, як “Вуличні танці”, “Брейк Данс”, “Дворові танці”, “Крок уперед”, “Запалити світ”, дав можливість продемонструвати реальну життєву історію, яка близька учнівській молоді творчих неформальних об’єднань; за відносно короткий проміжок часу показати наслідки тієї чи іншої поведінки головних героїв; визначити причинно-наслідкові зв’язки між подіями минулого та майбутнього в житті героїв; з’ясувати, як молодь бачить порушену проблему;

сприяти усвідомленню молоддю важливості дотримання суспільних норм поведінки, а також подати нову важливу для молодих людей інформацію.

Для підвищення ефективності роботи кінолекторію ми провели підсумкові заняття, які охоплювали запитання з проблеми переглянутих кінофільмів, анкетування щодо оцінки роботи кінолекторію. Цінністю обговорення після перегляду художніх фільмів було те, що учнівська молодь творчих неформальних об'єднань мала змогу висловити власну точку зору щодо побаченого і на основі тих знань та вмінь, які вона вже має, сформулювати власну думку щодо подій фільму. Обговорення проходило досить бурхливо, оскільки не всі погоджувалися з лінією поведінки, яку обрали головні герої. Зокрема, деякі з молодих людей жваво обговорювали те, як би вони самі вчинили, опинившись у подібній ситуації. Цікавим для учнівської молоді виявилось заключне колажування та малювання. У своїх роботах вони змогли висловити те, що не встигли під час обговорення. Загалом, можемо вважати проведену роботу ефективною, оскільки вона викликала інтерес та зацікавленість учнівської молоді творчих неформальних об'єднань, спонукала її до розуміння того, наскільки важливим є дотримання соціальних норм поведінки.

Формуванню системи знань, умінь і навичок суспільно-нормативної поведінки підпорядковувалася така форма діяльності, як етичний міні-театр. Його значення полягає в тому, що він допомагає набутти соціального досвіду взаємодії, є сферою самоствердження і самовираження, у ньому закладені можливості для розвитку емпатії та оцінних умінь. На думку О. Толчєнова, виховний ефект театралізованих вистав, ігор зумовлений тим, що молодь у процесі співпереживання персонажам самостійно обирає зразок для наслідування, приходить до висновку, визначає орієнтири власної поведінки. "Сила впливу на особистість цих, самостійно здобутих, пережитих цінностей настільки велика, що нерідко проявляється у її реальному житті й діяльності" [286, с. 30].

У нашому дослідженні використано один із напрямків етичного міні-театру – агітбригадний жанр, що є засобом виховання соціально активної особистості. Агітбригада – творчий колектив, що виступає з різної тематики й зачіпає актуальні проблеми свого часу, який висміює негативні сторони нашого життя та показує позитивні моменти. Ми використовуємо цей метод як пропаганду суспільно-нормативної поведінки. Учасниками таких агітбригад виступили волонтери з числа студентів, що навчаються за спеціальністю “Соціальна педагогіка”. Вони підготували та показали розроблені нами сценарії агітбригад на такі теми “Поспішайте робити добро”, “Крок у майбутнє”, “Нове покоління обирає нове життя”, “Ми обираємо життя” (Додаток X).

Агітаційно-пропагандистські ідеї, художня інноватика виступів агітбригади допомогли донести до учнівської молоді творчих неформальних об’єднань основну ідею – формування системи знань, умінь і навичок суспільно-нормативної поведінки. Одночасно учнівська молодь, яка отримувала від своїх однолітків у цікавій формі теорію та статистику щодо проблеми суспільно-нормативної поведінки, сприймала її менш критично і набагато жвавіше, ніж якщо б це подавалося дорослими. Також, за висловленнями багатьох молодих людей, запропоновані інформаційно-просвітницькі матеріали містили нову інформацію, яка стала поштовхом до подальшого самовдосконалення.

На *інтегративно-творчому етапі* – відбувалося формування двох компонентів суспільно-нормативної поведінки: емоційно-почуттєвого, рефлексивно-регулятивного. Ми прагнули закріпити, узагальнити здобуті на попередніх етапах знання та спрямувати учнівську молодь творчих неформальних об’єднань до переосмислення отриманої інформації з метою інтеграції досвіду в повсякденному житті та творчій діяльності. Для цього ми провели тренінг “Активізація творчих здібностей учнівської молоді творчих неформальних об’єднань” [225, с. 137–194], метою якого було розвинути адаптивні можливості

учнівської молоді творчих неформальних об'єднань шляхом спрямування її творчого потенціалу в соціально корисне русло. Відповідно до мети були сформульовані завдання тренінгу: формування здатності розуміти свою унікальність, збагачення свідомості позитивними, емоційно забарвленими образами, які пов'язані з усіма сторонами особистості; створення в групі креативного середовища, яке спонукає до прояву творчого мислення й поведінки; збільшення "стійкості" особистості, "площі" її опори на себе, що зумовлює можливість для творчої взаємодії з оточенням; надання змоги усвідомити важливість набуття соціальних навичок; навчання деяких прийомів спілкування та розширення рольового репертуару.

Особливість розробленого нами тренінгу полягала в тому, що всі його вправи були так чи інакше пов'язані з основним захопленням брейк-дансерів – танцями. Заняття тренінгу були побудовані з урахуванням творчого репертуару неформального об'єднання брейк-дансерів. Це, зі свого боку, дозволяло реалізувати потреби учнівської молоді творчих неформальних об'єднань в активній творчій діяльності, спілкуванні і, спираючись на позитивне в собі, досягти стану внутрішньої рівноваги, збагатитися спеціальними вміннями й навичками, необхідними для успішного процесу спілкування та самокорекції як визначальних умов соціалізації особистості.

Зокрема, метою вправ "Танець окремих частин тіла", "Бал звірів", "Жива картина", "Танець ототожнень", "Танець нових рухів", "Невербальні танцювальні етюди", "Австралійський дощ" було навчити учнівську молодь образно виражати думки за допомогою танцювальних рухів [225, с. 137-194]. У вправі "Новий рух танцю" учасники тренінгу мали змогу попрацювати в групах над вирішенням проблем, що вимагають винахідливості й готовності прийняти ідеї інших. Виконуючи цю вправу, учасники могли перевірити, наскільки добре вони працюють один з одним, а також зрозуміти, що полегшує або, навпаки, ускладнює співпрацю в невеликих групах. Для того, щоб розділити всіх учасників на підгрупи, ми запропонували їм подумати, з ким би вони

хотіли працювати в одній групі (команді). Кожній підгрупі ставилося завдання: за 15 хвилин придумати новий танцювальний рух (зв'язку, комбінацію) і показати його іншим. Для виконання завдання учасники мали можливість використовувати всі доступні матеріали. Потім кожна підгрупа протягом п'яти хвилин демонструвала свій винахід. Після цього учасники окремо заповнювали робочий листок "Новий рух танцю", який містив такі питання: "Який ваш внесок у винахід нового руху?", "Які ідеї виходили від вас?", "Хто особливо допоміг групі впоратися із завданням?", "Хто заважав групі впоратися із завданням?", "Чи задоволені ви своєю власною поведінкою?", "Змогли б ви самостійно придумати танцювальний рух краще?" та ін. Як позитивний результат від виконання цієї справи молоді люди виокремили те, що вони змогли перевірити, наскільки добре можуть працювати один з одним, а також зрозуміти, що полегшує або, навпаки, ускладнює співпрацю та досягнення компромісу. Отже, виконання цієї справи мало діагностично-прогностичний характер: по-перше, здійснювалося навчання працювати разом; по-друге, відбувалася діагностика внутрішньої структури групи.

Для творчих неформальних об'єднань важливим є усвідомлення того, що вони своєю творчістю впливають на довколишню дійсність. Вправа "Телевізійний ролик" дозволила учасникам усвідомити, які засоби впливу на аудиторію можуть бути ефективними. Для виконання цієї справи ми запропонували учасникам розбитися на підгрупи по 4-6 осіб та уявити, що вони працівники телебачення, мають придумати й поставити телевізійний ролик про дотримання норм поведінки. При чому у виборі жанру телевізійного ролика вони не обмежувались і мали можливість проявити свої творчі здібності, працюючи в будь-яких жанрах: соціальна реклама, постановка, мультиплікація тощо та використовувати музичний супровід, танці, переодягання – все, що їм підкаже уява. Після обмірковування й репетицій кожна підгрупа представляла свій ролик. Потім усі ділилися враженнями.

Вправа пройшла жваво та цікаво. Учасникам вдалося увійти в роль, вони з захопленням розігрували сценки, демонструючи неабиякі творчі здібності. Наприкінці вправи відбулося обговорення та визначення, які з роликів здалися учасникам тренінгу найбільш вдалими і чому.

Після тренінгу було запропоновано анкетування з метою визначення ефективності проведеної роботи. Критерії оцінки тренінгу ми представили у вигляді “Я-повідомлень”: учасники відзначали ступінь згоди або незгоди з цими повідомленнями (Додаток Г). Результати анкетування виявили, що 78% молодих людей вказали, що на тренінгу набули нову інформацію, яка буде для них корисною в майбутньому. В ході тренінгу вони почували себе комфортно й обов’язково поділяться з друзями отриманою інформацією. Отже, можемо вважати, що розроблена й проведена нами тренінгова програма є важливим засобом формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об’єднань. Вона дала змогу поєднати засвоєння учнівською молоддю знань з формуванням необхідних умінь, розвитком важливих якостей для продукування суспільно-нормативної поведінки.

Метою *співтворчого етапу* формувального експерименту стала гармонізація взаємин між суб’єктами соціалізувального впливу й учнівською молоддю творчих неформальних об’єднань, посилення авторитету дорослого та зміцнення його виховного впливу на молодь. Для реалізації цієї мети суб’єкти соціалізувального впливу залучалися до активної участі в організації танцювальних марафонів, змагань, батлів, концертних програм, фестивалів тощо. Для цього учнівській молоді творчих неформальних об’єднань ставилася виховна перспектива – це значущі завдання, цілі, що відповідають потребам неформальної молоді, стимулюють її суспільно корисну творчу діяльність. Перспективи характеризувалися: захопленістю справами, що базуються на інтересі; суспільною цінністю завдань, цілей, конкретних справ, пов’язаних із життям; чіткою організацією діяльності, спрямованої на досягнення мети; педагогічною доцільністю, вихованням в

учнівської молоді моральних якостей. Просування до перспективи передбачало обговорення планів, пропозицій і практичну діяльність щодо її реалізації, що безпосередньо впливало на процес згуртування колективу та формування суспільно-нормативної поведінки.

Для кожного "бібоя" головною мрією є потрапити на міжнародний фестиваль із брейк-дансу. Фестивалі, присвячені хіп-хоп-культури, являють собою свого роду дослідні лабораторії, де наочно представлена палітра молодіжних культур, що виражаються у творчості. Молодіжні музичні фестивалі характеризують позицію учасників і любителів музики, які прагнуть відстоювати свої пристрасті в боротьбі з музичними класичними ідеалами минулого часу. Фестивалі є винятковим за значенням видом комунікації, через який сучасна молодь і підлітки мають можливість ділитися культурним досвідом, вони стимулюють танцювальні традиції хіп-хоп культури, зберігаючи ідентичність. Таких фестивалів існує велика кількість як за кордоном, так і в Україні. Найбільш відомими й цікавими є: щорічний фестиваль із сучасних стилів танцю "Унікальний" та міжнародний фестиваль брейк-дансу "16" у Москві, фестиваль альтернативних видів спорту й танцювальних напрямів "Молодь проти наркотиків" Street Summit у Санкт-Петербурзі, чемпіонат світу з брейк-дансу "Red Bull BC One", всеукраїнський фестиваль брейк-дансу "ON TRAFFIC PROMO" (м. Переяслав-Хмельницький) та міжнародні фестивалі України "Breathtaking-Ukraine" (м. Дніпропетровськ), "Yalta Summer Jam" (м. Ялта), "Battle school Jam" (м. Київ). Також під час опитування ми з'ясували, що майже кожен із респондентів бажає повчитись у літньому танцювальному таборі "Школи Дракона" (Туреччина) й танцювальному таборі "Summer Danse Camp" (Росія).

Організацію діяльності таких форм роботи ми розглядаємо як сферу самовираження й самореалізації учнівської молоді творчих неформальних об'єднань, виявлення та розвитку її обдарувань, нахилів, потенційних можливостей. Також необхідно надавати такій діяльності значущості:

покладання відповідальності за підготовку та проведення певного заходу, а не обмежуватися лише участю. Брати участь у таких заходах можуть лише молоді люди з високим рівнем суспільної активності та прагненням до творчої самореалізації. Ці види діяльності є значущими для учнівської молоді творчих неформальних об'єднань, і тому саме під час них вона зможе, поєднавши отримані знання та сформовані вміння суспільно-нормативної поведінки, втілити їх у здійсненні творчої діяльності в соціально схвальній формі.

Усе це і стало для нас виховною перспективою. Звісно, що перешкодою для здійснення цих мрій є матеріальна сторона питання. Тому ми запропонували учнівській молоді творчих неформальних об'єднань провести серію батлів, турнірів, міні-фестивалів для того, щоб підвищити імідж неформального об'єднання та зміцнити довіру громадськості, тим самим заручитися підтримкою спонсорів. Так, ми організували та провели танцювальний марафон "Стартинейджер" на базі ЗОШ № 16 м. Бердянська. За основу марафону було взято методику організації батлів. Баттл (англ. battle – бій, битва) – в хіп-хопі: танцювальна битва для виявлення найсильнішого. Молоді люди, що беруть активну участь у батлах, мають можливість сконцентрувати свою агресивну енергію на боротьбу в танці, тобто виплеснути цю внутрішню силу, щоб залишатися спокійними та вільними.

Головним гаслом марафону стало "Танцюємо без зупину впродовж усього стартингу". Команд-учасників було три, в кожному входило по 10 осіб. Особливістю цього стартингу було те, що команди склалися наполовину з учасників гурту "Hot Sand", а іншу половину склали учні старших класів та студенти БДПУ спеціальності "Соціальна педагогіка". Такий склад команд не випадковий, адже ми прагнули гармонізувати взаємини між суб'єктами впливу й учнівською молоддю в творчих неформальних об'єднаннях. Однак на початку марафону такий поділ викликав труднощі у встановленні взаємовідносин у кожній групі. Ця ситуація передбачена, адже "кордони" неформального об'єднання закриті для "інших", і

сторонніх там сприймають з ворожістю. Проведений марафон у такому складі надавав можливість навчити учасників творчої взаємодії, розробляти й будувати концепції взаємин, адаптуватися до різних обставин, уживатися в рольові позиції; аналізувати та знаходити вихід із проблемних ситуацій; набувати навичок взаємодії з групою і в групі, а це, зі свого боку, розвиває почуття спільності, єдності, відповідальності, формує навички етичної взаємодії з оточуючими.

Технологія проведення танцювального марафону була такою: майданчик був поділений на квадрати за числом команд, один великий квадрат, де відбувалися показові виступи, розташовувався перед членами журі. Завдання команди – синхронно танцювати, для цього обирався ведучий, що задавав рухи, які повторювала вся команда. Перехід команд до наступного квадрата здійснювався за командою ведучих за годинниковою стрілкою та креативно (змійкою, спиною вперед тощо).

Загалом стартинг складався з 5 блоків: 1 блок – розминка, що не оцінювався. Він потрібний для того, щоб команди розім'ялися, налаштувалися. Тривав 10-15 хвилин. 2 блок – показові виступи. Домашня заготовка згідно з вибраною тематикою. Теми стартингу були різноманітними, з них найбільший інтерес викликали такі: національності, професії, свята, види музики, спорту. Розподіл тем, за якими команди готували танцювальний виступ у відповідних костюмах і з музичним супроводом на 3-4 хвилини, відбувався за допомогою жеребкування. 3 блок – бліц. Швидка зміна музичних композицій. Команди повинні швидко налаштуватися на той ритм і стиль музики, який грає (30 хвилин). 4 блок – “Танцюємо як...”. Команди повинні танцювати згідно з указівками ведучих (30 хвилин). 5 блок – індивідуальний. Вибирається кращий танцюрист.

На завершення визначалася найкраща група та відбувалося нагородження. Критеріями для оцінки ми обрали: швидкість реакції, правильне рішення (у виборі стилю танцю), згуртованість, оригінальність, синхронність. На час проведення

стартингу всі учасники стали єдиною командою, вчилися взаємодіяти, розуміти один одного та поважати думку кожного. Також треба зазначити, що після проведення танцювального марафону, за висловами учасників, ці дружні взаємини між ними залишились і мали розвиток, від участі у стартингу вони отримали не лише позитивні емоції, а й познайомилися з цікавими людьми, які стали для них друзями.

Як зазначає О. Панагушина, об'єднання молоді мають залишатися багато в чому реальним місцем реалізації потреб та інтересів своїх членів задля збалансованості й оптимізації стосунків із соціумом, що зумовлює перетворення й розширення соціального середовища соціалізації учнівської молоді у просоціальному напрямку [191, с. 29–35]. Цьому, на нашу думку, сприяє коректно розроблена цілеспрямована, змістовна, цікава суспільно корисна діяльність. Адже це переважно заняття, завдяки яким учнівська молодь творчих неформальних об'єднань розвиває свій творчий потенціал, бере участь у створенні матеріальних і духовних цінностей, найбільш ефективно вдосконалює себе як особистість.

Так, наприклад, для закріплення позитивного творчого досвіду учнівською молоддю творчих неформальних об'єднань у суспільно корисній діяльності на співтворчому етапі формувального експерименту ми запропонували ЕГ1 екскурсію до соціальної служби, відвідування соціального притулку та центру реабілітації дітей-інвалідів “Турбота” м. Бердянська. Згідно з цими заходами передбачалося залучити представників молодіжної субкультури до усвідомленої волонтерської діяльності. Так, під керівництвом студентів-практикантів спеціальності “Соціальна педагогіка” БДПУ були підготовлені вистави до новорічних свят, презентовані учасниками брейк-данс колективів у соціальному притулку та центрі реабілітації дітей-інвалідів “Турбота”. Також молоді люди завітали до ЦСССДМ з метою ознайомитися з проблемами соціальних суб'єктів, поспілкуватися з приводу найпоширеніших соціальних проблем. З одного боку, відбувалося набуття комунікативних

навичок, соціального досвіду, а з іншого – здійснювалася профілактика відхилень у поведінці учнівської молоді.

Суспільно-корисна діяльність реалізовувалася через посередництво різних акцій, проектів, які проводилися БЦСССДМ спільно з Бердянським державним педагогічним університетом, зокрема таких, як: “Залишайся людиною”, “Молодь проти ВІЛ/СНІДу”, “Серце до серця”, “Зупинимо СНІД, доки він не зупинив нас”, “Червона стрічка” тощо. У процесі організації такої діяльності ми додержувалися таких педагогічних прийомів: залучення молоді до пошуку об’єктів діяльності, планування, визначення способів досягнення мети, включення у виконання завдань усіх учасників. Загалом, організація діяльності таких форм роботи дала можливість для самовираження й самореалізації учнівської молоді творчих неформальних об’єднань, виявлення та розвитку її обдарувань, потенційних можливостей. У процесі здійснення суспільно-корисної діяльності увага молоді акцентувалася на цінності спільних зусиль та її результаті, яка, на нашу думку, впливає на духовний світ, змушує узгоджувати власні інтереси з інтересами колективу, розвиває почуття товаришкості, взаємопідтримки. Завдяки їй створювалися передумови для виховання навичок взаємодії, співпраці. Варто відзначити, що молоді люди від соціально корисної діяльності отримували задоволення, а це свідчить про зростання соціальності суб’єктів молодіжної субкультури.

Результати перевірки ефективності соціально-педагогічної моделі формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об’єднаннях ми детально розглянули й проаналізували в підрозділі 5.3.

5.3. Динаміка розвитку показників та рівня сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях

Метою контрольньо-результативного етапу експерименту було перевірити ефективність розробленої соціально-педагогічної моделі формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях. Аналіз результатів проводився за тими самими показниками і з використанням того самого пакета діагностик, що й під час констатувального етапу експерименту.

Для отримання об'єктивних результатів через неможливість виділення контрольної групи ми планували простежити динаміку формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань у трьох експериментальних групах. Для цього ми проводили проміжні зрізи наприкінці мотиваційно-орієнтувального й інтегративно-творчого етапів формування та контрольний зріз наприкінці співтворчого етапу. У дослідженні послідовно подано динаміку рівня сформованості кожного компонента суспільно-нормативної поведінки протягом чотирьох етапів формування, а також перевірено достовірність даних за допомогою статистичних методів (оцінки середніх та середньоквадратичних значень; кластерний аналіз; відстані Магалобіса; статистики Фішера-Снедекора) та критеріїв (критерій Кетеля, критерій Готелінга, критерій χ^2).

Для виявлення динаміки розвитку показників кожного з компонентів суспільно-нормативної поведінки була проведена діагностика рівня їхньої сформованості в учнівської молоді досліджуваних груп на всіх етапах формування. Результати діагностики на початку та в кінці експерименту, а також результати двох проміжних зрізів наприкінці мотиваційно-орієнтувального та інтегративно-творчого етапів представлені в додатку Ц (табл. Ц.1-Ц.48). За результатами переведення отриманих рівнів у бали (див. 5.1) за допомогою формули (5.2) ми визначили рівні сформованості показників п'яти

компонентів суспільно-нормативної поведінки. Загальний рівень сформованості суспільно-нормативної поведінки знайдено як суму значень, що отримані у результаті діагностики за всіма методиками за формулою (5.3).

Проаналізуємо результати даних діагностик, щоб виявити приховані статистичні закономірності на базі зібраних даних. Це забезпечується виконанням таких завдань:

1) визначити середню оцінку показників та рівнів сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях (перевірка однорідності досліджуваних груп);

2) визначити кластерну структуру експериментальних груп (кластерний аналіз);

3) перевірити достовірність змін, що сталися з експериментальними групами після експерименту;

4) простежити динаміку розвитку показників та рівня сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях.

На основі оцінок компонентів суспільно-нормативної поведінки за формулами (5.4) – (5.6) ми розрахували середні, дисперсії та стандартні відхилення для цих оцінок на етапах експерименту. Результати обчислень представлено в табл. Ц.4, Ц.8, Ц.12, Ц.16, Ц.20, Ц.24, Ц.28, Ц.32, Ц.36, Ц.40, Ц.44, Ц.48 (додаток Ц) [279].

Оцінка середніх кожної випадкової величини z обчислюється за такою формулою:

$$\bar{z} = \frac{\sum_{i=1}^n z_i}{n}, \quad (5.4)$$

Дисперсія випадкової величини z обчислюється за формулою:

$$D = \frac{\sum_{i=1}^n (z_i - \bar{z})^2}{n}, \quad (5.5)$$

Стандартні відхилення – за формулою:

$$\sigma = \sqrt{D}, \quad (5.6)$$

де: n – кількість спостережень; z_i – значення за показниками, які отримав кожен учасник експериментальної групи i , отже, $i=1,2,\dots,n$.

Графіки середніх оцінок показників суспільно-нормативної поведінки (рис. 5.2–5.3), діагностовані на початку формувального етапу експерименту та на контрольному зрізі, свідчать про відсутність розбіжностей між трьома експериментальними групами і про збільшення цих значень після формувального впливу.

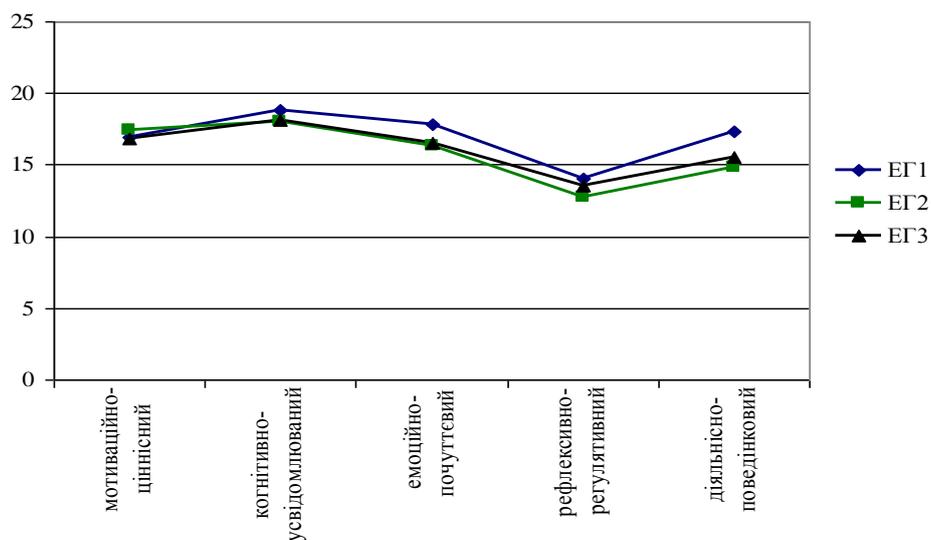

Рис. 5.2. Середні оцінки показників суспільно-нормативної поведінки, отримані на початку формувального експерименту

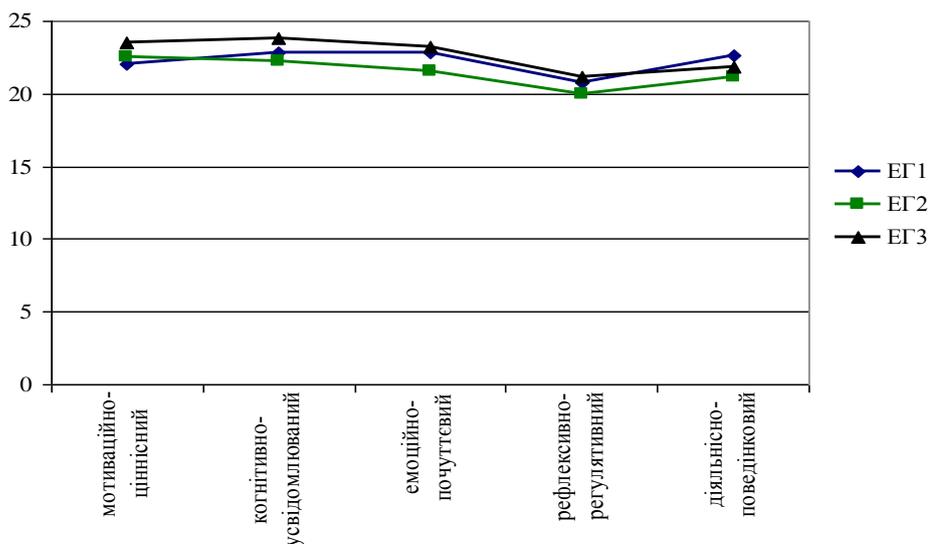

Рис. 5.3. Середні оцінки показників суспільно-нормативної поведінки, отримані наприкінці формувального експерименту

Визначення кластерної структури експериментальних груп відбувалося за допомогою кластерного аналізу. Він є одним із основних математичних методів багатовимірною аналізу кількісних даних. Сенс його полягає в послідовному об'єднанні (розбитті) об'єктів (множини об'єктів) на основі їхньої подібності (близькості) у так звані кластери – множини об'єктів, однорідні класи (підгрупи), близькі між собою за деякою мірою схожості з використанням координат векторів опису [169, с. 336–337]. Перевагою кластерного аналізу є те, що він виконує розбиття не за одним параметром, а за добіркою ознак. Окрім того, кластерний аналіз не накладає жодних обмежень на вид об'єктів.

Зазначимо, що обсяг дисертаційної роботи не дає змоги детально представити процедуру кластерного аналізу в усіх експериментальних групах. Саме тому для прикладу розглянемо детальну методику аналізу статистичних даних ЕГ1. Аналіз результатів ЕГ2 та ЕГ3 ми подамо в узагальненому кінцевому вигляді в додатках.

За обраними параметрами, якісними та кількісними оцінками після проведення констатувального експерименту реципієнтів ЕГ1 ми згрупували за чотирма рівнями: раціональний (високий), інтуїтивний (середній), конформістський (низький) та деформований. Використання методу кластеризації виконувалося в системі STATISTICA [164]. Процедура розбиття на класи здійснювалася методом *k-середніх* (*k-means clustering*) на основі евклідової відстані. Отже, після стартового зрізу (на початку формувального експерименту) ми поділили ЕГ1 на три кластери. Як бачимо з таблиці Ш.1. (Додаток Ш), кластеризація відбулася з трьома помилками. Тобто розходження між класифікацією “експерта” (системи діагностичних методик) і методу кластеризації виявлено для трьох суб'єктів (2, 3, 17).

На наступному етапі кластерного аналізу ми встановили “відстані” між кластерами за рівнем сформованості показників, а також графічно відобразили відношення середніх кластерів у вигляді діаграми (див. рис. 5.4). Це уможливило встановлення

певних закономірностей відносно виокремлених кластерів. Так автоматичний поділ об'єднує реципієнтів з раціональним та інтуїтивним рівнем в один кластер, кластер 3. Тобто між кількісними показниками їхнього рівня сформованості суспільно-нормативної поведінки не вбачається суттєвого розходження і до них можливий однаковий підхід на подальших етапах формувального експерименту. Однозначно виступають конформістський (кластер 2) та деформований рівні (кластер 3), що вимагає більш індивідуального підходу в роз'ясненні інструкцій при виконанні процедур формувального експерименту.

Після мотиваційно-орієнтувального етапу ми провели перший проміжний зріз. Автоматичний поділ за кластерним методом класифікував респондентів також на три кластери, але вже з чотирма помилками. Тобто розходження між класифікацією "експерта" і методу k-середніх виявлено для чотирьох суб'єктів (3, 13, 16, 17). Відбулося завищення оцінок трьом суб'єктам та заниження рівня сформованості суспільно-нормативної поведінки для одного респондента. Результати кластеризації після першого проміжного зрізу (див. Додаток Ш, табл. Ш.1) та графічне відображення відношень середніх трьох кластерів (див. рис. 5.5) говорить про те, що, як в у попередній кластеризації, респонденти з раціональним та інтуїтивним рівнем сформованості суспільно-нормативної поведінки об'єднуються в один кластер. Загальна кількість реципієнтів цього кластера збільшилася на один, що говорить про незначні результати після проведення мотиваційно-орієнтувального етапу формувального експерименту.

Після проведення інтегративно-творчого етапу формувального експерименту ми провели другий проміжний зріз. Дані, отримані в результаті використання методу k-середніх (див. додаток Ш, табл. Ш.1), та графічне відображення відношень середніх трьох кластерів (див. рис. 5.6) свідчать про те, що чітко вирізнилися раціональний та конформістський рівні. У динаміці перебігу формувального експерименту вони дійшли чіткого позиціонування. Автоматичний поділ об'єднує

представників конформістського та деформованого рівнів в один кластер (кластер 1). Тобто розходження між середніми показниками рівня сформованості суспільно-нормативної поведінки стерлися, і вони стали виступати як такі, що досягли порівнянного рівня. Розходження між класифікацією “експерта” і методом k-середніх відсутні, отже маємо абсолютну класифікацію.

Після проведення контрольного зрізу результати використання методу k-середніх показали ту саму закономірність, що й після проведення другого проміжного зрізу (див. рис. 5.7). Тобто однозначно виступають раціональний та інтуїтивний рівні. У динаміці перебігу експерименту вони досягли чіткого позиціонування. Автоматичний поділ об’єднує представників конформістського та деформованого рівнів в один кластер. Між ними не вбачається суттєвого розходження, і вони виступають як такі, що досягли порівнянного рівня. Розходження між класифікацією “експерта” і методом k-середніх відсутні. Маємо абсолютну класифікацію.

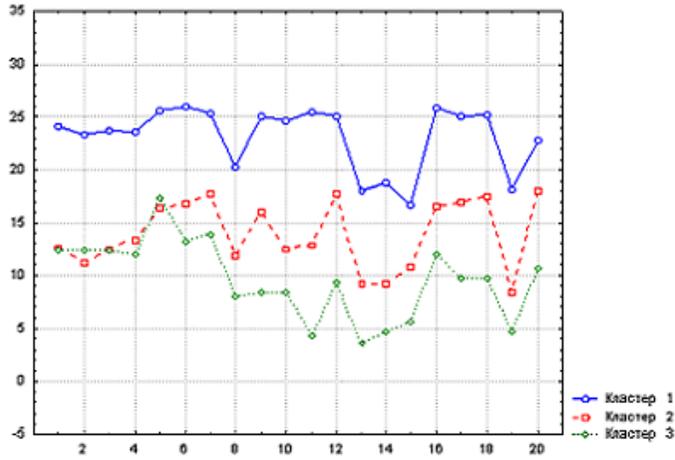

Рис. 5.4. Графічне відображення середніх показників кластерів ЕГ1 після стартового зрізу

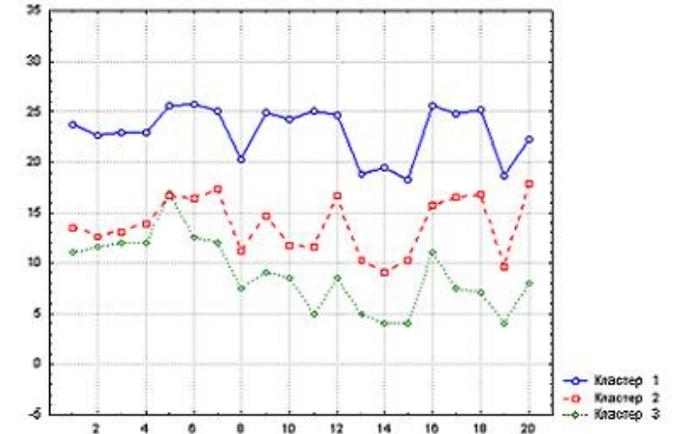

Рис. 5.5. Графічне відображення середніх показників кластерів ЕГ1 після першого проміжного зрізу

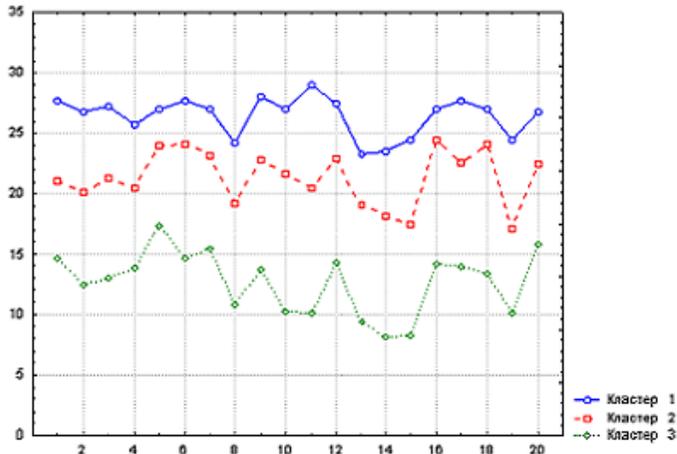

Рис. 5.6. Графічне відображення середніх показників кластерів ЕГ1 після другого проміжного зрізу

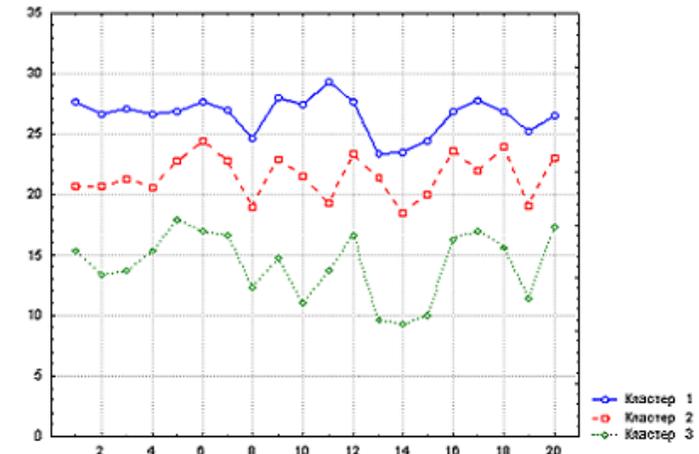

Рис. 5.7. Графічне відображення середніх показників кластерів ЕГ1 після контрольного зрізу

У таблиці 5.23 наведено зведені результати чотирьох зрізів оцінок експерта й поділу на кластери методом k-середніх EG1.

Таблиця 5.23

Зведені результати чотирьох зрізів оцінок експерта й поділу на кластери методом k-середніх EG1

№ рес п	стартовий зріз		1 проміжний зріз		2 проміжний зріз		контрольний зріз	
	Експерт	Кластер	Експерт	Кластер	Експерт	Кластер	Експерт	Кластер
1.	Р	3	Р	3	Р	3	Р	3
2.	К	1	І	3	І	2	І	2
3.	Д	2	Д	2	Д	1	Д	1
4.	І	3	І	3	І	2	І	2
5.	К	2	К	2	К	1	К	1
6.	Р	3	Р	3	Р	3	Р	3
7.	К	2	К	2	К	1	К	1
8.	К	2	К	2	К	1	К	1
9.	І	3	І	3	І	2	І	2
10.	Д	1	Д	1	Д	1	Д	1
11.	Д	1	К	2	К	1	К	1
12.	І	3	І	3	І	2	І	2
13.	К	2	І	2	І	2	І	2
14.	Р	3	Р	3	Р	3	Р	3
15.	І	3	Р	3	Р	3	Р	3
16.	К	2	І	2	І	2	І	2
17.	Д	2	І	2	І	2	І	2
18.	Д	1	Д	1	Д	1	Д	1
19.	К	2	К	2	К	1	К	1
20.	І	3	І	3	І	2	І	2

З таблиці 5. 23 бачимо, що порівняння “якості” класифікації в динаміці свідчить про неузгодженість на перших двох зрізах та повний збіг на двох кінцевих зрізах. У динаміці формування суспільно-нормативної поведінки відбувається стабілізація “кваліфікації”, збігання експертної здатності “експерта” й методу k-середніх. Отже, результати кластерного аналізу надали нам можливість дослідити динаміку розвитку кластерів упродовж усіх чотирьох етапів формувального експерименту та порівняти результати класифікації “експерта” й методу k-середніх EG1 за рівнем сформованості суспільно-нормативної поведінки.

Для перевірки достовірності змін, що сталися з векторами середніх в експериментальних групах в кінці експерименту

порівняно з його початком, сформулюємо дві альтернативні гіпотези:

Нульова гіпотеза (H_0): між середніми показниками СНП, отриманими на початку і в кінці експерименту, в ЕГ1 (ЕГ2, ЕГ3) існують лише випадкові відмінності.

Альтернативна гіпотеза (H_1): між середніми показниками СНП, отриманими на початку і в кінці експерименту, в ЕГ1 (ЕГ2, ЕГ3) існують не випадкові відмінності.

Показники суспільно-нормативної поведінки являють собою багатовимірні сукупності, тому для перевірки цих гіпотез ми скористаємося T^2 -критерієм Готелінга [6]. Для обчислення емпіричного значення цього критерію застосовується формула 5.7.:

$$T^2 = \frac{n_1 + n_2 - k - 1}{k} \times \frac{n_1 \cdot n_2}{(n_1 + n_2) \cdot (n_1 + n_2 - 2)} \times D_k^2, \quad (5.7)$$

де: n_1 і n_2 – кількість варіантів у першій та другій багатомірних вибірках; k – кількість показників у кожній вибірці; D_k^2 – відстань Махаланобіса, що обчислюється за формулою (5.8):

$$D_k^2 = \sum \sum s^{ij} \cdot d_i \cdot d_j, \quad (5.8)$$

де: S^{ij} – обернена матриця зведених коваріацій, d_i і d_j – різниці між оцінками середніх усіх k -змінних.

Для нас важливим було попарно порівняти ЕГ1, ЕГ2 та ЕГ3 на початку і в кінці експерименту, а також для обчислення емпіричного значення T^2 -критерія Готелінга знайти відстань Махаланобіса між середніми значеннями показників на старті та фініші формувального експерименту. Розрахунок відстаней Махаланобіса здійснювався у статистичному пакеті STATISTICA, результати обчислень представлено в табл. 5.24.

Результати розрахунку відстаней Махаланобіса

Порівнювані групи	D_k^2
ЕГ1 (початок експерименту) – ЕГ2 (початок експерименту)	3,268
ЕГ1 (початок експерименту) – ЕГ3 (початок експерименту)	1,513
ЕГ2 (початок експерименту) – ЕГ3 (початок експерименту)	1,162
ЕГ1 (кінець експерименту) – ЕГ2 (кінець експерименту)	16,924
ЕГ1 (кінець експерименту) – ЕГ3 (кінець експерименту)	8,542
ЕГ2 (кінець експерименту) – ЕГ3 (кінець експерименту)	2,934
ЕГ1 (початок експерименту) – ЕГ1 (кінець експерименту)	8,847
ЕГ2 (початок експерименту) – ЕГ2 (кінець експерименту)	4,775
ЕГ3 (початок експерименту) – ЕГ3 (кінець експерименту)	11,665

Зобразимо графічно числові значення відстаней Махаланобіса на початку та після проведення формувального експерименту (див. рис. 5.8).

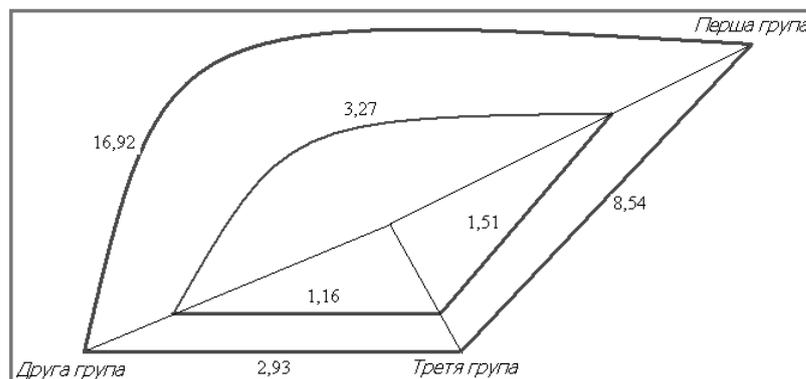

Рис. 5.8. Відстані Махаланобіса між групами на старті (внутрішня лінія) та фініші (зовнішня лінія).

Аналіз відстаней Махаланобіса між групами на початку та в кінці формувального експерименту на якісному рівні свідчить про те, що динаміка змін першої групи значніша порівняно з іншими. Це можна пояснити тим, що впровадження моделі формування суспільно-нормативної поведінки в ЕГ1 здійснювалося безпосередньо автором, а впровадження в ЕГ2 та ЕГ3 – керівниками цих груп з його

консультуванням. Отже, це вимагає більш прискіпливої перепідготовки керівників груп у подальшому.

Для перевірки гіпотез стосовно суттєвості розбіжностей між результатами відповідної експериментальної групи на початку і в кінці експерименту на основі показників, отриманих у результаті діагностування учнівської молоді ЕГ1, ЕГ2 та ЕГ3, по формулі (5.8) були обчислені емпіричні значення T^2 :

ЕГ1:

$$T^2 = \frac{20 + 20 - 20 - 1}{20} \times \frac{20 \cdot 20}{(20 + 20)(20 + 20 - 2)} \times 8,847 = 0,25 \cdot 8,847 \approx 2,212$$

ЕГ2:

$$T^2 = \frac{22 + 22 - 20 - 1}{20} \times \frac{22 \cdot 22}{(22 + 22)(22 + 22 - 2)} \times 4,775 = 0,30 \cdot 4,775 \approx 1,438$$

ЕГ3:

$$T^2 = \frac{21 + 21 - 20 - 1}{20} \times \frac{21 \cdot 21}{(21 + 21)(21 + 21 - 2)} \times 11,665 = 0,28 \cdot 11,665 \approx 3,215$$

Оскільки T^2 – статистика Готелінга має розподіл Фішера-Снедекора, то критичні значення були знайдені на рівні значущості $\alpha = 0,05$ та числа ступенів свободи k і $n_1 + n_2 - k - 1$ по таблицях саме цього розподілу. Обчислення ступенів свободи для експериментальних груп:

$$\text{ЕГ1: } k = 20; n_1 + n_2 - k - 1 = 20 + 20 - 20 - 1 = 19$$

$$\text{ЕГ2: } k = 20; n_1 + n_2 - k - 1 = 22 + 22 - 20 - 1 = 23$$

$$\text{ЕГ3: } k = 20; n_1 + n_2 - k - 1 = 21 + 21 - 20 - 1 = 21$$

По статистичних таблицях Д. Оуена [209] знайдені критичні значення Фішера-Снедекора ($F_{n_1+n_2-k-1}^k$) на рівні значущості $\alpha = 0,05$ для відповідного числа ступенів свободи. Емпіричні та критичні значення зведені в табл. 5.25.

Зведені результати перевірки гіпотез за критерієм Готелінга

Група	T_{emp}^2	$F_{n_1+n_2-k-1}^k$	Порівняння значень
ЕГ1	2,212	2,156	2,212 > 2,156
ЕГ2	1,438	2,047	1,438 < 2,047
ЕГ3	3,215	2,096	3,215 > 2,096

Для ЕГ1 емпіричне значення T^2 -статистики більше за критичне, тому ми відкидаємо нульову гіпотезу і приймаємо альтернативну. Тобто між результатами ЕГ1 на початку та в кінці експерименту існують розбіжності. Отже, застосовані заходи формульованого експерименту призвели до таких змін в рівні сформованості суспільно-нормативної поведінки ЕГ1, що на тлі випадкових відхилень є суттєвими.

Оскільки в ЕГ2 емпіричне значення критерія Готелінга не перевищує критичного значення F_{23}^{25} , то нульову гіпотезу про несуттєвість різниці між відповідними векторами середніх значень треба прийняти. Висновок щодо ефективності проведених заходів формульованого експерименту та моделі формування суспільно-нормативної поведінки не може бути сформований остаточно. Можна припустити, що такі дані були отримані в результаті не зовсім відповідного ставлення керівника ЕГ до проведення експерименту.

Суттєва різниця між оцінками векторів математичних сподівань за результатами стартового та фінішного зрізів в ЕГ3 відрізняються суттєво, саме тому ми відкидаємо нульову гіпотезу і приймаємо альтернативну. Отже, впровадження у виховний процес моделі призвели до таких змін у рівні сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях, що на тлі випадкових відхилень вважаються суттєвими.

Отже, результат аналізу отриманих даних свідчить, що для всіх трьох груп табличні критичні значення за рівня значущості $\alpha = 0,05$ менші, ніж обчислені, й тому нульова гіпотеза про

несуттєвість різниці між відповідними векторами середніх значень не справджується. Різниці не можна вважати випадковими і вони можуть бути трактовані виключно як закономірні, викликані впровадженнями заходами моделі формування суспільно-нормативної поведінки. Це надає підстави стверджувати, що розроблена модель змістовна й ефективна.

Оскільки одна з груп (ЕГ2) не продемонструвала покращення середньої оцінки суспільно-нормативної поведінки, то ми перевіримо зміни внутрішньої структури рівнів до та після проведення формувального експерименту. Сформулюємо гіпотези:

Нульова гіпотеза (H_0): емпіричні розподіли рівнів в ЕГ1 (ЕГ2, ЕГ3), отримані на початку та в кінці експерименту, не розрізняються.

Альтернативна гіпотеза (H_1): емпіричні розподіли рівнів в ЕГ1 (ЕГ2, ЕГ3), отримані на початку та в кінці експерименту, розрізняються.

Для перевірки цих гіпотез застосовується критерій χ^2 , емпіричне значення якого обчислюється за формулою (5.9) [179]:

$$\chi^2 = n_1 \cdot n_2 \sum_i \frac{d_i^2}{n_{1i} + n_{2i}}, \quad (5.9)$$

де n_1 і n_2 – обсяги груп до та після експерименту; n_{1i} – кількість учнівської молоді з відповідним рівнем суспільно-нормативної поведінки (з номером i) до експерименту; n_{2i} – кількість учнівської молоді з відповідним рівнем СНП (з номером i) після експерименту; d_i обчислюється за формулою

$$d_i = \frac{n_{1i}}{\sum_i n_{1i}} - \frac{n_{2i}}{\sum_i n_{2i}}.$$

Додаткові розрахунки для визначення емпіричних значень критерію наведено в табл. Щ.1-Щ.3 (додатку Щ).

Розрахунок емпіричних значень критерію χ^2 :

$$\text{ЕГ1: } \chi^2 = 20 \times 20 \times 3946,67 = 9,87$$

$$\text{ЕГ2: } \chi^2 = 22 \times 22 \times 4027,05 = 8,32$$

$$\text{ЕГ3: } \chi^2 = 21 \times 21 \times 6676,47 = 15,14$$

Знайдене за статистичними таблицями Д. Оуена [185] при рівневій значущості $\alpha = 0,05$ та числа ступенів свободи $4 - 1 = 3$ дорівнює 7,815. Оскільки обчислені емпіричні значення критерію більші за критичні, то нульову гіпотезу треба відхилити, прийнявши альтернативну. Тобто в експериментальних групах (ЕГ1, ЕГ2 і ЕГ3) спостерігаються зміни розподілу частот рівнів сформованості СНП за рахунок упровадження розробленої соціально-педагогічної моделі формування суспільно-нормативної поведінки. Ці зміни є позитивними, оскільки збільшилася кількість осіб з раціональним та інтуїтивним рівнями та зменшилася – з конформістським та деформованим. Перевірка зміни внутрішньої структури рівнів до та після проведення експерименту також підтверджує, зі свого боку, змістовність та ефективність розробленої моделі.

Завершуючи експериментальне дослідження, ми встановили динаміку рівнів сформованості суспільно-нормативної поведінки. Одержані результати наведено в табл. 5.26.

Порівняльний аналіз результатів констатувального експерименту й даних, отриманих наприкінці співтворчого етапу, свідчить, що в результаті впровадження нашої моделі в трьох експериментальних групах відбулися суттєві позитивні зрушення досліджуваного феномена. До того ж, динаміка розвитку показників сформованості суспільно-нормативної поведінки в ЕГ1, ЕГ2 та ЕГ3 засвідчує процес їхнього поетапного формування протягом чотирьох етапів формувального експерименту. Ми встановили, що протягом трьох зрізів поступово зменшується кількість респондентів із конформістським та деформованим рівнями (табл. 5.27):

– за деформованим рівнем – від 25,6% на констатувальному етапі до 0% в ЕГ1 та ЕГ3 і 4,5% в ЕГ2 наприкінці експерименту;

– за конформістським рівнем – від 35,3% на констатувальному етапі до 15% в ЕГ1, 18,2% в ЕГ2 та 9,5% в ЕГ3 наприкінці експерименту.

Таблиця 5.26

Динаміка рівнів сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях, %

Компоненти	Рівні	Констатувальне вимірювання (стартовий зріз)	Формувальний етап експерименту								
			ЕГ1			ЕГ2			ЕГ3		
			Мотиваційно-орієнтувальний етап (I проміжний зріз)	Інтегративно-творчий етап (II проміжний зріз)	Співтворчий етап (контрольний зріз)	Мотиваційно-орієнтувальний етап (I проміжний зріз)	Інтегративно-творчий етап	Співтворчий етап (контрольний зріз)	Мотиваційно-орієнтувальний етап (I проміжний зріз)	Інтегративно-творчий етап (II проміжний зріз)	Співтворчий етап (контрольний зріз)
Мотиваційно-ціннісний	Р	12	10	15	30	9,1	13,6	40,9	9,5	23,8	42,9
	І	16,9	35	45	55	22,7	40,9	40,9	33,4	42,9	42,9
	К	33,7	40	35	15	45,5	27,3	13,7	33,3	9,5	14,2
	Д	37,4	15	10	0	22,7	18,2	4,5	23,8	23,8	0
Когнітивно-усвідомлювани	Р	19,6	15	20	30	22,7	31,8	31,8	23,8	28,6	33,3
	І	26,8	30	35	60	22,3	22,7	54,6	28,6	33,3	57,2
	К	35,5	30	25	10	22,7	27,3	9,1	23,8	9,5	9,5
	Д	18,1	25	20	0	22,3	18,2	4,5	23,8	28,6	0
Емоційно-почуттєвий	Р	16,3	5	10	35	4,5	18,2	27,3	4,8	14,3	28,5
	І	26,1	20	40	45	36,4	31,8	50	33,3	28,6	66,7
	К	32,6	45	25	20	22,7	27,3	18,2	33,3	42,8	4,8
	Д	25	30	25	0	36,4	22,7	4,5	28,6	14,3	0
Рефлексивно-регулятивний	Р	18,3	20	25	45	18,2	27,3	36,4	19	9,5	38,2
	І	25,7	25	35	35	31,8	27,3	40,9	23,8	38,2	52,3
	К	35,2	35	25	20	18,2	31,8	18,2	33,4	42,8	9,5
	Д	20,8	20	15	0	31,8	13,6	4,5	23,8	9,5	0
Діяльнісно-поведінковий	Р	13	25	30	35	13,6	22,7	45,5	14,4	19	47,6
	І	21,2	40	45	55	18,2	36,4	40,9	23,8	47,6	42,9
	К	39,1	25	20	10	50	22,7	9,1	42,8	14,4	9,5
	Д	26,7	10	5	0	18,3	18,2	4,5	19	19	0

Натомість поступово збільшується частка реципієнтів з інтуїтивним та раціональним рівнями сформованості суспільно-нормативної поведінки:

– за інтуїтивним рівнем – від 23,3% на констатувальному етапі до 50% в ЕГ1, 40,9% в ЕГ2 та 52,3% в ЕГ3 наприкінці експерименту;

– за раціональним рівнем – від 15,8% на констатувальному етапі до 35% в ЕГ1, 36,4% в ЕГ2 та 38,2% в ЕГ3 наприкінці експерименту.

Таблиця 5.27

Динаміка рівнів сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях, %

Рівні сформованості СНП	Констатувальне вимірювання (стартовий зріз)	Формувальний етап експерименту								
		ЕГ1			ЕГ2			ЕГ3		
		Мотиваційно-орієнтувальний етап (I проміжний зріз)	Інтегративно-творчий етап (II проміжний зріз)	Співтворчий етап (контрольний зріз)	Мотиваційно-орієнтувальний етап (I проміжний зріз)	Інтегративно-творчий етап (II проміжний зріз)	Співтворчий етап (контрольний зріз)	Мотиваційно-орієнтувальний етап (I проміжний зріз)	Інтегративно-творчий етап (II проміжний зріз)	Співтворчий етап (контрольний зріз)
Р	15,8	15	20	35	13,6	22,7	36,4	14,4	19	38,2
I	23,4	30	40	50	27,3	31,8	40,9	28,5	38,2	52,3
К	35,3	35	25	15	31,8	27,3	18,2	33,3	23,8	9,5
Д	25,6	20	15	0	27,3	18,2	4,5	23,8	19	0

За результатами статистичної обробки результатів педагогічного експерименту встановлено:

1. Оцінки середніх значень та середніх відхилень на всьому просторі перебігу експерименту для трьох експериментальних груп не мають значних відхилень, які б вимагали окремого спеціального дослідження. Тобто на якісному рівні можна говорити про однорідність досліджуваних груп.

2. Порівняння “якості” класифікації експериментальних груп у динаміці свідчить про неузгодженість на перших двох зрізах у класифікації експерта та методом k-середніх за рівнями сформованості суспільно-нормативної поведінки та повний збіг на двох кінцевих зрізах, що говорить про достовірність отриманих результатів.

3. Перевірка гіпотези про сформованість компонентів суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань у реципієнтів трьох експериментальних груп доводить ефективність запропонованої в роботі експериментальної соціально-педагогічної моделі.

4. Перевірка зміни внутрішньої структури рівнів до та після проведення експерименту підтверджує змістовність та ефективність розробленої моделі.

Отже, аналіз кількісних показників, отриманих під час проведення формувального етапу експерименту, показав загальну тенденцію позитивного впливу запропонованої соціально-педагогічної моделі на формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань. Формування суспільно-нормативної поведінки сприяє активізації процесу особистісного становлення молодих людей, чия поведінка відповідає суспільним вимогам, загальноприйнятим нормам і принципам, характеризується оптимальною рівновагою між ціннісними орієнтаціями індивіда і групи та правилами і вимогами навколишнього соціального середовища.

Висновки до V розділу

У розділі було здійснено експериментальну перевірку соціально-педагогічної моделі формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях, що дозволяє сформулювати висновки узагальнювального характеру.

1. Вихідний рівень сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях було визначено відповідно до критеріїв та показників сформованості кожного з її компонентів та розробленої програми дослідження. Отримані результати дали підставу говорити про необхідність формування суспільно-нормативної поведінки, підвищення рівня її кількісних та якісних показників. Визначено, що учнівська молодь творчих неформальних об'єднань, яка взяла участь в опитуванні, продемонструвала достатні результати за тими показниками, які є необхідним підґрунтям для формування суспільно-нормативної поведінки.

2. У процесі впровадження соціально-педагогічної моделі формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях, який відбувався протягом чотирьох етапів, встановлено, що включення молодих людей до різних видів суспільно-корисної діяльності, а також обрані форми та методи роботи в комплексі слугують розв'язанню мети дослідження.

3. Аналіз отриманих результатів за допомогою статистичних методів свідчить про позитивну динаміку сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях протягом усіх етапів. Її формування сприяє активізації процесу особистісного становлення учнівської молоді, поведінка якої відповідає суспільним вимогам, загальноприйнятим нормам і принципам, характеризується оптимальною рівновагою між ціннісними орієнтаціями індивіда і групи та правилами і вимогами навколишнього соціального середовища.

ПІСЛЯМОВА

У монографії наведено теоретичне узагальнення і запропоновано нове розв'язання наукового завдання – дослідити соціально-педагогічну діяльність з формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях, що виявляється в теоретичному обґрунтуванні соціально-педагогічної моделі формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях та експериментальному підтвердженні результативності її реалізації.

На основі теоретичного аналізу сутності різних підходів до визначення поняття “норма” та дефінітивного ряду понять запропоновано визначення “суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді” як результату успішної соціальної адаптації особистості, поведінка якої характеризується оптимальною рівновагою між ціннісними орієнтаціями індивіда і групи та правилами і вимогами навколишнього соціального середовища.

Аналіз наукової літератури свідчить, що на процес формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді має вплив система інститутів соціалізації. Референтними для молоді є стихійні групи однолітків та неформальні молодіжні об'єднання. Визначено, що неформальні молодіжні об'єднання є потужним каталізатором ненормативної поведінки. Виявлено загальні тенденції історії виникнення та розвитку неформальних об'єднань, пов'язані з психолого-педагогічними, соціальними, політичними протиріччями суспільства та процесами в галузі культури. Визначено підходи (соціопсихологічний, функціональний і культурологічний) та чинники (психологічні, соціальні й культурологічні), за допомогою яких було обґрунтовано сутність та причини залучення молоді до неформальних об'єднань, виділено особливості неформального середовища.

Загальною якістю для творчих неформальних об'єднань є протест проти естетики та цінностей “суспільства споживання”. Вони належать до неагресивних об'єднань з пріоритетом на

субкультурні норми, загальнолюдські цінності та мають неантагоністичний характер, пов'язаний з інтересом молоді до творчої самореалізації і освоєння навколишнього світу у своєрідних формах.

Аналіз зарубіжного досвіду роботи з неформальними молодіжними об'єднаннями дав змогу визначити напрями, концептуальні положення, методи, що характеризують особливості соціально-педагогічної діяльності з учнівською молоддю в творчих неформальних об'єднаннях. Створення середовища з творчою атмосферою шляхом моделювання соціально-творчого культурного простору розвитку особистості виокремлено як один із найдоцільніших напрямів роботи з творчими неформальними об'єднаннями. Враховуючи специфіку проведення дозвілля цією молоддю, обґрунтовано доцільність створення молодіжних груп соціальних ініціатив, в основу якого покладено методи вуличної соціальної роботи, волонтерської діяльності та принципи просвітницької роботи "Рівний – рівному".

З огляду на те, що ефективність інституцій впливу на учнівську молодь буде підвищуватися за умови організації взаємодії між усіма суб'єктами (інститутами соціалізації) соціалізувального впливу обґрунтовано механізми взаємодії суб'єктів соціально-педагогічної підтримки соціально-спрямованої творчої діяльності неформальних молодіжних об'єднань.

Учнівська молодь творчих неформальних об'єднань як суб'єкт процесу засвоєння й активного відтворення соціального досвіду, включена в систему соціальних зв'язків та відносин, і вибір моделі її поведінки залежатиме від того, з якою соціальною групою встановлюються відносини. Відповідно до цього в моделях міжособистісних відносин учнівської молоді творчих неформальних об'єднань виділено відносини за вертикаллю (з різновіковими групами) та горизонталлю (всередині самого неформального середовища та поза ним з однолітками).

Розробка структури суспільно-нормативної поведінки

учнівської молоді творчих неформальних об'єднань (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-усвідомлюваний, емоційно-почуттєвий, рефлексивно-регулятивний та діяльнісно-поведінковий) дозволила виокремити відповідні критерії та показники. Для визначення сформованості кожного компонента суспільно-нормативної поведінки виділено чотири рівні: раціональний (високий); інтуїтивний (середній); конформістський (низький) і деформований. Відповідно до рівнів визначено моделі поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань: ідеальна (поведінка, до якої треба прагнути), реальна (не викликає занепокоєння), недосконала (має недоліки в поведінці) та деформована (вимагає корекції в поведінці).

Розроблена програма експериментального дослідження, яка складається з мети, завдань та пакету діагностичних методик для з'ясування вихідного рівня сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях.

Аналіз отриманих даних у перебігу констатувального (стартового) зрізу показав, що рівень сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань є недостатнім. Однак визначено, що учнівська молодь творчих неформальних об'єднань, яка взяла участь в опитуванні, продемонструвала достатні результати за тими показниками, які є необхідним загальним підґрунтям для формування суспільно-нормативної поведінки. Результати дали підставу говорити про необхідність посилення уваги до соціалізації учнівської молоді і в контексті цього – до формування суспільно-нормативної поведінки, підвищення рівня її кількісних і якісних показників, теоретичного обґрунтування та впровадження соціально-педагогічної моделі формування суспільно-нормативної поведінки. Вона містить такі компоненти: мета, соціально-молодіжна політика, концептуальне положення, завдання, принципи, зміст, умови, форми, методи, функції та результат. Розвиток компонентів суспільно-нормативної поведінки здійснювався у чотири етапи:

мотиваційно-орієнтуючий, змістовно-інформаційний, інтегративно-творчий та співтворчий. Серед доцільних форм та методів організації роботи з формування суспільно-нормативної поведінки виділено: тренінги, “круглі столи”, диспути, театралізовані бесіди, кінолекторії, етичний міні-театр, агітбригади, рольові ігри, соціодрами, метод життєвих ситуацій – “case study”, художня самодіяльність, суспільно-корисна діяльність, семінари, батли, турніри, марафони, фестивалі.

Порівняльний аналіз результатів констатувального етапу експерименту й даних, отриманих наприкінці співтворчого етапу формування, свідчить, що в результаті впровадження авторської соціально-педагогічної моделі в трьох експериментальних групах відбулися суттєві позитивні зрушення досліджуваного феномена. Установлено, що протягом трьох зрізів поступово зменшувалася кількість респондентів із конформістським та деформованим рівнями. Натомість збільшується частка реципієнтів з інтуїтивним та раціональним рівнями.

Аналіз кількісних показників, отриманих під час проведення формувального етапу експерименту, показав загальну тенденцію позитивного впливу запропонованої соціально-педагогічної моделі на формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях, що сприяє активізації процесу її особистісного становлення. З точки зору прогнозування розроблений комплекс методів може гарантувати відтермінований позитивний результат, оскільки у досліджуваних, які характеризувались небажаними проявами поведінки, залишається ймовірність переміщення до груп з позитивними проявами поведінки.

Проведене дослідження не вичерпує всієї сукупності проблем, пов'язаних із соціалізацією учнівської молоді в творчих неформальних молодіжних об'єднаннях. Воно відкриває перспективу щодо вивчення інших аспектів. Зокрема, подальшого дослідження потребують перспективи розробки та

впровадження програм формування суспільно-нормативної поведінки неформальних об'єднань асоціального та антисоціального спрямування. Вимагає спеціального дослідження також проблема особливостей стереотипів гендерної поведінки окремих творчих неформальних об'єднань (емо, готи, рольовики). Подальшого розвитку потребують питання пошуку методів та форм використання творчого потенціалу неформальних молодіжних об'єднань музичного та художнього напрямку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамова Г. С. Практическая психология : учебник [для студентов вузов] / Г. С. Абрамова. – [6-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Академический Проект, 2001. – 480 с.
2. Айзенштадт Ш. Н. От поколения к поколению / Ш. Н. Айзенштадт. – М. – Л. : АН СССР, 1956. – 485 с.
3. Аксютин Н. Ф. Культурно-досуговая деятельность / Н. Ф. Аксютин. – Казань : Пресса, 1995. – 326 с.
4. Аксютин О. А. Панк в России 1990-х : протест или товар? / О. А. Аксютин // Философские науки. – 2003. – № 4. – С. 32–50.
5. Алексеев С. А. Перевоспитание трудных подростков в условиях временного коллектива : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01. “Общая педагогика, история педагогики и образования” / С. А. Алексеев. – Л., 1978. – 18 с.
6. Андерсон Т. Введение в многомерный статистический анализ / Т. Андерсон. – М. : ФМ, 1963. – 500 с.
7. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности: основы педагогики творчества / В. И. Андреев. – Казань : Издательство Казанского университета, 1988. – 236 с.
8. Андреев Н. А. Асоциальное поведение несовершеннолетних : [монография] / Н. А. Андреев, Ю. В. Гарканов ; под ред. А. В. Горожина. – Самара : Г. Из-во Самарского ин-та Минеста России, 2001. – 154 с.
9. Андреева Г. М. Психология социального познания : учебное пособие [для студентов высших учебных заведений] / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 288 с.
10. Андрусак Т. Г. Теорія держави і права : навчальний посібник / Т. Г. Андрусак. – Львів : Фонд “Право для України”, 1997. – 198 с.
11. Андрущенко В. П. Социология : наука об обществе / В. П. Андрущенко, Н. И. Горлач. – Х. : Рубикон, 1997. – 687 с.
12. Артемова О. Ю. Личность и социальные нормы в ранне-

- первобытной общине / О. Ю. Артемова. – М. : Наука, 1987. – 199 с.
13. Асмолов А. Г. Психология личности : культурно-историческое понимание развития человека / А. Г. Асмолов. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М. : Академия, Смысл, 2007. – 528 с.
 14. Бабаев В. К. Общая теория права : курс лекций / В. К. Бабаев. – Н. Новгород, 1993. – 513 с.
 15. Бабанский Ю. К. Комплексный подход к воспитанию учащихся (в вопросах и ответах) / Ю. К. Бабанский, Г. А. Победоносцев. – К. : Радянська школа, 1985. – 256 с.
 16. Бабочкин П. И. Становление жизнеспособной молодежи в динамично изменяющемся обществе / П. И. Бабочкин. – М. : Изд.-во МГУ “Социум”, 2000. – 176 с.
 17. Балакірева О. М. Ставлення молоді до суспільних інститутів / О. М. Балакірева, О. С. Ярепенко, О. А. Ганюков // Молодь України у дзеркалі соціології. – К. : УІСД, 2001. – С. 104.
 18. Бандура А. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений / А. Бандура, Р. Уолтерс ; пер. с англ. Ю. Брянцевой, Б. Красовского. – М., 1999. – 512 с.
 19. Баранчук С. Духовність в Україні і засоби масової інформації / С. Баранчук // Україна на порозі третього тисячоліття : духовність як основа консолідації суспільства. – Т. 15. – К., 1999. – С. 589–597.
 20. Башкатов И. П. Психология неформальных подростково-молодежных групп / И. П. Башкатов. – М. : Информпечать, 2000. – 335 с.
 21. Баяновська М. Р. Соціально-педагогічна діяльність самодіяльних і молодіжних об'єднань (на матеріалах Закарпаття) : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.05; 13.00.01 / Баяновська Марія Романівна. – К., 1996. – 186 с.
 22. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навчальний посібник / О. В. Безпалько. – К. : Логос, 2003. – 134 с.
 23. Белинская Е. Л. Этническая социализация подростка / Е. Л. Белинская, Т. Г. Стефаненко. – М. ; Воронеж : МГТСИ,

2000. – 152 с.
24. Беличева С. А. Основы превентивной психологии / С. А. Беличева. – М. : Редакционно-издательский центр Консорциума «Социальное здоровье России», 1994. – 221 с.
 25. Беличева С. А. Социальная профилактика отклоняющегося поведения несовершеннолетних как комплекс охранно-защитных мер / С. А. Беличева, В. М. Фокин. – М. : РИЦ Консорциума “Социальное здоровье России”, 1992. – 77 с.
 26. Белкин А. И. Социально-психологический анализ граффити (на материале неинституциональных надписей и рисунков учебных заведений г. Самары) : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 “Теория, методика и организация социально-культурной деятельности” / А. И. Белкин. – Самара, 2003. – 22 с.
 27. Белкин А. С. Ситуация успеха. Как ее создать : книга для учителя / А. С. Белкин. – М. : Просвещение, 1991. – 176 с.
 28. Бестужев-Лада И. В. Впереди XXI век : перспективы, прогнозы, футурологи. Антология современной классической прогностики 1952-1999 / И. В. Бестужев-Лада. – М. : Academia, 2000. – 480 с.
 29. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 1 : Особистісно-орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади. – 2003. – 280 с.
 30. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 2 : Особистісно-орієнтований підхід : когнітивно-практичні засади. – 2003. – 344 с.
 31. Бех І. Д. Критерії моральної вихованості молодших школярів. Книга для вчителів / І. Д. Бех, С. Д. Максименко. – К. : Радянська школа, 1989. – 96 с.
 32. Бечки Ш. Молодёжь и помощь несовершеннолетним США (общественные условия, учреждения, организации). Попытка структурного анализа / Штефан Бечки. – М., 1991. – 126 с.
 33. Битинас Б. П. Процесс воспитания. Приобщение к ценностям / Б. П. Битинас. – М. : Изд-во МФО, 1995. – 72 с.
 34. Білоусова В. О. Теорія і методика гуманізації відносин

- старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи : монографія / В. О. Білоусова. – К. : ІЗМН, 1997. – 192 с.
35. Бодалев А. А. Личность и общение : Избранные труды / А. А. Бодалев. – М. : Педагогика, 1983. – 272 с.
36. Божович Л. И. Проблемы формирования личности : избранные психологические произведения / Л. И. Божович ; под ред. Д. И. Фельдштейна. – [2-е изд.]. – М. : Издательство «Институт практической психологии», Воронеж : НПО «МОДЭК», 1997. – 352 с.
37. Бойко А. М. Виховання людини : нове і вічне : методолого-теоретичний і практичний коментар, статті, виступи, рецензії / А. М. Бойко. – Полтава : Техсервіс, 2006. – 568 с.
38. Бойко А. М. Оновлена парадигма виховання : шляхи реалізації : [навчально-методичний посібник] / А. М. Бойко. – К. : ІЗМН, 1996. – 232 с.
39. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки : [курс лекцій] / О. І. Бондарчук. – К. : МАУП, 2006. – 88 с.
40. Борев В. Ю. Культура и массовая коммуникация / В. Ю. Борев, А. В. Коваленко. – М. : Изд-во МГУ, 1996. – 304 с.
41. Борисов И. Ю. «Гедонистический риск» в неформальных объединениях молодежи / И. Ю. Борисов // Советская педагогика. – 1988. – № 7. – С. 60–64.
42. Борисова Е. Б. Музыкальная субкультура современной молодежи / Е. Б. Борисова // Музыкальная психология и психотерапия. – 2009. – № 2 (11). – С. 103–112.
43. Бочаров О. Панк энциклопедия / Олег Бочаров. – М. : Б-ка журнала Painkiller, 2001. – 143 с.
44. Бочарова В. Г. Профессиональная социальная работа : личностно-ориентированный подход / В. Г. Бочарова. – М. : ИПСР РАО, АСОПиР РФ, 1999. – 184 с.
45. Бочелюк В. Й. Дозвіллезнавство : навчальний посібник / В. Й. Бочелюк, В. В. Бочелюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 208 с.
46. Бочкарева Г. В. Педагогика социальной работы / Г. В. Бочкарева. – М. : Наука, 2005. – 365 с.

47. Бусел Ю. Сучасні молодіжні субкультури : пофігізм чи протест / Юлія Бусел. – К. : Шкільний світ, 2009. – 96 с.
48. Бушнелл Д. Грамматика настенных надписей / Д. Бушнелл // Психологические особенности самодеятельных подростково-юношеских групп. – М. : Изд-во АПН СССР, 1990. – С. 93–106.
49. Васянович Г. Моральна культура педагога : поняття і реальність / Г. Васянович // Соціальні технології : актуальні проблеми теорії та практики : міжвузівський збірник наукових праць. – Київ – Запоріжжя – Одеса : “Єтта-прес”, 1998. – С. 403–411.
50. Велетень науки : матеріали Всеукр. наук.-пед. читань, присвяч. вивченню спадщини Івана Огієнка (15–16 січня 1996 р.) / [відп. ред. і упоряд. А. А. Марушкевич]. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 234 с.
51. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укладач і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
52. Веракса Н. Е. Понятие нормативной ситуации в психологии личности (структурно-диалектический подход) / Н. Е. Веракса // Педагогический журнал Башкортостана. – 2006. – № 1 (2). – С. 39–59.
53. Вербець В. В. Педагогічна діагностика формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді : [монографія] / В. В. Вербець. – Рівне : Вид-во РДГУ, 2005. – 383 с.
54. Вівчар П. В. Використання засобів релігії у перевихованні неповнолітніх засуджених / П. В. Вівчар // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія 3 : Педагогіка і психологія. – Тернопіль, 1997. – С. 48–50.
55. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник / [О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.]. – К. : Просвіта, 2001. – 416 с.

56. Волобуєва Т. Б. Розвиток творчої компетентності школярів / Т. Б. Волобуєва // Управління освітою. – 2007. – № 12. – С. 15–16. – (Шкільний світ. Вкладка).
57. Воловик А. Ф. Педагогіка досуга : ученик / А. Ф. Воловик, В. А. Воловик. – М. : Академія, 1998. – 329 с.
58. Волонтерство : поради для організатора волонтерського руху / Т. Л. Лях, О. В. Безпалько, Н. В. Заверико та ін. – К. : ВГЦ “Волонтер”, 2001. – 176 с.
59. Воронкова В. Г. Управління людськими ресурсами : філософські засади : навчальний посібник / В. Г. Воронкова, А. Г. Беліченко, О. М. Попов. – К. : ВД «Професіонал», 2006. – 576 с.
60. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1991. – 480 с.
61. Гальперин П. Я. История зарубежной психологии (30–60-е гг. XX ст.). Тексты / П. Я. Гальперин, А. Н. Ждан. – М. : Издание Московского университета, 1986. – 343 с.
62. Галян І. М. Психодіагностика : навчальний посібник / І. М. Галян. – К. : Академвидав, 2009. – 464 с.
63. Головатий Н. Ф. Соціологія молодіжності : курс лекцій / Н. Ф. Головатий. – К. : МАУП, 1999. – 224 с.
64. Головенько В. А. Український молодіжний рух у XX столітті / В. А. Головенько. – К. : А. Л. Д., 1997. – 159 с.
65. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження : методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – [2-е вид., перероб.]. – К. : Вінниця, 2010. – 308 с.
66. Горенко С. Г. Педагогічні умови ресоціалізації неповнолітніх засуджених у закладах пенітенціарної системи : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.05 / Горенко Сергій Володимирович. – Луганськ, 2004. – 214 с.
67. Готы. Анализ субкультуры и движения в Санкт-Петербурге / [В. А. Гуцин, И. С. Черепенчук, А. Э. Лустберг, Л. П. Курза]. – СПб., 2005. – 272 с.
68. Грановская Р. М. Творчество и преодоление стереотипов / Р. М. Грановская, Ю. С. Крижанская. – СПб. : ОМС, 1994. – 465 с.

69. Грач И. С. Педагогика молодежного досуга / И. С. Грач // Образование. – 2003. – № 2. – С. 15–19.
70. Григорович Л. А. Педагогика и психология : учебное пособие / Л. А. Григорович, Т. Д. Марцинковская. – М. : Гардарики, 2003. – 480 с.
71. Григорьев С. И. Социальная работа с молодежью. Основные направления и современные формы : учебник для студентов вузов / С. И. Григорьев, А. Г. Гусякова, С. Н. Павлов. – М. : КноРус, 2011. – 216 с.
72. Гурин В. Е. Ученическое самоуправление в школе : сегодня и завтра : книга для учителя / В. Е. Гурин, В. Б. Помелов и др. ; под ред. Л. Ю. Гордина. – К. : Рад. шк., 1989. – 334 с.
73. Гусинский Э. Н. Введение в философию образования / Э. Н. Гусинский, Ю. И. Турчанинова. – М. : Издательская корпорация “Логос”, 2000. – 224 с.
74. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : Т. 2 : И-О / В. И. Даль. – М. : РИПОЛ Классик, 2006. – 783 с.
75. Демакова И. Д. Герменевтический подход в педагогике / И. Д. Демакова // Школьные технологии. – 2008. – № 1. – С. 40–43.
76. Демічева А. В. Проблеми девіантної поведінки молоді в умовах трансформації сучасного українського суспільства / А. В. Демічева. – Харків : Изд-во ХДУ, 2001. – 458 с.
77. Докучаева В. В. Проектування інноваційних педагогічних систем у сучасному освітньому просторі / В. В. Докучаева. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 304 с.
78. Драгунова Т. В. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков / Т. В. Драгунова, Д. Б. Эльконин. – М. : Просвещение, 1967. – 156 с.
79. Дряпіка В. І. Розкриваючи світ джазу, рок і поп-музики : книга для вчителя / В. І. Дряпіка. – Київ – Кировоград : ТРЕЛАКС, 1997. – 184 с.
80. Дубинин Н. П. Генетика, поведение, ответственность : О природе антиобщественных поступков и путях их предупреждения / Н. П. Дубинин, И. И. Карпец, В. Н. Кудрявцев. – М. : Политиздат, 1989. – 251 с.

81. Дубровина И. В. Психологические программы развития личности в подростковом и старшем школьном возрасте / И. В. Дубровина. – [5-е изд.]. – Екатеринбург : Деловая книга, 2000. – 128 с.
82. Егорова Т. В. Методы работы по предупреждению вовлечения подростков в деструктивные неформальные объединения / Т. В. Егорова // Воспитание школьников. – 2009. – № 9. – С. 27–31.
83. Егорова Т. В. Социально-педагогическая работа с молодежью неформальных молодежных объединений экстремистской направленности (на материале Германии) : [монография] / Т. В. Егорова. – Ковров : КГТА, 2007. – 164 с.
84. Ермаков В. Д. Деятельность государственных органов и общественных организаций по улучшению условий проведения досуга и индивидуально-профилактической работы с несовершеннолетними по месту жительства / В. Д. Ермаков // Совершенствование системы мер предупреждения правонарушений несовершеннолетних по месту жительства. – М. : Изд-во Всесоюз. ин-та по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1985. – С. 42–59.
85. Жабский М. И. Кино в современном обществе : функции – воздействие – востребованность / М. И. Жабский, К. А. Тарасов, Ю. У. Фохт-Бабушкин ; НИИ киноискусства Министерства культуры РФ. – М. : НИИК, 2000. – 375 с.
86. Життєві кризи особистості : науково-методичний посібник : у 2 ч. / ред. рада : В. М. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань та ін. – К. : ІЗМН, 1998. – Ч. 1. Психологія життєвих криз особистості. – 1998. – 360 с.
87. Загвязинский В. И. Методология и методы психолого-педагогического исследования : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. Загвязинский, Р. Атаханов. – [2-е изд., стер.]. – М. : Издательский центр “Академия”, 2005. – 208 с.

88. Зайченко І. В. Педагогіка : [навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навч. закладів] / І. В. Зайченко. – [2-е вид.]. – К. : Освіта України ; КНТ, 2008 – 528 с.
89. Занюк С. С. Психологія мотивації / Сергій Занюк. – К. : Эльга-Н ; Ника-Центр, 2002. – 352 с.
90. Захаров А. И. Как предупредить отклонения в поведении ребенка / А. И. Захаров. – М. : Просвещение, 1986. – 127 с.
91. Зверева І. Д. Соціальна робота з молоддю / І. Д. Зверева. – К. : Академпрес, 1994. – 101 с.
92. Зверева І. Д. Соціальна робота в Україні : навчальний посібник / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.
93. Зверева І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні : теорія та практика / І. Д. Зверева. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 333 с.
94. Зверева І. Д. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.05 / Ірина Дмитрівна Зверева. – К., 1999. – 451 с.
95. Иванов Б. А. Введение в японскую анимацию / Б. А. Иванов. – [2-е изд.]. – М. : Фонд развития кинематографии ; РОФ «Эйзенштейновский центр исследований кинокультуры», 2002. – 336 с.
96. Игошев К. Е. Социальные аспекты предупреждения правонарушений / К. Е. Игошев, И. В. Шмаров. – М. : Юридическая литература, 1980. – 176 с.
97. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы : [учебное пособие для психологов, психофизиологов, педагогов, а также студентов факультетов психологии и педагогических учебных заведений] / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2004. – 508 с.
98. История и развитие хип-хоп культуры / авт.-сост. С. Н. Возжаев, А. В. Максимов, Ю. К. Ярушников ; предисл. В. А. Лукова. – М. : Логос, 2004. – 149 с.
99. Кан-Калик В. А. Педагогическое творчество учителя / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М. : Педагогика, 1990. – 144 с.

100. Капська А. Й. Соціальна робота : деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю : навчально-методичний посібник / А. Й. Капська. – К. : УДЦССМ, 2001. – 220 с.
101. Карминес Э. Г. Поведение : общие проблемы / Э. Г. Карминес, Р. Хакфельд // Политическая наука : Новые направления / под ред. Р. Гудина и Х. Д. Клингеманна ; науч. редактор русск. изд. Е. Б. Шестопап. – М. : Вече, 1999. – С. 235–261.
102. Карпенко О. Г. Соціальне становлення особистості в тимчасових об'єднаннях за інтересами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Теорія та історія педагогіки” / О. Г. Карпенко. – К., 1999. – 17 с.
103. Карпец И. И. Преступность : иллюзии и реальность / И. И. Карпец. – М. : Юридическая литература, 1992. – 432 с.
104. Каташова О. А. Збагачуємо духовно-інтелектуальне середовище [досвід експериментальної роботи педагогічного колективу ЛЛІМ] : посібник / О. Л. Каташова. – Луганськ : Луганський янтар, 2008. – 100 с.
105. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права : підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2006. – 475 с.
106. Киричук О. В. Формування в учнів активної життєвої позиції / О. В. Киричук. – К. : Просвіта, 1983. – 350 с.
107. Кірсанов В. В. Психолого-педагогічна діагностика : підручник / В. В. Кірсанов. – К. : Альтерпрес, 2002. – 512 с.
108. Клейберг Ю. А. Социальные нормы и отклонения / Ю. А. Клейберг. – [2-е изд., доп.]. – М. : Вита-Пресс, 1997. – 140 с.
109. Коваль Л. Г. Соціальна педагогіка. Соціальна робота : навчальний посібник / Л. Г. Коваль, І. Д. Зверева, С. Р. Хлебик. – К. : ІЗМН, 1997. – 392 с.
110. Козлов А. С. Рок : истоки и развитие / А. С. Козлов. – М. : Мега-Сервис, 1998. – 192 с.
111. Козлов В. Эмо / Владимир Козлов. – СПб. : Амфора, 2007. – 390 с.
112. Колесов Д. В. Предупреждение вредных привычек у школьников / Д. В. Колесов. – М. : Педагогика, 1982. – 176 с.

113. Коношенко С. В. Реабілітаційна робота з соціально дезадаптованими підлітками в умовах індустріального регіону : монографія / С. В. Коношенко. – Слов'янськ : Печ. двор, 2009. – 251 с.
114. Корнетов Б. Г. Прогрессивная педагогика Джона Дьюи / Б. Г. Корнетов // Школьные технологии. – 2007. – № 6. – С. 54–63.
115. Корольков А. А. Философские проблемы теории нормы в биологии и медицине / А. А. Корольков, В. П. Петленко. – М. : Медицина, 1977. – 391 с.
116. Косарецкая С. В. Неформальные объединения молодежи : профилактика асоциального поведения / С. В. Косарецкая, С. Г. Косарецкий, Н. Ю. Синягина. – СПб. : Изд-во «Каро», 2006. – 400 с.
117. Косарецкая С. В. О неформальных объединениях молодежи / С. В. Косарецкая, Н. Ю. Синягина. – М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – 159 с.
118. Кофирін Н. В. Проблеми вивчення неформальних груп молоді / Н. В. Кофирін // Соціологічні дослідження. – 2007. – № 3. – С. 38–45.
119. Кудрявцев В. Н. Политическая юстиция в СССР / В. Н. Кудрявцев, А. И. Трусов. – М. : Наука, 2000. – 365 с.
120. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение : норма и патология / В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1982. – 287 с.
121. Кудрявцев В. Н. Современная социология права : учебник для вузов / В. Н. Кудрявцев, В. П. Казимирчук. – М. : Юристъ, 1995. – 297 с.
122. Кузьмінський А. І. Педагогіка у запитаннях і відповідях : навчальний посібник / А. І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2006. – 311 с.
123. Кулік В. С. Молода Україна : Сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива / В. С. Кулік, Т. В. Голобуцька, О. А. Голобуцький. – К. : Центр дослідження проблем громадянського суспільства, 2000. – 457 с.

124. Кульчицька О. І. Соціальне середовище у розвитку особистості / О. І. Кульчицька // Обдарована дитина. – 2007. – № 1. – С. 25–31.
125. Куницына В. Н. Межличностное общение / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. – СПб. : Питер, 2001. – 544 с.
126. Курлянд З. Н. Сутність процесу виховання / З. Н. Курлянд // Лекції з педагогіки : навчальний посібник. – Одеса : Південноукраїнський держ. пед. ін-т ім. К. Д. Ушинського, 1999. – 192 с.
127. Лаврентьєва Г. П. Методичні рекомендації з організації та проведення науково-педагогічного експерименту / Г. П. Лаврентьєва, М. П. Шишкіна. – К. : ІТЗН, 2007. – 72 с.
128. Лактіонова Г. М. Молоде покоління обирає не тільки “Пепсі” / Г. М. Лактіонова // Нова освіта України. – 1994. – № 2. – С. 34–36.
129. Лановенко І. І. Кримінологія : [методичний комплекс навчальної дисципліни] / І. І. Лановенко, В. І. Грязін. – К. : ІЕУГП, 1999. – 33 с.
130. Леви В. Л. Исскуство быть другим / В. Л. Леви. – М. : Знание, 1980. – 208 с.
131. Левикова С. И. Молодежная субкультура : учебное пособие / С. И. Левикова. – М. : Гранд : ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 607 с.
132. Левичева В. Ф. Неформальные группы : ищем себя / В. Ф. Левичева // Смена. – 1987. – № 12. – С. 34–45.
133. Липский И. А. Социальная педагогика : учебное пособие / И. А. Липский. – М. : Сфера, 2004. – 317 с.
134. Лисовский В. Т. Молодежь : Любовь. Брак. Семья. Социологическое исследование / В. Т. Лисовский. – СПб. : Наука, 2003. – 368 с.
135. Лисовский В. Т. Социология молодежи : учебное пособие / В. Т. Лисовский. – СПб., 1996. – 361 с.
136. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А. Е. Личко. – Санкт-Петербург : Речь, 2010. – 256 с.

137. Лісовець О. В. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України : навчальний посібник / О. В. Лісовець. – К. : ВЦ “Академія”, 2011. – 256 с.
138. Лісовський В. Т. Самодіяльні любительські об’єднання молоді : методологічний посібник / В. Т. Лісовський. – Л., 1988. – 352 с.
139. Локарева Г. В. Художньо-естетична інформація в підготовці соціального педагога до професійного спілкування : теорія та практика : монографія / Г. В. Локарева. – Запоріжжя : ЗНУ, 2007. – 376 с.
140. Лоули Д. Факторный анализ как статистический метод / Д. Лоули, А. Максвелл. – М. : Изд-во Мир, 1967. – 144 с.
141. Лузина Л. М. Теория воспитания : философско-антропологический подход / Л. М. Лузина. – Псков : ПГПИ, 2000. – 186 с.
142. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології : навчально-методичний посібник / М. П. Лукашевич. – К. : ІЗМН, 1998. – 112 с.
143. Лукашевич Н. П. Социология воспитания : краткий курс лекций / Н. П. Лукашевич. – К. : МАУП, 1996. – 180 с.
144. Луков В. А. Хип-хоп культура / В. А. Луков // Знание. Понимание. Умение. – 2005. – № 1. – С. 147–151.
145. Лурье М. Л. Граффити / М. Л. Лурье // Русский школьный фольклор : от “вызываний” Пиковой дамы до семейных рассказов / сост. А. Ф. Белоусов. – М. : Ладомир, 1998. – С. 518–529.
146. Лутовинов В. И. Гражданско-патриотическое воспитание сегодня / В. И. Лутовинов // Педагогика. – 2006. – № 5. – С. 52–60.
147. Макаренко А. С. Методика виховної роботи / А. С. Макаренко. – К. : Радянська школа, 1990. – 368 с.
148. Максименко С. Д. Общая психология / С. Д. Максименко. – М. : Рефл-бук, 2004. – 528 с.
149. Максимова Н. Ю. Методы изучения самооценки и уровня притязания несовершеннолетних осужденных / Н. Ю. Максимова // Психологическое изучение осужденных

- несовершеннолетних : учебное пособие. – Домодедово : ВИПК МВД СССР, 1991. – С. 101-115.
150. Максимова Н. Ю. О склонностях подростков к аддитивному поведению / Н. Ю. Максимова // Психологический журнал. – Том 17. – 1996. – № 3. – С. 149–153.
151. Максимюк С. П. Педагогіка : навчальний посібник / С. П. Максимюк. – К. : Кондор, 2009. – 670 с.
152. Малый энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона в 82 тт. и 4 доп. тт. – М. : Терра, 2001. – 40 726 с.
153. Мамонтов С. П. Основы культурологи / С. П. Мамонтов. – М. : Олимп, 1999. – 320 с.
154. Мардахаев Л. В. Социальная педагогика : учебник / Л. В. Мардахаев. – М. : Гардарики, 2005. – 269 с.
155. Маркин В. В. Диалог с регионами : опыт анализа / В. В. Маркин // Социологические исследования. – 2008. – № 7. – С. 128–133.
156. Мармоза А. Т. Практикум з математичної статистики : навчальний посібник / А. Т. Мармоза. – К. : Кондор, 2004. – 264 с.
157. Марциновская Т. Д. История психологии / Т. Д. Марциновская. – [4-е изд., стереотип.]. – М : Академия, 2004. – 544 с.
158. Марченко М. Н. Теория права и государства / М. Н. Марченко. – М. : Гардарики, 2003. – 334 с.
159. Медри А. В. Социализация и “смутное время” / А. В. Медри. – М. : Знание, 1991. – 78 с.
160. Менделевич В. Д. Руководство по аддиктологии / В. Д. Менделевич. – СПб. : Речь, 2007. – 768 с.
161. Мертон Р. К. Социальная структура и аномия / Роберт Кинг Мертон // Социология преступности (Современные буржуазные теории) ; [пер. с франц. Е. А. Самарской]. – М. : Прогресс, 1966. – С. 299–313.
162. Методика освіти “Рівний-рівному” : навчально-методичний посібник / [Н. В. Зимівець, Н. О. Лещук, Т. О. Авельцева та ін.] – К. : Навчальна книга, 2002. – 127 с.

163. Методика освіти "Рівний - рівному" : навчально-методичний посібник / [Н. О. Лещук, Ж. В. Савич, Н. В. Заверико та ін.]. - К. : Наш час, 2007. - 104 с.
164. Методы кластерного анализа [Электронный ресурс]. - Режим доступа : http://www.exponenta.ru/SOFT/STATIST/statistica5_5/17/17.asp
165. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка : досвід та перспективи / Л. І. Міщик. - Запоріжжя : ЗДУ, 1999. - 248 с.
166. Молодежная субкультура : [коллективная монография] / науч. ред. Н. А. Победа. - Одесса : Астропринт, 1999. - 284 с.
167. Моляко В. О. Психологічна теорія творчості / В. О. Моляко // Обдарована дитина. - 2004. - № 6. - С. 2-9.
168. Монахов Н. И. Изучение эффективности воспитания. Теория и методика / Н. И. Монахов. - М. : Педагогика, 1991. - 144 с.
169. Моргун В. Ф. Основы психологічної діагностики : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. Ф. Моргун, І. Г. Тітов. - К. : Видавничий Дім "Слово", 2009. - 464 с.
170. Мудрик А. В. Социальная педагогика / А. В. Мудрик. - М. : Академия, 2002. - 194 с.
171. Мухина В. С. Творческая личность / В. С. Мухина // Народное образование. - 2006. - № 9. - С. 173-180.
172. Мясищев В. Н. Проблема отношений в психологии индивидуальных различий / В. Н. Мясищев. - М. : Академия, 1998. - 145 с.
173. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпритация данных : учебное пособие / А. Д. Наследов. - СПб. : Речь, 2007. - 392 с.
174. Неформальные молодежные объединения и музыкальная культура : методические рекомендации для студентов педвузов / сост. Г. Л. Бродский, Т. С. Гамина, В. И. Дряпика, Т. Б. Стратан. - Кировоград, 1989. - 283 с.
175. Нечаев С. А. Система педагогической работы с подростками из неформальных молодежных объединений в

- образовательном учреждении : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Нечаев Сергей Александрович. – Владимир, 2009. – 186 с.
176. Нормативно-правова база діяльності громадських молодіжних організацій / [редкол. : В. П. Банах, С. В. Зелінський, А. Г. Зінченко та ін.]. – К. : Четверта хвиля, 2001. – 388 с.
177. О'Хара К. Философия панка : больше чем шум / Крейг О'Хара ; ред. О. Аксютин и др. ; пер. с англ. И. Пуховская и др. – М. : НОТА-Р, 2003. – 206 с.
178. Окушко Т. К. Формування світоглядної позиції підлітків у дитячому об'єднанні / Т. К. Окушко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. / Ін-т проблем виховання НАПН України. – Кам'янець-Подільський : Зволейко Д. Г., 2011. – Вип. 15. – Кн. 2. – С. 142–152.
179. Ольшеванский Д. В. Неформалы : Групповой портрет в интерьере / Д. В. Ольшеванский. – М. : Педагогика, 1990. – 380 с.
180. Омельченко С. О. Принципи моделювання педагогічної системи взаємодії соціальних інститутів суспільства у формуванні здорового способу життя учнів загальноосвітньої школи / О. С. Омельченко // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2009. – № 3. – С. 77–85.
181. Орбан-Лембрик Л. Масова культура і моделі поведінки / Л. Орбан-Лембрик // Соціальна психологія. – 2005. – № 2 (10). – С. 38–44.
182. Оржеховська В. М. Концепція освіти “Рівний-рівному” щодо здорового способу життя серед молоді України : навчально-методичний посібник / В. М. Оржеховська, О. І. Пилипенко, Л. І. Андрущак. – К. : Навчальна книга, 2002. – 23 с.
183. Оржеховська В. М. Превентивна педагогіка : [науково-методичний посібник] / В. М. Оржеховська, О. І. Пилипенко ; АПНУ. Ін-т проблем виховання. – Ізмаїл : СМІЛ, 2006. – 283 с.
184. Осіпова Н. П. Соціологія / Н. П. Осіпова, В. Д. Воднік, Н. П. Клімова. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.

185. Оуэн Д. Б. Сборник статистических таблиц / Д. Б. Оуэн. – М. : ВЦ АН СССР, 1966. – 586 с.
186. Охрімчук Р. М. Дитячі громадські об'єднання в Україні : їх виховні можливості та пропозиції школі / Р. М. Охрімчук // Початкова школа. – 2005. – № 7. – С. 47–50.
187. Оценка качества деятельности образовательного учреждения / [В. И. Васильев, В. В. Красильников, С. И. Плаксий, Т. Н. Тягунова]. – М. : ИКАР, 2005. – 320 с.
188. Павличенко П. П. Соціологія : навчальний посібник / П. П. Павличенко, Д. А. Литвиненко. – К. : Лібра, 2000. – 254 с.
189. Павловський В. В. Основи ювентології : наукова монографія / В. В. Павловський. – К. : Дакор, 2007. – 237 с.
190. Паламарюк О. Вболівальники субкультур. Неформальні групи як втеча від реального життя? / Олеся Паламарюк // День. – 2003. – № 151. – С. 1.
191. Панагушина О. Є. Взаємодія школи з молодіжними організаціями як чинник успішної соціалізації підлітків / О. Є. Панагушина // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2009. – № 3. – С. 29–35.
192. Парсонс Т. Мотивация экономической деятельности / Т. Парсонс // О структуре социального действия. – М., 2002. – С. 329–354.
193. Парыгин Б. Д. Социально-психологический климат коллектива : пути и методы изучения / Б. Д. Парыгин. – Л. : Наука, 1981. – 192 с.
194. Пауэр Ф. К. Подход Лоуренса Кольберга к нравственному воспитанию / Ф. К. Пауэр, Э. Хиггинс, Л. Кольберг // Психологический журнал. – 1992. – Т. 13. – № 3. – С. 117–182.
195. Педагогічні основи ресоціалізації злочинців / [В. М. Синьов, Г. О. Радов, В. І. Кривуша, О. О. Беца]. – К. : Леся, 1997. – 272 с.
196. Петровская Е. В. Взаимодействие субъектов в формировании общественно-нормативного поведения учащейся молодежи неформальных объединений (социально-педагогический аспект) / Е. В. Петровская // Теория и практика социально-педагогической деятельности

- в современном социуме : материалы первой международной науч.-практ. конф. (27-28 октября 2011 г.) / под ред. В. С. Трохтия. – М. : Граница, 2011. – Ч. 1. – С. 32-37.
197. Петровская Е. В. Социализация ученической молодежи в творческих неформальных объединениях / Е. В. Петровская // Адаптация человека в условиях многообразия современного мира : материалы Всероссийской науч.-практ. конф. с международным участием (12 марта 2011 года) / под общ. ред. Е. Н. Барышниковой, С. В. Барышниковой. – СПб. : Изд-во Политехн. ун-та, 2011. – С. 156-161.
198. Петровская Е. В. Танец как средство самореализации ученической молодежи / Е. В. Петровская // Актуальные проблемы искусства : история, теория, методика : материалы второй Междунар. науч.-практ. конф., 7-8 апреля 2011 г. / Белорусский госуд. пед. ун-т им. М. Танка. – Минск : БГПУ, 2011. – С. 150-153.
199. Петровская Е. В. Творческая молодежь в условиях неформальных объединений / Е. В. Петровская // Актуальные проблемы педагогики искусства : материалы второй Международной науч.-практ. конф. (22-23 апреля 2010 г.). – Могилев : УО «МГУ им. А. А. Кулешова», 2010. – С. 238-240.
200. Петровская Е. В. Формирование общественно-нормативного поведения ученической молодежи творческих неформальных объединений в процессе групповой работы / Е. В. Петровская // Социальное воспитание детей, подростков и молодежи : исследования, методики, общественная практика : материалы международной науч.-практ. конф. (14-15 марта 2012 г.) / под ред. С. В. Барышниковой, И. Ф. Головановой. – СПб., 2012. – С. 125-127.
201. Петровська К. В. Взаємодія суб'єктів виховного впливу у процесі формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді неформальних об'єднань / К. В. Петровська // Шості педагогічні читання пам'яті М. М. Дарманського : професійна підготовка педагогічних

- кадрів в умовах інноваційної перебудови української національної освіти : сучасний стан, проблеми, перспективи розвитку : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (31 березня 2011 р.) / Хмельницька обласна державна адміністрація, Хмельницька обласна рада, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія. – Хмельницький : ХГПА, 2011. – С. 210–211.
202. Петровська К. В. Використання творчого потенціалу особистості як умова формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань / К. В. Петровська // Навчання, виховання та розвиток : матеріали Всеукраїнських психолого-педагогічних Демиденківських читань (11–12 березня 2011 р.). – Бердянськ : БДПУ, 2011. – С. 134–137.
203. Петровська К. В. Діагностика рівня сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань : [навчально-методичний посібник] / Катерина Петровська. – Донецьк : ЛАНДОН – XXI, 2011. – 123 с.
204. Петровська К. В. Здоровий спосіб життя учнівської молоді творчих неформальних об'єднань / К. В. Петровська // Зб. наук. праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – Бердянськ : БДПУ, 2011. – № 1. – С. 223–227.
205. Петровська К. В. Ініціювання створення молодіжних груп соціальних ініціатив на допомогу творчим неформальним об'єднанням / К. В. Петровська // Вісник Запорізького національного університету : Зб. наук. статей. Педагогічні науки. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. – № 3. – С. 32–37.
206. Петровська К. В. Критерії, показники визначення та рівні сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань / К. В. Петровська // Фаховий журнал Сумського державного педагогічного університету “Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології”. – 2011. – № 3. – С. 41–49.

207. Петровська К. В. Методика формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань / К. В. Петровська // Зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені П. Тичини / (гол. ред. : М. Т. Мартинюк). – Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. – Ч. 1. – С. 197-204.
208. Петровська К. В. Моделювання соціально-творчого культурного простору розвитку учнівської молоді творчих неформальних об'єднань / К. В. Петровська // Інноваційні підходи до науки XXI сторіччя : зб. наук. праць і матеріалів міжнародної наук.-практ. конф. (27 квітня 2012 р.) / гол. ред. В. С. Рижигов. – Кіровоград : Науково-дослідний центр інноваційних технологій, 2012. – С. 175–182.
209. Петровська К. В. Мотиви участі молоді у неформальних групах та об'єднаннях / К. В. Петровська // Науково-теоретичний вісник “Гуманітарний вісник” Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Г. Сковороди. – 2011. – № 21. – С. 214–217.
210. Петровська К. В. Організація пропедевтичної роботи з суб'єктами виховного впливу щодо створення виховного середовища / К. В. Петровська // Придніпровські соціально-гуманітарні читання : матеріали Кіровоградської сесії I Всеукраїнської наук.-практ. конф. (15 червня 2012 р.) : у 2-х частинах. – Д. : ТОВ “Інновація”, 2012. – Ч. 1. – С. 145–147.
211. Петровська К. В. Проблема виховання учнівської молоді творчих неформальних об'єднань в умовах гуманізації суспільства / К. В. Петровська // Освіта регіону. – 2011. – № 3. – С. 195–199.
212. Петровська К. В. Проблема нормативної та ненормативної поведінки молоді в неформальних молодіжних об'єднаннях / К. В. Петровська // Вісник Запорізького національного університету : Зб. наук. статей. Педагогічні науки. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. – № 1. – С. 211–214.
213. Петровська К. В. Проблема організації дозвілля учнівської молоді / К. В. Петровська // Наука і вища освіта : тези

- доповідей учасників XIX Міжнар. наук. конф. студентів і молодих учених, 21-22 квітня 2011 р. : у 3 т. / Класичний приватний університет. – Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2011. – Т. 3. – С. 69–70.
214. Петровська К. В. Проблема творчої самореалізації молоді людини / К. В. Петровська // Перший крок у науку : матеріали VI Всеукраїнської наук.-практ.конф. Т. 2. – Луганськ : Поліграфресурс, 2011. – С. 100–103.
215. Петровська К. В. Програма експериментального дослідження рівня сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань / К. В. Петровська // Педагогічний альманах : зб. наук. праць КВНЗ “Херсонська академія непереривної освіти”. – Херсон, 2012. – Випуск 14. – С. 279–285.
216. Петровська К. В. Реалізація права на організацію змістовного дозвілля та відпочинку учнівської молоді / К. В. Петровська // Правова освіта перед викликами сучасності : матеріали всеукраїнського міжвузівського соціально-правового семінару (26 травня 2011 року) / за заг. ред. проф. І. М. Ковчиної. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – С. 37–38.
217. Петровська К. В. Система взаємодії суб'єктів виховного впливу у процесі стимулювання соціально-спрямованої творчої діяльності неформальних молодіжних об'єднань / К. В. Петровська // Вісник Запорізького національного університету : Зб. наук. статей. Педагогічні науки. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. – № 1. – С. 14–21.
218. Петровська К. В. Соціалізація молоді у формальних і неформальних об'єднаннях / К. В. Петровська // Зб. наук. праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – Бердянськ : БДПУ, 2010. – № 4. – С. 186–189.
219. Петровська К. В. Соціально-педагогічна модель формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань / К. В. Петровська

- // Зб. наук. праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – Бердянськ : БДПУ, 2012. – № 1. – С. 226–231.
220. Петровська К. В. Соціально-педагогічний аналіз особливостей моделей поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань / К. В. Петровська // Сучасні тенденції в педагогіці та психології : новий погляд : матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (30–31 березня 2012 р.). – Одеса : ГО “Південна фундація педагогіки”, 2012. – С. 57–59.
221. Петровська К. В. Суспільно-нормативна поведінка учнівської молоді як соціально-педагогічна проблема / К. В. Петровська // Гуманітарні та соціальна науки : матеріали II Міжнародної конф. НСС-2010. – Львів : Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2010. – С. 260–261.
222. Петровська К. В. Толерантність як професійно важлива риса майбутнього соціального педагога в роботі з неформальними молодіжними об'єднаннями / К. В. Петровська // Сучасний соціокультурний простір 2010 : зб. матеріалів сьомої Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф., 20–22 вересня 2010 р. – К., 2010. – Ч. 2. – С. 35–37.
223. Петровська К. В. Формальні та неформальні об'єднання учнівської молоді як суб'єкт соціалізації / К. В. Петровська // Соціалізація особистості : культура, освітня політика, технології формування : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених і студентів (20–21 квітня 2011 р.). – Суми : Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2011. – С. 246–248.
224. Петровська К. В. Формування системи знань, умінь і навичок як складових суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань / К. В. Петровська // Зб. наук. праць “Педагогічна освіта : теорія і практика”. – Випуск 12. – Кам'янець-Подільський : ПП Зволейко Д. Г., 2012. – С. 120–124.
225. Петровська К. В. Формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних

- об'єднань : [навчально-методичний посібник] / Катерина Петровська ; за заг. ред. доктора пед. наук, професора Г. В. Локаревої. – Мелітополь : Видавничий будинок ММД, 2012. – 200 с.
226. Петрочко Ж. В. Формування правової культури особистості в умовах дитячого громадського об'єднання : [наук.-метод. посіб.] / Ж. В. Петрочко. – Кривий Ріг : Діоніс (ФОН Чернявський Д.О.), 2009. – 141 с.
227. Підкасистий П. И. Педагогика / П. И. Підкасистий. – М. : Высшее образование, 2008. – 430 с.
228. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий : учеб. пособие для учеб. заведений профтехобразования / К. К. Платонов. – М. : Высшая школа, 1984. – 174 с.
229. Подмазін С. І. Збагачене освітнє середовище / С. І. Подмазін // Школа життєтворчості особистості : збірник. – К. : ІСДЦ, 1995. – С. 37–49.
230. Поліщук Ю. Й. Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.05 / Поліщук Юрій Йосипович. – Луганськ, 2006. – 499 с.
231. Полонский В. М. Понятийно-терминологический словарь по народному образованию и педагогике / В. М. Полонский. – М. : ИТОиП РАО, 2001. – 127 с.
232. Поправко Н. В. Мир молодежи : профессионально-коммуникативная среда в поле образования / Н. В. Поправко // Менталитет и коммуникативная среда в транзитивном обществе / под. ред. В. И. Кабрина, О. И. Муравьевой. – Томск : ТГУ, 2004. – С. 228–233.
233. Прилуцький В. І. Молодь у суспільно-політичному житті УРСР (1928–1933 рр.) / В. І. Прилуцький // Український історичний журнал. – 2002. – № 4. – С. 60–81.
234. Психологія і педагогіка життєтворчості : навчально-методичний посібник / за ред. В. М. Доній. – К. : Ін-т змісту і методів навчання, 1996. – 792 с.

235. Радионова Н. Ф. Педагогические основы взаимодействия педагогов и старших школьников в учебно-воспитательном процессе : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Нина Федоровна Радионова. – Л., 1991. – 365 с.
236. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Филип Райс. – СПб. : Питер, 2000. – 656 с.
237. Розан М. В. Демонстративность поведения участников неформальных молодежных объединений / М. В. Розан, А. П. Файн // Советская педагогика. – 1988. – № 7. – С. 60–64.
238. Рок-музыка : проблемы жанра : методические рекомендации / сост. Г. С. Дидыч, В. И. Дряпика. – Кировоград, 1991. – 197 с.
239. Российская педагогическая энциклопедия : в 2 т. / [за ред. Г. П. Пан]. – М. : Наука, 1993. – Т. 2. – 1993. – 608 с.
240. Рувинский Л. И. Нравственное воспитание личности / Л. И. Рувинский. – М. : Изд. МГУ, 1981. – 184 с.
241. Ручка А. О. Соціальні цінності і норми / А. О. Ручка. – К. : Наукова думка, 2006. – 545 с.
242. Савченко С. В. Педагогічна підтримка соціалізаційного процесу в контексті особистісно зорієнтованого підходу / С. В. Савченко // Освіта Донбасу. – 2003. – № 2 (97). – С. 5–10.
243. Сакулина Н. П. Рисование в дошкольном детстве / Н. П. Сакулина. – М. : Просвещение, 1965. – 214 с.
244. Сас Н. М. Педагогічна взаємодія у шкільному об'єднанні підлітків / Н. М. Сас // Рідна школа. – 1998. – № 6. – С. 71–73.
245. Свиридов С. А. Молодежные субкультуры. Взгляд изнутри / С. А. Свиридов. – Бийск : Издательский дом «Бия», 2009. – 188 с.
246. Селіванов В. Діалектика приватного та публічного в правовому регулюванні / В. Селіванов, Н. Діденко // Право України. – 2001. – № 11. – С. 15–21.
247. Семиченко В. А. Психологические основы процесса профессиональной подготовки студентов вуза : учебное пособие / В. А. Семиченко. – Полтава, 1991. – 219 с.
248. Сенченко Н. А. Социально-педагогическая помощь школьникам – представителям юношеских субкультур /

- Н. А. Сенченко // Социокультурная имитация в социальном воспитании учащихся : сборник статей / [под ред. Б. В. Куприянова]. – Кострома, 2004. – С. 53–63.
249. Сеньо П. С. Теорія ймовірностей та математична статистика / П. С. Сеньо. – К. : Знання, 2007. – 556 с.
250. Сергеев С. Ф. Иммерсивность, присутствие и интерактивность в обучающих средах / С. Ф. Сергеев // Школьные технологии. – 2006. – № 6. – С. 36–42.
251. Сикевич З. В. Молодежная культура : «за» и «против» / З. В. Сикевич. – СПб. : Питер, 1999. – 112 с.
252. Синьов В. М. Організація роботи з ресоціалізації засуджених в умовах виховно-трудоxв колоній / В. М. Синьов, В. І. Кривуша // Соціальна реабілітація неповнолітніх, які повернулись з місць позбавлення волі, у соціальних службах для молоді. – К. : А.Л.Д., 1990. – С. 6–21.
253. Синьов В. М. Педагогіка співробітництва та особливості її застосування у процесі перевиховання неповнолітніх засуджених / В. М. Синьов // Гуманізація процесу виховання неповнолітніх засуджених в Україні. – Х., Фоліо, 1999. – С. 12–20.
254. Синягина Н. Ю. Неформальные объединения молодежи : профилактика асоциального поведения / Н. Ю. Синягина. – СПб. : КАРО, 2006. – 448 с.
255. Сисоева С. О. Основи педагогічної творчості вчителя : навчальний посібник / С. О. Сисоева. – К. : ІСДОУ, 1994. – 112 с.
256. Скороходова А. С. Граффити : значение, мотивы, восприятие / А. С. Скороходова // Психологический журнал. – 1998. – № 1. – С. 144–164.
257. Слободчиков В. И. Генезис рефлексивного сознания в младшем школьном возрасте / В. И. Слободчиков, Г. А. Цукерман // Вопросы психологии. – 1990. – № 3. – С. 25–36.
258. Соколов А. В. Феномен социально-культурной деятельности / А. В. Соколов. – СПб. : СПб ГУП, 2003. – 204 с.

259. Соколова Л. Е. Роль информационного пространства в формировании личности / Л. Е. Соколова // Роль науки, религии та суспільства у формуванні моральної особистості : матеріали XIII міжнар. наук.-практ. конф. (16 травня 2001 року). – Донецьк : ІПШ “Наукова освіта”, 2003. – С. 292–295.
260. Социальная педагогика : курс лекцій (введение в профессию “социальный педагог”, основы социальной педагогики, основы социально-педагогической деятельности) : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / [М. А. Галагузова, Ю. Н. Галагузова, Г. Н. Штинова и др.]. – М. : ВЛАДОС, 2001. – 416 с.
261. Социальная работа : словарь-справочник / ред. В. И. Филоненко. – М. : Контур, 1998. – 480 с.
262. Социальная работа : учебно-методическое пособие для студентов, магистров и специалистов по социальной работе и социальной педагогике / [под общей ред. Н. В. Заверико]. – Запорожье : Просвита, 2004. – 180 с.
263. Социально-культурная деятельность : достижение, поиски, проблемы : сборник статей / Т. Г. Киселева, Ю. А. Стрельцов. – М. : МГУК, 2007. – 145 с.
264. Социально-культурная деятельность : история, теория, образование, практика : межвуз. сб. науч. ст. / ред.-сост. В. В. Туев. – Кемерово : КемГАКИ, 2002. – 177 с.
265. Социальные отклонения / [С. В. Бородин, В. Н. Кудрявцев, Ю. В. Кудрявцев, В. С. Нерсисянц]. – М. : Юридическая литература, 1989. – 368 с.
266. Социология : учебник / [В. И. Добренюков, В. Н. Нечипуренко, А. В. Попов и др.] ; под ред. Ю. Г. Волкова. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Гардарики, 2003. – 512 с.
267. Социология молодёжи / [Ю. Г. Волков, В. И. Добренюков, Ф. Г. Кадария и др.]. – Ростов-н/Д, 2002. – 575 с.
268. Социология молодежи : учебное пособие / [Ф. Д. Кадария, И. П. Савченко, В. А. Шаповалов и др.] ; под ред. Ю. Г. Волкова. – Ростов-н / Д. : Феникс, 2001. – 362 с.

269. Соціальна педагогіка (соціальна робота) : навчальний посібник / Л. Г. Коваль, І. Д. Зверєвої, С. Р. Хлебнік. – К., 1997. – 392 с.
270. Соціальна педагогіка : теорія і технології / [за ред. І. Д. Зверєвої]. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.
271. Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі / [О. В. Беца, О. В. Вакуленко, І. М. Дубиніна та ін.] ; Держ. центр соц. служб для молоді, Держ. департамент країни з питань викон. покарань. – К., 2003. – 220 с.
272. Соя А. Эмобой. Он вернется и отомстит / Антон Соя. – СПб. : Азбука классика, 2008. – 110 с.
273. Спеціальні та галузеві соціології / [В. Є. Пилипенко, Н. В. Балабанова, О. І. Вишняк и др.] ; за ред. В. Є. Пилипенка. – К. : Каравела, 2003. – 304 с. – (Вища освіта в Україні).
274. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание / А. Г. Спиркин. – М. : Политиздат, 1972. – 304 с.
275. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология / Т. Г. Стефаненко. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 368 с.
276. Субботский Е. В. Формирование морального действия у ребенка / Е. В. Субботский // Вопросы психологии. – 1979. – № 3. – С. 47–55.
277. Сундиев И. Ю. Неформальные молодежные объединения : опыт экспозиции / И. Ю. Сундиев // Социологические исследования. – 1987. – № 5. – С. 56–62.
278. Сундиев И. Ю. Формальные и самодеятельные молодежные объединения : Экспозиция социального явления / И. Ю. Сундиев // Психологические проблемы изучения неформальных молодежных объединений / под ред. Д. И. Фельдштейна и др. – М. : Издательство «Институт практической психологии», 1988. – С. 101–112.
279. Тарасов А. Опозиційний рух учнівської молоді Півдня України 60–70-х рр. ХІХ ст. / А. Тарасов // Київська старовина. – 2006. – № 2. – С. 56–62.

280. Тарасов Н. Н. Методологические проблемы юридической науки : монография / Н. Н. Тарасов. – Екатеринбург : Издательство гуманитарного университета (УрГЮА), 2001. – 264 с.
281. Творческое движение ролевых игр / [В. А. Гуштин, И. С. Бугаков, А. Э. Лустберг и др.] // Неформальные молодёжные сообщества Санкт-Петербурга : теория, практика, методы профилактики экстремизма / под ред. А. А. Козлова. – СПб. : Комитет по молодёжной политике и взаимодействию с общественными организациями Санкт-Петербурга ; СПб ГУ “Городской Центр профилактики безнадзорности и наркозависимости несовершеннолетних “Контакт”, 2008. – С. 125–132.
282. Теория и практика социальной работы : отечественный и зарубежный опыт : в 2 ч. / [под ред. Т. Ф. Яркиной, В. Г. Бочаровой]. – М. : Тула, 1993. – Ч. 1. – 1993. – 459 с. ; Ч. 2. – 1993. – 389 с.
283. Технологии социальной работы с детьми и подростками : сб. статей / под ред. В. Н. Каласьева. – СПб : Изд-во С. Петерб. ун-та, 2001. – 264 с. – (Проблемы социальной работы ; Вып. 1).
284. Титтлей М. Новый подход к теории молодёжной субкультуры / Марк Титтлей // Незалежний культурологічний часопис "І". Покоління і молодіжні субкультури. – 2002 – №24. – С. 123–125.
285. Толстых А. В. Подросток в неформальной группе / А. В. Толстых. – М. : Наука, 1993. – 152 с.
286. Толченнов О. А. Сценарное мастерство : методическое пособие в помощь начинающему автору / О. А. Толченнов. – М. : ВЦХТ, 2002. – 160 с.
287. Топалов М. Н. Социальные аспекты моды : мода и цивилизация / М. Н. Топалов ; АН СССР, Ин-т социологии. – М. : ИСАН, 1991. – 46 с.
288. Торндайк Э. Бихевиоризм. Принципы обучения, основанные на психологии. Психология как наука о поведении / Э. Торндайк, Д. Б. Уотсон. – М. : АСТ-ЛТД, 1998. – 704 с.

289. Трофімов Ю. Л. Психологія : підручник / Ю. Л. Трофімов. – [3-тє вид., стереотип.]. – К. : Либідь, 2001. – 560 с.
290. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні : теорія і методика : монографія / І. М. Трубавіна ; Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х. : Нове слово, 2007. – 395 с.
291. Тюття Л. Т. Соціальна робота : Теорія і практика / Л. Т. Тюття, І. Б. Іванова. – К. : ВМУРОЛ “Україна”, 2004. – 408 с.
292. Управление воспитательной системой школы : проблемы и решения / под ред. В. А. Караковского, Л. И. Новиковой, Н. Л. Селивановой и др. – М. : Педагогическое общество России, 1999. – 264 с.
293. Устименко Л. Сучасна книга як чинник формування дозвілєвої культури молоді / Л. Устименко // Вісник книжкової палати. – 1998. – № 7. – С. 11–12.
294. Участь молоді в процесах прийняття рішень на рівні школи / [за заг. ред. Л. В. Шелестової]. – К. : “Видавничий дім “КАЛИТА”, 2005. – 96 с.
295. Федотова А. В. Неформальные молодежные группы в современной подростковой субкультуре : [социол. исслед.] / А. В. Федотова // Начальная школа плюс до и после : ежемес. научно-метод. и психолого-педагогический журнал. – 2004. – № 3. – С. 11–15.
296. Фельдштейн Д. И. Методические рекомендации по изучению особенностей неформальных молодёжных объединений / Д. И. Фельдштейн, Л. А. Радзиховский. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 210 с.
297. Фіцула М. М. Педагогічні проблеми перевиховання учнів / М. М. Фіцула. – [вид. 2-е доп., перероб.]. – Т. : ЛІРА, 1993. – 142 с.
298. Фрадкин Ф. А. Введение в педагогическую специальность : лекции, диалоги / Ф. А. Фрадкин, Л. И. Богомолова. – М. : Сфера, 1996. – 64 с.
299. Фрейджер Р. Радикальный бихевиоризм Б. Скиннера / Р. Фрейджер, Д. Фейдимен ; [перевод Н. Муравьев ; редактор

- А. Боричев]. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2007. – 128 с.
300. Фролов С. С. Социология : учебник для высших учебных заведений / С. С. Фролов. – М. : Гардарики, 2000. – 217 с.
301. Хамська Н. Б. Підліток на шляху до моральності : навчально-методичний посібник / Н. Б. Хамська. – Вінниця : Унівесум-Вінниця, 1998. – 136 с.
302. Харламов И. Ф. Педагогика : учебник / И. Ф. Харламов. – [5-е изд.]. – Минск : Університэцкае, 1998. – 560 с.
303. Харчев А. Г. Социология воспитания (О некоторых актуал. социал. пробл. воспитания личности) / А. Г. Харчев. – М. : Политиздат, 1990. – 222 с.
304. Харченко С. Я. Социальная работа : история, теория и практика : научно-учебно-методическое пособие для студентов, магистрантов, аспирантов и специалистов в области социальной педагогики, социальной работы / С. Я. Харченко, Н. С. Кратинев, Л. Ц. Ваховский. – Луганск : Альма-матер, 2002. – 158 с.
305. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика / С. Я. Харченко. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 320 с.
306. Хомич А. В. Психология девиантного поведения : учебное пособие / А. В. Хомич. – Ростов-на-Дону : Южно-Российский Гуманитарный Институт, 2006. – 140 с.
307. Чаплигін О. К. Творчий потенціал людини : від становлення до реалізації : (соціально-філософський аналіз) : [монографія] / О. К. Чаплигін. – Х. : Основа, 1999. – 278 с.
308. Чернета С. Ю. Організаційно-педагогічні умови соціалізації підлітків у неформальних молодіжних об'єднаннях : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.05 / Чернета Світлана Юрїївна. – К., 2006. – 223 с.
309. Чернета С. Ю. Сучасні підходи до ефективної соціалізації підлітків у неформальних молодіжних об'єднаннях : методичні рекомендації / С. Ю. Чернета. – Луцьк, 2005. – 26 с.
310. Шабанов Л. В. Социально-психологические характеристики молодежных субкультур : социальный протест или

- вынужденная маргинальность / Л. В. Шабанов. – Томск : Томский государственный университет, 2005. – 399 с.
311. Шайгородський Ю. Ж. Ціннісні орієнтації учнівської молоді у сфері спілкування / Ю. Ж. Шайгородський // Молодь України : стан, проблеми, шляхи розв'язання. – Вип. 5. – К., 1996. – С. 201-212.
312. Шакурова М. В. Социально-педагогические условия становления социокультурной идентичности личности : монография / М. В. Шакурова. – Воронеж : ВГПУ, 2006. – 200 с.
313. Шацкий С. Т. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. / С. Т. Шацкий ; [под ред. Н. П. Кузина, М. Н. Скатчина, В. Н. Шацкой]. – М. : Педагогика, 1980. – Т. 2. – 1980. – 414 с.
314. Шацкий С. Т. Работа для будущего : книга для учителя / С. Т. Шацкий ; под ред. В. И. Малинин, Ф. А. Фрадкин. – М. : Просвещение, 1989. – 322 с.
315. Шевчук В. Ф. Нормативное и отклоняющееся поведение : социально-психологический аспект / В. Ф. Шевчук. – Ярославль : ЯПИ, 1992. – 154 с.
316. Шемшурина А. И. Субъектность как теоретический подход и принцип процесса нравственно-этического воспитания. Концепция / А. И. Шемшурина // Этическое воспитание. – 2006. – № 6. – С. 5-32.
317. Шендрик И. Г. Самореализация личности в контексте проектирования образования / И. Г. Шендрик // Педагогика. – 2004. – № 4. – С. 36-42.
318. Шилова Т. А. Психологическая типология школьников с оставаниями в учебе и отклонениями в поведении / Т. А. Шилова. – М. : Айрис-пресс, 2005. – 176 с.
319. Шимановський М. М. Emokids : емоції, емоції, емоції / М. М. Шимановський // Шкільний світ. – 2007. – № 40. – С. 15-16 ; № 44. – С. 17-18.
320. Шимановський М. М. Готи : коротка історія та ідеологічні засади / М. М. Шимановський // Шкільний світ. – 2007. – № 3. – С. 21-22.

321. Шимановський М. М. Гра, що зветься життям. Історичні реконструктори та рольовики / М. М. Шимановський // Шкільний світ. – 2007. – № 8. – С. 13–17.
322. Шимановський М. М. Полігонні рольові ігри / М. М. Шимановський // Шкільний світ. – 2007. – № 12. – С. 17–19.
323. Щепанская Т. Б. Система : тексты и традиции субкультуры / Т. Б. Щепанская. – М. : ОГИ, 2004. – 286 с.
324. Щербина В. В. Социальные теории организаций [словарь] / В. В. Щербина. – М. : ИНФРА “М”, 2000. – 264 с.
325. Щуркова Н. Е. Прикладная педагогика воспитания : учебное пособие / Н. Е. Щуркова. – СПб. : Питер, 2005. – 366 с.
326. Юнг Н. В. Вікові особливості підлітка як чинник підвищеної психологічної уваги щодо ризику формування аддиктивної поведінки / Н. В. Юнг // Науковий вісник ПДПУ ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2004. – № 4–5. – С. 100–103.
327. Ягупов В. В. Педагогіка : навчальний посібник / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.
328. Ядов В. А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / В. А. Ядов. – Л. : Наука, 1979. – 135 с.
329. Яковенко-Глуценкова Є. В. Підготовка майбутніх учителів-філологів до формування культури поведінки молодших школярів у поліетнічному середовищі : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Єлизавета Валентинівна Яковенко-Глуценкова. – К., 2009. – 232 с.
330. Яковлев С. В. Воспитание ценностных оснований личности в условиях культурной среды, организованной педагогом / С. В. Яковлев // Педагогическое образование и наука. – 2006. – № 4. – С. 25–28.
331. Якушкина М. С. Взаимодействие социокультурных институтов как фактор развития воспитательного пространства : дисс. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Марина Сергеевна Якушкина. – М., 2008. – 275 с.
332. Ярмаченко М. Д. Педагогічний словник / М. Д. Ярмаченко. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 516 с.

333. Ясвин В. А. Образовательная среда : от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 365 с.
334. Barron F. Creativity and psychological health. Princeton / Frank Barron. – New-York : D. Von Nostrand Co, 1963. – 329 p.
335. Bedingungen social pedagogischen Handles im Jugendamt / Von Bohnisch. L. // Zeitschrift fur Pedagogic. – 18. Jg. – 1972. – Half 2. – S. 87-91.
336. Brake M. The sociology of youth culture and youth subcultures. Sex and drugs and rock'n'roll / M. Brake. – London, Boston and Henley : Routledge and Kegan Paul, 1985. – 204 p.
337. Bronfenbrener U. The origins of alienation / Urie Bronfenbrener // Scientific American. –1974. – № 2. – V. 231.
338. Bruner E. M. Gender Differences in Graffiti : A Semiotic Perspective / E. M. Bruner, J. P. Kelso // Women's Studies International Quarterly. – 1980. – Vol. 3.2/3. – P. 239-252.
339. Bruner J. S. Going beyond the information given. In contemporary approaches to cognition : a symposium held at the university of Colorado / Jerome Seymour Bruner. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1957. – 235 p.
340. Cohen A. K. Delinquent boys : the culture of gang / Albert K. Cohen. – New York : The Free Press, 1955. – 202 p.
341. Dettenborn H. Aggression in der schule aus schülerperspektive / H. Dettenborn, E. Lautsch // Zeitschrift für Pädagogik. – 1993. – № 39. – P. 74-77.
342. Festinger L. A theory of cognitive dissonances / Leon Festinger. – Stanford, CA : Stanford University Press, 1962. – 291 p.
343. Gilligan C. In a Different Voice / Carol Gilligan. – Cambridge, Massachusetts, London : Harvard University Press, 1993. – 312 p.
344. Hilgard's introduction to psychology. History, theory, research, and applications / [Rita L. Atkinson, Richard C. Atkinson, Edward E. Smith et al.]. – [13th ed.]. – London, 2000. – 700 p.
345. Hornstein W. Jugend: Strukturwandel und Problemenlagen / W. Hornstein // Handbuch zur Sozialarbeit und Sozialpadagogik / Hrsg. Von Hanns Eyferth, Hans-Uwe Otto, Hans Thiersch. – Darmstadt : Luchterhand, 1984. – 516 s.

346. Hull C. L. Principles of behavior. An introduction to behavior theory / Clark Hull. – New York : Appleton-Century-Crofts, 1951. – 256 p.
347. Hunter E. J. Combat casualties who remain at home. Paper presented at Western Regional Conference of the Interuniversity Seminar, "Technology in Combat" Navy Postgraduate School / Elitist Jerks Hunter. – Monterey, CA, 1980. – 321 p.
348. Krumm V. Gewalt in der berufsschule / V. Krumm // K. Beck et al. (Hrsg.) : Berufserziehung im Umbruch. – Weinheim : Juventa, 1996. – P. 225–238.
349. Maslow A. H. Motivation and personality / Abraham Harold Maslow. – New-York : Harper and Row, 1954. – 411 p.
350. Mollenhauer K. Evangelische Jugendarbeit in Deutschland / K. Mollenhauer. – Munchen, 1989. – 162 s.
351. Мид М. Культура и мир детства / Маргарет Мид ; [сост. и предисл. И. С. Кона]. – М. : Наука, 1988. – 398 с.
352. Olweus D. Gewalt in der schule. Was lehrer und eltern wissen sollten und tun können / D. Olweus. – Bern ; Göttingen ; Toronto ; Seattle : Huber, 2002. – 128 p.
353. Oxford English Dictionary / edited by John Simpson and Edmund Weiner. – [second edition]/ – Clarendon Press, 1989. – 21728 p.
354. Research methods in psychology / J. J. Shaughnessy, E. B. Zechmeister, J. S. Zechmeister. – [5th ed.]. – Boston etc. : McGraw-Hill Higher Education, 2000. – 560 p.
355. Shirley R. Steinberg. Contemporary Youth Culture / R. Shirley. – Greenwood Publishing Group, 2006. – 361 p.
356. Skinner B. F. The origins of cognitive thought / Burrhus Frederic Skinner. – New York, 1989. – 44 p.
357. Steinhaus H. Sur la division des corps materiels en parties / H. Steinhaus // Bull. Acad. Polon. Sci. – 1956. – C1. – III vol IV. – P. 801–804.
358. Stimmer F. Lexikon der Sozialpädagogik und der Sozialarbeit / F. Stimmer ; hrsg. von F. Stimmer, unter Mitarb. von H. van en Boogart und Günter Rosenhagen. – München – Wien : Oldenbourg, 1994. – 260 p.

359. Thompson H. S. Hells Angels : The Strange and Terrible Saga of the Outlaw Motorcycle Gangs / Hunter Stockton Thompson. - New York : Random House, 1967. - P. 48
360. Wang O. Classic Material : The Hip-Hop Album Guide / Oliver Wang. - Toronto : ECW Press, 2003. - 132 p.
361. Williams J. P. Youth-subcultural studies : sociological traditions and core concepts / J. P. Williams // Sociology Compass. - 2007. - Vol. 1, Issue 2. - P. 572-593.

ДОДАТКИ

Додаток А
Таблиця А.1

Характеристика сучасних напрямів роботи з неформальною молоддю

Напрямок роботи	Дослідники напрямку	Етапи, зміст та форми роботи	Принципи	Методи, засоби
1	2	3	4	5
Перевиховання молоді у зв'язку із здійсненими ненормативними вчинками	О. Беца, П. Вівчар, С. Горенко, В. Кривуша, А. Макаренко, Г. Радов, В. Синьов, С. Скоков, М. Фіцула.	- діагностика (вивчають, аналізують фактори виховання, умови, що їх зумовили; визначають шляхи і засоби нейтралізації негативних тенденцій та актуалізації позитивного в поведінці дитини); - планування і визначення змісту роботи (розробка детального плану перевиховання, визначення місця і ролі в цьому процесі кожного); - цілеспрямована педагогічна діяльність (реалізація планів щодо перевиховання особистості із залученням найближчого оточення).	- зв'язку перевиховання з цікавою продуктивною працею; - організації дитячого колективу, який забезпечував би позитивний вплив на вихованця; - опори на позитивні якості та досвід виховуваного; - органічного поєднання поваги до вихованців із системою вимог; - єдності та систематичності педагогічних впливів; - індивідуального підходу; - гуманного, об'єктивного ставлення; - стриманості, розважливості, неприпустимості афективної поведінки.	- позитивний приклад; - переконання; - навіювання; - бесіда; - “вибух”; - “реконструкція”; - система вимог, що забезпечує формування динамічного стереотипу або поведінки, яка відповідає моральним, нормоутворювальним принципам; - примус; - покарання та заохочення.
Формальний вплив у рамках навчально-виховного процесу без урахування специфіки розвитку молоді, інтересів, проведення часу, організації дозвілля.	Сучасна практика школи	- виховні години; - фронтальна бесіда; - епізодична лекція; - зустрічі з видатними людьми; - походи, екскурсії; - турніри; змагання; - інтелектуальна гра; - класні збори; - вечори; - читацькі конференції; - літературний спектакль; - благодійні акції.	- культуро-відповідності; - інтеграції всіх виховних сил; - систематичності; неперервності; - послідовності; - гуманізації; - демократизації стосунків; - самодіяльності; - свободо-відповідності; - перетворення учня з об'єкта на суб'єкт самовиховання; - плюралізму в діяльності громадських дитячо-юнацьких організацій.	- повідомлення; - педагогічна вимога; - громадська думка; - переконання; - привчання, вправи; - приклад; - доручення; довіра; - покарання; - інструктаж; - емоційний вплив; - спостереження; - книга; слово; праця.

1	2	3	4	5
Формування позитивного іміджу неформальних молодіжних об'єднань за допомогою елевачії відносин між його членами, переведення (переорієнтація) на самодіяльне об'єднання	С. Белічева, Ю. Волков, В. Добреньков, Ф. Кадария, І. Савченко, А. Тарасов, В. Шаповалов.	<ul style="list-style-type: none"> – створення умов для розвитку активу; – налагодження взаємодії молодіжних об'єднань з іншими; – організація діяльності об'єднання, спрямованої на здійснення допомоги; – підготовка членів об'єднання до самозахисту, формування знань і вмінь для адаптації в системі соціальних відносин; – допомога у визначенні основних цілей діяльності, попередження труднощів. 	<ul style="list-style-type: none"> – диференційованого та індивідуального підходів; – цілеспрямованості; системності; – поваги до особистості, поєднаною з розумною вимогливістю до неї; – єдності педагогічних вимог; – природовідповідності; гуманізму; – безперервності; – систематичної співпраці; – опосередкованого впливу на учнівську молодь просоціально орієнтованих і референтних осіб; – побудови життєвих перспектив. 	<ul style="list-style-type: none"> – переконання; – формування традицій та громадської думки; – організація колективної діяльності; – учнівське самоврядування; – формування досвіду суспільних відносин; – бесіда, диспут; рольова гра; круглий стіл; – створення виховних ситуацій.
Прийняття неформальних молодіжних об'єднань як соціальної реальії, груп, які виконують комунікативні функції.	Л. Бйоніш, Р. Гартман, Г. Деттенборн, В. Крумм, К. Молленхауер, Д. Олвеус, І. Ріхард.	<ul style="list-style-type: none"> – діяльність соціальних педагогів у школі та дозвілєвих установах; – діяльність “вуличних” соціальних працівників; – ініціювання створення груп соціальної спрямованості, груп взаємодопомоги та підтримки; – спільна робота з організаторами молодіжного руху з метою переорієнтації асоціальних груп на просоціальні; – координація роботи з гуманітарними установами; – виставки молодіжних субкультур. 	<ul style="list-style-type: none"> – самоцінності особистості; – гуманізму і толерантності; – інтеграції зусиль усіх суб'єктів соціалізаційних і виховних впливів; – акцептації (приймати, визнавати); – груповий принцип (усвідомлення неформальними молодіжними об'єднаннями своєї соціокультурної самостійності); – соціально-просторовий (облік інституційних і соціальних умов); – тимчасовий, що вимагає шанобливого ставлення до молодих людей; – біографічний – врахування різних біографічних умов кожної конкретної людини. 	<ul style="list-style-type: none"> – консультації; – співпраця з батьками; – неформальні зустрічі у спеціальних центрах, де молода людина-“неформал” отримує можливість обґрунтувати свою життєву позицію, відрефлексувати переживання; – методи вуличної соціальної роботи; – метод “Рівний – рівному”.

1	2	3	4	5
Використання творчого потенціалу неформальних груп з метою вирішення задач педагогізації соціального середовища, створення опосередкованих умов розвитку, реабілітації або корекції певної особистості.	В. Доній, Р. Грановська, К. Іванов, Т. Кісельова, Ю. Крижанська, А. Соколов, В. Лешер.	<ul style="list-style-type: none"> - конкурси, фестивалі (музичні, мистецькі, танцювальні, ремесел); - турніри; - карнавали; - танцювальні, музичні шоу; - концерти; - виставки творчих робіт; - тематичні вечори; - колективна творча справа; - гуртки художньої самодіяльності; - випуск стінної газети, рукописних журналів; - творчі студії; - соціальні проекти; - тижні (музики, танцю, театру та ін.). 	<ul style="list-style-type: none"> - загальності і доступності; - самодіяльності; - систематичності та цілеспрямованості; - соціально-культурної спадкоємності; - творчого саморозвитку; - відповідності вибору системи засобів виховання індивідуальним особливостям особистості; - компетентності кадрів; - опори на потенційні можливості та позитивне; - педагогічної підтримки; - творчої самореалізації на основі рефлексії та самоствердження. 	<ul style="list-style-type: none"> - переконання; - привчання; - вправи; - приклад; - доручення; - інструктаж (роз'яснення); - емоційний вплив; - спостереження; - театралізація; - книга; - бесіда; - диспут; - круглий стіл; - рольова гра; - створення виховних ситуацій.
Надання альтернативи організації дозвілля та можливості для творчої самореалізації.	Г. Латишев, В. Каласьєва, С. Косарецька, Н. Синягіна, Н. Сенченко, А. Файн, В. Хорнштайн	<ul style="list-style-type: none"> - залучення учнівської молоді до продуктивних, творчих форм діяльності; - використання механізму "гедоністичного ризику"; - розширення сфери дозвіллевої діяльності; - клубна робота; - створення молодіжних громадських організацій, які сприяють розвитку дитячо-молодіжного руху. 	<ul style="list-style-type: none"> - спрямування самореалізації дітей та молоді в усіх сферах їхньої життєдіяльності; - поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю молоді; - зв'язку із життям; - послідовності, систематичності; - безперервності; - активності та самостійності; - різноманітності. 	<ul style="list-style-type: none"> - гра; - ігровий тренінг; - театралізація; - змагання; - імпровізація; - круглий стіл; - самоврядування.

Ознаки рівнів сформованості СНП учнівської молоді творчих неформальних об'єднань

Компоне нт	Характеристика рівнів за показниками сформованості суспільно-нормативної поведінки			
	Раціональний (високий)	Інтуїтивний (середній)	Конформістський (низький)	Деформований
Мотиваційно-ціннісний	Рівень прагнення у наслідуванні соціальної норми поведінки			
	Виражене прагнення наслідувати соціальні норми поведінки, прояв наполегливості в опануванні етичних знань і вмінь.	Виражене прагнення до суспільно-нормативної поведінки; схильність дотримуватися стереотипів і загальноприйнятих норм та зразків поведінки.	На ситуативному рівні виражене прагнення до суспільно-нормативної поведінки. У більшості випадків (залежно від ситуації) схильність до заперечення загальноприйнятих норм і цінностей, зразків поведінки	Епізодичне вираження прагнення до суспільно-нормативної поведінки, або воно взагалі відсутнє. Молодь не бажає наслідувати соціальні норми поведінки
	Рівень сформованості системи ціннісних орієнтацій			
	Характерна свідома природа будь-якого вчинку, у процесі якого реалізується засвоєна система цінностей. Надання переваги цінностям, спрямованим на розвиток власної особистості, та інших.	Надання переваги таким цінностям, які певною мірою є індивідуалістичними (пізнання, власний розвиток), але наявна ціннісна поведінка, регулятором якої є любов, гордість, чесність, мужність тощо.	Слабка орієнтація в системі цінностей, обрання виключно індивідуалістичних цінностей-цілей, надання переваги матеріальному над духовним (здійснення кар'єри, матеріальне забезпечення життя тощо).	Обрання виключно негуманних цінностей-цілей (досягнення результату будь-якою ціною). Система ціннісних орієнтацій виражається в неадекватному сприйнятті соціальних норм.
	Ступінь задоволеності основних потреб			
	Домінування соціальних потреб, потреб у самореалізації. Найбільш важливі добрі, дружні відносини в колективі, хороший моральний клімат, творча праця, автономія, участь у прийнятті рішень.	Наявність соціальних потреб та домінування потреби у визнанні. Важливі добрі, дружні відносини в колективі, хороший моральний клімат, але пріоритет надається перспективі посадового зростання, знакам і символам визнання та поваги, кар'єри.	Домінування матеріальних потреб та потреби в безпеці. Задовольняє можливість добре заробити, незважаючи на відносини з оточуючими, однак присутнє побоювання отримати догану, бути скомпрометованим в очах товаришів.	На перше місце ставиться перспектива посадового зростання, знаки та символи визнання і поваги на шкоду встановлення дружніх стосунків з оточуючими та хорошому моральному клімату в колективі.
Зміст мотивів їх спрямованість і стійкість				
Орієнтація на взаємодію, співпрацю з іншими людьми, мотивація на підтримку конструктивних відносин з членами малої групи, інтерес до спільної діяльності.	Прояв соціально цінних мотивів у взаєминах, мотивування етичних дій бажанням завоювати хороше ставлення, уникнути неприємних ситуацій. Однак здебільшого мотиви орієнтовані на зовнішню похвалу і стимули, на результат.	Переважання мотивів власного благополуччя. Інтереси та цінності інших найчастіше ігноруються або розглядаються у практичному контексті, що й обумовлює конфліктність і труднощі в міжособистісних стосунках.	Схильність підкорятися обставинам і імпульсивності поведінки. Властиві прояви інфантилізму, безконтрольні вчинки, наслідування, ненормативна поведінка, правопорушення.	

Компоне нт	Раціональний (високий)	Інтуїтивний (середній)	Конформістський (низький)	Деформований
Когнітивно-усвідомлений	Ступінь розуміння сутності поняття “суспільно-нормативна поведінка”			
	Добре розуміє та дає чітке визначення понять “суспільна норма”, “суспільно-нормативна поведінка”.	На достатньому рівні розуміє та дає визначення понять “суспільна норма”, “суспільно-нормативна поведінка”.	Розуміє, але не в змозі дати чіткого визначення понять “суспільна норма”, “суспільно-нормативна поведінка”.	Невміння свідомо оцінювати групові норми та цінності у світлі загальних соціальних і моральних критеріїв (нерозуміння поняття).
	Рівень знань етичних норм, етичних аспектів поведінки			
	Глибокі, міцні, стійкі знання етичних норм, правил, способів етичної поведінки, активність у поповненні й поглибленні знань. Ставлення до моральних норм, етичних аспектів поведінки активне та стійке.	Знання стійкі, різнобічні, хоч недостатньо повні, позитивне ставлення до поповнення й поглиблення знань, однак відсутня активність у цьому напрямку. Моральні орієнтири існують, але ставлення до моральних норм ще недостатньо стійке.	Рівень фрагментарних знань, частина знань є особистісно індивідуальною, тобто не мотивується внутрішньою потребою. Відсутність чітких моральних орієнтирів, ставлення до норм нестійке, помилкове трактування вчинків.	Знання недостатньо повні, позбавлені системності, не завжди відповідають поведінці, відсутня активність у поповненні та поглибленні знань. Деформоване розуміння соціальних норм.
	Рівень знань про способи виявлення нормативної поведінки у взаєминах			
	Знає про конструктивні способи виявлення нормативної поведінки у взаєминах	Переважно орієнтується в способах виявлення нормативної поведінки у взаєминах	Неусвідомлений вибір способів виявлення поведінки. Слабка орієнтація в способах виявлення нормативної поведінки у взаєминах	Знання про способи виявлення нормативної поведінки практично не сформовані або вкрай незадовільні
	Ступінь оперування моральними судженнями			
Постконвенційний рівень розвитку моральних суджень (приймаються норми, що мають загальнолюдську цінність)	Доконвенційний рівень розвитку моральних суджень (вчинки оцінюються здебільшого за принципом вигоди для себе)	Конвенційний рівень розвитку моральних суджень (засвоюються норми референтної групи)	Конвенційний рівень розвитку моральних суджень (засвоюються та виконуються некритично норми групи)	

Компонент	Раціональний (високий)	Інтуїтивний (середній)	Конформістський (низький)	Деформований
<i>Емоційно-почуттєвий</i>	Рівень розвитку моральних почуттів			
	Активне, позитивно стійке ставлення до моральних норм. Моральні почуття (відповідальності, толерантності, милосердя) розвинуті на високому рівні.	Активне, але не достатньо стійке ставлення до моральних норм, на достатньому рівні розвинуті моральні почуття.	Пасивне і недостатньо стійке ставлення до моральних норм; моральні почуття розвинені слабо.	Негативне ставлення до моральних норм та відсутність моральності в поведінці.
	Емоційно-почуттєва спрямованість			
	Переважання почуття участі та жалості, бажання приносити іншим радість і щастя, вміння поділяти удачі і радості іншого та почуття, які мають прояв у бажанні досягти успіху в роботі, захопленість нею, приємне задоволення від створення чогось нового.	Меншою мірою наявні почуття участі та жалості, бажання приносити іншим радість та щастя, вміння поділяти удачі і радості іншого та почуття, які мають прояв у бажанні досягти успіху в роботі, захопленість нею.	Вираження почуттів, які пов'язані зі станом спокою, волі, задоволенням своїх фізичних та фізіологічних потреб.	Характерні почуття, які виявляються у потязі до слави, визнанні, почутті домінування над іншими.
	Рівень психоемоційної врівноваженості			
	Висока стійкість до стресових ситуацій, яка ґрунтується на впевненості у собі, оптимізмі та активності.	Присутня на достатньому рівні стійкість до стресових ситуацій, яка ґрунтується на впевненості у собі.	Тривожність, опозиційність відносно впливів з боку дорослих.	Загальна психоемоційна неврівноваженість, агресивність.
	Рівень розвитку емпатії			
Розуміє внутрішній світ іншої людини, прогнозує її поведінку, здатний до співпереживання і співчуття.	Іноколи здатний зрозуміти внутрішній світ іншого, зазвичай здатний до співпереживання та співчуття.	Намагається уникати особистих контактів, вважає недоречним виявляти цікавість до інших, присутнє переконання спокійно ставитись до переживань і проблем оточуючих.	Завжди прагне уникати контактів, вважає недоречним виявляти цікавість до іншої людини, присутнє стійке переконання спокійно ставитись до проблем оточуючих.	

Компонент	Раціональний (високий)	Інтуїтивний (середній)	Конформістський (низький)	Деформований
Рефлексивно-регулятивний	Ступінь об'єктивності в оцінці себе та інших, ситуацій взаємодії			
	Правильне співвідношення своїх можливостей і здібностей, критичне ставлення до себе, здатність реально дивитися на свої невдачі та успіхи, намагання ставити перед собою досяжні цілі. Схильність звертатися до аналізу своєї діяльності і вчинків інших людей.	Повага до себе, знання своїх слабких сторін і прагнення до самовдосконалення, саморозвитку. Достатньою мірою схильний звертатися до аналізу своєї діяльності та вчинків інших людей, виявляти причини і наслідки деяких своїх дій.	Визнання своїх слабких сторін лише за вказівкою оточуючих, і так само за допомогою інших намагається їх ліквідувати або більш розвинути. Невпевненість у собі, нерішучість та відсутність прагнень, неможливість реалізувати свої здібності, надмірна критичність до себе.	Порушений процес самооцінки (неадекватна самооцінка). Неправильне уявлення про себе, ідеалізований образ своєї особистості, своєї цінності для оточуючих, для спільної справи.
	Рівень здатності робити свідомий етичний вибір на основі сформованих оцінних еталонів			
	На високому рівні розвинена здатність робити свідомий етичний вибір на основі сформованих етичних еталонів. Властиво обдумувати свою діяльність у деталях, ретельно її планувати і прогнозувати можливі наслідки.	Властиво обдумувати свою діяльність, планувати і прогнозувати всі можливі наслідки. Розуміє іншого, ставить себе на його місце, передбачає його поведінку, розуміє, що думають про нього та його поведінку.	Меншою мірою властиво замислюватися над тим, що відбувається, над причинами своїх дій, над їхніми наслідками. Не завжди планує свою діяльність, буває імпульсивним і обмежується розглядом меншої кількості деталей при прийнятті рішення.	Не властиво замислюватися над тим, що відбувається, над причинами своїх дій, над їхніми наслідками. Не планує свою діяльність, буває імпульсивним і не розглядає деталі при прийнятті рішення.
	Ступінь розвитку процесів саморегуляції емоцій, станів, почуттів, поведінки			
	Здібність до самоконтролю та саморегуляції сформована на високому рівні. Стриманість, саморегуляція і самоконтроль емоцій, почуттів, станів, поведінки в будь-яких ситуаціях. Здатність швидко змінювати свою позицію у випадку неправоти.	На достатньому рівні розвинена здібність до самоконтролю та саморегуляції власної поведінки, емоцій, почуттів. Здатність змінювати свою позицію, однак з деякою емоційністю (в допустимих нормах) у відстоюванні своїх поглядів.	Саморегуляція та самоконтроль поведінки не завжди присутні. Ускладнена здатність прогнозування подій у конфліктних ситуаціях, ситуативна гарячковість, нестриманість, емоційна нестійкість, неадекватні реакції.	Саморегуляція та самоконтроль поведінки відсутні (або ситуативні). Поведінка регулюється зовнішніми стимулами і спонуканими. Керування миттєвими бажаннями, неадекватне реагування на ситуацію.
	Рівень розвитку вольових якостей			
Конструктивні дії в критичних ситуаціях, високий рівень розвитку вольових якостей, емоційна стійкість при зіткненні з труднощами, ініціативність, наполегливість, активність, самостійність.	Наявність високого рівня розвитку сміливості, ініціативності, самостійності, діловитості, впертості, але неможливість використовувати ці якості при подоланні труднощів.	Слабо розвинені вольові якості, нерішучість, непевненість. Прояв несамостійності, неорганізованості при зіткненні з труднощами.	Дії не спрямовані на вирішення поставлених завдань, а мають обвинувачувальний, самозахисний характер. Використання неадекватних способів вольової регуляції.	

Компонент	Рациональний (високий)	Інтуїтивний (середній)	Конформістський (низький)	Деформований
Діяльність - поведінковий	Дотримання загальноприйнятих правил, етичних аспектів поведінки у взаєминах з "іншими"			
	У взаєминах з іншими завжди дотримується загальноприйнятих правил, етичних аспектів поведінки.	У взаєминах з іншими дотримується загальноприйнятих правил, етичних аспектів поведінки.	Некритична гіперідентифікація з групою та її лідером - залежність від групи та дотримання правил, норм поведінки, що деколи суперечать загальноприйнятим.	Некритична гіперідентифікація з групою та її лідером - психологічна залежність від групи та дотримання норм поведінки, що завжди суперечать суспільним.
	Вміння уникати конфліктних ситуацій і знаходити компроміс			
	Гнучкість в обранні стратегії залежно від ситуації. Відсутність основної стратегії. Дії спрямовані на пошук рішення, яке задовольняє як власні інтереси, так і інтереси іншого.	Основними є декілька стратегій поведінки в умовах протиріччя. Дії спрямовані на те, щоб наполягати на своєму, але шляхом конструктивних заходів, застосовуючи засоби впливу на опонента.	Негнучкість поведінки, надання переваги одній із стратегій вирішення конфліктної ситуації. Сприйняття конфліктної ситуації як питання перемоги чи поразки, зайняття жорстко фіксованої позиції.	Характеризується негнучкістю поведінки, наданням переваги одній із стратегій вирішення конфліктної ситуації, переважно основній.
	Наявність суспільної активності, творчої самореалізації			
	Самостійні, ініціативні, творчі дії та вчинки. Діяльність усвідомлена, на користь суспільства, що виявляється у відповідальному ставленні до праці й навчання, перетворення принципів суспільної моралі в особисті переконання	На достатньому рівні розвинена суспільна активність. Присутнє прагнення до творчої самореалізації	Не завжди самостійний, безініціативний. Суспільна активність виявляється в поєднанні з протестними настроями, при цьому молодь виступає як соціальна група, зайва активність якої повинна бути взята під особливий контроль	Несамостійність, безініціативність. Антисуспільна активність з протестними настроями
	Здійснення творчої діяльності в соціально схвальній формі			
Усвідомлює себе як член суспільства (дотримання законів, принципів, норм, правил, традицій, прийнятих у суспільстві); прагне своєю творчою діяльністю сприяти досягненню суспільно визначених цілей.	Здійснює творчу діяльність у соціально схвальній формі. Прагне своєю творчою діяльністю сприяти досягненню суспільно визначених цілей, проте трапляються випадки деструктивних дій.	Не завжди усвідомлює себе як член суспільства та свій обов'язок перед ним (недотримання законів, принципів, норм, правил, традицій); прагне своєю деструктивною діяльністю вносити безлад.	Не усвідомлює себе як член суспільства (недотримання суспільних норм). Уміння здійснювати творчу діяльність у соціально схвальній формі не сформовані.	

Рис. В.1. Ідеальна модель поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях

Рис. В.2. Реальна модель поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях

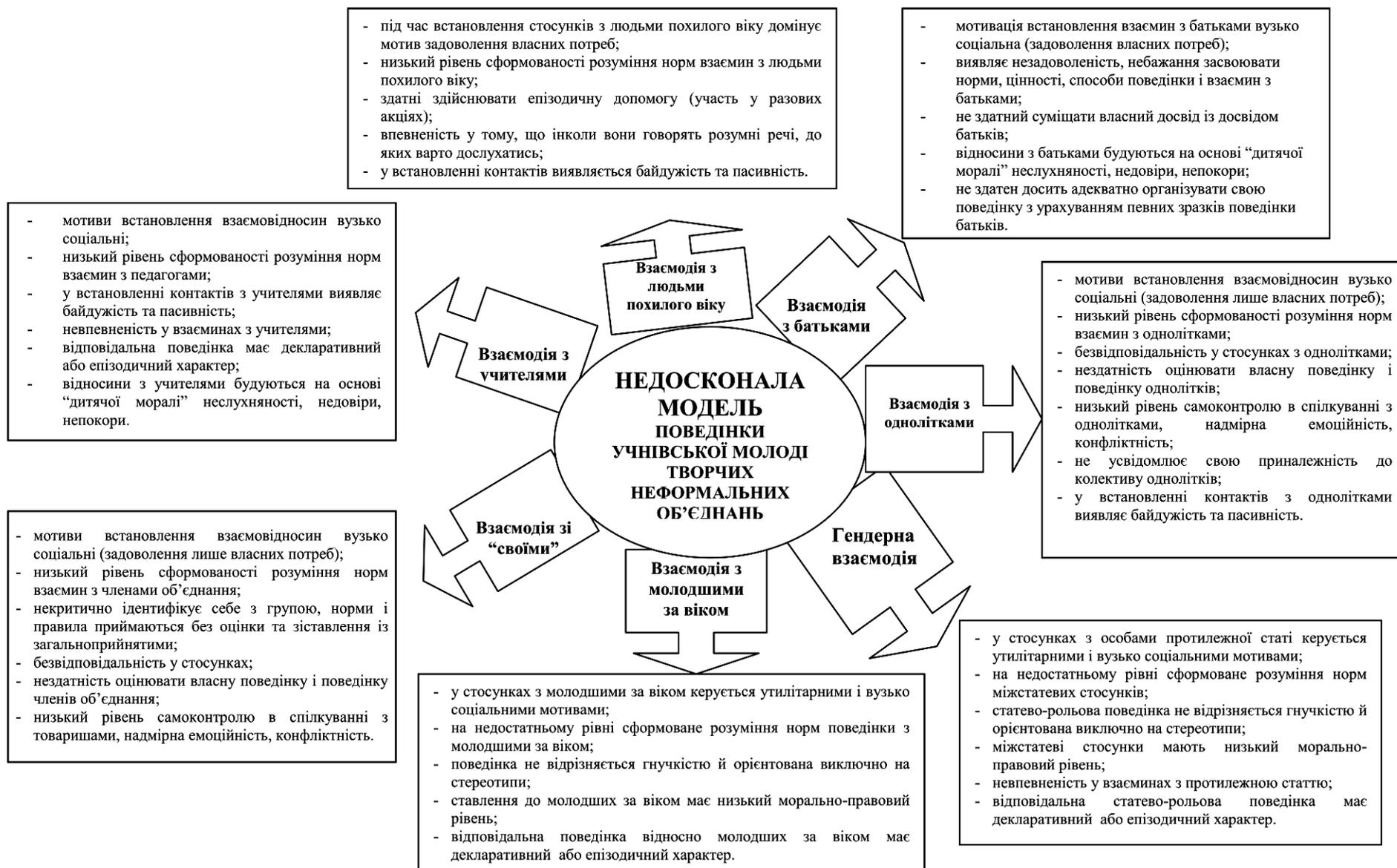

Рис. В.3. Недосконала модель поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях

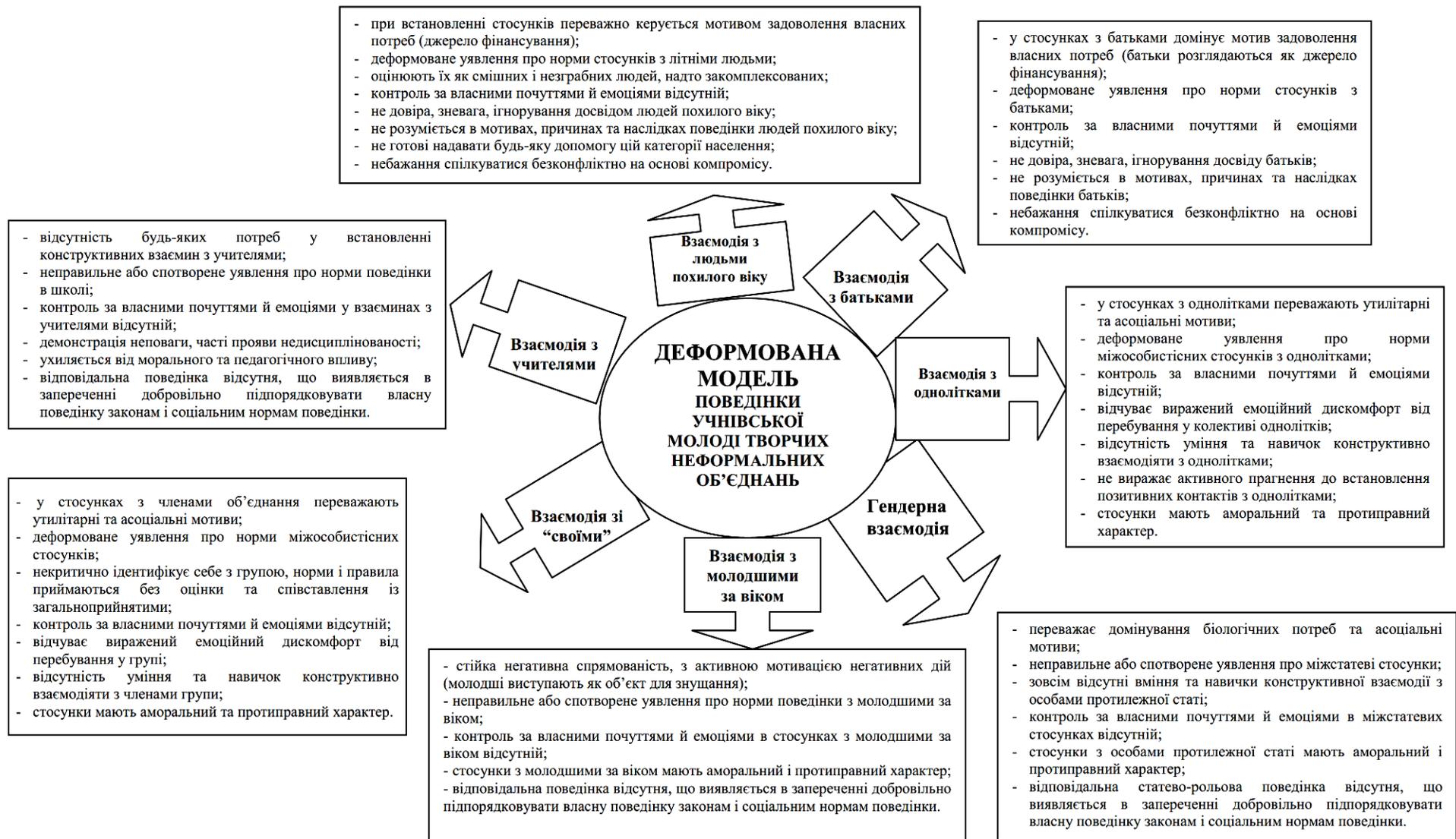

Рис. В.4. Деформована модель поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях

**Діагностичний апарат суспільно-нормативної поведінки учнівської
молоді творчих неформальних об'єднань**

Компонент	Показники	Методика дослідження
<i>Мотиваційно-ціннісний</i>	- рівень прагнення у наслідуванні соціальної норми поведінки	1. Методика визначення рівнів прагнення молоді до суспільно-нормативної поведінки Т. Ващенко.
	-рівень сформованості ціннісних орієнтацій	2. Методика “Ціннісні орієнтації” М. Рокіча.
	- ступінь задоволеності основних потреб	3. Методика діагностики ступеня задоволеності основних потреб.
	- зміст мотивів, їхня спрямованість і стійкість	4. Діагностика мотиваційної спрямованості особистості учнівської молоді.
<i>Когнітивно-усвідомлюваний</i>	- ступінь розуміння сутності поняття „суспільно-нормативна поведінка”	5. Метод індивідуального сфокусованого інтерв'ю.
	- рівень знань етичних норм, етичних аспектів поведінки	
	- рівень знань про способи виявлення нормативної поведінки у взаєминах	6. Метод експертних оцінок (діагностична картка “Визначення рівня знань учнівської молоді про способи виявлення нормативної поведінки у взаєминах”).
	- ступінь оперування моральними судженнями	7. Методика оцінки рівня розвитку моральної свідомості (дилеми Л. Колберга).
<i>Емоційно-почуттєвий</i>	- наявний рівень розвитку моральних почуттів	8. Методика “Вибір”.
	- емоційно-почуттєва спрямованість	9. Шкала значущості емоцій Б. Додонова.
	- рівень психо-емоційної врівноваженості	10. Опитувальник FPI (форма В), на визначення рівня психоемоційних станів.
	- рівень розвитку емпатії	11. Методика діагностики рівня емпатійних здібностей В. Бойко.
<i>Рефлексивно-регулятивний</i>	- ступінь об'єктивності в оцінці себе та інших, ситуації взаємодії	12. Тест “Самооцінка”.
	- рівень здатності робити свідомий етичний вибір на основі сформованих оцінних еталонів	13. Методика М. Куна “Хто я?” на визначення рівня сформованості рефлексії.
	- ступінь розвитку процесів саморегуляції емоцій, почуттів, станів, поведінки	14. Метод експертних оцінок (діагностична картка №1 “Здатність молоді людини передбачати наслідки своєї поведінки і замислюватися про них” та №2 “Рівень сформованості у молоді навиків самоконтролю”).
	- рівень розвитку вольових якостей	15. Методика Т. Шульги та Н. Александрової “Задача, яку неможливо вирішити”.

Компонент	Показники	Методика дослідження
<i>Діяльнісно-поведінковий</i>	- уміння дотримуватися загальноприйнятих правил, етичних аспектів поведінки у взаєминах з “іншими”	16. Методика “Незавершені речення” Сакса-Сіднея.
	- вміння уникати конфліктні ситуації або ефективно їх розв’язувати	17. Методика дослідження стилю поведінки в конфлікті К. Томаса.
	- суспільна активність і прагнення до творчої самореалізації	18. Анкета “Суспільна активність учнівської молоді”.
	- здатність здійснювати творчу діяльність у соціально схвальній формі	19. Метод експертних оцінок (діагностична картка “Творча діяльність і норми поведінки молоді”.

Діагностичні картки

ДІАГНОСТИЧНА КАРТКА №1

Шановний колего!

Відомо, що не всі діти мають однаковий рівень знань про способи виявлення нормативної поведінки у взаєминах. Оцініть, будь ласка, за чотирибальною шкалою, який у _____ (прізвище, ім'я дитини) цей рівень знань. Ваша об'єктивна думка є цінною для нас.

- 1 – знання про способи виявлення нормативної поведінки у взаєминах практично не сформовані або вкрай незадовільні;
- 2 – низький рівень знань про способи виявлення нормативної поведінки у взаєминах;
- 3 – середній рівень знань про способи виявлення нормативної поведінки у взаєминах;
- 4 – знання про способи виявлення нормативної поведінки у взаєминах на високому рівні.

Обробка результатів:

Аналіз цієї діагностичної картки передбачає кількісну оцінку отриманих результатів (з розрахунку, що в експертну комісію входило 7 осіб).

На основі здійсненого аналізу можна виокремити такі *рівні знань учнівської молоді про способи виявлення нормативної поведінки у взаєминах*:

- **високий** (26-28 балів), якому відповідає високий рівень знань про конструктивні способи виявлення нормативної поведінки у взаєминах, які сприяють установленню позитивних взаємин і запобігають виникненню конфліктних ситуацій; сформовані якості, що характеризують компетентність у сфері взаємин і забезпечують ефективність у спілкуванні з іншими.
- **середній** (21-25 балів), який характеризується достатніми знаннями про способи виявлення нормативної поведінки у взаєминах. Тобто молодь переважно орієнтується в способах виявлення нормативної поведінки і знає певні сценарії дій у системі взаємин, сформовані певні якості, що забезпечують ефективність у спілкуванні з іншими.
- **низькому** (14-20 балів) рівню відповідає неусвідомлений вибір способів виявлення нормативної поведінки, слабка орієнтація в знаннях про способи виявлення нормативної поведінки у взаєминах.
- **деформований** (7-13 балів) - знання про способи виявлення нормативної поведінки у взаєминах практично не сформовані або вкрай незадовільні.

ДІАГНОСТИЧНА КАРТКА №2

Шановний колего!

Відомо, що не всі діти однаково добре здатні передбачити наслідки своєї поведінки і замислюватися про них. Оцініть, будь ласка, за шестибальною шкалою, наскільки у _____ (прізвище, ім'я дитини) сформована і розвинена ця здатність. Ваша об'єктивна думка є цінною для нас.

- 1 – здатність передбачати наслідки своєї поведінки практично не сформована або розвинена вкрай незадовільно;
- 2 – низький рівень сформованості здатності передбачати наслідки своєї поведінки;
- 3 – середній рівень сформованості здатності передбачати наслідки своєї поведінки;
- 4 – здатність передбачати наслідки своєї поведінки сформована на високому рівні.

Обробка результатів:

Аналіз цієї діагностичної картки передбачає кількісну оцінку отриманих результатів (з розрахунку, що в експертну комісію входило 7 осіб). На основі здійсненого аналізу можна визначити такі *рівні розвитку здатності передбачати розвиток ситуацій, наслідків поведінки*:

- **високий** (26-28 балів) – людині властиво обдумувати свою діяльність у найдрібніших деталях, ретельно її планувати і прогнозувати всі можливі наслідки. Ймовірно також, що таким людям легше зрозуміти іншого, поставити себе на його місце, передбачити його поведінку, зрозуміти, що думають про них самих.
- **середній** (21-25 балів) – на достатньому рівні розвинена здатність передбачати розвиток ситуацій, наслідків поведінки.
- **низький** (14-20 балів) – можливе виникнення труднощів у спілкуванні з іншими людьми через неможливість завжди точно зрозуміти іншого, передбачити його реакцію.
- **деформований** (7-13 балів) – у людини виникають труднощі у спілкуванні з іншими через неможливість завжди точно зрозуміти іншого, передбачити наслідки своєї поведінки і реакцію на неї оточуючих.

ДІАГНОСТИЧНА КАРТКА №3

Шановний колего!

Уміння контролювати свої дії, вчинки, поведінку називають самоконтролем. Ми вивчаємо рівень сформованості у молоді навиків самоконтролю. Оцініть, будь ласка, за шестибальною шкалою, наскільки у _____ (прізвище, ім'я дитини) сформована здатність до самоконтролю. Ваша об'єктивна думка є цінною для нас.

- 1 – навик самоконтролю практично не сформовані або розвинені вкрай незадовільно;
- 2 – низький рівень сформованості навиків самоконтролю;
- 3 – середній рівень сформованості навиків самоконтролю;
- 4 – здатність до самоконтролю сформована на високому рівні.

Обробка результатів:

Аналіз цієї діагностичної картки передбачає кількісну оцінку отриманих результатів (з розрахунку, що в експертну комісію входило 7 осіб). На основі здійсненого аналізу можна виокремити такі *рівні сформованості навиків самоконтролю*:

- **високий** (26-28 балів) – здатність до самоконтролю сформована на високому рівні.
- **середній** (21-25 балів) – на достатньому рівні розвинена здатність до самоконтролю поведінки, емоцій, почуттів.
- **низький** (14-20 балів) – здатність до самоконтролю поведінки розвинена вкрай незадовільно.
- **деформований** (7-13 балів) – загальна ослабленість саморегуляційних функцій.

ДІАГНОСТИЧНА КАРТКА № 4

Шановний колего!

Відомо, що творчо реалізуватися молоді люди мають можливість під час дозвілля. Для того, щоб їхня діяльність під час дозвілля не призводила до бездумного проведення часу і не сприяла б виникненню криміногенних ситуацій, необхідно розвивати у них уміння самоаналізу, адекватну самооцінку, розумне управління своєю поведінкою. Пропоновані дорослими громадські форми дозвілля нерідко не відповідають потребам та інтересам особистості сучасної молоді, що породжує пасивність у процесі залучення до духовних цінностей. Існує протиріччя між потребами молоді використовувати своє дозвілля як сферу самореалізації, повноцінного спілкування, активного прояву самостійності та невмінням реалізувати себе в дозвіллі в

соціально схвальній формі. Оцініть, будь ласка, за шестибальною шкалою, на якому рівні у _____ (прізвище, ім'я дитини) розвинені ці вміння. Ваша об'єктивна думка є цінною для нас.

- 1 – вміння здійснювати творчу діяльність у соціально схвальній формі практично не сформовані або вкрай незадовільні;
- 2 – низький рівень вміння здійснювати творчу діяльність у соціально схвальній формі;
- 3 – вміння здійснювати творчу діяльність у соціально схвальній формі на середньому рівні;
- 4 – вміння здійснювати творчу діяльність у соціально схвальній формі на високому рівні.

Обробка результатів:

Аналіз цієї діагностичної картки передбачає кількісну оцінку отриманих результатів (з розрахунку, що в експертну комісію входило 7 осіб). На основі здійсненого аналізу можна виокремити такі *рівні розвитку вміння здійснювати творчу діяльності в соціально схвальній формі*:

- **високий** (26-28 балів), якому відповідає високий рівень вміння здійснювати творчу діяльність у соціально схвальній формі. Молода людина своєю творчою діяльністю сприяє досягненню суспільно визначених цілей.
- **середній** (21-25 балів), який характеризується достатнім рівнем розвитку вміння здійснювати творчу діяльність у соціально схвальній формі. Молода людина своєю творчою діяльністю сприяє досягненню суспільно визначених цілей, проте трапляються випадки деструктивних дій.
- **низькому** (14-20 балів) рівню відповідає неусвідомлений вибір способів здійснення творчої діяльності. Своєю деструктивною творчою діяльністю вносить безлад.
- **деформований** (7-13 балів) – вміння здійснювати творчу діяльність у соціально схвальній формі практично не сформовані або вкрай незадовільні.

Анкета “Суспільна активність”

1. Ви займаєтесь у школі суспільною роботою?
2. Чи берете Ви участь у спортивних змаганнях або художній самодіяльності?
3. Якою суспільною роботою Ви займаєтесь чи бажали б займатись:
 - у культмасовій роботі;
 - у спортивній секції;
 - працювати з дітьми;
 - читати лекції про здоровий спосіб життя;
 - працювати в шкільній газеті;
 - вести гуртки.
4. Чи охоче Ви в школі декламуєте вірші?
5. Чи заступаєтесь Ви за людей, які зазнали несправедливості?
6. Ви зазвичай під час веселощів у центрі уваги?
7. Чи привабливе Вас роль організатора в будь-якій справі?
8. У Вас є прагнення до нових знайомств із людьми?
9. Чи легко Ви встановлюєте контакти з незнайомими людьми?
10. Чи виявляєте Ви ініціативу при рішенні питань колективу?
11. Чи прагнете Ви відстоювати свою точку зору, якщо вона не була прийнята іншими?
12. Чи відчуваєте Ви себе впевненим, коли необхідно щось говорити великій групі людей?

Обробка анкети: за кожен відповідь “так” респондент отримує 2 бали, за відповідь “ні” – 0 балів. Середні показники наявності суспільної активності – 12 балів.

Аналіз даних анкети передбачає кількісну оцінку отриманих результатів. На основі здійсненого аналізу можна виявити такі *рівні розвитку суспільної активності*:

- **високий** рівень (18-24 бали) характеризується високими показниками наявності суспільної активності. Діяльність усвідомлена, на користь суспільства, свідоме, добровільне й творче виконання соціальних функцій, що виявляється у відповідальному ставленні до праці й навчання, перетворенні принципів суспільної моралі в глибокі особисті переконання, керівництві до дії.
- **середній** рівень (12-16 балів) характеризується середніми показниками наявності суспільної активності. Молодь усвідомлює себе як член суспільства, залежність від нього та свій обов’язок перед ним.
- **низькому** рівню (6-10 балів) відповідають низькі показники наявності соціальної активності. Суспільна активність учнівської молоді виявляється в поєднанні з протестними настроями, при цьому молодь виступає як соціальна група, активність якої необхідно взяти під контроль.
- **деформованому** рівню (0-4 бали) характерна антисуспільна активність із протестними настроями, при цьому молодь виступає як соціальна група, зайва активність якої повинна бути взята під особливий контроль.

Результати дослідження рівня сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях на констатувальному етапі експерименту

Додаток 3.1

Результати вимірювання мотиваційно-ціннісного компонента суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях

Таблиця 3.1.1

Зведені результати за проведеними методиками на I етапі констатувального вимірювання

№ з/п	№ респонд.	Методика 1	Методика 2	Методика 3	Методика 4	Загальний рівень сформованості мотиваційно-ціннісного компонента
1.	54	I(C)/22	I(C)/25	I(C)/21	I(C)/23	I(C)
2.	55	K(H)/15	K(H)/14	K(H)/14	Д/14	K(H)
3.	31	Д/7	Д/7	Д/8	Д/11	Д
4.	8	K(H)/18	K(H)/14	K(H)/17	K(H)/16	K(H)
5.	19	K(H)/17	K(H)/16	K(H)/16	K(H)/17	K(H)
6.	39	P(B)/26	P(B)/27	P(B)/28	P(B)/25	P(B)
7.	9	Д/9	Д/7	Д/10	Д/12	Д
8.	74	Д/13	K(H)/14	Д/12	Д/12	Д
9.	44	I(C)/24	I(C)/22	P(B)/26	P(B)/28	I(C)
10.	35	Д/7	Д/8	Д/8	Д/10	Д
11.	77	K(H)/15	K(H)/14	Д/13	Д/12	Д
12.	65	K(H)/19	K(H)/19	K(H)/18	K(H)/19	K(H)
13.	20	K(H)/18	K(H)/17	K(H)/20	K(H)/18	K(H)
14.	156	P(B)/26	P(B)/28	P(B)/27	P(B)/30	P(B)
15.	124	I(C)/24	I(C)/21	I(C)/21	I(C)/22	I(C)
16.	102	Д/11	Д/8	Д/12	Д/13	Д
17.	191	Д/8	Д/9	Д/9	Д/10	Д
18.	119	K(H)/15	K(H)/15	K(H)/16	Д/14	K(H)
19.	120	Д/12	Д/9	Д/8	Д/11	Д
20.	143	K(H)/20	I(C)/24	K(H)/19	K(H)/19	K(H)
21.	105	K(H)/15	K(H)/14	Д/7	Д/14	Д
22.	144	Д/10	Д/9	Д/7	Д/12	Д
23.	137	Д/7	Д/8	Д/7	Д/10	Д
24.	187	I(C)/21	I(C)/25	K(H)/20	I(C)/21	I(C)
25.	184	K(H)/16	K(H)/14	Д/7	Д/14	Д
26.	179	Д/8	Д/9	Д/9	Д/10	Д
27.	250	K(H)/15	K(H)/17	K(H)/16	Д/14	K(H)
28.	249	K(H)/19	K(H)/20	I(C)/21	I(C)/21	K(H)
29.	224	I(C)/23	I(C)/23	I(C)/24	I(C)/24	I(C)
30.	231	P(B)/28	P(B)/26	P(B)/28	P(B)/27	P(B)
31.	254	K(H)/19	K(H)/19	I(C)/20	K(H)/19	K(H)
32.	240	Д/11	Д/13	K(H)/15	Д/14	Д
33.	203	I(C)/24	I(C)/25	I(C)/25	K(H)/19	I(C)
34.	245	K(H)/20	K(H)/20	I(C)/21	K(H)/18	K(H)
35.	209	Д/11	K(H)/17	K(H)/14	K(H)/16	K(H)

№ з/п	№ респонд.	Методика 1	Методика 2	Методика 3	Методика 4	Загальний рівень сформованості мотиваційно-ціннісного компонента
36.	275	Р (В) / 26	Р (В) / 27	Р (В) / 26	Р (В) / 26	Р (В)
37.	213	Д / 8	Д / 7	Д / 9	Д / 10	Д
38.	230	К (Н) / 15	К (Н) / 18	К (Н) / 17	К (Н) / 15	К (Н)
39.	284	І (С) / 24	І (С) / 22	І (С) / 25	К (Н) / 19	І (С)
40.	303	Д / 7	Д / 7	Д / 7	Д / 10	Д
41.	323	Д / 10	Д / 8	Д / 9	Д / 11	Д
42.	304	Р (В) / 26	Р (В) / 28	Р (В) / 27	Р (В) / 25	Р (В)
43.	308	Д / 11	К (Н) / 16	К (Н) / 14	К (Н) / 15	К (Н)
44.	301	Д / 8	Д / 8	Д / 9	Д / 10	Д
45.	307	К (Н) / 18	К (Н) / 18	К (Н) / 19	К (Н) / 16	К (Н)
46.	315	І (С) / 23	І (С) / 23	І (С) / 24	К (Н) / 19	І (С)

Примітка:

Р (В) – раціональний (високий) рівень; І (С) – інтуїтивний (середній) рівень; К (Н) – конформістський (низький) рівень; Д – деформований рівень.

Таблиця 3.1.2

Розподіл частот балів за рівнем сформованості відповідних показників мотиваційно-ціннісного компонента

Показники	26-28		21-25		14-20		7-13	
	f_a	$f\%$	f_a	$f\%$	f_a	$f\%$	f_a	$f\%$
Рівень прагнення у наслідуванні соціальної норми поведінки	5	10,9	8	17,4	16	34,8	17	36,9
Рівень сформованості системи ціннісних орієнтацій	5	10,9	9	19,6	18	39,1	14	30,4
Ступінь задоволеності основних потреб	6	13,1	9	19,6	14	30,4	17	36,9
Зміст мотивів, їх спрямованість і стійкість	6	13,1	5	10,9	14	30,4	21	45,6

**Результати вимірювання когнітивно-усвідомлюваного компонента СНП
учнівської молоді творчих неформальних об'єднань**

Таблиця 3.2.1

**Результати проведеного зрізу щодо визначення рівнів знань
учнівської молоді творчих неформальних об'єднань етичних норм, етичних
аспектів поведінки, розуміння сутності поняття
“суспільно-нормативна поведінка”**

№ з/п	№ респондента	Блок питань					Загальний рівень сформованості когнітивно-усвідомлюваного компонента
		1	2	3	4	5	
		Усвідомлення власних потреб, мотивів поведінки, ціннісних орієнтацій	Рівень розвитку морально-етичних знань і вмінь	Усвідомлення моральних почуттів	Сприйняття, розуміння та оцінки соціальних об'єктів	Дотримання загальноприйнятих правил, етичних аспектів поведінки у взаєминах з “іншими”	
1.	54	P (B) / 26	P (B) / 26	P (B) / 28	P (B) / 27	P (B) / 26	P (B)
2.	55	I (C) / 21	I (C) / 22	I (C) / 21	P (B) / 26	I (C) / 25	I (C)
3.	31	Д / 13	К (H) / 14	Д / 12	К (H) / 15	К (H) / 16	К (H)
4.	8	I (C) / 24	I (C) / 22	К (H) / 12	I (C) / 21	I (C) / 22	I (C)
5.	19	I (C) / 23	I (C) / 24	I (C) / 21	P (B) / 26	I (C) / 25	I (C)
6.	39	P (B) / 28	P (B) / 26	P (B) / 27	P (B) / 28	P (B) / 26	P (B)
7.	9	Д / 12	К (H) / 14	Д / 13	К (H) / 16	К (H) / 17	К (H)
8.	74	К (H) / 15	К (H) / 18	К (H) / 20	I (C) / 21	К (H) / 17	К (H)
9.	44	P (B) / 26	I (C) / 25	I (C) / 21	P (B) / 26	P (B) / 26	P (B)
10.	35	Д / 10	К (H) / 16	Д / 9	К (H) / 18	К (H) / 15	К (H)
11.	77	К (H) / 20	К (H) / 16	К (H) / 17	I (C) / 21	К (H) / 18	К (H)
12.	65	I (C) / 21	I (C) / 22	I (C) / 21	I (C) / 24	I (C) / 24	I (C)
13.	20	I (C) / 25	I (C) / 21	К (H) / 12	I (C) / 22	I (C) / 22	I (C)
14.	156	P (B) / 26	P (B) / 27	P (B) / 26	P (B) / 26	P (B) / 27	P (B)
15.	124	P (B) / 27	P (B) / 28	I (C) / 22	P (B) / 26	I (C)	P (B)
16.	102	Д / 7	Д / 8	Д / 9	Д / 11	Д / 7	Д
17.	191	Д / 7	Д / 7	Д / 10	Д / 10	Д / 7	Д
18.	119	К (H) / 15	К (H) / 14	К (H) / 16	I (C) / 21	К (H) / 19	К (H)
19.	120	Д / 13	К (H) / 12	Д / 7	Д / 11	Д / 12	Д
20.	143	I (C) / 21	I (C) / 22	К (H) / 12	I (C) / 22	I (C) / 21	I (C)
21.	245	К (H) / 17	К (H) / 15	Д / 13	К (H) / 15	К (H) / 17	К (H)
22.	209	К (H) / 18	I (C) / 21	К (H) / 12	К (H) / 19	I (C) / 21	К (H)
23.	275	К (H) / 20	I (C) / 21	К (H) / 12	I (C) / 22	I (C) / 21	I (C)
24.	213	P (B) / 26	P (B) / 26	P (B) / 27	P (B) / 28	P (B) / 26	P (B)
25.	230	P (B) / 27	P (B) / 26	I (C) / 25	P (B) / 27	P (B) / 27	P (B)

26.	284	К (Н) / 15	К (Н) / 14	Д / 12	К (Н) / 16	К (Н) / 15	К (Н)
27.	303	Д / 13	К (Н) / 14	Д / 12	К (Н) / 15	К (Н) / 17	К (Н)
28.	323	I (C) / 22	I (C) / 23	К (Н) / 11	I (C) / 21	I (C) / 22	I (C)
29.	304	I (C) / 24	I (C) / 21	К (Н) / 12	I (C) / 22	I (C) / 22	I (C)
30.	308	К (Н) / 16	К (Н) / 18	К (Н) / 12	К (Н) / 17	Д / 12	К (Н)
31.	301	Р (В) / 28	Р (В) / 27	Р (В) / 26	Р (В) / 26	Р (В) / 27	Р (В)
32.	307	Д / 11	К (Н) / 14	Д / 9	Д / 7	Д / 12	Д
33.	315	К (Н) / 16	I (C) / 21	К (Н) / 12	К (Н) / 18	Д / 13	К (Н)
34.	245	Р (В) / 26	Р (В) / 27	I (C) / 21	Р (В) / 26	Р (В) / 27	Р (В)
35.	209	Д / 7	Д / 9	Д / 10	Д / 7	Д / 11	Д
36.	275	Д / 8	Д / 11	Д / 7	Д / 8	Д / 13	Д
37.	213	Р (В) / 27	Р (В) / 26	I (C) / 21	Р (В) / 27	Р (В) / 26	Р (В)
38.	230	К (Н) / 14	К (Н) / 17	Д / 13	К (Н) / 15	Д / 17	К (Н)
39.	284	Д / 9	Д / 8	Д / 10	Д / 7	Д / 12	Д
40.	303	I (C) / 25	I (C) / 22	К (Н) / 12	I (C) / 21	I (C) / 22	I (C)
41.	323	I (C) / 24	I (C) / 22	К (Н) / 12	I (C) / 21	I (C) / 23	I (C)
42.	105	К (Н) / 15	К (Н) / 17	Д / 13	К (Н) / 16	К (Н) / 16	К (Н)
43.	144	Д / 7	Д / 8	Д / 7	Д / 10	Д / 7	Д
44.	137	К (Н) / 18	К (Н) / 20	К (Н) / 17	I (C) / 21	К (Н) / 19	К (Н)
45.	187	Р (В) / 28	Р (В) / 27	Р (В) / 26	Р (В) / 26	Р (В) / 27	Р (В)
46.	184	К (Н) / 14	К (Н) / 17	Д / 13	К (Н) / 15	К (Н) / 17	К (Н)

Примітка: Р (В) – раціональний (високий) рівень; I (C) – інтуїтивний (середній) рівень; К (Н) – конформістський (низький) рівень; Д – деформований рівень.

Таблиця 3.2.2

**Результати визначення ступеню оперування моральними судженнями,
рівня знань учнівської молоді про способи виявлення нормативної
поведінки у взаєминах**

№ з/п	№ респонд.	Методика 1	Методика 2
1.	54	Р (В) / 27	Р (В) / 25
2.	55	I (C) / 21	I (C) / 22
3.	31	Д / 7	Д / 10
4.	8	I (C) / 21	I (C) / 23
5.	19	К (Н) / 14	К (Н) / 16
6.	39	Р (В) / 26	Р (В) / 27
7.	9	К (Н) / 18	К (Н) / 16
8.	74	К (Н) /	К (Н) / 19
9.	44	I (C) / 22	I (C) / 24
10.	35	Д / 10	Д / 7
11.	77	К (Н) / 15	К (Н) / 18
12.	65	I (C) / 21	I (C) / 23
13.	20	I (C) / 22	I (C) / 24
14.	156	Р (В) / 26	Р (В) / 27
15.	124	Р (В) / 28	Р (В) / 26
16.	102	К (Н) / 16	К (Н) / 18
17.	191	К (Н) / 19	К (Н) / 17

18.	119	К (Н) / 15	К (Н) / 17
19.	120	К (Н) / 19	К (Н) / 18
20.	143	І (С) / 21	І (С) / 23
21.	105	К (Н) / 15	К (Н) / 20
22.	144	К (Н) / 14	К (Н) / 16
23.	137	Д / 10	Д / 13
24.	187	І (С) / 25	Р (В) / 26
25.	184	К (Н) / 17	К (Н) / 16
26.	245	К (Н) / 19	К (Н) / 17
27.	209	К (Н) / 20	К (Н) / 19
28.	275	І (С) / 22	І (С) / 25
29.	213	І (С) / 24	І (С) / 21
30.	230	Р (В) / 27	Р (В) / 26
31.	284	І (С) / 25	І (С) / 21
32.	303	К (Н) / 14	Д / 13
33.	323	І (С) / 21	І (С) / 22
34.	304	К (Н) / 20	І (С) / 24
35.	308	Д / 13	К (Н) / 14
36.	301	Р (В) / 26	Р (В) / 27
37.	307	Д / 7	Д / 8
38.	315	К (Н) / 20	І (С) / 21
39.	245	І (С) / 25	Р (В) / 28
40.	209	Д / 12	Д / 10
41.	275	Д / 9	Д / 11
42.	213	І (С) / 25	Р (В) / 28
43.	230	Д / 10	К (Н) / 14
44.	284	Д / 7	Д / 9
45.	303	К (Н) / 15	К (Н) / 20
46.	323	І (С) / 25	Р (В) / 27

Таблиця 3.2.3

**Розподіл частот балів за рівнем сформованості знань етичних норм,
етичних аспектів поведінки, розуміння сутності поняття
“суспільно-нормативна поведінка”**

Показники	26-28		21-25		14-20		7-13	
	f_a	$f\theta(\%)$	f_a	$f\theta(\%)$	f_a	$f\theta(\%)$	f_a	$f\theta(\%)$
Усвідомлення власних потреб, мотивів поведінки, ціннісних орієнтацій	11	23,9	10	21,7	13	28,2	12	26
Рівень розвитку морально-етичних знань і вмінь	10	21,7	14	30,4	16	34,7	6	13
Усвідомлення моральних почуттів	6	13	8	17,4	15	32,6	17	36,9
Сприйняття, розуміння та оцінка соціальних об'єктів	13	28,2	13	28,2	12	26	8	17,4
Дотримання загальноприйнятих правил, етичних аспектів поведінки у взаєминах з “іншими”	10	21,7	13	28,2	12	26	11	23,9

Таблиця 3.2.4

Частоти та відносні частоти кількості студентів з відповідним рівнем розвитку моральних суджень

Рівні розвитку моральних суджень	Частоти	
	f_a	$f_v(\%)$
Постконвенційний	6	13,1
Доکنونційний	14	30,4
Конвенційний	17	36,9
Нижче конвенційного	9	19,6

Таблиця 3.2.5

Розподіл частот оцінок показника знань про способи виявлення нормативної поведінки у взаєминах за рівнями сформованості

Показник	Бали							
	1		2		3		4	
	f_a	$f_v(\%)$	f_a	$f_v(\%)$	f_a	$f_v(\%)$	f_a	$f_v(\%)$
Знання про способи прояву нормативної поведінки у взаєминах	8	17,4	16	34,8	12	26,1	10	21,7
	7-13 балів		14-20 балів		21-25 балів		26-28 балів	
Рівні	деформов.		низький		середній		високий	

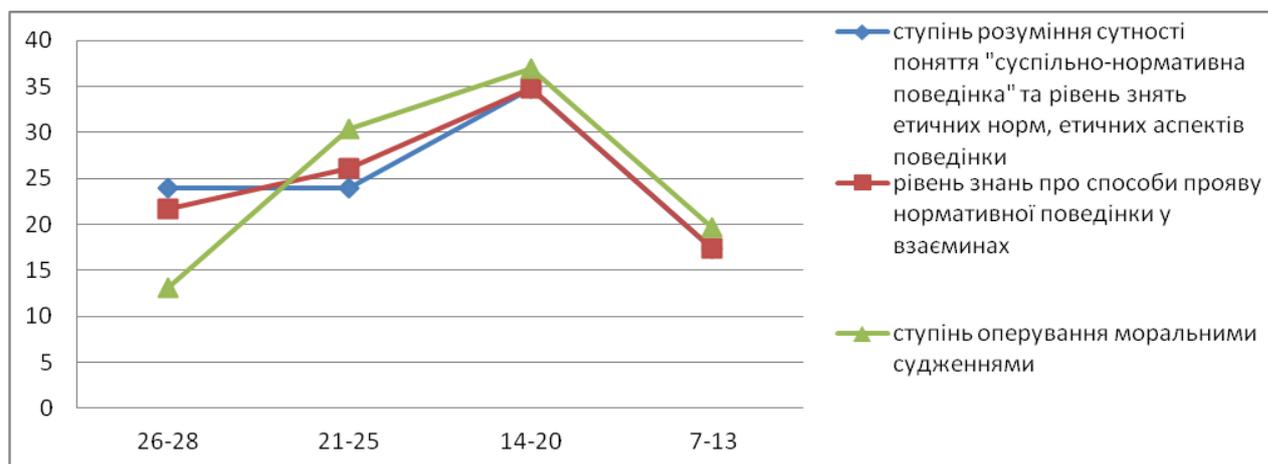

Рис. 3.1. Полігон розподілу частот балів за кожним показником когнітивно-усвідомлюваного компонента суспільно-нормативної поведінки

Додаток 3.3

Результати вимірювання емоційно-почуттєвого компонента суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань

Таблиця 3.3.1

Зведені результати за проведеними методиками на III етапі констатувального вимірювання

№ з/п	№ респондента	Методика 8	Методика 9	Методика 10	Методика 11	Загальний рівень сформованості емоційно-почуттєвого компонента
1.	54	P (B) / 24	P (B) / 26	P (B) / 28	P (B) / 25	P (B)
2.	55	I (C) / 18	I (C) / 21	I (C) / 22	I (C) / 21	I (C)
3.	31	K (H) / 10	K (H) / 14	K (H) / 16	K (H) / 14	K (H)
4.	8	I (C) / 15	I (C) / 22	I (C) / 21	I (C) / 17	I (C)
5.	19	K (H) / 10	K (H) / 15	K (H) / 14	K (H) / 11	K (H)
6.	39	P (B) / 25	P (B) / 26	P (B) / 26	P (B) / 27	P (B)
7.	9	K (H) / 11	K (H) / 14	Д / 9	K (H) / 12	K (H)
8.	74	K (H) / 10	K (H) / 15	Д / 8	K (H) / 10	K (H)
9.	44	I (C) / 14	I (C) / 21	I (C) / 23	I (C) / 23	I (C)
10.	35	Д / 6	Д / 11	Д / 10	Д / 5	Д
11.	77	K (H) / 9	Д / 7	Д / 8	Д / 3	Д
12.	65	I (C) / 18	I (C) / 21	I (C) / 24	P (B) / 25	I (C)
13.	20	I (C) / 16	I (C) / 22	K (H) / 15	K (H) / 12	K (H)
14.	156	P (B) / 21	P (B) / 26	P (B) / 28	P (B) / 30	P (B)
15.	124	P (B) / 23	P (B) / 27	P (B) / 26	P (B) / 32	P (B)
16.	102	K (H) / 12	K (H) / 14	Д / 11	K (H) / 13	K (H)
17.	191	K (H) / 10	K (H) / 14	Д / 7	K (H) / 9	K (H)
18.	119	K (H) / 9	Д / 7	Д / 7	Д / 5	Д
19.	120	K (H) / 10	K (H) / 14	Д / 7	K (H) / 14	K (H)
20.	143	I (C) / 18	I (C) / 21	K (H) / 17	I (C) / 19	I (C)
21.	105	K (H) / 10	Д / 9	Д / 8	Д / 4	Д
22.	144	K (H) / 11	K (H) / 14	Д / 9	K (H) / 14	K (H)
23.	137	Д / 7	Д / 10	Д / 8	Д / 5	Д
24.	187	P (B) / 22	P (B) / 26	I (C) / 21	P (B) / 26	P (B)
25.	184	K (H) / 10	K (H) / 14	Д / 7	Д / 4	Д
26.	179	K (H) / 9	Д / 7	Д / 8	Д / 5	Д
27.	250	K (H) / 12	K (H) / 14	Д / 10	K (H) / 11	K (H)
28.	249	I (C) / 16	I (C) / 21	K (H) / 15	K (H) / 14	I (C)
29.	224	I (C) / 18	I (C) / 21	I (C) / 22	I (C) / 21	I (C)
30.	231	P (B) / 24	P (B) / 26	I (C) / 21	P (B) / 28	P (B)
31.	254	I (C) / 16	I (C) / 21	K (H) / 15	K (H) / 14	K (H)
32.	240	Д / 6	Д / 7	Д / 8	Д / 5	Д
33.	203	I (C) / 16	I (C) / 21	I (C) / 22	I (C) / 23	I (C)
34.	245	K (H) / 12	K (H) / 15	K (H) / 16	I (C) / 21	K (H)
35.	209	K (H) / 10	K (H) / 16	K (H) / 17	I (C) / 19	K (H)
36.	275	I (C) / 14	P (B) / 26	P (B) / 27	P (B) / 25	P (B)
37.	213	Д / 6	Д / 7	Д / 9	Д / 5	Д
38.	230	Д / 7	K (H) / 14	K (H) / 17	K (H) / 14	K (H)
39.	284	I (C) / 18	I (C) / 21	I (C) / 22	I (C) / 23	I (C)
40.	303	Д / 6	K (H) / 14	Д / 15	K (H) / 14	K (H)
41.	323	Д / 6	Д / 8	Д / 11	Д / 5	Д
42.	304	P (B) / 24	P (B) / 26	P (B) / 27	P (B) / 28	P (B)
43.	308	K (H) / 10	K (H) / 14	K (H) / 17	I (C) / 23	K (H)
44.	301	Д / 6	K (H) / 17	Д / 13	K (H) / 14	Д
45.	307	I (C) / 15	I (C) / 21	K (H) / 14	I (C) / 20	I (C)
46.	315	I (C) / 16	I (C) / 21	K (H) / 15	I (C) / 23	I (C)

Примітка: Р (В) – раціональний (високий) рівень; І (С) – інтуїтивний (середній) рівень; К (Н) – конформістський (низький) рівень; Д – деформований рівень.

Таблиця 3.3.2

Розподіл частот балів за рівнем сформованості відповідних показників емоційно-почуттєвого компонента

Показники	26-36		21-25		14-20		0-13	
	f_a	$f\%$	f_a	$f\%$	f_a	$f\%$	f_a	$f\%$
Рівень розвитку моральних почуттів	7	15,2	14	30,4	17	36,9	8	17,5
Емоційно-почуттєва спрямованість	8	17,5	13	28,3	16	34,6	9	19,6
Рівень психоемоційної врівноваженості	6	13	9	19,6	12	26,1	19	41,3
Рівень розвитку емпатії	9	19,6	12	26,1	15	32,6	10	21,7

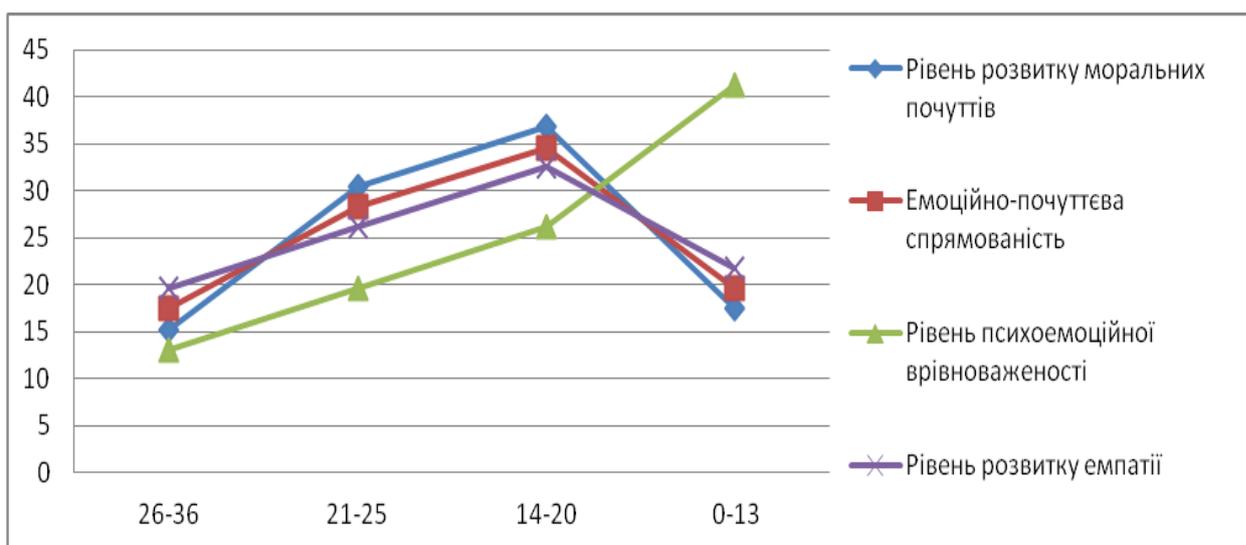

Рис. 3.2. Полігон розподілу частот балів за кожним показником емоційно-почуттєвого компонента суспільно-нормативної поведінки

**Результати вимірювання рефлексивно-регулятивного компонента
суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних
об'єднань**

Таблиця 3.4.1

**Зведені результати за проведеними методиками
на IV етапі констатувального вимірювання**

№ з/п	№ респонд ента	Методика 12	Методика 13	Методика 14	Методика 15	Методика 16	Загальний рівень рефлексивно- регулятивного компонента
1.	54	P(B)/26	P(B)/20	P(B)/23	P(B)/22	P(B)/26	P(B)
2.	55	I(C)/21	I(C)/10	I(C)/12	I(C)/18	I(C)/21	I(C)
3.	31	K(H)/16	K(H)/9	K(H)/10	K(H)/8	K(H)/14	K(H)
4.	8	I(C)/22	I(C)/15	I(C)/18	I(C)/12	I(C)/21	I(C)
5.	19	K(H)/17	K(H)/7	K(H)/6	K(H)/10	K(H)/14	K(H)
6.	39	P(B)/26	P(B)/22	P(B)/19	P(B)/21	P(B)/26	P(B)
7.	9	K(H)/17	K(H)/9	K(H)/10	K(H)/8	I(C)/21	K(H)
8.	74	K(H)/20	K(H)/5	K(H)/7	K(H)/10	K(H)/14	K(H)
9.	44	I(C)/21	I(C)/12	I(C)/11	I(C)/12	I(C)/21	I(C)
10.	35	Д/10	Д/3	Д/4	Д/3	K(H)/15	Д
11.	77	Д/11	K(H)/5	K(H)/8	K(H)/10	K(H)/14	K(H)
12.	65	I(C)/21	I(C)/10	I(C)/16	I(C)/12	P(B)/26	I(C)
13.	20	K(H)/14	K(H)/9	K(H)/10	K(H)/9	K(H)/14	K(H)
14.	156	P(B)/26	P(B)/21	P(B)/25	P(B)/23	P(B)/26	P(B)
15.	124	P(B)/27	P(B)/23	P(B)/20	P(B)/19	P(B)/27	P(B)
16.	102	I(C)/22	I(C)/18	I(C)/12	I(C)/16	I(C)/21	I(C)
17.	191	K(H)/17	K(H)/7	K(H)/10	K(H)/8	K(H)/16	K(H)
18.	119	Д/7	Д/3	Д/2	Д/4	Д/7	Д
19.	120	K(H)/14	K(H)/9	K(H)/6	K(H)/10	K(H)/14	K(H)
20.	143	I(C)/21	I(C)/10	I(C)/14	I(C)/12	I(C)/21	I(C)
21.	105	K(H)/18	K(H)/6	K(H)/10	K(H)/9	K(H)/16	K(H)
22.	144	K(H)/14	K(H)/9	K(H)/9	K(H)/8	K(H)/14	K(H)
23.	137	Д/7	Д/2	Д/4	Д/3	Д/7	Д
24.	187	P(B)/26	P(B)/20	P(B)/23	P(B)/22	P(B)/26	P(B)
25.	184	Д/8	Д/4	Д/3	Д/4	Д/8	Д
26.	179	Д/7	Д/3	Д/3	Д/5	K(H)/14	Д
27.	250	K(H)/14	K(H)/9	K(H)/10	K(H)/9	I(C)/21	K(H)
28.	249	I(C)/21	I(C)/10	I(C)/12	I(C)/16	I(C)/21	I(C)
29.	224	I(C)/21	I(C)/16	I(C)/15	I(C)/12	I(C)/22	I(C)
30.	231	P(B)/26	P(B)/20	P(B)/23	P(B)/20	P(B)/26	P(B)
31.	254	K(H)/14	K(H)/5	K(H)/7	K(H)/10	K(H)/14	K(H)
32.	240	Д/7	Д/3	Д/4	Д/3	Д/8	Д
33.	203	I(C)/21	I(C)/10	I(C)/12	K(H)/10	K(H)/14	I(C)
34.	245	I(C)/21	I(C)/14	I(C)/18	I(C)/12	I(C)/21	I(C)
35.	209	K(H)/14	K(H)/9	K(H)/10	K(H)/9	K(H)/14	K(H)
36.	275	P(B)/26	P(B)/24	P(B)/24	P(B)/23	P(B)/26	P(B)
37.	213	Д/7	Д/3	Д/5	Д/4	Д/9	Д
38.	230	K(H)/14	K(H)/8	K(H)/10	K(H)/9	I(C)/21	K(H)
39.	284	I(C)/21	I(C)/10	P(B)/19	I(C)/12	P(B)/26	I(C)
40.	303	Д/7	Д/2	Д/3	Д/5	Д/9	Д
41.	323	Д/7	Д/3	Д/3	Д/4	K(H)/14	Д
42.	304	P(B)/26	I(C)/19	P(B)/20	P(B)/23	P(B)/26	P(B)
43.	308	K(H)/14	K(H)/9	K(H)/10	K(H)/8	I(C)/21	K(H)
44.	301	K(H)/15	K(H)/6	Д/4	Д/3	Д/10	Д

№	№ респондента	Методика 12	Методика 13	Методика 14	Методика 15	Методика 16	Загальний рівень рефлексивно-регулятивного компонента
45.	307	К (Н) / 14	К (Н) / 8	Д / 5	Д / 4	К (Н) / 14	К (Н)
46.	315	I (С) / 21	I (С) / 10	I (С) / 12	К (Н) / 10	I (С) / 21	I (С)

Примітка: Р (В) – раціональний (високий) рівень; І (С) – інтуїтивний (середній) рівень; К (Н) – конформістський (низький) рівень; Д – деформований рівень.

Таблиця 3.4.2

Відносні частоти розподілу учнівської молоді творчих неформальних об'єднань за рівнем сформованості відповідних показників рефлексивно-регулятивного компонента

Показники	високий		середній		низький		деформований	
	f_a	$f_b(\%)$	f_a	$f_b(\%)$	f_a	$f_b(\%)$	f_a	$f_b(\%)$
ступінь об'єктивності в оцінці себе та "інших"	8	18,3	12	25,7	16	35,2	10	20,8
рівень здатності робити свідомий етичний вибір на основі сформованих оцінних еталонів	7	15,2	13	28,3	17	36,9	9	19,6
ступінь розвитку процесів саморегуляції емоцій, станів, почуттів, поведінки	8	17,5	10	21,7	17	36,9	11	23,9
рівень розвитку вольових якостей	10	21,7	13	28,3	16	35,2	7	15,2

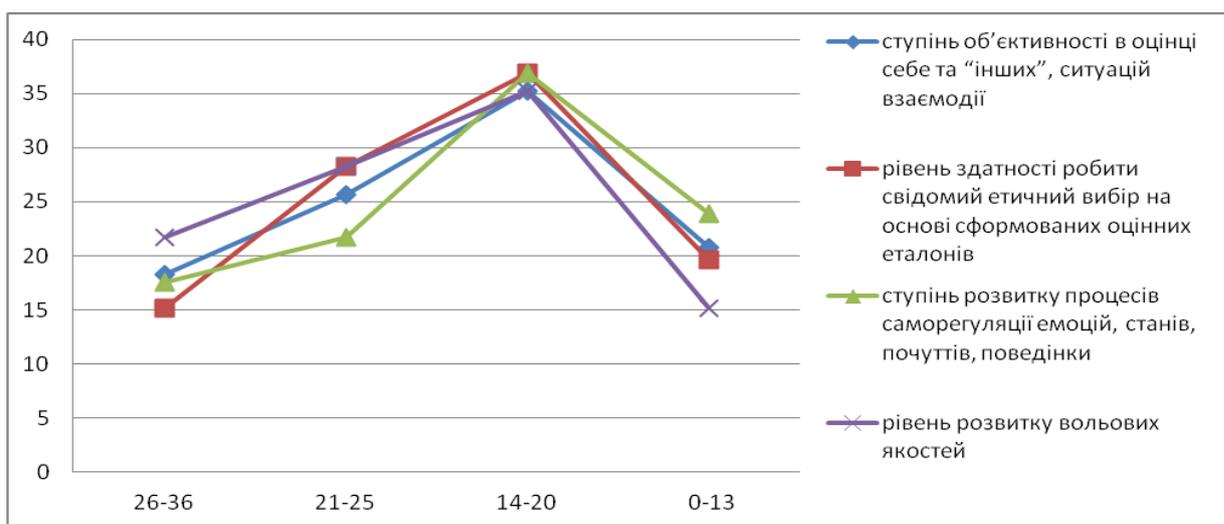

Рис. 3.3. Полігон розподілу частот балів за кожним показником рефлексивно-регулятивного компонента суспільно-нормативної поведінки

Результати вимірювання діяльнісно-поведінкового компонента суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань

Таблиця 3.5.1

Зведені результати за проведеними методиками на V етапі констатувального вимірювання

№ з/п	№ респондента	Методика 17	Методика 18	Методика 19	Методика 20	Загальний рівень діяльнісно-поведінкового компонента
1.	54	P(B)/26	P(B)/27	P(B)/24	P(B)/26	P(B)
2.	55	I(C)/21	I(C)/21	I(C)/12	K(H)/17	I(C)
3.	31	K(H)/14	K(H)/15	K(H)/6	K(H)/17	K(H)
4.	8	I(C)/21	I(C)/21	I(C)/16	K(H)/18	I(C)
5.	19	K(H)/16	K(H)/14	K(H)/8	K(H)/16	K(H)
6.	39	P(B)/26	P(B)/26	I(C)/16	P(B)/26	P(B)
7.	9	K(H)/14	K(H)/15	K(H)/10	K(H)/18	K(H)
8.	74	K(H)/15	K(H)/16	K(H)/6	K(H)/18	K(H)
9.	44	I(C)/21	I(C)/21	I(C)/16	K(H)/15	I(C)
10.	35	Д/7	Д/7	Д/4	Д/9	Д
11.	77	K(H)/14	K(H)/15	K(H)/8	K(H)/16	K(H)
12.	65	I(C)/21	I(C)/21	I(C)/14	K(H)/18	I(C)
13.	20	K(H)/14	K(H)/16	K(H)/10	K(H)/16	K(H)
14.	156	P(B)/26	P(B)/26	P(B)/18	I(C)/21	P(B)
15.	124	P(B)/27	P(B)/26	P(B)/19	P(B)/26	P(B)
16.	102	I(C)/21	I(C)/22	K(H)/6	I(C)/23	I(C)
17.	191	K(H)/15	I(C)/21	K(H)/8	K(H)/18	K(H)
18.	119	Д/8	Д/7	Д/2	Д/7	Д
19.	120	I(C)/21	K(H)/18	K(H)/10	K(H)/18	K(H)
20.	143	I(C)/21	I(C)/22	K(H)/6	I(C)/21	I(C)
21.	105	K(H)/16	I(C)/21	K(H)/8	K(H)/18	K(H)
22.	144	I(C)/21	K(H)/18	K(H)/8	K(H)/19	K(H)
23.	137	Д/8	Д/10	Д/4	Д/13	Д
24.	187	P(B)/26	I(C)/23	I(C)/12	I(C)/21	I(C)
25.	184	Д/7	Д/8	Д/4	Д/9	Д
26.	179	Д/7	Д/9	Д/2	Д/10	Д
27.	250	K(H)/14	K(H)/16	Д/4	K(H)/16	K(H)
28.	249	K(H)/17	K(H)/14	K(H)/6	I(C)/21	K(H)
29.	224	I(C)/21	I(C)/23	K(H)/6	I(C)/22	I(C)
30.	231	P(B)/26	P(B)/26	P(B)/20	P(B)/27	P(B)
31.	254	K(H)/15	K(H)/17	Д/4	K(H)/19	K(H)
32.	240	Д/7	Д/9	Д/2	Д/7	Д
33.	203	I(C)/21	I(C)/23	K(H)/6	I(C)/23	I(C)
34.	245	K(H)/16	K(H)/17	K(H)/6	I(C)/22	K(H)
35.	209	K(H)/17	K(H)/18	Д/4	K(H)/17	K(H)
36.	275	P(B)/26	P(B)/27	P(B)/22	P(B)/28	P(B)
37.	213	Д/7	Д/9	Д/2	Д/7	Д
38.	230	K(H)/17	K(H)/14	K(H)/8	Д/9	K(H)
39.	284	K(H)/18	K(H)/18	K(H)/6	I(C)/21	K(H)
40.	303	Д/7	Д/9	Д/2	Д/8	Д
41.	323	Д/8	Д/8	Д/4	Д/9	Д
42.	304	I(C)/21	I(C)/24	I(C)/16	P(B)/26	I(C)
43.	308	Д/11	K(H)/15	Д/4	Д/8	Д
44.	301	Д/12	K(H)/16	Д/2	Д/9	Д
45.	307	K(H)/15	Д/11	Д/4	Д/11	Д
46.	315	K(H)/14	K(H)/18	K(H)/8	K(H)/18	K(H)

Примітка: Р (В) – раціональний (високий) рівень; І (С) – інтуїтивний (середній) рівень; К (Н) – конформістський (низький) рівень; Д – деформований рівень.

Таблиця 3.5.2

Відносні частоти розподілу учнівської молоді творчих неформальних об'єднань за рівнем сформованості відповідних показників діяльнісно-поведінкового компонента

Показники	високий		середній		низький		деформований	
	f_a	$f_{\%}$	f_a	$f_{\%}$	f_a	$f_{\%}$	f_a	$f_{\%}$
дотримання правил, етичних аспектів поведінки у взаєминах з "іншими"	7	15,2	11	23,9	17	36,9	11	23,9
вміння уникати конфліктні ситуації і знаходити компроміс	6	13	12	26,1	18	39,1	10	21,7
рівень розвитку суспільної активності	5	10,9	7	15,2	19	41,3	15	32,6
форма здійснення творчої діяльності	6	13	9	19,6	18	39,1	13	28,3

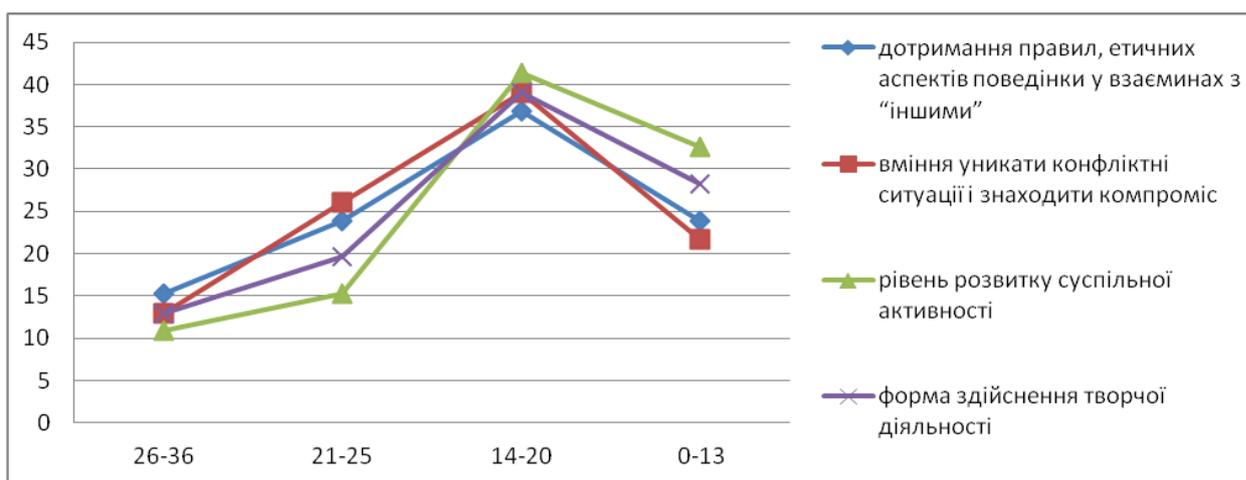

Рис. 3.5 Полігон розподілу частот балів за кожним показником діялісно-поведінкового компонента суспільно-нормативної поведінки

Зведені результати констатувального експерименту за всіма методиками

Методика	Рівні	Раціональний (високий)	Інтуїтивний (середній)	Конформістський (низький)	Деформований
Методика визначення рівнів прагнення молоді до суспільно-нормативної поведінки Т. Ващенко		5 / 10,9%	8 / 17,4%	16 / 34,8%	17 / 36,9%
Методика "Ціннісні орієнтації" М. Рокіча		5 / 10,9%	9 / 19,6%	18 / 39,1%	14 / 30,4%
Методика діагностики ступеня задоволеності основних потреб		6 / 13,1%	9 / 19,6%	14 / 30,4%	17 / 36,9%
Діагностика мотиваційної спрямованості особистості учнівської молоді		6 / 13,1%	5 / 10,9%	14 / 30,4%	21 / 45,6%
Метод індивідуального сфокусованого інтерв'ю		11 / 23,9%	11 / 23,9%	16 / 34,8%	8 / 17,4%
Метод експертних оцінок (діагностична картка "Визначення рівня знань учнівської молоді про способи виявлення нормативної поведінки у взаєминах")		10 / 21,7%	12 / 26,1%	16 / 34,8%	8 / 17,4%
Методика оцінки рівня розвитку моральної свідомості (дилеми Л. Колберга)		6 / 13,1%	14 / 30,4%	17 / 36,9%	9 / 19,6%
Методика "Вибір"		7 / 15,2%	14 / 30,4%	17 / 36,9%	8 / 17,4%
Шкала значущості емоцій Б. Додонова		8 / 17,4%	13 / 28,3%	16 / 34,8%	9 / 19,6%
Опитувальник FPI (форма В), на визначення рівня психоемоційних станів		6 / 13,1%	9 / 19,6%	12 / 26,1%	19 / 41,3%
Методика діагностики рівня емпатійних здібностей В. Бойко		9 / 19,6%	12 / 26,1%	15 / 32,6%	10 / 21,7%
Тест "Самооцінка"		8 / 17,4%	12 / 26,1%	16 / 34,8%	10 / 21,7%
Методика "Хто я?" М. Куна, на визначення рівня сформованості рефлексії		7 / 15,2%	13 / 28,3%	17 / 36,9%	9 / 19,6%
Метод експертних оцінок (діагностична картка "Здатність молоді людини передбачати наслідки своєї поведінки і замислюватися про них")		9 / 19,6%	11 / 23,9%	15 / 32,6%	11 / 23,9%
Метод експертних оцінок (діагностична картка "Рівень сформованості у молоді навиків самоконтролю")		8 / 17,4%	10 / 21,7%	17 / 36,9%	11 / 23,9%
Методика Т. Шульги та Н. Александрової "Задача, яку неможливо вирішити"		10 / 21,7%	13 / 28,3%	16 / 34,8%	7 / 15,2%
Методика "Незавершені речення" Сакса-Сіднея		7 / 15,2%	11 / 23,9%	17 / 36,9%	11 / 23,9%
Методика дослідження стилю поведінки в конфлікті К. Томаса		6 / 13,1%	12 / 26,1%	18 / 39,1%	10 / 21,7%
Анкета "Суспільна активність учнівської молоді"		5 / 10,9%	7 / 15,2%	19 / 41,3%	15 / 32,6%
Метод експертних оцінок (діагностична картка "Творча діяльність і норми поведінки молоді"		6 / 13,1%	9 / 19,6%	18 / 39,1%	13 / 28,3%

Опитувальник „Суспільно-нормативна поведінка”

Стать _____ (чол., жін.). Вік _____ років. Сфера занять (навчання, робота).

I Блок. Усвідомлення власних потреб, мотивів поведінки, ціннісних орієнтацій.

1.1. Які причини для встановлення взаєностосунків з протилежною статтю для Вас є найголовнішими?

- а) бажання підтримувати романтичні взаємини;
- б) бажання спільно проводити час;
- в) самоствердження у групі однолітків;
- г) задоволення біологічних потреб;
- д) доказ уміння керувати і впливати на інших;

власний варіант _____

1.2. Чим Ви керуєтеся при встановленні взаєностосунків з однолітками?

- а) отримати новий досвід, обмін досвідом;
- б) самоствердитися;
- в) зустрічне розуміння;
- г) поспілкуватися, цікаво провести час;
- д) задоволення матеріальних потреб (позичити гроші, важливі знайомства);

власний варіант _____

1.3. Яку роль у Вашому житті відіграють батьки?

- а) батьки – це джерело емоційного тепла і підтримки;
- б) прагну пізнати й наслідувати окремі сторони життя та діяльності своїх батьків;
- в) задовольняють будь-які мої потреби;
- г) джерело фінансування;
- д) не відіграють жодної ролі;

власний варіант _____

1.4. Якою мірою Ви готові надавати допомогу людям похилого віку?

- а) фізична допомога (донести важку сумку, перевести через дорогу тощо);
- б) матеріальна допомога;
- в) моральна допомога (підтримати, заповнити вакуум спілкування);
- г) не готові надавати допомогу;

власний варіант _____

1.5. Як часто Ви готові надавати допомогу людям похилого віку?

- а) систематично (самостійно або працюючи в благодійних чи волонтерських організаціях);
- б) участь у разових акціях, спрямованих на допомогу цій віковій категорії.
- в) не готові надавати допомогу;

власний варіант _____

1.6. Назвіть мотиви Вашої участі в об'єднанні.

- а) самоствердитись і творчо реалізуватись;
- б) задовольнити власні потреби у спілкуванні (тільки тут мене розуміють);
- в) довести дорослим свою незалежність та самостійність;
- г) реалізуватись як лідер;
- д) прояв непокори дорослому світу;

власний варіант _____

1.7. Вашими мотивами встановлення контактів з учителями є...

- а) позитивні сосунки впливають на високі оцінки і навпаки;
- б) прагнення до ототожнення з особистістю вчителя, наслідувати його в усьому;
- в) реалізація потреби у зустрічному розумінні;

- г) отримання знань, умінь і навичок, необхідних у подальшому житті;
 - д) відсутність будь-яких потреб у встановленні конструктивних взаємин;
- власний варіант _____

1.8. Вашими мотивами взаємодії з молодшими за віком є...

- а) реалізація бажання бути наставником, допомогти усвідомити необхідність дотримання соціальних норм поведінки;
 - б) прагнення повчати, вказувати на недосконалість та помилки;
 - в) байдуже та зневажливе ставлення;
- власний варіант _____

II Блок. Рівень розвитку морально-етичних знань і вмінь.

2.1. Що таке соціальна норма?

- а) правило поведінки;
- б) міра корисного, суспільно-необхідного функціонування суспільства;
- в) перешкода і загроза свободі вибору форм поведінки, орієнтирів розвитку, засобів самоствердження та саморозвитку;
- г) обмеження, певна рамка, яка визначає, що можна, а що не можна робити людині як суспільному індивідові;

власний варіант _____

2.2. Наведіть приклади соціальних норм поведінки _____

2.3. Поясніть, як Ви розумієте поняття “суспільно-нормативна поведінка”.

2.4. Які, на Вашу думку, знання і вміння включає в себе суспільно-нормативна поведінка?

2.5. Які з перерахованих Вами знань та умінь Ви використовуєте у своїй поведінці?

2.6. Знання суспільних норм поведінки необхідні, щоб:

- а) викликати симпатію в оточуючих;
- б) виділитися із загальної маси;
- в) не створювати незручностей іншим, не псувати їм настрій;
- г) створити імідж доброзичливої людини;
- д) приховати поганий характер;
- е) це дає перевагу над співрозмовником;
- є) зробити кар’єру;
- ж) досягти успіху в житті.

власний варіант _____

2.7. Відомості про правила та норми поведінки Ви отримуєте переважно:

- а) з особистого досвіду життя;
- б) через опрацювання спеціальної літератури про людські взаємини, культуру поведінки;
- в) через ЗМІ (радіо, газети, телебачення);
- г) з прикладу батьків;
- д) із взаємин між учителями, вчителем і учнем;
- е) зі спілкування з товаришами;
- ж) з виховних бесід, класних годин;
- з) з інших джерел. З яких? _____

2.8. Назвіть позитивні та негативні якості особистості.

2.9. Які форми поведінки Ви б назвали відхиленням від норми?

- 1) порушення правил поведінки у школі (зриви уроків, прогули, відмова від виконання завдання)
- 2) втечі з дому
- 3) грубість, лихослів’я
- 4) вживання алкоголю, п’янство
- 5) паління
- б) уживання наркотиків

- 7) ранній початок статевого життя
- 8) хуліганство
- 9) приниження інших
- 10) крадіжки
- 11) непоко́ра, критика дорослих
- 12) носіння одягу, що викликає осуд з боку дорослих
- 13) створення нового стилю
- 14) негативне ставлення до навчання
- 15) бійки, нанесення тілесних ушкоджень

власний варіант _____

2.10. Що, на Вашу думку, є основними причинами ненормативної поведінки?

- 1) прагнення отримати сильні враження
- 2) невміння контролювати себе
- 3) неблагополучна ситуація в родині
- 4) прагнення до самостійності та незалежності
- 5) брак знань про норми поведінки
- 6) відставання в навчанні
- 7) зневага з боку однолітків
- 8) нерозуміння з боку дорослих
- 9) недостатня впевненість у собі
- 10) негативна оцінка дорослими здібностей молоді
- 11) стресові життєві ситуації
- 12) напружена соціально-економічна ситуація життя молоді (погана забезпеченість, безробіття батьків тощо)
- 13) приклади насилля, жорстокості, що отримуються за допомогою ЗМІ
- 14) надмірна зайнятість батьків
- 15) конфлікти з батьками

власний варіант _____

2.11. Дотримання яких умов необхідне для початку статевого спілкування?

- а) взаємне кохання між партнерами;
- б) відповідальність, усвідомлення всіх наслідків;
- в) цікавість;
- г) доказ дорослості;
- д) задоволення біологічних потреб.

власний варіант _____

2.12. До морально-етичних норм міжстатевих стосунків належать:

- а) адекватність усвідомлення і переживання своїх фізіологічних особливостей відповідно до суспільних норм;
- б) вірність;
- в) взаємне відповідальне партнерство;
- г) відповідальне батьківство;
- д) задоволення біологічних потреб;
- е) управління партнером, повчання в усьому;
- ж) матеріальне збагачення;

власний варіант _____

2.13. Що є проявом жіночності?

- а) шляхетність, благочестивість, покірність, відданість чоловікові;
- б) інтелектуальність, енергійність, підприємливість, незалежність;
- в) фізична сила, нестриманість у вияві соціальних почуттів: агресія, гнів, роздратованість;
- г) невпевненість, замкненість, покірливість.
- д) власний варіант _____

2.14. Назвіть правила поведінки в навчальному закладі.

III Блок. Усвідомлення моральних почуттів.

- 3.1. Чи здатні Ви виявляти позитивні почуття у ставленні до протилежної статі?
- 3.2. Чи здатні Ви виявляти позитивні почуття у ставленні до людей похилого віку?
- 3.3. Чи здатні Ви виявляти позитивні почуття у ставленні до батьків?
- 3.4. Чи здатні Ви поступитися власними інтересами заради коханої людини?
- 3.5. Який зміст Ви вкладаєте в поняття, які виражають ставлення людей один до одного:
чемність _____
шанобливість _____
тактовність _____
делікатність _____
чуйність _____
людська гідність _____
обов'язок _____
чесність _____
доброта _____
щедрість _____
довіра _____
відповідальність _____
співчуття _____
взаєморозуміння _____
справедливість _____
порядність _____

IV Блок. Сприйняття, розуміння та оцінка соціальних об'єктів.

- 4.1. Ваші взаємини з однолітками в школі:
 - а) дружні;
 - б) більше позитивні, ніж негативні;
 - в) байдужі;
 - г) конфліктні.
- 4.2. Оцініть своє ставлення до однолітків, які належать до Вашого об'єднання (групи).
 - а) позитивне
 - б) негативне
 - в) байдуже
- 4.3. Оцініть своє ставлення до однолітків, які не належать до Вашого об'єднання (групи).
 - а) позитивне
 - б) негативне
 - в) байдуже
- 4.4. Оцініть своє ставлення в цілому до свого об'єднання (групи).
 - а) позитивне
 - б) негативне
 - в) байдуже
- 4.5. Оцініть своє ставлення в цілому до іншого "чужого" об'єднання (групи).
 - а) позитивне
 - б) негативне
 - в) байдуже
- 4.6. На що Ви звертаєте увагу під час спілкування з людьми похилого віку?
 - а) вони смішні та незграбні, надто закомплексовані;
 - б) інколи вони говорять розумні речі, до яких треба дослухатися;
 - в) на повагу заслуговує все, що вони говорять, оскільки мають багатий життєвий досвід.власний варіант _____
- 4.7. Оцініть своє ставлення до людей похилого віку.
 - а) викликають повагу через мудрість і багатство життєвого досвіду;

- б) визнаю високий соціальний статус літньої людини;
 - в) сприймаю як рівних;
 - г) виявляю толерантне ставлення;
 - д) розглядаю як перешкоду для вирішення проблем;
 - е) непотрібна категорія населення;
 - ж) вважаю безглуздим потребу в передачі через старших людей традицій;
- власний варіант _____

4.8. Ваші взаємини з протилежною статтю...

- а) гармонійні, безконфліктні;
- б) позитивні, але інколи виникають конфлікти;
- в) виявляються в байдужості до осіб протилежної статі;
- г) негативні, конфліктні.

власний варіант _____

4.9. На яких засадах будуються Ваші взаємини з дорослими?

- а) на позиціях рівності;
- б) на довірі та повазі;
- в) самостійності;
- г) на основі “дитячої моралі” слухняності;
- д) на основі “дитячої моралі” неслухняності, недовіри, неповаги один до одного;
- е) конфліктів та непорозуміння.

власний варіант _____

V Блок. Дотримання загальноприйнятих правил, етичних аспектів поведінки у взаєминах з “іншими”.

- 5.1. Чи вважаєте Ви, що батьки, як більш зрілі люди, мають право влаштовувати життя своїх дітей?
 - а) так;
 - б) ні.
- 5.2. Ви розділяєте думку про те, що молодше покоління повинно вчитись у дорослих, як себе поводити?
 - а) так;
 - б) ні.
- 5.3. Чи правильний вислів про те, що діти повинні безумовно дотримуватись норм і правил батьків?
 - а) так;
 - б) ні.
- 5.4. Ви часто сваритеся з батьками?
 - а) так;
 - б) ні.
- 5.5. Чи завжди Ви слухаетесь батьків?
 - а) так;
 - б) ні.
- 5.6. Як Ви ставитесь до критичних зауважень з боку осіб похилого віку?
 - а) дослуховуюсь, тому що старше покоління є зразком, прикладом для наслідування;
 - б) пропускаю їх повз вуха;
 - в) прошу залишити мене в спокої (інколи в досить грубій формі);
 - г) ігнорую.
- 5.7. Чи звертаєтесь Ви до дорослих з метою щось обговорити?
 - а) так;
 - б) ні;
 - в) інколи.

- 5.8. Чи бувають випадки, коли Ваші батьки, інші дорослі висловлювали незадоволеність Вашою поведінкою?
а) так;
б) ні.
- 5.9. Ви звичайно дієте відповідно:
а) до порад дорослих;
б) волієте діяти самостійно.
- 5.10. Ви будете вибачатись, якщо випадково в натовпі зачепили людину?
а) так;
б) ні.
- 5.11. Ви намагаєтесь уникати в розмові виразів, які можуть збентежити оточуючих?
а) так;
б) ні;
в) інколи.
- 5.12. Коли Вам заперечують дорослі, чи здатні Ви відповісти різко?
а) так;
б) ні;
в) інколи.
- 5.13. Часто Ви приховували від дорослих деякі свої вчинки?
а) так;
б) ні.
- 5.14. Яке Ваше ставлення до знайомства друзів з Вашими родичами похилого віку?
а) із задоволенням знайомлю, оскільки вважаю їх достойними людьми;
б) знайомлю лише за певних обставин (не бачу в цьому сенсу);
в) уникаю знайомства своїх друзів зі своїми родичами похилого віку.
- 5.15. Чи легко Ви знаходите спільну мову з людьми похилого віку?
а) легко, тому що це старший друг і радник, якому можна довіряти;
б) маю певні труднощі в спілкуванні з цією віковою категорією;
в) з цією віковою категорією неможливо спілкуватися без конфліктів.
- 5.16. У взаєминах із протилежною статтю Ви...
а) наслідуєте когось із батьків своєї статі, імітуєте їхню поведінку;
б) покладаєтесь на власний досвід, експериментуєте;
в) наслідуєте однолітків, товаришів;
г) наслідуєте приклади із ЗМІ.
- 5.17. Чи соромитесь Ви, коли знайомитеся з людиною протилежної статі?
а) так;
б) ні;
в) інколи.
- 5.18. Ви часто конфліктуєте з однолітками без вагомій на то причини?
а) так;
б) ні.

Паспорт творчої молодіжної групи

назва

1. Кількість членів:
 - постійні члени _____
 - епізодичні члени _____
2. Кількість хлопців та дівчат у групі _____
3. З якого часу існує _____
4. Походження назви групи _____

Середній вік учасників групи _____

5. Місце роботи (навчання) її членів _____

6. Основні місця зустрічей _____

7. Середня періодичність зборів _____

8. Найбільш бажані спільні заняття:

- уживання алкогольних напоїв
- гра в карти
- рухливі ігри
- ходіння вулицями
- відвідування кіно, театру, концертів, виставок тощо
- спів під гітару
- уживання наркотиків
- подорожування
- власний варіант _____

9. Найбільш улюблені теми бесід та обговорень:

- різні проблеми в навчанні (на роботі)
- конфлікти з батьками, вчителями
- прочитане, кіно - та відеофільми, вистави, виставки тощо
- спільні дії
- життєві плани
- відносини з протилежною статтю
- способи пошуку засобів для розваг, алкогольних напоїв, наркотиків і т.ін.
- власний варіант _____

10. Жаргонні слова, які використовуються в групі _____

11. Прізвиська членів групи. Причини їх появи та походження _____

12. Чи існує певний стиль в одязі групи? Який він? Чи дотримуються цього стилю учасники в повсякденному житті? _____
-

13. Додаткова атрибутика, що вирізняє Вас з-поміж інших груп

14. Чи існують у Вашій групі якісь традиції? Якщо так, то які?

15. Чи існують в Вашій групі ритуали прийняття в члени? Якщо так, то які?

16. Чи потрібно мати якусь підготовку, щоб стати членом Вашої групи? _____

17. Як часто і з приводу чого найчастіше бувають конфлікти в групі?

18. Як зазвичай вирішуються конфлікти в групі (мирно, бійкою, завдяки втручанням лідера, компромісом)?

19. Як часто і з приводу чого виникають конфлікти за межами групи (з дорослими, однолітками)?

20. Як зазвичай вирішуються конфлікти з ними (мирно, бійкою, завдяки втручанням лідера, компромісом)?

21. Як часто виникають конфлікти, бійки з іншими схожими групами, з приводу чого?

22. Як зазвичай вирішуються конфлікти з ними (мирно, бійкою, завдяки втручанням лідера, компромісом)?

23. Які якості характеру і вчинки найбільше засуджуються і які міри впливу групи застосовуються стосовно винуватця?

АНКЕТА

для соціальних педагогів, керівників гуртків художньої самодіяльності, лідерів творчих неформальних об'єднань

Вік _____ Посада _____ Професія _____

1. Чи знаєте Ви про діяльність неформальних молодіжних організацій у Вашому місті (районному центрі, селищі міського типу)? Які вони мають назви та спрямованість?
2. Опишіть, чим займаються названі Вами неформальні молодіжні організації.
3. Ваше ставлення до неформального молодіжного руху (опишіть, що Вас турбує? У чому Ви вважаєте позитив? Негатив?).
4. Які, на Вашу думку, причини виникнення неформальних молодіжних об'єднань?
5. Які напрями діяльності найбільше приваблюють учнівську молодь у молодіжних організаціях?
6. Чим відрізняються, на Вашу думку, учнівська молодь, що є членами неформальних молодіжних об'єднань, від своїх ровесників?
7. Чи порушують учні-неформали суспільні норми поведінки?
8. Чи відрізняються творчі неформальні об'єднання від інших?
9. На Вашу думку, чи можлива співпраця з неформальними молодіжними об'єднаннями?
10. Які форми і методи роботи з творчими неформальними об'єднаннями, на Вашу думку, є найбільш дієвими?

Дякуємо за змістовні, щирі відповіді.

Хай Вам щастить!

Програма семінару-практикуму

“Формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об’єднань”

для соціальних педагогів, керівників гуртків художньої самодіяльності та лідерів творчих неформальних об’єднань

Пояснювальна записка

Сучасні соціально-економічні умови розвитку України обумовили завдання побудови нових відносин між суспільством та особистістю, докорінної зміни в діяльності існуючих і новостворених неформальних молодіжних об’єднань. Пріоритетна роль в організації виховної діяльності з цією категорією молоді належить соціальному педагогові, керівникам гуртків художньої самодіяльності. Активізація соціально-педагогічної діяльності саме в цьому напрямку є об’єктивною реальністю, зважаючи на те, що саме молодь вирішує майбутнє держави. Проте сьогодні існує проблема невідповідності фахівців до цього виду діяльності. Тому постало питання професійної підготовки суб’єктів виховного впливу для роботи з творчими неформальними молодіжними об’єднаннями. З цією метою було розроблено для впровадження у виховний процес навчальних та позашкільних навчальних закладів семінар-практикум “Формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об’єднань”.

Мета *семінару-практикуму* полягає у підготовці соціальних педагогів, класних керівників, керівників гуртків художньої самодіяльності до здійснення виховної діяльності з учнівською молоддю творчих неформальних об’єднань й передбачає озброєння їх знаннями і практичними навичками організації цього процесу. Мета конкретизується завданнями:

- домогтися соціальними педагогами необхідності реалізації особистісно-орієнтованого підходу у вихованні, який передбачає суб’єкт-суб’єктні взаємини;
- наповнити теоретичний і технологічний потенціал суб’єктів виховання науковими уявленнями про сутність суспільно-нормативної поведінки;
- розширити коло знань про форми, методи, способи вивчення і формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об’єднань;
- проектувати і здійснювати виховну діяльність з урахуванням інтересів, можливостей учнівської молоді, розвитку їхньої активності;
- надати знання про способи, методи та засоби ініціювання створення молодіжних груп соціальних ініціатив на допомогу учнівській молоді творчих неформальних об’єднань.

1 заняття семінару-практикуму

Тема: “Молодіжна субкультура як альтернативна форма соціалізації особистості в юнацькому віці”

Мета: Ознайомити учасників з проблемою молодіжної субкультури, місцем творчості в ній, а також її виховним потенціалом для просоціального розвитку неформального об’єднання та формування суспільно-нормативної поведінки.

Завдання:

- з’ясувати вплив хореографічного мистецтва на особистість в цілому і молоді зокрема;
- обґрунтувати необхідність посилення уваги дорослих до танцювальних уподобань учнівської молоді творчих неформальних об’єднань; активізації дозвілля; формування музичного смаку через позашкільні заходи.

Форми роботи: лекція, відеолекторій, дискусія, бесіда.

Тривалість: 2 години.

План заняття:

1. Вступна лекція: “Причини виникнення молодіжних субкультур, неформальних об’єднань, неформального молодіжного руху”.
2. Характеристика творчих неформальних молодіжних об’єднань.
3. Показ відеороликів: “Готична субкультура”, “Філософія одягу. Субкультури”, “Неформали”, “Фестиваль “Знаки”, “Різні”.
4. Організація дискусії. Орієнтовні питання:
 - Які молодіжні рухи Ви знаєте?
 - Чи можна сформувати одну певну захопленість серед учнівської молоді?
 - Чи робить субкультура якийсь внесок у наше суспільство?
 - Чому в учнівській молоді виникає необхідність вступати до неформальних молодіжних об’єднань?
 - Як Ви вважаєте, яким чином субкультури впливають на учнівську молодь: позитивно чи негативно?
 - Чи всі неформальні молодіжні об’єднання можна віднести до негативних?
 - Чи можна вважати приналежність молоді до певної субкультури причиною відхилень у поведінці?
 - Чи вважаєте Ви, що молодіжні неформальні об’єднання дозволяють самовиражатися молодим людям?
5. Підведення підсумків.
6. Зворотній зв’язок: анкетування “Відверто кажучи ...”

Дата заняття _____

- 1) Під час занять я зрозумів, що ...
- 2) Найбільш корисним для мене було ...
- 3) Мені не сподобалося ...
- 4) Більше / Найбільше мені сподобалося ...
- 5) На наступному занятті я хотів би ...

2 заняття семінару-практикуму

Тема: “Діагностика рівня сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об’єднань”

Мета: ознайомити із системою діагностичних методик неформальних молодіжних об’єднань.

Завдання:

- ознайомити з одним із методів збору інформації – паспортизацією неформальних груп;
- ознайомити з комплексом спеціально опрацьованих і адаптованих методів діагностики рівня сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об’єднань.

Форми роботи: лекція, практичні вправи, дискусія.

Тривалість: 2 години.

План заняття:

1. Вступна лекція: “Діагностика – важливий етап у роботі з неформальними молодіжними об’єднаннями”.
2. Ознайомлення зі специфікою використання в роботі з неформальними молодіжними об’єднаннями таких методів, як: анкетування, інтерв’ювання, бесіди для виявлення розуміння сутності поняття „суспільно-нормативна поведінка”, його основних ознак, норм і правил поведінки; метод узагальнених незалежних експертних характеристик, за допомогою якого з’ясувався ступінь сформованості певних ознак, рис, проявів поведінки учнівської молоді творчих неформальних об’єднань за оцінками вчителів, батьків, соціальних педагогів тощо; метод самооцінки; застосування ситуацій морального вибору й аналізу життєвих ситуацій; метод обробки й узагальнення отриманих даних.
3. Підведення підсумків.
4. Зворотній зв’язок: анкетування “Відверто кажучи ...”

Дата заняття _____

- 1) Під час занять я зрозумів, що ...
- 2) Найбільш корисним для мене було ...
- 3) Мені не сподобалося ...
- 4) Більше / Найбільше мені сподобалося ...
- 5) На наступному занятті я хотів би ...

3 заняття семінару-практикуму

Тема: “Соціально-творчий простір розвитку”

Мета: Обґрунтувати необхідність посилення такого механізму, як взаємодія суб’єктів виховного впливу у процесі стимулювання соціально-спрямованої творчої діяльності неформальних молодіжних об’єднань.

Завдання:

- проаналізувати виховні можливості спільної діяльності всіх суб’єктів виховного впливу;
- розглянути форми, методи, засоби, умови організації позаурочної роботи, які сприяють стимулюванню учнівської молоді творчих неформальних об’єднань до пізнання етичних принципів і норм поведінки, формуванню системи знань, умінь і навичок суспільно-нормативної поведінки, морально-етичних норм і правил.

Форми роботи: лекція, практичні вправи, дискусія.

Тривалість: 2 години.

План заняття:

1. Вступна лекція: “Система взаємодії суб’єктів виховного впливу соціально-педагогічної підтримки соціально-спрямованої творчої діяльності неформальних молодіжних об’єднань”.
2. Проведення вправ на аналіз особливостей власної особистості й проявів суспільно-нормативної поведінки (“Продовжи вислів”, “Розв’яжи ситуацію”, “Самооцінка поведінкових навичок і вмінь”, “Пара протилежностей”, “Права та обов’язки”).
3. Складання пам’ятки “Встановлення конструктивних взаємин з учнівською молоддю творчих неформальних об’єднань”.
4. Підведення підсумків.
5. Зворотній зв’язок: анкетування “Відверто кажучи ...”

Дата заняття _____

- 1) Під час занять я зрозумів, що ...
- 2) Найбільш корисним для мене було ...
- 3) Мені не сподобалося ...
- 4) Більше / Найбільше мені сподобалося ...
- 5) На наступному занятті я хотів би ...

4 заняття семінару-практикуму

Тема: “Ініціювання створення молодіжних груп соціальних ініціатив”

Мета: Ознайомити з методичною базою роботи з неформальними молодіжними об’єднаннями творчого спрямування.

Завдання:

- розглянути форми, методи, засоби, умови організації позаурочної роботи, які сприяють виробленню позитивного ставлення до моральних норм, етичних принципів і умінь їхнього застосування в різних ситуаціях та спрямовують творчий потенціал неформального молодіжного об’єднання у соціально корисне русло;
- сприяти формуванню навичок професійної рефлексії, самоконтролю, продуктивної взаємодії з учнівською молоддю творчих неформальних об’єднань.

Форми роботи: лекція, практичні вправи, дискусія.

Тривалість: 2 години.

План заняття:

1. Вступна лекція: “Технологія створення молодіжних груп соціальних ініціатив на допомогу учнівській молоді творчих неформальних об’єднань”.
2. Проведення вправ на аналіз особливостей власної особистості й проявів суспільно-нормативної поведінки (“Волоський горіх”, “Симфонія конфлікту”, “Чарівне слово”, “Ревізія взаємин”, “Чим я можу бути цікавий (цікава)?”, “Маріонетка”).
3. Організація дискусії. Орієнтовні питання:
 - Як Ви вважаєте, чи повинна влада втручатися в течії молодіжних субкультур? Якщо так, то яким чином?
 - Яку альтернативу Ви можете запропонувати учнівській молоді, що потрапила в асоціальне чи антисоціальне неформальне об’єднання?
 - Чому виникають конфлікти між дітьми-неформалами та їхніми батьками?
 - Чи потрібно батькам карати свою дитину за те, що вона належить до певного неформального молодіжного об’єднання?
 - Як батькам знайти альтернативу, якщо їхня дитина бере участь у неформальному молодіжному об’єднанні негативного спрямування?
4. Підведення підсумків.
5. Зворотній зв’язок: анкетування “Відверто кажучи ...”

Дата заняття _____

- 1) Під час занять я зрозумів, що ...
- 2) Найбільш корисним для мене було ...
- 3) Мені не сподобалося ...
- 4) Більше / Найбільше мені сподобалося ...

Педагогічні ситуації, спрямовані на формування вміння прогнозувати можливі наслідки проблемної ситуації та знаходити оптимальні шляхи її уникнення чи оптимізації

Ситуація 1

На уроці математики вчителька кілька разів робила зауваження учню-неформалу, який байдикував. На зауваження вчительки він не реагував, продовжуючи заважати іншим. Вчителька припинила урок. Клас зашумів, а винуватець продовжував сидіти на своєму місці. Вчителька сіла за стіл і стала писати в журналі. Учні займалися своїми справами. Так пройшло двадцять хвилин. Прозвенів дзвінок, вчителька підвелась і сказала, що весь клас залишається після уроків. Усі зашуміли. Така поведінка учня-неформала свідчить про повний розрив взаємин з учителем і призводить до ситуації, коли робота педагога залежить від “милості” учня.

Ситуація 2

Звичайна сім'я: мама, тато, бабуся, дідусь, старша сестра Тетянка та Андрій. Андрій школяр, йому 11 років, він захоплюється хіп-хоп-культурою. Хлопцеві подобається слухати гучну музику, голосно підспівувати. Він “фанатіє” від іноземної музики та репу. Але захоплення не подобаються бабусі та дідусеві, котрі не розуміють, що тут називається музикою, а тим паче піснею. Старша сестра полюбляє слухати сучасну вітчизняну естрадну музику.

Бабуся. Ти вже зробив уроки, внучку?

Андрій. Звичайно!

Бабуся. Ну і добре! Чим будеш займатися?

Андрій. Слухати музику.

Бабуся. Оту балаканину?

Андрій. Бабусю, це не балаканина, а популярна сучасна музика. Що ти в ній розумієш? (Андрій махнув у бік бабусі рукою й дістав із полиці диск з улюбленою музикою.)

Бабуся. От коли я була молодою, ми слухали справжню музику, то були слова, музика, ритм...

Андрій. Досить, бабусю, про це. Я вже чув твою розповідь. (Вмикає музичний центр.) (Бабуся виходить.)

Тетяна. Зроби музику тихіше, я виконую домашнє завдання з математики. Увімкнуй би краще мій диск! (Музика продовжує лунати.)

Бабуся (до тата). Піди скажи, щоб вимкнув цю балаканину. Якщо хоче слухати музику, нехай знайде щось мелодійніше.

Тато. Трохи тихіше можна зробити? Але музика нічого собі, мені навіть подобається.

Бабуся. І ти туди ж...

Дідусь. Це жах якийсь! І те, що слухає Андрій, і те, що слухає Тетяна.

Мати. Хай слухають, що їм до вподоби. (Мати заходить до кімнати сина.) Андрію, ти слухаєш музику занадто голосно і заважаєш усім, але ти маєш право слухати музику, яка тобі до душі. Я прошу тебе скористатися моєю порадою: вдягни навушники і насолоджуйся музикою досхочу.

Запитання:

- Яке ставлення до цієї ситуації ми спостерігаємо в родині?
- Охарактеризуйте думку кожного члена родини. Чиє ставлення вам ближче?
- Чому мама не забороняє дітям слухати музику, яка їм до вподоби?
- Що б ви на місці батьків порадили синові?
- Змодельуйте кінець поданої ситуації.

Ситуація 3

Конфлікт між учителем та учнем, і як наслідок – непорозуміння. Ніхто не визнав своєї провини, конфлікт продовжувався з уроку в урок. У результаті учень замкнувся у собі, не уміючи самостійно подолати конфлікт, у своїх негативних емоціях юнак став звинувачувати педагога. Через деякий час хлопець опинився у лавах емо.

Ситуація 4

Юнак ніжно залицявся до своєї однокласниці, але та проігнорувала його залицяння. До цього часу хлопець був упевненим у собі, вважав себе неперевершеним. У результаті такого випадку самооцінка дуже похитнулася, виник внутрішній конфлікт. У цій ситуації у юнака були такі варіанти реакції:

- Ну й нехай! Нічого вона собою не являє. І взагалі, це я її кинув.
- Вона мене не зрозуміла, не оцінила. Але нічого. Зрозуміють інші, набагато кращі. А вона ще пошкодує.
- Я їй не сподобався через слабку статуру. Ось стану качати тіло – тоді подивимось.
- Я їй не сподобався через слабку статуру. Зі статурою нічого не поробиш, візьму іншим – ось скоро наша рок-група виступатиме на молодіжному фестивалі. Там я їй підкорю. Усі навкруги мене заметушаться.
- Пішла? Ну й нехай. У житті є більш цікаві речі.

Спочатку хлопець намагався діяти за прописаним рецептом: “клин клином вибиває”. Але ще декілька разів отримав фіаско. Ці невдачі його якоюсь мірою надломали. Юнак позбувся впевненості в собі, знизилася його самооцінка. Ті якості, які раніше видавалися йому такими, що заслуговують на повагу, почали викликати зневагу. На цьому підґрунті хлопець втратив контакт зі своїми батьками, які ще й іронізували з приводу його невдач (думаючи, що роблять краще, бо ж у хлопця ще все життя попереду). У результаті віддалення від батьків зростав потяг до самотності. Познайомившись ще з двома, такими ж малозначущими, на думку дорослих, хлопцями, почав проводити з ними весь свій вільний час. З ними ж в кінці-кінців пристав до гопників.

Ситуація 5

Із розмови, почутої під час вечірньої прогулянки.

- Я влізла сюди і **вже шкодую** про це, але мені, напевно, не вийти... Однак зовні не було помітно, що дівчинці потрібна допомога: у виразі обличчя – самовпевненість, яскравий різнобарвний одяг, розкуйовджена зачіска. Як тільки до дівчинки підійшли “друзі” і запитали щось про батьків, пролунала відповідь:
 - “Плювати! Як вони зі мною, так і я з ними!”

То як же бути?

Ситуація 6

Я не знаю як жити, я страшенно самотня. Уже декілька разів намагалася закінчити життя самогубством, але завжди щось в останню хвилину зупиняло. У сім’ї на мене не звертають уваги, я чужа. У школі – тихоня, до того ж ще й посередня учениця. Клас у нас сильний, бореться за звання найкращого по школі, а зі мною і вчителям, і однокласникам морока. Яюсь чекала на двоюрідну сестру неподалік від супермаркету. Стояла на тротуарі майже одна. З’явилась група хлопців та дівчат, які десь чи від когось бігли. Виглядали вони

дивно. Я навіть не зрозуміла; як все вийшло. Хтось схопив мене за руку, і я опинилася серед них. Ми прийшли на доволі екзотичне місце – кладовище, всі були дещо збуджені, говорили про щось своє. Помітили і мене, беззлісно посміхнулися, запропонували залишитись. Коротше кажучи, через тиждень я просто ні про що інше вже не думала, окрім, як про моїх нових друзів. Усі вони висловлювали антигромадські думки, але ставились до мене, як до рідної. Від безвиході (не можу обрати між батьками, хорошими однокласниками і новими друзями) почала палити.

Ситуація 7

Дитина позбавлена самостійності. За неї все роблять і вирішують батьки. Наростає невпевненість у собі, у своїх можливостях, невміння приймати рішення, страх самостійності, інфантильність. Проходить час, і в такого підлітка з'являється прізвисько “мамин синок”. Як наслідок – падіння самоповаги. Дитина поступається сильнішому від себе і в моральному, і у фізичному плані супротивнику. І тут на допомогу приходять нові друзі...

Ситуація 8

Дівчинка з'явилася на світ, коли на неї зовсім не чекали, тим самим порушивши плани амбітних батьків щодо майбутньої кар'єри. Тому у вихованні переважали емоційна холодність, черствість у ставленні до своєї дитини. Дівчинці постійно чимось дорікали, робили несправедливі зауваження, морально принижували. Дитина жила в постійному страху зробити чергову помилку. Результат – невпевненість у собі. Страх перед покаранням переростає в насторожене ставлення до навколишнього світу, який лякає дівчинку можливими неприємностями. Але набуті впевненості у собі хочуть допомогти нові друзі-неформали.

Ситуація 7

Юнака виховують у дусі гіпопротекції (коли дитина залишена сама собі). Дорослі при цьому не використовують жодної серйозної зацікавленості до справ своєї дитини. Махнули рукою на виховання дитини. Інколи увага батьків лише імітувалася (прихована гіпопротекція), а хлопець це відчував. Як результат – знайшлася компанія, яка веде бездіяльний спосіб життя, шукаючи сумнівні веселощі.

Ситуація 8

Артем захоплюється рок-музикою, вмикає її в своїй квартирі дуже голосно та слухає до пізньої ночі, оскільки зазвичай він до півдня залишається вдома і не йде до школи. Він сердиться на Олега, який живе в кімнаті поверхом нижче, за те, що той встає в школу о 7 годині ранку, робить фіззарядку і своїми рухами заважає Артему спати. З іншого боку Олег також незадоволений, коли Артемова музика не дає йому звечора заснути.

Ситуація 9

Ганна – голова молодіжної організації. Багато членів групи сердяться на їхнього колегу Андрія через те, що він скоїв поганий вчинок – образив молодшого за себе Миколу. Вони вимагають, щоб Ганна скликала збори, на яких вони зможуть проголосувати за виключення Андрія з групи. Ганна дізналася, що більшість вини в цьому випадку лежить на іншому члені групи – Михайлові, Андрій винен лише частково, однак вона пообіцяла нікому не розголошувати цю інформацію.

Робоча програма спецкурсу “Соціально-педагогічна робота з творчими неформальними молодіжними об’єднаннями”

Пояснювальна записка

В останні десятиріччя в Україні відбувається демократизація суспільного життя. Громадяни отримали можливість створювати об’єднання для реалізації своїх здібностей, задоволення своїх інтересів. Активно залучається до цього процесу молодь, зокрема учнівська. У нинішній ситуації вона відчуває невідповідність її культурних стереотипів і норм поведінки життю, що нав’язується дорослими, а разом з цим відмовляється розуміти і приймати всю традиційну культуру. Як наслідок, виробляється молодіжний світогляд і стиль життя – тобто субкультура. Пропоновані дорослими громадські форми дозвілля та творчої реалізації нерідко не відповідають потребам та інтересам молодих людей. Саме тому розповсюдженим явищем стали творчі неформальні об’єднання учнівської молоді.

В силу того, що члени цих об’єднань та їхня творча діяльність знаходяться поза увагою основних виховних інститутів (сім’ї, навчальних закладів, закладів організації дозвілля молоді тощо), виникає необхідність посилення соціально-педагогічної роботи з цими неформальними об’єднаннями з метою превенції негативних впливів асоціальних неформальних об’єднань, що знаходяться поруч з ними “на вулиці”. Незалежно від напрямку діяльності творчого неформального молодіжного об’єднання соціальний педагог має бути готовий як до співпраці, так і до безпосередньої роботи з формування суспільно-нормативної поведінки. Активізація діяльності соціального педагога саме в цьому напрямку є об’єктивною реальністю, зважаючи на те, що саме молодь вирішує майбутнє держави, а її досвід суспільної діяльності формується у неформальному об’єднанні. Проте сьогодні існує проблема невідповідності фахівців до цього виду діяльності. Тому постало питання професійної підготовки соціального педагога в структурі вищої школи для роботи з дитячими та молодіжними неформальними об’єднаннями.

Навчальна дисципліна “Соціально-педагогічна робота з творчими неформальними молодіжними об’єднаннями” є необхідною в системі підготовки соціального педагога. Дисципліна передбачає опанування студентами світових, і передусім, європейських досягнень у роботі з молоддю, що залучена до неформального руху.

Мета курсу:

- сформувати у майбутніх соціальних педагогів теоретико-методологічну базу з основ професійної діяльності у сфері дитячих та молодіжних неформальних об’єднань;
- підготувати студентів до здійснення виховної діяльності й озброїти їх знаннями і практичними навичками організації процесу виховання учнівської молоді творчих неформальних об’єднань.

Основні завдання курсу:

- ознайомити з історією дитячо-молодіжного руху в Україні, напрямками та типологіями;
- сформувати професійно-орієнтований світогляд майбутнього соціального педагога;
- вивчити досвід діяльності дитячо-підліткових та молодіжних неформальних об’єднань;
- з’ясувати роль і місце неформальних об’єднань у соціалізації дітей та молоді;
- формувати позитивне ставлення до різних організацій, об’єднань, рухів;
- надати педагогам теоретичні знання та практичні вміння, необхідні для створення сприятливих умов для діяльності дитячих та молодіжних неформальних об’єднань;
- опанувати форми та методи соціально-виховної роботи в дитячих та молодіжних неформальних об’єднаннях.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студенти повинні *знати*:

- правові та організаційні основи діяльності дитячих і молодіжних неформальних об'єднань в Україні;
- тенденції та закономірності розвитку, особливості формування дитячих і молодіжних неформальних об'єднань;
- мету, завдання, зміст, принципи діяльності дитячих та молодіжних неформальних об'єднань, їхню структуру, традиції, символи, ритуали;
- основні напрями і форми соціальної роботи в дитячих та молодіжних неформальних об'єднаннях, зміст діяльності в них соціального педагога.

Студент повинен вміти:

- надавати допомогу з організації життєдіяльності дитячих та молодіжних неформальних об'єднань на основі співробітництва, співтворчості, спільної діяльності;
- проводити соціально-педагогічну роботу з організації спілкування і змістового дозвілля, спільної діяльності дітей, молоді, дорослих безпосередньо в неформальному об'єднанні, в умовах неформального та відкритого соціального середовища;
- залучати учнів, молодь до об'єднання в організації за різними напрямками, інтересами;
- координувати діяльність молодіжних неформальних об'єднань у школі, місті, районі тощо.

На вивчення курсу “Соціально-педагогічна робота з творчими неформальними молодіжними об'єднаннями” відведено 36 годин (8 годин лекцій, 8 – семінарські заняття, самостійна робота – 20 годин). Курс розбито на 2 змістових модулі. Зміст кожного модуля складають лекції, семінарсько-практичні заняття, а також творчі завдання, зорієнтовані на розвиток аналітичних умінь. На лекціях логічно й послідовно викладаються найбільш загальні наукові положення з дисципліни. Лекції дають основу наукових знань, визначають напрям роботи для самостійної роботи студентів. Семінарські заняття уточнюють, конкретизують і систематизують знання, здобуті під час лекцій та самостійної роботи, розвивають педагогічне мислення, вміння вести дискусію, робити повідомлення, доповіді. Самостійна робота студентів (вивчення літератури, виконання практичних завдань, написання рефератів та ін.) спрямована на вивчення програмового матеріалу. Контроль за самостійною роботою здійснюється в усіх формах аудиторних занять та в процесі роботи зі студентами.

Курс побудовано на основі модульно-рейтингової системи викладання та перевірки знань, крім того, передбачає виконання творчих завдань та волонтерську діяльність майбутнього соціального педагога безпосередньо у творчому неформальному молодіжному об'єднанні.

Тематичний план

№ ЗМ	Назва ЗМ	Всього годин	Лекції	Семінарські	Самостійна робота
ЗМ №1	Молодіжна субкультура, її роль у суспільстві	18	4	4	10
1.1.	Основні складові молодіжного неформального руху	5	2	-	3
1.2.	Атрибути молодіжної субкультури	4	-	2	2
1.3.	Характеристика неформальних молодіжних об'єднань творчого спрямування	9	2	2	5
ЗМ №2	Особливості соціально-педагогічної діяльності з учнівською молоддю творчих неформальних об'єднань	18	4	4	10
2.1.	Основні напрями роботи з учнівською молоддю творчих неформальних об'єднань	9	2	2	5
2.2.	Модель взаємодії суб'єктів виховного впливу з метою стимулювання або підтримки соціально-спрямованої творчої діяльності неформальних молодіжних об'єднань	5	2	-	2
2.3.	Методика формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань	4	-	2	3
Всього		36	8	8	20

Лекційні заняття, їх тематика та обсяг

№ ЗМ	Назви тем та анотований зміст	Кількість годин
ЗМ №1 “Молодіжна субкультура, її роль у суспільстві”	<p>Лекція №1. Основні складові неформального молодіжного руху.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Передумови виникнення “культури в культурі”: підходи до вивчення, ознаки, типи та складники субкультури, фактори формування, функції. 2. Причини виникнення молодіжних субкультур, неформальних об’єднань, неформального молодіжного руху. 3. Аспекти відчуження молодіжної субкультури: контркультура, андеграунд, фендом, “психосоціальний мораторій”, маргінальність, лімінальність, екстернальність. 4. Класифікація молодіжних субкультур. 	2
	<p>Лекція №2. Характеристика неформальних молодіжних об’єднань творчого спрямування.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Особливості класифікації творчих неформальних молодіжних об’єднань. 2. Діяльність музично-поетичних неформальних молодіжних об’єднань: панки, емо, готи, репери. 3. Характеристика акторських або театральних неформальних молодіжних об’єднань (толкієністи, рольовики). 	2
ЗМ №2 “Особливості соціально-педагогічної діяльності з учнівською молоддю творчих неформальних об’єднань”	<p>Лекція №1. Основні напрями роботи з учнівською молоддю творчих неформальних об’єднань.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Проблема вибору напрямку роботи з учнівською молоддю творчих неформальних молодіжних об’єднань. 2. Аспекти, якими представлені напрямки роботи з творчою молоддю неформальних об’єднань у вітчизняній та зарубіжній практиці соціальної роботи: <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Перевиховання неформальної молоді у зв’язку із здійсненими протизаконними діями. 2.2. Формальний вплив у рамках навчально-виховного процесу освітньої установи. 2.3. Піднесення неформальних молодіжних об’єднань за допомогою елевації відносин між його членами. 2.4. Прийняття неформальних молодіжних об’єднань як соціальної реалії, груп, які виконують комунікативні, соціалізуючі функції. 3. Діагностика творчих неформальних об’єднань. 	2
	<p>Лекція №2. Модель взаємодії суб’єктів виховного впливу з метою стимулювання або підтримки соціально спрямованої творчої діяльності неформальних молодіжних об’єднань.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Система суб’єктів роботи з підлітками – членами неформальних молодіжних об’єднань. 2. Створення в навчальному закладі соціально-творчого простору розвитку. 3. Ініціювання створення молодіжних груп соціальних ініціатив на допомогу учнівській молоді творчих неформальних об’єднань. 	2
Усього за навчальною дисципліною		8

Семінарські заняття, їх тематика і обсяг

№ ЗМ	Тема заняття та анотований зміст	Кількість годин
ЗМ №1 “Молодіжна субкультура, її роль у суспільстві”	<p>Семінарське заняття №1. Атрибути молодіжної субкультури.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Соціальна стратифікація молодіжної субкультури. 2. Жаргон (сленг) як явище молодіжної субкультури. 3. Тагування та пірсинг неформалів як символічне позначення певної інформації. 4. Характерологічна ознака молодіжного мовного етикету: творення нових звертальних одиниць, прізвиська. 	2
	<p>Семінарське заняття №2. Характеристика творчих неформальних молодіжних об’єднань.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Далекосхідний хіп-хоп. 2. Вандалізм як одна з форм прояву девіації серед молоді. 3. Визначення поняття “графіті”. Характеристика “графітчиків”. 4. Походження з вулиці до танців – брейк-данс. 	2

№ ЗМ	Тема заняття та анотований зміст	Кількість годин
ЗМ №2 “Особливості соціально-педагогічної діяльності з учнівською молоддю творчих неформальних об’єднань”	Семінарське заняття №1. Основні напрями роботи з учнівською молоддю творчих неформальних об’єднань. 1. Використання творчого потенціалу неформальних груп. 2. Надання альтернативи організації дозвілля та можливості творчо самореалізуватися. 3. “Принцип нової парадигми” В. Хорнштайна. 4. Адекватність іміджу педагога – суб’єкта допомоги, володіння педагогом референтною для неформальної молоді діяльністю.	2
	Семінарське заняття №2. Методика формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об’єднань. 1. Стимулювання учнівської молоді творчих неформальних об’єднань до пізнання етичних принципів і норм поведінки: 1.1. Рольові ігри та соціодрами. 1.2. Тематика та плани круглих столів, диспутів, дискусій, етичних бесід. 2. Тренінг-семінар “Мої і наші норми поведінки” для вироблення в учнівської молоді позитивного ставлення до моральних норм, етичних принципів і умінь їхнього застосування в різних ситуаціях. 3. Тренінгова програма спрямування творчого потенціалу неформального молодіжного об’єднання у соціально-корисне русло.	2
Усього за навчальною дисципліною		8

Самостійна робота студентів, її тематика та обсяг

№ ЗМ	Зміст самостійної роботи	Кількість годин
тема №1	“Молодіжна субкультура, її роль у суспільстві” 1. Погляд на неформальну молодь різних спеціалістів (соціолог, психолог, етолог). 2. Родина та неформальна молодь. 3. Недоліки виховного процесу та поява неформальних молодіжних об’єднань. 4. Творча особистість та її ознаки. 5. DIY-культура. 6. “NS Straight Edge. Ідеологія чи спосіб життя”. 7. Проблема організації дозвілля молоді в Україні.	10
тема №2	“Особливості соціально-педагогічної діяльності з учнівською молоддю творчих неформальних об’єднань” 1. Розвиток творчих здібностей особистості у підлітковому віці. 2. Творчий потенціал і самореалізація особи. 3. Поняття “творча атмосфера”. 4. Розробити рольову гру та соціодраму, що спрямовані на стимулювання учнівської молоді творчих неформальних об’єднань до пізнання етичних принципів і норм поведінки. 5. Розробити план круглого столу, етичної бесіди, диспуту (одне на вибір) на тему “Вплив субкультури на поведінку підлітків”.	10
Усього за навчальною дисципліною		20

Індивідуальна робота студентів

№ ЗМ	Тематика доповідей та рефератів
ЗМ №1	<p>“Молодіжна субкультура, її роль у суспільстві”</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Молодіжна культура та контркультура. ▪ Мотиви участі молоді у молодіжних рухах. ▪ Роль молодіжної субкультури у формуванні особистості. ▪ Історія графіті: від печерних людей до хіп-хопу. ▪ Психологія графіті. ▪ Інтерес білої аудиторії до хіп-хопу та брейк-дансу. ▪ Історія брейк-дансу та його походження.
ЗМ №2	<p>“Особливості соціально-педагогічної діяльності з учнівською молоддю творчих неформальних об’єднань”</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Співтворчі суб’єкт-суб’єктні відносини в процесі соціально-культурної діяльності. ▪ Робота з підлітково-юнацькими неформальними групами у соціально-педагогічній діяльності. ▪ Проблеми підтримки талановитої молоді. ▪ Особливості роботи з неформальними молодіжними об’єднаннями. ▪ Рольова гра та соціодрама як методи формування у молоді просоціальних особистісних якостей. ▪ Круглі столи як одна з масових форм організації виховної роботи. ▪ Етична бесіда як форма виховної роботи, спрямованої на формування умінь і навичок моральної поведінки, оволодіння загальнолюдськими та національними морально-духовними цінностями.

Завдання для самоконтролю

1. Перевірити свої знання закономірностей становлення особистості на основі педагогіки, теорії та методики виховання, вікової, педагогічної, сімейної, соціальної психології, етики, естетики, культурно-освітніх дисциплін.
2. Охарактеризувати сучасний стан і тенденції розвитку дитячих, підліткових організацій, об’єднань, рухів, їхню роль, місце та вплив на особистість дитини.
3. Визначити функції, права, систему державних інститутів, установ, громадських, релігійних організацій у галузі освіти, навчання та виховання молодого покоління.
4. Виявити культурні, економічні, демографічні, екологічні особливості соціального середовища, специфіку роботи у ньому із сім’ями та молодіжними об’єднаннями.
5. Проаналізувати знання методики діагностичних досліджень і розвитку особистості дитини, підлітка, середовища.
6. Продемонструвати знання методів роботи з сім’єю, із педагогічно занедбаними дітьми, способи надання їм допомоги та підтримки, форми та методи роботи комісій у справах неповнолітніх, правоохоронних органів та організацій.
7. Дати характеристику системі охорони здоров’я, системам фізичного вдосконалення, зміцнення здоров’я і формування санітарно-гігієнічної культури.
8. Визначити основні засади народної педагогіки, родинного виховання.
9. Тематика творчих робіт та проектів діяльності соціального педагога в дитячих та молодіжних організаціях.
10. Особистість (дитини чи молодої людини), її фізичний, духовний і соціальний розвиток у дитячо-молодіжному об’єднанні: нормалізація поведінки після відхилення від такої.
11. Дослідження об’єднання групи людей (сім’я, мала група, шкільний колектив, колектив позашкільного закладу, дитячо-молодіжної організації, групи однолітків та ін.) в діяльності дитячо-молодіжного об’єднання.
12. Взаємодія діяльності установ у регіоні, які надають допомогу дитині, молоді.
13. На основі теорії, методики та окремих технологій розробити проект роботи з різними категоріями клієнтів в умовах діяльності об’єднання (вибір за власним бажанням).
14. Комплекс заходів і різних видів діяльності для виховання, освіти, розвитку й соціального захисту особистості за місцем проживання.
15. Вивчення психолого-медико-педагогічних особливостей членів об’єднань та осіб, що готові до співпраці, мікросередовища, умов життя.

16. Виявлення інтересів і потреб, труднощів і проблем, конфліктних ситуацій, відхилень у поведінці суб'єктів і своєчасне надання їм соціальної допомоги і підтримки.
17. Посередницька діяльність між особистістю соціального педагога й дитячо-молодіжним об'єднанням, керівництвом та установами, сім'єю, фахівцями різних соціальних служб, відомств і адміністративних органів.
18. Залучення до культурно-освітньої, профілактично-виховної, спортивно-оздоровчої, творчої роботи членів молодіжних об'єднань, громадських організацій, творчих спілок, окремих громадян.
19. Вплив на розв'язання особистісних, міжособистісних, внутрішньосімейних конфліктів, надання необхідної консультативної, психолого-педагогічної допомоги членам організації, їхнім батькам та групам близького оточення. Сприяння участі членів організації у науковій, технічній, художній творчості, спортивній, суспільно-корисній діяльності, виявленню талантів, здібностей, професійне самовизначення та соціальна адаптація молоді.
20. Допомога в оздоровленні соціального оточення молодіжним об'єднанням, групам соціального ризику, дітям, підліткам, які потребують опіки.
21. Виховання поваги до батьків, жінок, літніх людей, до культурно-національних, духовних, історичних цінностей України, країни походження, дбайливого ставлення до навколишнього середовища.
22. Сучасний погляд на проблему підготовки дітей, підлітків до свідомого життя в душі взаєморозуміння, миру, злагоди між народами, етнічними, національними, релігійними групами.
23. Дотримання педагогічної етики, поваги гідності дитини, захист її від будь-яких форм фізичного та психічного насильства, запобігання вживанню алкоголю, наркотиків, іншим шкідливим звичкам, пропаганда здорового способу життя (розкрити один з аспектів).
24. Профілактика правопорушень неповнолітніх, дитячого побутового, дорожньо-транспортного травматизму в дитячо-молодіжній організації.
25. Можливості підвищення свого професійного рівня, педагогічної майстерності, загальної культури соціальним педагогом, що працює з молоддю.

Питання до заліку

1. Історичні причини зародження молодіжного руху.
2. Підходи до вивчення, ознаки, типи та складники субкультури.
3. Характеристика молодіжних неформальних груп.
4. Особливості роботи соціального педагога з "неформалами".
5. Фактори формування субкультури та функції, які вона виконує.
6. Причини виникнення молодіжного неформального руху.
7. Аспекти відчуження молодіжної субкультури.
8. Класифікація молодіжних субкультур.
9. Молодіжна субкультура: основні риси.
10. Причини виникнення асоціальної молодіжної субкультури.
11. Особливості та ознаки неформальних об'єднань молоді.
12. Проблеми підлітків – представників молодіжних субкультур.
13. Поняття "психосоціальний мораторій".
14. Соціальна стратифікація молодіжних субкультур.
15. Жаргон (сленг) як явище молодіжної субкультури.
16. Татування та пірсинг неформалів як символічне позначення певної інформації.
17. Характерологічна ознака молодіжного мовного етикету: творення нових звертальних одиниць, прізвиська.
18. Особливості соціального становлення молоді в Україні.
19. Історія розвитку молодіжного руху в Україні.

20. Погляд на неформальну молодь різних спеціалістів (соціолог, психолог, етолог).
21. Родина та неформальна молодь.
22. Недоліки виховного процесу та поява неформальних молодіжних об'єднань.
23. Особливості класифікації творчих неформальних молодіжних об'єднань.
24. Діяльність музично-поетичних неформальних молодіжних об'єднань: панки, емо, готи, репери.
25. Характеристика акторських або театральних неформальних молодіжних об'єднань (толкієністи, рольовики).
26. Вандалізм як одна з форм прояву девіації серед молоді.
27. Визначення поняття “графіті”. Характеристика “графітчиків”.
28. Походження з вулиці до танців – брейк-данс.
29. Творча особистість та її ознаки.
30. DIY-культура, “NS Straight Edge – ідеологія чи спосіб життя”.
31. Проблема організації дозвілля молоді в Україні.
32. Проблема вибору напряму роботи з учнівською молоддю творчих неформальних молодіжних об'єднань.
33. Перевиховання неформальної молоді у зв'язку із здійсненими протизаконними діями.
34. Формальний вплив у рамках навчально-виховного процесу освітньої установи.
35. Піднесення неформальних молодіжних об'єднань за допомогою елевації відносин між його членами.
36. Прийняття неформальних молодіжних об'єднань як соціальної реалії, груп, які виконують комунікативні, соціалізуючі функції.
37. Діагностика творчих неформальних об'єднань.
38. Використання творчого потенціалу неформальних груп.
39. Надання альтернативи організації дозвілля та можливості творчо самореалізуватися.
40. “Принцип нової парадигми” В. Хорнштайна.
41. Адекватність іміджу педагога – суб'єкта допомоги, володіння педагогом референтною для неформальної молоді діяльністю.
42. Розвиток творчих здібностей особистості у підлітковому віці.
43. Творчий потенціал і самореалізація особи.
44. Поняття “творча атмосфера”.
45. Система суб'єктів роботи з підлітками – членами неформальних молодіжних об'єднань.
46. Створення в навчальному закладі соціально-творчого простору розвитку.
47. Ініціювання створення молодіжних груп соціальних ініціатив на допомогу учнівській молоді творчих неформальних об'єднань.
48. Стимулювання учнівської молоді творчих неформальних об'єднань до пізнання етичних принципів і норм поведінки: рольові ігри та соціодрами, круглі столи, диспути, дискусії, етичні бесіди.
49. Тренінг-семінар “Мої і наші норми поведінки” для вироблення в учнівській молоді позитивного ставлення до моральних норм, етичних принципів і умінь їхнього застосування в різних ситуаціях.
50. Тренінгова програма спрямування творчого потенціалу неформального молодіжного об'єднання у соціально-корисне русло.

Література

1. Башкатов И. П. Психология неформальных подростково-молодежных групп / И. П. Башкатов. – М. : Информпечать, 2000. – 335 с.
2. Белкин А. И. Социально-психологический анализ граффити (на материале неинституциональных надписей и рисунков учебных заведений г. Самары) : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 “Теория, методика и организация социально-культурной деятельности” / А. И. Белкин. – Самара, 2003. – 22 с.

3. Бусел Ю. Сучасні молодіжні субкультури : пофігізм чи протест / Юлія Бусел. – К. : Шкільний світ, 2009. – 96 с.
4. Готы. Анализ субкультуры и движения в Санкт-Петербурге / [В. А. Гушин, И. С. Черепенчук, А. Э. Лустберг, Л. П. Курза]. – СПб., 2005. – 272 с.
5. Егорова Т. В. Методы работы по предупреждению вовлечения подростков в деструктивные неформальные объединения / Т. В. Егорова // Воспитание школьников. – 2009. – № 9. – С. 27–31.
6. Егорова Т. В. Социально-педагогическая работа с молодежью неформальных молодежных объединений экстремистской направленности (на материале Германии) : [монография] / Т. В. Егорова. – Ковров : КГТА, 2007. – 164 с.
7. Козлов А. С. Рок : истоки и развитие / А. С. Козлов. – М. : Мега-Сервис, 1998. – 192 с.
8. Козлов В. Эмо / Владимир Козлов. – СПб. : Амфора, 2007. – 390 с.
9. Косарецкая С. В. Неформальные объединения молодежи : профилактика асоциального поведения / С. В. Косарецкая, С. Г. Косарецкий, Н. Ю. Синягина. – СПб. : Изд-во «Каро», 2006. – 400 с.
10. Косарецкая С. В. О неформальных объединениях молодежи / С. В. Косарецкая, Н. Ю. Синягина. – М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – 159 с.
11. Кофирін Н. В. Проблеми вивчення неформальних груп молоді / Н. В. Кофирін // Соціологічні дослідження. – 2007. – № 3. – С. 38–45.
12. Кулік В. С. Молода Україна : Сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива / В. С. Кулік, Т. В. Голобуцька, О. А. Голобуцький. – К. : Центр дослідження проблем громадянського суспільства, 2000. – 457 с.
13. Левикова С. И. Молодежная субкультура : учебное пособие / С. И. Левикова. – М. : Гранд : ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 607 с.
14. Лісовець О. В. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України : навчальний посібник / О. В. Лісовець. – К. : ВЦ “Академія”, 2011. – 256 с.
15. Методика освіти “Рівний – рівному” : навчально-методичний посібник / [Н. О. Лещук, Ж. В. Савич, Н. В. Заверико та ін.]. – К. : Наш час, 2007. – 104 с.
16. Молодежная субкультура : [коллективная монография] / науч. ред. Н. А. Победа. – Одесса : Астропринт, 1999. – 284 с.
17. Нечаев С. А. Система педагогической работы с подростками из неформальных молодежных объединений в образовательном учреждении : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Нечаев Сергей Александрович. – Владимир, 2009. – 186 с.
18. Окушко Т. К. Формування світоглядної позиції підлітків у дитячому об’єднанні / Т. К. Окушко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. / Ін-т проблем виховання НАПН України. – Кам’янець-Подільський : Зволейко Д. Г., 2011. – Вип. 15. – Кн. 2. – С. 142–152.
19. Ольшанский Д. В. Неформалы : Групповой портрет в интерьере / Д. В. Ольшанский. – М. : Педагогика, 1990. – 380 с.
20. Охрімчук Р. М. Дитячі громадські об’єднання в Україні : їх виховні можливості та пропозиції школі / Р. М. Охрімчук // Початкова школа. – 2005. – № 7. – С. 47–50.
21. Петровська К. В. Діагностика рівня сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об’єднань : [навчально-методичний посібник] / Катерина Петровська. – Донецьк : ЛАНДОН – XXI, 2011. – 123 с.
22. Петровська К. В. Формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об’єднань : [навчально-методичний посібник] / Катерина Петровська ; за заг. ред. доктора пед. наук, професора Г. В. Локаревої. – Мелітополь : Видавничий будинок ММД, 2012. – 200 с.
23. Сенченко Н. А. Социально-педагогическая помощь школьникам – представителям юношеских субкультур / Н. А. Сенченко // Социокультурная имитация в социальном воспитании учащихся : сборник статей / [под ред. Б. В. Куприянова]. – Кострома, 2004. – С. 53–63.

Рольові ігри, що стимулюють учнівську молодь творчих неформальних об'єднань до пізнання етичних принципів і норм поведінки

Рольова гра “Виховання самотності”

Мета: Обмін привітаннями, ніжністю, любов'ю необхідний кожному з нас. За допомогою взаємного прояву теплих почуттів ми долаємо нашу тимчасову самотність. Якщо до нас виявляють мало уваги, ми стаємо злими або впадаємо в депресію. Проте безліч батьків учать своїх дітей перешкоджати вільному обміну емоціями. Своїм прикладом вони ніби говорять дитині: “Не зближуйся емоційно з іншими людьми. Залишайся внутрішньо самотнім”. Виконуючи цію вправу, молоді люди зможуть усвідомити, що заважає їм встановлювати дружні стосунки, зокрема матимуть можливість ознайомитися з найбільш поширеними положеннями певного стилю виховання, який можна назвати “Виховання самотності”. Ці погляди прямо або опосередковано передаються дітям батьками, впевненими в тому, що їхні настанови полегшать тим життя. За цим стоїть довга культурна традиція, давно сформовані уявлення про те, що щастя окремо взятої людини не так важливе, як благополуччя групи, суспільства або держави. Ця точка зору поширена й сьогодні. Тому учні повинні усвідомити наявність у себе такої позиції, що допоможе навчитися відчувати себе щасливими.

Інструкція. Учасникам пропонуються приклади поведінки, якої повинен дотримуватися той, хто хоче, щоб у дитини виникли проблеми в любові та дружбі. Ми пропонуємо зібрані терапевтом Клодом Штейнером деякі батьківські правила, які ускладнюють розвиток у дітей здатності до природного прояву дружелюбності і почуття любові, а саме:

1. **Не виявляй свою симпатію.** Не перекладай те, що в тебе на серці, собі на язик. Остерігайся висловлювати своє захоплення ким-небудь. Заощаджуй похвалу і компліменти.
2. **Не вір, коли хвалять.** Не довіряй нікому з тих, хто говорить тобі щось приємне. Якщо хто-небудь привітний з тобою – це неспроста, не варто цим насолоджуватися. Якщо хто-небудь зробив тобі комплімент, постарайся переконати співрозмовника, швидко скажи про себе що-небудь негативне або поверни комплімент назад.
3. **Будь люб'язний з оточуючими.** Якщо хтось дає тобі те, що тобі не потрібно, не показуй цього. Якщо, приміром, тебе цілує той (наприклад, один з родичів), якого ти терпіти не можеш, не подавай вигляду, терпи.
4. **Не хвали сам себе.** Самохвальство погано пахне. Нікому не кажи, навіть самому собі, що ти зробив щось, чим можна пишатися, або що ти подобаєшся собі таким, який ти є.
5. **Не проси.** Тільки якщо хтось вгадує твоє бажання по очах, це дійсно цінно. Не кажи іншим, що ти хотів би від них. Не проси, щоб тебе обняли або сказали щось приємне.

Необхідно зібратися в підгрупи з шести учасників та діяти таким чином: спочатку обрати таке твердження, яке на сьогоднішній день найбільш сильно зачіпає підлітків. Потім сконцентруватися на цій точці зору і підготувати маленьку рольову гру на кілька хвилин, в якій буде представлено те, як дитині у віці від п'яти до десяти років навіюють це правило. Вирішите самі, будуть у цій грі слова чи ні, і хто візьме участь у виховному процесі.

Тепер повертайтеся в коло, де групи розіграють свої сімейні сцени і скажуть, які правила вони ілюструють. Почніть з короткої бесіди тривалістю в 10 хвилин. Тепер поверніться у свої підгрупи і складіть таку сценку, яку можна буде розіграти через десять років. Вона повинна демонструвати, з якими труднощами в дружбі і любові зіткнеться ця дитина, ставши підлітком. На те, щоб придумати цю сценку, у вас є 15 хвилин.

Знову зберіть учасників разом, щоб вони змогли розіграти свої сценки, а потім підведіть підсумки.

Питання для обговорення:

- Чи сподобалася мені ця вправа?

- З якими з перерахованих принципів виховання я зіткнувся в дитинстві?
- В яких ситуаціях виявляються наслідки такого виховання?
- Якщо я буду дотримуватися цих правил, яку вигоду я отримаю або що я втрачу?
- Хотілося б мені що-небудь змінити?
- Що я ще хочу сказати?

Рольова гра “Ефект стюардеси”

Мета: Гра навчає бути стриманим, опанувати себе і вигравати від цього в реальному житті.

Інструкція. Певно, ви всі знаєте, хто така стюардеса, її усміхнене й доброзичливе обличчя ми нерідко бачимо на рекламних щитах різних авіакомпаній. Попри те, що політ завжди пов’язаний із певним ризиком (досить згадати терористичні акти), стюардеса завжди спокійна й усміхнена. Адже вона мусить дбати про пасажирів: аби їм було комфортно, аби вони почувалися в безпеці та знали, що все буде добре... Вона разом з іншими членами екіпажу відповідає за них.

Так само, коли людина обирає професію продавця, вона відповідає за те, аби покупець залишився задоволеним. Лікар відповідає за здоров’я пацієнта. Водій маршрутного таксі – за здоров’я і життя пасажирів.

Отже, коли людина перебуває у професійній ролі, вона мусить поводитися дещо інакше – стриманіше і відповідно до вимог свого фаху. А якщо не робити цього? Уявіть собі водія, який ображає пасажирів. Лікаря, який відкрито каже пацієнту, що він усе одно не зможе йому допомогти і що той приречений. Продавця, який куплену за нелегко зароблені гроші булочку не подає усміхнено і люб’язно, а кидає перед носом на прилавок. Неприємно? Певно, коли б усі люди діяли, як стюардеса (демонстрували одне одному доброзичливе ставлення), жилося б усім значно краще. Згодні? І не тільки на вулиці, в магазині, транспорті, школі, але й удома з рідними, у колі друзів. Найчастіше стримане і доброзичливе ставлення до інших людей демонструють ті, хто бере на себе відповідальність за своє життя та життя інших. Можливо, така поведінка притаманна якомусь членові вашої родини, ймовірно, тому, який на своїх плечах несе найбільшу частку турбот про сім’ю. Це тато? Чи мама? Чи ваша мудра бабуся? А може, ви самі вже стаєте такими?

А тепер давайте зіграємо кілька ролей. Тут у коробці – скручені записочки. Кожен має собі витягти одну. Розгорнувши, ви прочитаєте на ній роль, яку вам треба зіграти. Наприклад, “водій”. Яку роль вам випало грати – знатимете лише ви один.

У вигаданій вами ситуації ви маєте зіграти цю роль двома способами. Спершу без “рольової маски”, тобто чинити, як хочеться, діяти відповідно до своїх емоцій, не думаючи про інших. Потім – “у рольовій масці”, тобто діяти так, як цього вимагає професійний обов’язок того, кого ви граєте.

Інші учасники – спостерігають. Вони мають відгадати, кого ви грали. Після завершення гри результати варто обговорити.

- *Що ви відчували, перебуваючи в ролі?*
- *Що було приємним і неприємним у грі?*
- *Як ви думаєте, хто виграв від “хороших масок?”*

Рольова гра “Самомучителі”

Мета: У ході цієї рольової гри молоді люди зможуть побачити класичні самовиснажливі стратегії і, можливо, пізнають у них свою власну.

Успішному вирішенню проблем перешкоджають так звані самовиснажливі ігри. Постійно повторюючись і набуваючи стереотипних форм, вони стають свого роду обрядами. Суть такої поведінки в тому, що молоді люди завжди чекають несприятливого результату подій і одночасно бояться цього, внаслідок чого часто потрапляють в неприємну і навіть болісну ситуацію. Вони намагаються не брати на себе відповідальність, звільняючи себе таким чином від необхідності відповідати за наслідки власних рішень. Вони так ніколи і не дізнаються

насправді, продуктивне рішення чи ні, оскільки будь-який результат сприймається як той, що підтверджує початкову негативну установку і ніяке рішення в цьому випадку їх не влаштовує.

Інструкція: Я хочу запропонувати вам виконати вправу, в якій йтиметься про різні самовиснажливі ігри. Їхня мета полягає в тому, щоб у наших очах і в очах оточення ми виглядали так, ніби нас переслідують невдачі. Кожен, кого переслідують невдачі, потребує співчуття і допомоги. Але іноді, замість того щоб вирішувати свої проблеми, ми спекулюємо на них, звинувачуючи інших в тому, що вони нічого для нас не роблять або мало нам допомагають. Більшість з нас практикує такі ігри несвідомо, тому треба знати їхні різновиди.

Нехай кожна група вибере собі по чотири гри, які вона зможе розіграти в ролях. Трохи потренуйтеся. При цьому одна людина з підгрупи повинна залишатися спостерігачем, вона не бере участі в дії. Кожен з вас повинен обов'язково побувати в ролі експерта. Потім необхідно розіграти ці ігри в групі.

Приклади самовиснажливих ігор:

- 1. Фантазії про катастрофу.** Я уявляю собі, що зі мною може статися будь-яка біда, наприклад, я втрачу роботу, мій друг/моя подруга зрадить мене, я захворію і т.ін. На відміну від справжньої обережності тут не вживають жодних запобіжних заходів.
- 2. Знову непоправна помилка.** Я шкодую про те, що зробив, наприклад: якби я не дотримувався такої точки зору, краще підготувався до іспиту, не дружив з цією людиною, не вимовляв цих слів і так далі. Ми скаржимося, але не прагнемо до конкретних змін.
- 3. З хворої голови на здорову.** Я докоряю іншим. Я звинувачую їх у тому, що вони грубі, недостатньо уважні, деспотичні, непривітні і т.п. Конструктивно пояснити проблему я не намагаюся.
- 4. Я маленький і потворний.** Ми говоримо про себе: я нікому не подобаюся, бо я товстий, худий, негарний, дурний, молодий, старий і так далі. Я беруся судити про те, як інші до мене ставляться, подобаюся я їм чи ні.
- 5. Демонстрація власної нездатності.** Я з постійним відчуттям провини питаю себе та інших: чи нічого я не забув? Нічого не пропустив? Щось зробив не так? І т.п. Я судорожно уникаю того, щоб показати свої здібності.
- 6. Порівняння з іншими.** Я кажу: вчитель більше цінує Федора, ніж мене. Хлопці знаходять Лізу більш привабливою, ніж мене тощо. Ця поширена форма заснована на переконанні, що завжди потрібно бути першим.
- 7. Звинувачення.** Я кажу: якби ти був більш дружнім, ми б краще розуміли один одного і т. ін. Я роблю інших людей відповідальними за свої труднощі, і мені хочеться щось змінити в них, замість того щоб попрацювати над собою.
- 8. Схильність бачити все в чорних тонах.** Я кажу: для чого мені докладати зусилля? Якщо я і пройду співбесіду, мені все одно не дадуть цю роботу і т.д. Я роблю глобальний висновок, що всі мої зусилля марні.
- 9. Що скажуть люди?** Я кажу: що подумают мої знайомі, якщо я буду спілкуватися з тією людиною, якщо я займу таке-то місце, якщо я навчуся певної професії і т. ін. Я стаю залежним від передбачуваної негативної реакції оточуючих.
- 10. Сентиментальні спогади.** Я насолоджуюся спогадами про “старі добрі часи” й кажу: чи пам'ятаєш ти, чим ми займалися в школі, що робили, коли були дітьми, і т.п. Я прикрашаю минуле і прощаю собі пасивність у сьогоденні.
- 11. Невизнаний геній.** Я кажу: хоч я всього лише учень, мені, тим не менше, потрібно приділяти особливу увагу. Я натякаю на свої можливості, які залишаються незатребуваними. Натяк на мої можливості повинен змінити існуючий порядок речей на роботі, навчанні тощо

Питання для обговорення:

- Чи сподобалася мені ця вправа?
- Чи навчився я чогось нового?
- Які самовиснажливі ігри практикуються в моїй родині?
- Які чотири з перерахованих ігор найбільш поширені сьогодні серед молоді?

Рольова гра “Чарівники XXI століття”

Мета: Ця рольова гра допоможе молоді дізнатися, з якими сферами життя пов’язані їхні важливі цілі.

Матеріали: Робочий листок “Чарівники XXI століття”.

Інструкція. Мені хотілося б запропонувати вам виконати вправу, в ході якої стане ясно, що в житті має для вас велике значення. Після розігрування ролей чарівників вам потрібно заповнити Робочий листок. На це дається 10 хвилин. Тепер зберіться в групи по три. Обговоріть один з одним ваш вибір і спробуйте відповісти на питання. Потім повертайтеся в коло, щоб ми разом змогли обговорити цю вправу.

Необхідно обрати два добровольці для невеликої рольової гри. Вони повинні зобразити двох чарівників, що володіють абсолютно різними, навіть протилежними, здібностями. Обидва повинні показати, як відрізняється мистецтво одного чарівника від інших і наскільки вони можуть доповнювати один одного в житті людини.

Питання для обговорення:

- Що об’єднує п’ятьох обраних вами чарівників?
- Які життєві цілі лежать в основі вашого вибору?
- Чи є у вашій групі такі життєві цілі, які випадають з прийнятих категорій?
- Що ви можете самостійно зробити з того, що міг би зробити для вас чарівник?

Робочий листок

“ЧАРІВНИКИ XXI СТОЛІТТЯ”

Група з п’ятнадцяти осіб, відомих своїми видатними талантами, готова допомогти учасникам вашої групи. Ваші надприродні здібності також допоможуть у складних ситуаціях. Для початку виберіть п’ять чарівників, чия допомога важлива для вас особисто, відзначте їх хрестиком. Коли ви це зробите, виберіть п’ять чарівників, чия допомога вам потрібна меншою мірою, відзначте їх галочкою.

Чарівники:

1. Професор Доріан де Аль – знаменитий пластичний хірург. Він може створити вам будь-який образ, використовуючи при цьому новітню знеболюючу техніку. За допомогою особливих препаратів він зможе надовго змінити вагу і будову тіла. Він допоможе вам реалізувати ваші ідеали краси.
2. Почесний доктор Б. Руф – експерт з частини професійної освіти і роботи. Він допоможе вам поступити в навчальний заклад або отримати робоче місце. Крім того, він може звільнити вас від військової або громадської служби, якщо ви того бажаєте.
3. Шейх Мету Салем – східний фахівець з подовження життя до ста п’ятдесяти років. Він може уповільнити процес старіння так, щоб в шістдесят років ви почували себе і виглядали як в двадцять.
4. Професор, доктор Лекс Кон – експерт у галузі інтелекту. Шляхом тренувань розуму він підніме ваш коефіцієнт інтелектуального розвитку на 250 пунктів. І цей рівень залишиться з вами протягом усього життя.
5. Б. Герт – експерт у сфері дружби. Він допоможе вам стати впевненими в тому, що у вас завжди будуть друзі, які вам підходять. Вам стане легше зближуватися з іншими людьми, і вони відповідатимуть вам тим же.
6. Міллі О’Нер – фахівець із доходів. Вона гарантовано допоможе вам отримати високі доходи, придбати нерухомість і акції. Ніколи у своєму житті ви не будете турбуватися про гроші.
7. Вільна дама Беата Фон Ус і Дон Жуан – експерти із сексуальних зв’язків та чуттєвих насолод. Вони гарантують вам, що ви станете ідеальним коханцем (або ідеальною коханкою).
8. Дипломований психолог М. Паті – фахівець з відносин між батьками і дітьми. Він гарантує вам, що у вас більше ніколи не буде проблем з батьками. Вони будуть спокійно сприймати ваші оцінки і спосіб життя. Вони не будуть вас контролювати і критикувати.

9. Доктор Тай Джин Сенг – далекосхідний експерт у галузі здоров'я і сили. Він дасть вам міцне здоров'я та захист від замахів і нещасних випадків протягом усього вашого життя.
10. Дипломований педагог Л. М. А. Аш – фахівець з питань авторитету. Вона може вам гарантувати, що чинна влада вас ніколи не потурбує. Вона позбавить вас від будь-яких видів контролю – з боку вчителів, поліції, уряду тощо.
11. Генерал Володимир Буш – експерт у галузі влади і впливу. Він продемонструє вам мистецтво вести за собою людей і підніматися на вершину. Люди навколо будуть дивитися на вас знизу вгору і милуватися вами.
12. Цуцуї Най Гунг – спеціалістка з любовних стосунків. Вона допоможе вам добитися любові будь-якої людини, яка вам потрібна, і ви ніколи не залишитеся наодинці. Ваше життя буде наповнене любов'ю.
13. Професор Отто О. Ракел – експерт з питань майбутнього і прогнозів. Він відповість на всі ваші питання і навчить вас мистецтва передбачення.
14. Доктор Анна Литика – спеціалістка з душевних станів людини. Вона допоможе вам у самопізнанні, самоповазі та впевненості в собі. Ви будете знати, хто ви і що ви можете.
15. Мо Раль і Сві Домість – команда фахівців з відповідального способу життя. З їхньою допомогою ви дізнаєтеся, що ви хочете робити для себе та інших. Вони покажуть вам, як ви можете подбати про себе без надмірних зусиль.

Приклади ігрових фабул (ситуацій) для розігрування в соціодрамі

1. У лісі спіткнувся і поранив ногу чоловік; повз нього проходить той, хто вважає, що допомога людям тільки їх розслабляє, і той, хто безумовно надає всіляку допомогу людині.
2. Взято велосипед, його розбито в результаті необережного поводження. Господар велосипеда приходять за ним. В одному випадку власник сповідує ідею покарання за будь-який проступок, в іншому – великодушного прощення.
3. Начальник, який зібрав нараду, очікує для її проведення відеоплівку з матеріалом. Той, кому доручено її привезти, запізнюється на зустріч. Варіант позицій: “головне – справа” та “головне – добрі взаємини”.
4. За п’ять хвилин до приходу гостей господиня впускає блюдо на кухню. Біля дверей виявляється той, хто суворо дотримується етикету, і той, хто вважає, що в дотриманні етикету немає ніякого сенсу.
5. В автобусі перевірка квитків. Ви з якихось причин не маєте його. До вас підходить контролер.
6. Собака вашого сусіда забруднив вам доріжку. Ви дзвоните у двері сусіда. Він з’являється на порозі.
7. Ваш друг (подруга) наполягає на тому, щоб ви перемкнули телевізор на іншу програму, де йде серіал. Ви хочете дивитися те, що подобається вам.
8. Ваш друг (подруга) не запрошує вас на вечірку, куди йде сам (сама), знаходячи відмовки для цього. Насправді він (вона) просто соромиться з вами йти.
9. Мама наполегливо цікавиться вашими справами у школі. Можливо, вона зустріла вчителя, який розповів їй про ваші оцінки.
10. Ситуація в автобусі. Дівчина сидить на сидінні і грається мобільним телефоном. Зупинка. Входить жінка середніх літ із речами й зупиняється біля дівчинки, очікуючи, що та їй запропонує присісти. Але побачивши, що очікування не збуваються, жінка ставить свої речі біля сидіння і береться за поручні. Дівчинка подивилася на жінку і продовжила далі гратися телефоном.
11. Ситуація “Турбота”. Кімната, в якій проживають дві сестри. Молодша сестра вже лягла спати, бо їй завтра зранку до школи. Але заснути не може. Старша сестра, не звертаючи уваги на слова сестри “Добраніч!”, продовжувала слухати музику і при цьому голосно сміялася.
12. Ситуація “Допомога”. Дівчина йшла з магазину і несла апельсини. Сумка несподівано порвалася, й апельсини розсипалися на тротуар. Хлопець, котрий ішов за нею, побачив це, але навіть не лише не допоміг дівчині зібрати фрукти, а ще й ногою підкинув апельсин. Назустріч ішов інший хлопець, який одразу ж допоміг їй зібрати з асфальту всі апельсини і підніс сумку до зупинки.

**Методика визначення ступеня суб'єктивної задоволеності учнівською
молоддю творчих неформальних об'єднань тренінгом
“Мої і наші норми поведінки”**

1. Наскільки Ви задоволені власною діяльністю та досягненнями по завершенні тренінгу?
 - a) максимально задоволений;
 - b) задоволений;
 - c) мені байдуже, не визначився;
 - d) незадоволений;
 - e) максимально незадоволений.

2. Наскільки Ви задоволені загальною організацією та рівнем проведення тренінгу?
 - a) максимально задоволений;
 - b) задоволений;
 - c) мені байдуже, не визначився;
 - d) незадоволений;
 - e) максимально незадоволений.

Індекс ми визначали за формулою:

$$I = \frac{a(+1) + b(+0,5) + c(-0,5) + d(-1) + e(0)}{N}$$

- де +1 (a) – максимум задоволеності;
 +0,5 (b) – задоволеність;
 0 (e) – невизначене чи байдуже ставлення;
 -0,5 (c) – максимум незадоволеності;
 a, b, c, d, e – відповідна кількість досліджуваних;
 I – загальний індекс задоволеності;
 N – загальна кількість досліджуваних.

**Анкетування учнівської молоді творчих неформальних об'єднань,
з метою визначення ефективності проведеної роботи тренінгу
“Активізація творчих здібностей учнівської молоді творчих неформальних
об'єднань”**

Анкета включає список критеріїв, за якими учасникам пропонується оцінити тренінг. Ними можуть бути: новизна інформації, комфортність, практична користь. Також критерії оцінки тренінгу можна представити у вигляді “Я-повідомлень”: учасники відзначають ступінь згоди або незгоди з цими повідомленнями.

Твердження	Повністю не згоден	Частково не згоден	Частково згоден	Повністю згоден
На тренінгу я набув багато нової інформації з теми	1	2	3	4
У ході тренінгу я почував себе комфортно	1	2	3	4
Інформація, отримана під час тренінгу, буде для мене корисною в майбутньому	1	2	3	4
Я обов'язково поділюся з друзями отриманою інформацією	1	2	3	4
У ході тренінгу я отримав відповіді на всі свої запитання з теми	1	2	3	4

Опрацювати отримані результати нескладно. По кожному твердженню відмітьте, яких відповідей було отримано більше. Залишилося тільки зробити висновки.

Приклади проведених “круглих столів”, диспутів, дискусій, театралізованих етичних бесід на мотиваційно-орієнтувальному етапі формування експерименту

Круглі столи

“Я людиною бути зобов’язаний”

Орієнтовний конспект вступного слова ведучого (модератора).

Томас Манн писав: “Між звіром і янголом стоїть людина. Виховання, по-суті в тому і полягає, щоб придушити в собі звіра і розвивати янгольське”. У наш шалений час людина і людство втрачають своє обличчя в гонитві за наживою і задоволенням. Звідусіль у нашому суспільстві можна почути розмови про зростання цін і зниження рівня життя населення; наркотик телевізійного екрана притуплює свіжість почуттів і відчуття неповторності власного життя. За всім цим ми розучилися жаліти людей, тварин, природу. Наше суспільство перетворилося в бездуховне об’єднання людей, загубило практично всі моральні цінності, передусім совісність, порядність, співчуття, жалість до слабких, знедолених, беззахисних. Проблема відродження духовності ставиться зараз дуже гостро. Людина, яка не має чітких уявлень про моральні орієнтири, переступає моральні закони стає бездушною і підлою. Моральні проблеми завжди були в центрі уваги громадськості. Відомі письменники у своїх творах міркували про совість, про борг, справедливість, любов, дружбу, ненависть. Їхні кращі герої, як герої попередніх і наступних епох, “жизнь сердца и интересы мысли” ставлять вище модних пристрастей і течій, відстоюють загальнолюдські цінності, які роблять людину людиною. Великий Пушкін писав: “И первый клад мой честь была” і, захищаючи свою честь і честь своєї дружини, загинув на дуелі. Так було прийнято в ХІХ столітті, за ображену честь платити життям – кров змиває ганьбу. Людиною може називатися той, для кого честь і совість – не порожні слова, хто живе згідно з життєвою мораллю, не поступаючись своїми поглядами і не ламаючи душі, постійно вдосконалює свої внутрішні якості, приносячи їх на службу людям.

Питання для обговорення:

- Чим характеризується людина, якими якостями, і де та межа, переступивши яку людина перестає нею бути у вищому розумінні?
- Чи властивий егоїзм тією чи іншою мірою кожній людині?
- Розділяєте Ви думку про те, що людина без егоїзму не змогла б домогтися чогось більшого, не змогла би захищати себе в біологічному середовищі?
- Від чого залежить виконання або не виконання обіцянки? Чи залежить виконання або її виконання від життєвих ситуацій?
- Як Ви розумієте поняття: щедрість душі, щедрість учинків, щедрість у дружбі, в коханні?
- Чи є місце доброті, щедрості, чуйності в кожному дні людського життя?

“Закон суворий, але він закон”

Орієнтовний конспект вступного слова ведучого (модератора).

Життя будь-якої людини можна представити у вигляді клубка ниток, і будь-який заворот і вузлик може призвести до тяжких наслідків. На сьогоднішній день проблема правопорушень неповнолітніх є і залишається однією з гострих проблем українського суспільства. Над пошуком шляхів її вирішення працює широке коло фахівців різних наукових галузей: кримінології, юриспруденції, психології, педагогіки, соціальної педагогіки, соціології, правознавства тощо.

Злочинність має велику суспільну небезпеку, оскільки гальмує соціальний розвиток й економічні перетворення в країні, призводить до дезорганізації соціальних структур, порушує суспільний спокій, викликає в людей почуття невпевненості, тривоги, страху, сприяє

залученню до скоєння злочинів, породжує недовіру людей до правоохоронних органів та держави загалом, потребує значних матеріальних та ресурсних витрат.

Питання для обговорення:

- Які причини порушення закону?
- Чи винне суспільство, що злочинність у нашій країні неухильно зростає?
- Які види злочину найбільш поширені сьогодні?
- Що таке покарання? Які види покарань існують?
- Що таке вік кримінальної відповідальності?
- У чому різниця між кримінальною та адміністративною відповідальністю?
- Чи всі види покарань діють стосовно неповнолітніх?

“Від безвідповідальності до злочину один крок”

Орієнтовний конспект вступного слова ведучого (модератора).

Молодість – це неповторна й відповідальна пора, коли людина вступає в самостійне життя: отримує освіту, оволодіває професійними знаннями й навичками, створює сім’ю. Саме від цінностей, які вона сповідує, патріотизму, рівня освіченості й культури, налаштованості на працю, залежить місце України у світі.

Сьогодні надшвидкі темпи економіки, політики та інших наймасштабніших сфер життя змушують молодь постійно рухатися вперед, здобувати освіту, вивчати мови тощо. Та як же не “загубитись” у бурхливому потоці інформації, яка щоденно зрушується плинним потоком? Як не втратити ідентичності називатися не просто середньостатистичною людиною, а Молоддю, яка мислить, проектує і діє?!

Однією з важливих властивостей сучасної молоді є відповідальність. Відповідальна поведінка – моральна властивість, яка виявляється у здатності соціально доцільно поводитись у школі, сім’ї, предметному середовищі, конструктивно взаємодіяти з ровесниками і дорослими, усвідомлено ставитись до їхніх вимог, реалізовувати відповідно до морально-етичних принципів і вікових можливостей свої права та обов’язки, критично оцінювати власну поведінку та вчинки як корисні чи шкідливі для себе та інших.

Питання для обговорення:

- Що таке відповідальність? Які різновиди відповідальності існують?
- Що таке відповідальна поведінка?
- Що може статись, коли люди стануть безвідповідальними?
- Чому саме для молоді відповідальність є найважливішою рисою?
- Як виховувати відповідальну поведінку?

“Неписані закони людського буття”

Орієнтовний конспект вступного слова ведучого (модератора).

Відомий педагог В. Сухомлинський писав: “Ви живете серед людей. Кожен ваш вчинок, кожне ваше бажання відбиваються на людях. Знайте, що є межа між тим, що вам хочеться, і тим, що можна. Ваше бажання – це радість чи сльози ваших близьких людей. Перевіряйте свої вчинки свідомістю: чи не заподіюєте ви зла, неприємностей, незручностей людям своїми вчинками. Робіть так, щоб людям, які оточують вас, було добре”. Можна здійснювати лише такі вчинки, які не завдають шкоди іншим. Усі вчинки людей повинні відповідати нормам і правилам поведінки, прийнятим у суспільстві, в державі.

Питання для обговорення:

- Що значить “писані й неписані закони?” Де вони існують?
- Навіщо людям потрібно стільки правил, норм поведінки і законів?

- Закони, правила, інструкції – звужують або розширюють свободу людини?
- Які існують норми, закони і правила поведінки для молоді?
- Хто повинен прищеплювати підростаючому поколінню навички суспільно-нормативної поведінки?

Диспути

“Ми і конфлікт”

Мета: допомогти молоді навчитись уникати конфліктних ситуацій у спілкуванні з дорослими.

Учасники: учнівська молодь творчих неформальних молодіжних об’єднань віком 15-18 років.

Матеріали: лист ватману ф.А1, фломастери.

Хід диспуту

Ведучий. Добрий день, дорогі друзі! Сьогодні ми з вами зібралися поговорити та посперечатися з проблеми конфліктної, агресивної, ненормативної поведінки молоді. У чому ж полягає ця проблема? Чи можливо вирішити конфлікт між молоддю, що є представниками творчих неформальних об’єднань, та дорослими? Причини виникнення цих конфліктів? Давайте поміркуємо над цими питаннями.

Протягом 5 хвилин ви повинні перелічити основні труднощі, з якими зіштовхуються дорослі під час спілкування з творчою молоддю неформальних об’єднань. До цих перешкод ви можете включити все, що, на ваш погляд, заважає встановленню нормальних взаємостосунків. Перелік цих перешкод та труднощів записуйте у стовпчик. Праворуч необхідно залишити трохи місця для того, щоб поряд з кожною перешкодою можна було поставити бал від 1 до 10, за ступенем важливості, на вашу думку.

На другому етапі, після оголошення проблем та перешкод, складається загальна шкала труднощів, на ватмані записуються лише ті проблеми, що отримали найбільшу кількість балів.

Ведучий. У результаті цього обговорення ми окреслили коло проблем, що є причинами виникнення конфліктних ситуацій між дорослими та молоддю творчих неформальних об’єднань.

- Як ви вважаєте, яким чином можна вирішувати ці конфлікти?
- Чи можливо взагалі вирішити цю проблему?
- Яка роль творчих неформальних об’єднань у розвитку молоді людини?

Ведучий. Конфлікти неминучі, але завжди є можливість прийняття конструктивного рішення.

Завдання: на картках потрібно замінити слова, що позначають якості учасників конфліктної ситуації, на слова, протилежні за змістом:

- грубість (увічливість);
- ненависть (любов);
- обман (довіра);
- злість (доброчливість);
- приниження (повага);
- байдужість (уважність).

Ведучий. Так, такими якостями треба володіти, щоб навчитися вирішувати конфліктні ситуації і знаходити компроміси. Запам’ятайте:

- у конфлікті беруть участь тільки дві сторони, інші – глядачі, союзники однієї зі сторін;
- розбіжності переходять у конфлікт, коли сторони не виявляють гнучкості;
- конфлікт вирішується мирно, коли сторони готові піти на поступки;
- спільне прийняття рішення й неухильне дотримання домовленості – гарантія подолання конфлікту.

Як ви думаєте, що таке “компромiс”? У чому його перевага? Переваги компромісу полягають в умінні вислухати і постаратися зрозуміти іншу сторону, погодитися, піти на поступки. Спільне прийняття рішення й неухильне дотримання домовленості – гарантія подолання конфлікту в різних ситуаціях.

Ведучий. А зараз давайте розіграємо ситуацію. Ми поділимося на дві групи. Перша група – прихильники вирішення суперечливих питань за допомогою конфлікту. Їхнім завданням є переконати свого партнера в тому, що без конфлікту неможливо вирішити жодного питання; конфлікт допомагає людині досягти своєї мети. Щоб переконати, необхідні не лише слова, але й вагомі аргументи, зокрема приклади із власного життя. Друга група – прихильники безконфліктного вирішення суперечливих питань, на основі компромісу. Їхнє завдання – відповідаючи на всі доводи та аргументи прихильників конфлікту, відстояти свою точку зору. Їм також необхідно знайти певні аргументи та приклади з життя, щоб їх могли вислухати та погодитись, якщо ці аргументи будуть переконливими. Час на виконання 10-15 хвилин, потім ролі змінюються.

Після цього обговорюються аргументи, які приводилися за конфлікт та проти, ведучий записує їх на ватмані під заголовками “за” та “проти”. На основі записів роблять висновки про необхідність вирішувати будь-які суперечливі питання на основі компромісу.

Ведучий. У кінці нашої зустрічі давайте виробимо основний “Звід правил безконфліктної поведінки”. Які це можуть бути правила? (*Учасники пропонують та обговорюють правила, ведучий записує їх на ватмані*). Я сподіваюся, що прийняті правила та норми безконфліктної поведінки будуть обов’язковими в кожному неформальному молодіжному об’єднанні.

У кінці зустрічі підводяться підсумки.

1. Що нового я сьогодні дізнався?
2. Чим мені допомогла сьогоднішня розмова?
3. Що мені сподобалося, а що ні?

Диспут “Злочин і кара”

Мета: правове просвітництво; закріплення знань; профілактика правопорушень.

Обладнання: картки із завданнями; ватмани; маркери.

Хід диспуту

Ведучий: Добрий день! Як бачите, в руках у мене клубок ниток, давайте зіграємо в гру. Я називаю своє ім’я і говорю щось приємне своєму сусідові, а він передає кінець нитки своєму сусідові з добрими побажаннями. Після того, як нитка обійде всіх, задаються питання:

- З чим можна порівняти наш клубок? (з життям)
- А якщо зараз зможемо знайти кінець нашої нитки, що це може означати? (Що наше життя протікає легко і гладко)
- Що буде, якщо заплутати нашу нитку? А стосовно нашого життя?

Ведучий: Уявіть собі, що життя – це наша нитка, і будь-який заворот і вузлик може призвести до тяжких наслідків. Давайте згадаємо такі терміни:

Правопорушення – поведінка людини, що порушує норми права.

Злочин – небезпечні види правопорушень. За них чекає більш суворе покарання. Злочини порушують норми кримінального права. Усі види злочинів перераховані в кримінальному кодексі.

Провини – правопорушення, небезпечні меншою мірою. Вони можуть бути дисциплінарними, адміністративними, майновими, фінансовими, сімейними.

Ведучий: Давайте обговоримо таке питання: Які причини злочинів?

А ваші відповіді я буду записувати на дошці. Усі названі вами причини можна об’єднати у дві групи: соціальні й економічні. Які фактори, на вашу думку, можуть впливати на вчинення злочинів?

Приклад: Павлу Р. ледь виповнилося 15 років, коли його засудили. Він систематично, як записано в обвинувальному висновку, здійснював крадіжки. А як починалося? Він з товаришами відбирав у хлопців молодших класів дрібниці, телефони. Відібрали один раз, другий ... Сподобалося, тим більше, що залишилися без покарання. Малюки, залякані ними, мовчали. Далі – більше. Почали красти з машин. Потім стали скоювати крадіжки з квартир. Павла затримували, розбирали на раді батьків, батьківських зборах, поставили на

внутрішньошкільний облік. Висновків він так і не зробив. Кінець його злочинського шляху – крадіжка в державній установі.

Ведучий: Чи винне суспільство, що злочинність у нашій країні неухильно зростає?

Які види злочинів ви знаєте? Злочини проти особи, в економічній сфері, проти громадської безпеки, злочини проти державної влади, військові злочини та інші.

Які види покарань ви знаєте? (13 видів штрафу, позбавлення волі, нагород, звань, виправні роботи, конфіскація майна, арешт та інші).

Що таке вік кримінальної відповідальності? З якого віку настає кримінальна відповідальність? (Це вік, з досягненням якого людина несе відповідальність за скоєні нею злочини. Кримінальній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення злочину 16 років. Особи, які досягли на момент вчинення злочину 14 років, підлягають кримінальній відповідальності за: вбивство, навмисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, викрадення людини, зґвалтування, грабіж, розбій, тероризм, завідомо неправдиве повідомлення про акт тероризму, розкрадання зброї і т. ін.

Ведучий: У житті кожної людини буває багато різних обставин, одні з яких сприяють вихованню благородних, позитивних рис особистості, а інші – прояву антигромадських, аморальних поглядів і уявлень. Людина насамперед сама господар своєї долі, свого життя. І як би не склалися обставини, вона повинна залишатися людиною чесною, мужньою і твердою. А тепер давайте перевіримо, чи знаєте ви закон. Давайте поділимося на 3 команди.

Командам видаються картки із завданнями (по 2 шт.) Протягом 3 хвилин учасники повинні вибрати правильну відповідь на завдання із запропонованих та обґрунтувати свій вибір.

Картка № 1 Костянтин Г. У віці 23 років ніде не працює і не вчиться, був визнаний в умисному псуванні майна – він розбив вікно магазину. У суді він визнав себе винуватим, говорив, що скоїв непристойний вчинок і готовий відшкодувати збиток. До кримінальної відповідальності його залучали вперше. (Відповідь 4).

Картка № 2 Петро В. у стані алкогольного сп'яніння пішов на футбольний матч, після якого зі своїми друзями вирішив зайти в найближчий бар. У барі Петро побився з відвідувачами, які, як виявилось, вболівали за іншу команду. Коли бармен намагався його зупинити, Петро сильно його вдарив, заподіявши тілесні ушкодження. Крім того, разом із друзями він розбив посуд, зламав стільці і т.п. У ході слідства його дії і дії його друзів були визначені як хуліганські. (Відповідь 1).

Картка № 3 Олексій П. був абсолютно пригнічений невдачами, які останнім часом просто переслідували його. Дружина була хвора на важку невиліковну хворобу, справи на роботі йшли дуже погано. Він практично нічого не заробляв. Олексій вирішив покінчити життя самогубством, але його лякало, що дружина не зможе жити одна. Тоді він спочатку вбив її, а потім здійснив спробу самогубства, яка не вдалася. Вирішуючи питання про покарання, суд звернув особливу увагу на обставини, за яких усе це сталося. (Відповідь 2).

Картка № 4 Дмитро, 12 років, був затриманий за крадіжки в магазинах. Всього він зробив більше 70 дрібних крадіжок. Він прагнув зробити грошові накопичення і продавав крадені речі. Гроші зберігалися у нього вдома, і збиток був відшкодований практично повністю. (Відповідь 2).

Картка № 5 Група дівчат у віці 16 років пізно ввечері на зупинці автобуса вчинила напад на літню жінку. Від отриманих ударів жінка впала, отримавши серйозну травму, а дівчата відібрали в неї годинник і сумку з документами і грошима. Суддя, який оголошував вирок, висловив сподівання, що в майбутньому дівчата подумают, перш ніж знову зважитися зробити щось подібне. (Відповідь 5).

Картка № 6 Анатолій З. був охарактеризований обвинуваченням як людина, яка не може зупинитися, здійснюючи постійні крадіжки особистого майна громадян. Його неодноразово затримували, а в останній раз він протягом одного дня здійснив кишенькових крадіжок на суму 500 гривень. (Відповідь 6).

Варіанти відповідей:

- позбавлення волі з відбуванням покарання у трудовій колонії.
- умовне засудження
- позбавлення волі з відбуванням покарання у виправно-трудоу колонії.
- звільнення від покарання з передачею на поруки.
- відстрочка виконання покарання.
- шість років позбавлення волі у виправно-трудоу колонії суворого режиму.

Ведучий: А зараз я буду називати різні ситуації, а вам потрібно визначити, які види юридичної відповідальності наступають:

1. Учень розбив скло в холі школи (адмін.)
2. Громадянин без ліцензії зловив на вудку 15 кг. риби (адмін.)
3. Браконьєр виловив трьох осетрів (кримін.)
4. Громадянин із помсти підпалив будинок сусіда (адмін.)
5. Школяр випадково потрапив з рогатки в око перехожому (адмін.)
6. Машиніст тепловоза з'явився на роботу в нетверезому стані (адмін.)
7. Водій автомашини не впорався з керуванням і пошкодив машину, що стояла (адмін.)
8. Учні технікуму викрали автомобіль і розбили його (кримін.)
9. Пасажир автобуса не оплатив проїзд (адмін.)

Ведучий: Основною причиною всіх правопорушень є неповага до закону. Непорушність і авторитет закону – це неодмінна умова охорони громадського порядку, благополуччя суспільства, гарантія того, що кожен громадянин може не побоюватися замаху на своє життя, здоров'я, майно. Жоден громадянин у нашому суспільстві не може відступати від вимог правових та моральних норм. В іншому випадку в дію вступає кримінальний кодекс. Так давайте поважати, цінувати закони, і тоді у вас в житті не буде проблем.

Діскусія “Давайте жити дружно!”

Мета: формування в учнівської молоді поваги до батьків, взаєморозуміння. Виявити причини, з яких найчастіше виникають конфлікти між батьками і дітьми. Навчити молодь мистецтва компромісу.

Хід дискусії.

Вступне слово: Цю дискусію ми проведемо у формі гри. Для цього вам необхідно розділитися на дві групи: “діти” і “батьки”. Окрема група молоді буде інсценувати конфліктні ситуації між дітьми та батьками.

Напередодні дискусії необхідно провести анкетування з визначеної проблеми. Отримані результати озвучуються в ході дискусії.

Вічна проблема батьків і дітей. Вона існувала в усі часи і у всіх народів. Батьки – люди одного покоління, діти – іншого. Різні погляди на ті самі речі й життєві ситуації, різні переконання, моральні та етичні принципи. Усе це призводить до нерозуміння, зіткнення думок, конфліктів. Отже, конфлікти між дітьми та батьками. Чи мають вони місце в нашому житті, що стає причиною, як з найменшими втратами вийти з такої ситуації? Це тема нашої розмови сьогодні.

А зараз проаналізуємо ваші відповіді на запитання анкети.

Як основу можна використати наступні питання анкети (можна підібрати свої):

1. Що таке конфлікт?
2. Що таке компроміс?
3. Чи траплялося Вам вступати в конфлікт з батьками?
4. Хто перший у такій ситуації йшов на мирову: Ви чи батьки?
5. Чи розуміють Вас Ваші батьки?
6. Що частіше стає причиною конфлікту?
7. Ви часто просите вибачення у батьків, якщо Ви опиняєтеся не праві, а батьки – у вас?
8. Ви часто разом з батьками вирішуєте проблему виникнення конфлікту або ж переважно замовчуєте її? і т. ін.

Обговорення відповідей за результатами анкетування.

Конфлікт – це протистояння, прагнення щось отримати за рахунок обмеження інтересів інших. Компроміс – це вихід з конфлікту шляхом взаємовигідних поступок. Але чи завжди неминучий конфлікт? Чи можна його уникнути? Що для цього потрібно зробити? Яку лінію поведінки вибрати? Давайте розглянемо, як це буває в житті.

Учнями розігруються конфліктні ситуації:

Ситуація 1: *Дочка в школі дуже погано вчиться. Маму викликали до школи. Після відвідин школи відбулася її розмова з дочкою.*

Обговорення конфліктної ситуації. Оцінки поведінки доньки, мами. Обговорюється питання: як з самого початку необхідно було повестися доньці і мамі, щоб уникнути конфлікту? Слухаються точки зору “дітей” і “батьків”. Відбувається пошук рішення, вироблення стилю поведінки.

Ситуація 2: *Дочка повертається додому о 2 годині ночі. Батьки обурені до межі. Вимагають пояснень.*

Аналогічне обговорення.

Ситуація 3: *Син вимагає від батьків купити модну і дорогу річ. Батьки пояснюють, що зробити це зараз немає можливості.*

Обговорення. Пошук шляхів виходу з цієї конфліктної ситуації. Вироблення можливих рішень.

Ви бачите, що з найскладнішої ситуації завжди є вихід, будь-яку проблему можна вирішити ще до того, коли вона перетвориться на конфлікт, глибокий і затяжний. Треба тільки спробувати стати на позиції батьків, зрозуміти їх, прислухатися до їхніх аргументів. Приказка “батьків не вибирають” все-таки вірна. Подобається вам чи ні, але досить велику частину життя ви змушені провести в рідному домі, в сім’ї, і краще зробити так, щоб це пройшло з користю і комфортом. Для цього засвойте таке:

1. По-перше, спробуйте не підвищувати голос у суперечці: нічого, крім роздратування, це у батьків не викличе. До того ж, слова, сказані абсолютно спокійно і впевнено, швидше будуть сприйняті та осмислені протилежною стороною.

2. По-друге, пам’ятайте: якими б несправедливими не здавалися вчинки батьків, вони бажають вам добра. Нехай навіть вони не завжди можуть це пояснити. Постарайтеся зрозуміти їх.

Заключне бліцопитування:

1. Мої стосунки з батьками стануть краще, якщо
2. Моїх батьків можна перевиховати, для чого
3. Я більше не буду сваритися з батьками через
4. Не можна допускати у відносинах з батьками
5. Батьки ніколи не повинні
6. Ідеальними батьками я вважаю ...

Будьте терплячі і доброзичливі! Бажаємо успіху!

Етична бесіда “Я у світі: світ у мені”

Мета: розвинути уявлення про природне різноманіття людської поведінки в суспільстві, необхідності вчитися жити серед людей.

Завдання:

- показати унікальність кожної особистості;
- розвинути мотивацію до аналізу чужих учинків і самоаналізу.

Оформлення аудиторії:

Мудрі думки:

- “Частіше заглядай у самого себе” (Цицерон)
- “Поводься з іншими так, як ти хотів, щоб поступали з тобою” (Золоте правило етики).

– “Посієш учинок – пожнеш звичку; посієш звичку – пожнеш характер; посієш характер – пожнеш долю” (Народна мудрість).

Гідності людини: веселість, спокій, сильна воля, доброта, скромність, поважність, щирість, щедрість, милосердя, справедливість, чесність.

Недоліки людини: хитрість, марнотратство, заздрість, безвідповідальність, себелюбство, хвалькуватість, нетерпимість до інших, неробство, жадібність, жорстокість, безтактність.

1. *Введення в тему.* Сьогодні ми продовжуємо говорити про людину – особистість, про її риси характеру, про її поведінку в суспільстві.

2. *Тестування.* Завдання: визначте, як би Ви вчинили в кожній із запропонованих ситуацій (з відповідей виберіть ту, яка збігається з Вашою точкою зору).

1. Під час канікул, коли Ви зібралися поїхати відпочити, класний керівник несподівано попросив допомогти привести в порядок навчальний кабінет. Як Ви вчините?

- а) скажете, що згодні допомогти, і відкладете свій від'їзд;
- б) зберете друзів і разом з ними зробите всю роботу за один день;
- в) пообіцяєте виконати роботу після повернення;
- г) порадите залучити на допомогу того, хто залишається в місті.

2. Вам дали доручення, яке Вам не до душі, але його виконання терміново необхідно колективу. Як Ви вчините?

- а) сумлінно виконаєте доручення;
- б) залучите до виконання доручення товаришів;
- в) попросите дати Вам інше, більш цікаве для Вас доручення;
- г) знайдете привід для відмови.

3. Ви випадково почули, як група однокласників висловлює справедливі, але неприємні зауваження на Вашу адресу. Як Ви вчините?

- а) будете намагатися пояснити товаришам свою поведінку;
- б) переведете на жарт, але постараетесь скоріше виправити ті недоліки, про які йшла мова;
- в) зробите вигляд, що нічого не чули;
- г) скажете, що вони самі не кращі за Вас, особливо тому, що говорять про Вас у Вашу відсутність.

4. Під час роботи на пришкольній ділянці, обкопуючи кущі та дерева, у Вас на руках утворилися хворобливі мозолі. Як Ви вчините?

- а) будете, перемагаючи біль, виконувати роботу, як усі;
- б) звернетесь до друзів з проханням допомогти виконати Вашу частину роботи;
- в) попросите звільнити Вас від цієї роботи і перевести на іншу;
- г) залишите роботу незавершеною і підете відпочивати.

5. Ви стали свідком того, як одна людина незаслужено образила іншу. Як Ви вчините?

- а) вимагатимете від кривдника вибачень на адресу потерпілого;
- б) розберетеся в причинах конфлікту і будете намагатися його усунути;
- в) висловите співчуття тому, кого скривдили;
- г) зробите вигляд, що Вас це не стосується;

6. Випадково, не бажаючи того, Ви завдали невеликий збиток або заподіяли зло іншій людині. Як Ви вчините?

- а) зробите все можливе для усунення зла, шкоди;
- б) вибачитися, поясните потерпілому, що не хотіли цього;
- в) постараетесь, щоб ніхто не помітив нанесеного Вами збитку, зробите вигляд, що Ви не винні;
- г) звалите провину на того, хто постраждав: нехай не лізе, сам винен.

Обробка результатів. Якщо у Ваших відповідях більшість варіантів “а”, то це свідчить про активне, стійке позитивне ставлення до відповідних моральних норм; якщо “б” – це ставлення активне, але недостатньо стійке (можливі компроміси); якщо “в” – ставлення пасивне і недостатньо стійке; “г” – ставлення негативне, нестійке.

Що таке моральність? Моральність (лат. *moralis*) – це ніде не записані норми поведінки в суспільстві, схваловані більшістю громадян.

3. Роздуми про особистість людини.

- Як формується характер людини? Під впливом батьків, дідусів, бабусь, учителів, фільмів, ігор, книг, спорту. Але дитина не тільки копіює оточуючих, а й навчається вибирати свою лінію поведінки.
- Від кого і від чого залежать хороші і погані вчинки людини? Людину не тільки виховують, вона сама себе виховує. Саморозвиток – робота людини над самою собою. І сьогодні ми про це з вами поговоримо.

У кожній людині зазвичай присутні позитивні якості і недоліки. Для того, щоб успішно працювати над собою, покращувати свій характер, свої вчинки, необхідно вчитися розбиратися в собі. “Частіше заглядай у себе”, – говорив давньоримський філософ. А ось як поетично представив психолог Л. В. Куликов розвиток особистості.

САД ОСОБИСТОСТІ

Особистість можна порівняти з величезним садом, у якому ростуть найрізноманітніші квіти, кущі та дерева. Один куточок саду може бути зовсім не схожий на інший. Чіткі квадрати і круги квіткових клумб в одному місці, а в іншому – залишки стародавнього лісу з тихими струмками та озерцями ясними, як вікна в небо. Квіти на сонячних галявинах мріють, щоб їх швидше побачили і дивилися б на них якомога довше. Накидки з папоротей закривають і заглушують все, що хоче залишатися в тіні й тиші. Сад великий і різноманітний. Сад нашої особистості росте і змінюється. Може здатися, що він росте сам собою. Але це не так, він росте нашими стараннями. Незнайдена або забута здібність зачахне і пропаде.

Давайте спробуємо розібратися, які якості особистості людини є позитивними, а які негативні.

4. *Індивідуальна робота з картками.* Відзначте знаком “+” ті якості людини, які можна віднести до достоїнств і вони допомагають у спілкуванні з іншими. Знаком “-” відзначте ті якості, які належать до недоліків і ускладнюють спілкування:

веселість () щедрість () хитрість () себелюбство () спокій () хвалькуватість () марнотратство () нетерпимість до інших () сильна воля () неробство () заздрість () жадібність () доброта () жорстокість () скромність () милосердя () безвідповідальність () чесність () поважність () справедливість () щирість () нетактовність ()

Перевіряється робота з картками. Обговорюються результати.

Поясніть, як ви розумієте якості особистості: сильна воля, щирість, себелюбство, нетактовність.

5. *Дерево рішень.* Люди опиняються в ситуаціях, коли прийняти рішення важко. Для прийняття важливих рішень, які передбачають безліч варіантів, була розроблена спеціальна модель, яка називається “Дерево рішень”. Корінь позначає проблему. Недарма існує вислів “корінь всіх проблем”, “дивися в корінь”. Корінь знаходиться під землею, вам багато чого ще не ясно, але проблему необхідно вирішити, і ви починаєте рухатися вгору, до світла, по стовбуру дерева. У міру просування ви знаходите все більше і більше варіантів рішення. Нижні гілки позначають варіанти вирішення проблеми.

Дерево росте і розвивається, і разом з ним зростає і ваше розуміння проблеми, і ваша готовність зробити правильний вибір, але перед тим, як зробити вирішальний крок, слід затриматися на верхівці дерева і зважити всі “за” і “проти”. Верхні гілки позначають позитивні та негативні сторони можливого вибору. Позитивні сторони, або гідності, означають все хороше, що можна отримати в результаті рішення, а негативні сторони, або недоліки, – все погане. Позитивні і негативні сторони називаються наслідками чи результатами. Будь-яке рішення має свої переваги і недоліки, тому кожен раз, приймаючи рішення, необхідно задумуватися над тим, до яких результатів воно призведе, які наслідки воно матиме для вас, для тих, хто вас оточує, для суспільства в цілому.

Давайте спробуємо розібратися в ситуації: *Марійка прийшла в гості до Олени. Поки Олена на кухні готувала чай, Марійка без дозволу відкрила сервант і взяла красиву статуетку.*

Статуетка вислизнула з рук, впала на підлогу і розбилася. Це була улюблена статуетка Олениної мами.

Яка виникла проблема в цій ситуації? (Розбита чужа статуетка). Що можна зробити?

- купити нову
- вибачитися перед мамою
- приховати, швидко прибрати

Які наслідки кожного вибору? Продумайте і зважте всі “за” і “проти”. При прийнятті важливих рішень часто застосовується процедура голосування (проводиться голосування).

“Поводься з іншими так, як ти хотів, щоб чинили з тобою” – золоте правило етики. Норма моралі порушена. Чи покарають за це? Так, це буде моральний осуд, несхвалення.

6. *Норми життя в суспільстві.* Кожна людина в своєму житті здійснювала вчинки, про які вона потім шкодувала. І тільки тому, що норми моралі для неї не існували. А закон був не писаний. Тобто закон існував, але людина нічого про нього не знала. Про можливі наслідки своїх дій не думала. Ось один з таких справжніх випадків.

Батьки семикласника Грицька Б. мало не знепритомніли, коли до них завітала міліція. Виявилось, що їхній ненаглядний нащадок приготував їм сюрприз. Він подзвонив до міліції і повідомив про бомбу, закладену в школі. Дзвонив із таксофона, голос змінив. Бомбу не знайшли, зате через дві доби знайшли Григорія. Зважаючи на його юний вік розцідрилися батьки: на штраф.

Це норми права. Їх встановлює держава. Якщо хтось не підкоряється вимогам держави, тоді настає його правова (юридична) відповідальність. Людина-порушник відповідає за свої дії за законом. Дуже часто постійне порушення норм моралі призводить до порушення закону. Доля таких людей зазвичай нещасна. “Посієш учинок – пожнеш звичку; посієш звичку – пожнеш характер; посієш характер – пожнеш долю” (Народна мудрість).

Як називається основний закон нашої країни? (Конституція)

7. *Робота з Конституцією.* Тут перераховані якості і вчинки людини. Деякі з них говорять про повагу до прав людини та ідеали свободи, інші свідчать про прагнення до пригнічення інших людей і безправ'я. Визначте, які з них в рамках закону, а які порушують його, підтвердіть статтями з Конституції:

- схильність силою змушувати інших що-небудь робити;
- повага до релігійних переконань інших людей;
- небажання ходити до школи;
- уміння вислухати чужу думку;
- захист слабких;
- примус до заміжжя;
- читання чужих записів і листів;
- підглядання в замкову щілину.

8. *Підведення підсумків.* Права даються тільки на дії, що приносять користь людині. Користуючись своїми правами, не порушуй права інших людей.

9. *Домашнє завдання.* Постарайтеся визначити норми моралі, які порушив Анатолій.

Мама розбудила Толика о 9 годині ранку і попросила сходити в магазин. Він пролежав у ліжку, втупившись у телевізор, до 11 годин. Після сніданку, прихопивши пару яблук, вийшов погуляти з собакою. Тут же штовхнув його ногою (гавкав від радості).

Мама просила бути вдома о 13 годині – до обіду. Зустрів однокласника. Той нагадав, що з математики задали важку задачку. Під час розмови Толик почав гризти друге яблуко. Повернувся додому о 14 годині. Після обіду мама сказала, що настав час робити уроки. “А нам не задавали”, – сказав Толик. О 16 годині він пішов у парк грати у футбол. М'яч застряг на дереві. Толик виламав з куца довгу гілку і збив м'яч. Повертаючись додому, побачив на землі гаманець. Стурбована жінка, дивлячись у землю, ходила поруч. Толик непомітно підняв гаманець і побіг купувати морозиво. На переході через вулицю стояла слабозряча старенька. Толик рвонувся через вулицю прямо до магазину.

Театралізована етична бесіда “Чоловік і жінка в сучасному світі”

Так часто в сучасному світі говориться про важливість пошани до гідності людини, про права найрізноманітніших груп людей, про повагу... Особливо такі розмови торкаються сім'ї та стосунків між жінкою і чоловіком.

Протягом історії ми спостерігаємо неодноразову зміну суспільних устроїв, матриархат змінювався патріархатом й навпаки. Але досить часто в історії ми зможемо знайти згадки про пригнічення та дискримінацію жінок. Сучасна демократія скасувала суспільну ієрархічну систему та привілеї Середньовіччя, пов'язані з суспільним становищем та статтю, й проголосила принцип рівності всіх перед законом. Але головним моментом є питання про співвідношення порядку та рівності. Якби люди були дійсно рівними, незалежно від свого становища чи статі, не було б відмінностей між тими, хто править, й тими, ким правлять, так само як між чоловіком та жінкою. У такому суспільстві запанували б анархія та безлад. З іншого боку, занадто великий наголос на порядок неминуче призводить до втрати деяких аспектів рівності. Тому важливо зрозуміти істинний сенс поняття рівності для того, щоб знайти правильне вирішення цієї проблеми.

У кожній культурі є свої уявлення про ідеал чоловіка та жінки, але завжди спостерігається розділення соціальних ролей, які гармонійно доповнюють одна одну. Крім того, такі якості, як відповідальність та надійність, завжди характеризують справжнього чоловіка, а ніжність та готовність до співпереживання – справжню жінку. Ці риси не даються нам у момент народження, вони приходять до нас як наслідок довгої та напруженої роботи над собою. За допомогою наступних етюдів спробуємо визначити, як необхідно достойно поводити себе як чоловікові, так і жінці.

Театралізований етюд “Побачення”

Діючі особи: Він і Вона. Імітується ситуація запізнення на побачення. Завдання одного партнера – переконливо пояснити своє запізнення, другого – зрозуміти і пробачити.

Театралізований етюд “Пізнє повернення”

Діючі особи: чоловік та жінка. Один з них зустрів свого старого друга (подругу) іншої статі. Зайшов до нього (неї) і пізно повернувся додому. Реакція дружини (чоловіка).

Театралізований етюд “Справи домашні”

Діючі особи: чоловік та жінка. До цього моменту склалося так, що всі справи по господарству виконував один із членів родини. Йому це набридло, і він вирішує “включити” ледаря в домашні турботи.

Давайте спробуємо розглянути питання про стосунки між чоловіком і дружиною, а також питання про рівноправ'я чоловіка та жінки. Раніше для суспільства були характерними такі явища, як пригнічення та дискримінація жінок чоловіками, але в останні роки велику силу набув рух за емансипацію жінок, який пропагує надання жінкам рівних прав з чоловіками. З іншого боку, в таких розвинутих країнах, як США, де активно розвивається емансипація жінок, зростає відсоток розлучень та розпад сімей. Такі соціальні недуги поширилися внаслідок надмірного наголосу на рівноправ'я чоловіків і жінок.

У сім'ї не може бути абсолютного рівноправ'я між чоловіком та дружиною, але це жодною мірою не означає, що один з них має більшу цінність, ніж інший. Між чоловіком та жінкою повинні бути гармонійні стосунки. За цієї умови їхні стосунки будуватимуться на основі любові; як чоловік, так і дружина будуть відчувати радість. Які будуть стосунки між чоловіком та жінкою, можна побачити на першому спільному святі – весіллі. Пропонуємо вам подивитися театралізований етюд “Весілля”.

Театралізований етюд “Весілля”

Головні дійові особи – наречена і наречений, їхні батьки, свідки, друзі, родичі.

Сцена перша. Тим, що зібралися, надається можливість підслухати розмову, що визначила долю двох людей. Будемо вважати, що їхнє почуття – це головне, що призвело до

весілля. Сцена перша – це освідчення в коханні. У ній беруть участь наречена і наречений. Ведучий повідомить нам, де і за яких обставин відбувається ця бесіда.

Сцена друга. Сватання. Дія відбувається в будинку нареченої. Присутні наречена і її батьки. Ведучий, як сваха, приводить нареченого і його батьків. Зараз перед нами відбудеться розмова про весілля, посаг і плани на подальше життя молодих. Ведучий, приступайте до своїх обов'язків. Сцена сватання.

Сцена третя. ЗАГС – це найбільш урочиста, офіційна й відповідальна сцена. Молоді, рука об руку, входять до весільної зали. Ліворуч і праворуч від них йдуть свідки. Позаду – гості. Ведучий, у ролі представника ЗАГСу, виступає перед ними з промовою, запитує їх про згоду одружитися, пропонує розписатися. Потім розписуються свідки. Наречений і наречена обмінюються обручками і вітають один одного. Сцена реєстрації шлюбу.

Сцена четверта. Відбувається в будинку нареченого, де призначене весілля. Батьки нареченого зустрічають молодих і говорять їм напутні слова. А після відповідних слів молодих гості запрошуються до будинку. Черга доходить і до жартів свідків та друзів нареченого і нареченої. Ведучий, приймайте на себе обов'язки тамади і надавайте слово тим, що зібралися, гостям. Звучать тости, і ось підійшов час виявити себе молодим. Наречена і наречений встають і починають обсипати один одного компліментами і ласкавими словами.

Сцена у весільному залі. Настав час переходити до танців. Бал відкривають наречена і наречений. Ведучий готує музику. Етюд закінчується танцями.

Обговорення:

- Як розподіляються (міняються) ролі нареченого та нареченої впродовж усього весілля?
- Чи завжди обов'язковим для створення сім'ї є кохання? Якщо ні, то на яких стосунках будується такий союз?
- На Вашу думку, хто повинен бути головним в сім'ї? І чи взагалі в сім'ї є ролі головного?

Для того, щоб знайти правильну відповідь на питання рівності чоловіків та жінок, ми повинні детальніше проаналізувати принципи, на яких будуються стосунки між ними, подивитися на природу цих стосунків. Актуальність цього питання зумовлена тим, що переважна більшість людей будувала стосунки на егоїзмі. Розглянувши історію людства, ми зможемо з упевненістю сказати, що це є історія конфлікту на особистому, сімейному, суспільному та світовому рівнях.

Людство постійно перебуває в боротьбі за владу, землю, гроші, вплив тощо. На жаль, в історії значно більше випадків, коли люди хотіли отримати щось, виходячи з власних егоїстичних бажань, ніж віддати або допомогти ближньому, керуючись принципом альтруїзму – життя заради інших. Життя заради інших базується на принципі дарування, самопожертви заради партнера, суспільства, країни або світу. Якщо людина має всього вдосталь у будь-якому – матеріальному, моральному чи духовному плані, то питання рівності ніколи не постане. Воно актуальне лише тоді, коли людині чогось бракує. Тому вирішення проблеми рівності потрібно шукати не в зовнішніх чинниках, як то соціальне або матеріальне становище людини в суспільстві, а в принципі, на якому базуються стосунки між людьми. Якщо ми будуватимемо стосунки на егоїстичних бажаннях та прагненнях, то ми так ніколи і не зможемо вирішити це питання. Лише поклавши в основу життя заради інших та використовуючи альтруїстичний підхід, ми зможемо знайти шлях вирішення проблем, пов'язаних з питанням рівності чоловіків і жінок. Якщо ви зможете користуватися в своєму житті принципом життя заради інших, то воно стане набагато яскравішим та щасливішим.

Інформаційні повідомлення, матеріали (листівки, пам'ятки, буклети, ліфлети тощо), що надавалися учасникам під час змістовно-інформаційного етапу формувального експерименту

АФОРИЗМИ ПРО

ХОРОШО ПЛОХО

**Оптимальний
возраст для
брейк-данса**

**"Методика побудови тренува
з брейк-дансу"**

**"Розминка у
брейк-дансі.
Значення, по-
слідковність і
правиль-
ність"**

Правила (заповіді) батлу

Не ступай!
Тим маєш право не показувати
увесь "арсенал" своїх рухів.
Ніколи не роби рухи,
які ще не відшліфовані.
Не використовуй декілька
"виходів" за один раз.
Ніколи не повторюй
рух супротивника.
Будь зосередженим,
не відволікайся на дрібниці!

Кожен сам несе
відповідальність
за результат батлу.
Доводь свою першість
лише під час батлу!
Keep your eye on the prize!
(Не ховай свої очі)
Вмій прийняти свою поразку
(зауважен вві), щоб зробити
висновки із "роботи
над помилками".
Не можна торкатися один
одного.

Не можна порушувати послідовність
(коли один танцює, інший обов'язково стоїть).

Тек. Петровська Е.В. іл. ГИГ. Тираж 1000

“Методика побудови тренувань з брейк-дансу”

Давайте розглянемо брейк-данс не лише як частину хіп-хоп-культури, але і як засіб для гармонійного розвитку свого тіла та підтримки спортивної форми. Але щоб добитися високих результатів у цій непростій справі, одного бажання і завзяття замало. Необхідно грамотно побудувати тренувальний процес, щоб отримувати максимальний ефект від кожного заняття. У спортивній гімнастиці використовуються всілякі методи тренування, що дозволяють досягти високих результатів за порівняно невеликий час. Отже, перейдемо безпосередньо до брейку.

Перше, на що треба звернути увагу – це кількість занять на тиждень. Звичайно, можна тренуватися щодня по 3-4 години, і це дасть якийсь результат, але новачкам, та і танцюристам зі стажем, таким самокатуванням займатися не варто. Не секрет, що організму потрібний відпочинок, а щоденні тренування просто виснажать його, і через місяць ви будете схожі на вичавлений лимон або на щось подібне. Кількість занять на тиждень має бути біля 3-х – 4-х разів. При цьому бажано останнє тренування на тижні робити розвантажувальним, тобто більше уваги приділяти Style, розтяжці і менше power move. Це дозволить організму відпочити і відновитися.

Тепер безпосередньо про побудову самих тренувань. Заняття треба розбити на частини: підготовча, основна і завершальна. На підготовчу частину потрібно виділити 20-25% часу, на основну – 70-75% і на завершальну – 5-10%. Це все залежатиме від тривалості самого заняття і від мети. Наприклад: якщо на занятті не планується тренувати силові елементи, то розминку можна провести коротшу (але зовсім відмовлятися від неї не можна).

Отже, тепер поговоримо про кожну частину заняття детальніше.

- 1. Підготовча частина.** Назва говорить саме за себе. Мета цієї частини – підготувати організм до навантаження, запобігти ризику отримання травм тощо. Чим же ми на ній займатимемося? Сюди входить розминка і попередня розтяжка. Розминка складається з вправ, за допомогою яких ми розігріваємо м'язи, зв'язки, сухожилля. Дуже важливо проводити розминку зверху вниз: шия – зап'ястки – передпліччя – плечі – тулуб – таз – ноги – гомілки – стопи. Після злегка розігріті м'язи необхідно розтягнути. Ніколи не варто робити в розтяжці сильні ривкові рухи, оскільки це може призвести до травми суглобів і до розтягувань. Рухи мають бути плавні, до перших больових відчуттів у м'язі, який розтягуємо. Кількість повторень 10-15, затримка в кожному положенні 8-10 сек. Важливий момент: якщо в залі холодно, то розминка має бути довшою і ретельнішою. Критерієм добре проведеної розминки є відчуття тепла в м'язах і наявність легкого потовиділення. Ось ми розім'ялися, розтягнулися, можна переходити до основної частини.
- 2. Основна частина.** Тут ми вирішуватимемо завдання, які ми ставимо перед собою, приходячи кожного разу на тренування. Важливо заздалегідь продумувати, що ти робитимеш на занятті, щоб потім уже не витратити на це час. Насамперед, в основній частині, необхідно повторити раніше вивчені рухи, комбінації, але не повторювати силові елементи. Корисно просто рухатися під музику, згадати свої фішки і так далі. Потім вже можна приступити до вивчення нових рухів. Важливо всі силові елементи залишити на кінець основної частини, оскільки на них йде багато сил і енергії. Нові рухи, особливо техніку їхнього виконання, краще вчити, доки ти не втомився. Це дозволить усе добре запам'ятати. У кінці основної частини можна повторювати всі силові елементи, трикси, фризи і т. ін. Це дозволить отримати максимальний ефект, прокачати м'язи і зміцнити зв'язки.
- 3. Завершальна частина.** Тут ми, так би мовити, приводимо себе до ладу. Відновлюємо дихання, знижуємо пульс і так далі. Щоб запобігти можливому болю в м'язах після тренування, необхідно видалити з них так звану молочну кислоту. Це можна зробити вправами на розтяжку. Оскільки м'язи в цей момент гарячі, вони найбільш еластичні і вправи на розтяжку дадуть максимальний ефект.

Отже, це дуже коротка інформація про методи побудови тренувань, яка, допоможе початківцям і досвідченим бі-боєм досягти висот у своїй улюбленій справі.

“Розминка у брейк-дансі. Значення, послідовність і правильність”

Брейк-данс – дуже екстремальний, а іноді навіть небезпечний танець. Отже, дуже багато людей отримують травми, танцюючи брейк-данс. Для деяких це великий мінус. Зараз ми розповімо вам, як уникнути травм, не приділяючи цьому багато часу і сил. Можна навіть сказати, що ми опишемо порядок бажаного тренування. На наш погляд, це оптимальний спосіб розім'ятися і розігрітися перед танцем.

Тепер перейдемо безпосередньо до поетапного опису: перше, що ми радимо робити, це гучно включати музику і хвилин десять працювати над верхнім “оброком” (від Urock), тим самим розігріваючи тіло і готуючи його до складних елементів. Іншу частину тренування ми радимо проводити вимкнувши музику. Коли робиш “муви”, краще підходить тиша і спокій. Коли ти відчуваєш, що вже досить розігрівся, треба трохи фізично підготуватися до елементів нижнього брейка. Перед будь-якими “мувами” дуже важливо розім'яти кисті рук, шию і потягнути шпагат. Для фризів треба розминати лікті, знову ж таки кисті і плечі. Розминати кисті найзручніше, стоячи на простому фризі хвилину або дві. Ось це буде цілком достатньо, щоб уникнути травматизму.

Ще дуже важливо попередити вас, щоб ви не робили складні елементи, до яких ви фізично не готові і не здатні (приміром, не вставляйте на чайр, ледве тримаючись на звичайному фризі). Коротше із приводу елементарної техніки безпеки можна сказати все однією фразою: “Не втрачайте голову”!

“Правила використання хіп-хоп-одягу”

Зараз ми розповімо, як вибрати одяг для брейка, і чому це важливо. З одного боку, це все другорядне, але, з іншого – цим можна підкреслити свій стиль і уміння танцювати. Також нічого хорошого не вийде, якщо одяг для брейк-дансу буде незручним.

Брейк-данс танцюють в основному тренуючись або виступаючи. Перше, що ми розглянемо, це одяг для тренування. Якщо ви стайлер (танцюєте верхній брейк-данс, footwork і/або freeze), то вам буде досить кросівок, які не ковзають по підлозі, а також комфортно і зручно сидять на нозі. А що стосується штанів, головне, щоб вони “не лізли під ноги”. Інакше, ставши собі на штани, можна впасти, отримати травму і зганьбитися. Краще заправляти штани в кросівки. А футболку або кофту можна вибрати довільно. Єдине, що ми вам порадимо: “Не танцюйте нижній брейк в одязі з гудзиками, блискавками або металом, можна собі що-небудь віддавити”. Також для заняття брейком дуже важливо мати спортивний напульсник.

У клубах і на дискотеках “стайлер” може дозволити собі навіть спущені широкі штани, головне, щоб вони трималися на кросівках. І в жодному разі не забувайте про напульсники, хоч би на ту руку, на якій ви стоїте на фризі. Важливо одягати напульсник на зап'ястку.

Можна виступати і тренуватися навіть в шортах, але тоді треба одягнути звичайні наколінники, як для роликів. Інакше, проїхавши ногою по підлозі, можна дуже боляче потерти шкіру.

“Муверам” (тими, хто танцюють powermove) з одягом визначитися складніше. Мувери повинні носити штани, в яких можна сісти на шпагат, не порвавши їх. Інакше це заважатиме маху ніг. У жодному разі не одягайте ремені із здоровими бляшками на зразок Дискваред. На верх краще за все вдягати ущільнені кофти, але без шнурків, блискавок і капюшонів. В одних футболках велика вірогідність обдерти лікті об підлогу. Також важливо мати при собі шапку (танцювати брейк-данс краще за все в трикотажі).

Але всі прекрасно розуміють, що, крім комфорту і свободи рухів, одяг має бути красивим і підкреслювати стиль. Ці два важливі елементи зовнішнього вигляду можна просто з'єднати, але це особисте право вибору кожної людини.

Сценарії агітбригад

Агітбригада “Поспішайте робити добро”

Учасники агітбригади – студенти спеціальності “Соціальна педагогіка”.

Атрибути: “осколки зла” (виконані зі щільного матеріалу макети у формі осколків).

Під музику (повільна класична) хлопчик та дівчинка виконують танець двох захоплених один одним “ботаніків”. Раптом різка зміна музики, вихід “крутого пацана”.

Крутий пацан: Гей, ботаніки, йдіть звідси! Я вас просто не терплю!

Хлопчик і дівчинка (разом): Але ми нікому не заважаємо!

Крутий пацан: Не таких, як я, – взагалі не люблю! У вас інші думки, інший “прикид”, окуляри на носі бовтаються.

Виходить “спортсмен” – сильний високий юнак

Спортсмен: Я теж не такий, як ти. А в мені тобі що не подобається? (опускає руку на плече “крутого пацана”).

Крутий пацан (полохливо): Усе нормально, усе добре! Нехай гуляють, не бояться мене.

Звук скла, що б’ється, “крутий” тримається за серце, “спортсмен” бере осколок з підлоги в руки.

Спортсмен: Справа зроблена, друзі, знайдений черговий осколок зла!

Виходить агітбригада, виконується пісня (на мотив гімну року молоді)

Зло вплинуло на дні та події,

Черствість диктує формати і стилі.

Як в дружбі жити, разом робити відкриття

Люди, напевно, давно забули.

Час міняти ставлення до життя –

Ми це робимо тут і зараз!

Чуйність, любов, доброта і довіра –

Як житимемо – все залежить від нас!

Хто, якщо не ми, – єдина команда!

Добра і теплоти, довіри пропаганда!

Хто, якщо не ми, – сила покоління!

Хто, якщо не ми, – на роки, на століття!

Якщо хтось не такий, як ти,

Це не привід його принижувати!

Як терпимим бути і добрим,

Ми хочемо вам розповісти!

Ми – цілителі душ людських,

Збираємо осколки черствості і зла,

Що в серцях і душах людей

Застрають іноді,

Будь-які засоби застосували,

Ми людям показати прагнемо

Що той неправий, хто черствий і злий,

А прав, хто все ж змінився!

Агітбригада:

- Як часто говорять, що діти злі

- Їх світ неймовірно складний!

- Осколки зла ми тут знайдемо!

- І віряться – що допомогу надамо!

Музика, молодь на дискотеці, розмовляють три подружки:

- Мені тато подарував серечки золоті!

- Я завтра в школу в манто норковому прийду!
- А мені машину на 16 років “предки” підгонять.

До них в танці підходить дівчина – явно не з заможної родини.

- Дивіться, жебрачка прийшла!
- Наділа сукню бабусину – точно!
- Я поруч з цією біднотою не встану ніколи!
- Йдемо, дівчата, звідси швидше!

Дівчата продовжують танцювати осторонь, четверта дівчина у відчай.

Голоси з усіх боків: “Жебрачка!”, “Біднота!”, “Бабусина сукня!”

Дівчина закриває вуха, потім очі, плаче.

На фоні тихої сумної музики до неї підходять і звертаються молоді люди з агітбригади:

- Вони пустушки, ти повір!
- Нехай повний гаманець.
- Але порожньо в голові і тут (*показує на груди*)
- І чекає їх урок! (*три дівчини підходять*)

Агітбригада:

- Ми пропонуємо подзвонити!
- Кому?
- Усім вам, але тільки в майбутньому, через 15 років!
- Кого що чекає, ким хто стане –
- Отримаємо ми відповідь!

Перша дівчина набирає номер, звук телефонного гудка:

- Алло, алло! (*віддає слухавку*)

Хрипить там щось...

- В реанімацію тебе везуть –
- Не витримало серце алкоголю
- Та й гроші тут не допоможуть!

Друга дівчина вихоплює слухавку:

- А нумо, дайте подзвоню собі я (*набирає, не виходить, злиться*)
- Не додзвонишся, тиша...
- Звели з розуму озлобленість і черствість,
- І в цьому світі ти – одна!

До третьої: - Дзвони!

- Ні, я не буду! (*перелякано*)

Агітбригада:

- Повірте, можна все врятувати!
- Мінняйте ставлення до життя
- І до тих, кого зустрічаєте на шляху!

До дівчини, яку образили:

- Дзвони!

Дівчина набирає, дивується:

- Директор фірми... відповідає!..

Агітбригада:

- Не в гаманці багатство – так і знай!
- Воно – любов, тепло й повага!

Хором:

- Бережи його в душі, примножуй!

Музика.

- Тяжко бачити бідних приниження!
- Але нетерпимість до літніх людей –
- Сьогодні це – просто злочин!

Музика з м/ф “Фільм-фільм-фільм”

Агітбригада зображує молодих людей біля кінотеатру, розмова:

- О, привіт! Ну що, в кіно?
- Ось гроші, а потім в кафе підемо!
- Звідки стільки? Де ти узяв?
- У діда витягнув удень! Нехай старий похвилюється, дістав! Усе вчить, повчає, дратує просто!

У ході монологу друзі відходять від свого приятеля, що вкрав гроші у діда.

- А ти куди? Ай (*махає рукою*), людей похилого віку я не терплю!
- Їх потрібно усіх заслати! Куди ти, Костю?
- Так от – я що, неправий?!
- Тут поступайся їм, там доглядай – набридло!
- Заважають жити нам, молодим!

Агітбригада (шикується біля підлітка):

- Його пора лікувати! Я знаю спосіб ефективний!
- У кіно хотіли ми? Пішли!
- В кіно?
- Так, на особливий сеанс!
Кіно для усіх, хто ображає літніх
І тих, хто за Вітчизну воював і будував світ для нас!
- Не поважаючи предків,
Батьківщині своїй плюєш в обличчя
- А сам що зробив для країни?!
І для неї ти – хто?

Показ соціального відеоролика “Байдужість вбиває”, “Совість”. У ході перегляду підліток переосмислює свою поведінку, хапається руками за голову. Після закінчення фільму:

- Пробачте всі, пробачте!

Звук скла, що б'ється, підліток тримається за груди, біля серця.

Агітбригада:

- Від ненависті! Зла! Образи! Нетерпіння!
- Тобі допоможемо ми, ще –
- Любов і доброта
- І чуйність! Толерантність! Повага!
- Нехай зло викориниться добротою,
- Осколків лід розтане від сердечної теплоти
- І світ перетвориться, оживе

Хором: – Коли любов'ю з ним поділишся і ти!

Усі беруть в руки “осколки” і складають з них серце. Звук биття серця.

Фінальна пісня:

Зло вплинуло на дні і події,

Черствість диктує формати і стилі.

Як в дружбі жити, разом робити відкриття

Люди, напевно, давно забули.

Час міняти ставлення до життя –

Ми це робимо тут і зараз!

Чуйність, любов, доброта і довіра –

Як житимемо – все залежить від нас!

Хто, якщо не ми, – єдина команда!

Добра і теплоти, довіри пропаганда!

Хто, якщо не ми, – сила покоління!

Хто, якщо не ми, – на роки, на століття!

Ухід зі сцени.

Результати діагностики сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань у формувальному експерименті

Таблиця Ц.1

Числові значення результатів діагностики та загальний рівень сформованості СНП ЕГ1 на початку експерименту (стартовий зріз)

П.І. респондента	Визначення рівнів прагнення до СНП	Ціннісні орієнтації	Діагностика ступеня задоволеності основних потреб	Діагностика мотиваційної спрямованості особистості	Метод індивідуального сфокусованого інтерв'ю	Визначення рівня знань про способи виявлення нормативної поведінки	Оцінка рівня розвитку моральної свідомості	Моральна спрямованість	Шкала значущості емоцій	Рівень психоемоційних станів	Рівень емпатійних здібностей	Самооцінка	Рефлексія	Здатність передбачати наслідки своєї поведінки	Самоконтроль	Рівень розвитку вольової регуляції	Незавершені речення	Дослідження стилю поведінки в конфлікті	Суспільна активність	Форма здійснення творчої діяльності	Сума балів	Загальний рівень сформованості СНП
1.	28	27	28	26	28	27	28	24	28	28	27	28	22	23	22	27	28	27	24	28	528	Р
2.	15	14	14	14	25	21	22	18	21	22	21	21	10	12	18	21	21	21	12	17	360	К
3.	7	7	8	11	16	7	10	10	14	16	14	16	9	10	8	14	14	15	6	17	229	Д
4.	20	18	19	20	25	24	23	17	24	23	18	25	18	18	13	25	21	24	18	20	413	І
5.	17	16	16	17	25	14	16	10	15	14	11	17	7	6	10	14	16	14	8	16	279	К
6.	28	27	28	25	28	28	27	25	28	26	27	26	22	19	21	28	27	28	24	28	520	Р
7.	12	7	13	12	17	18	16	11	14	9	12	17	9	10	8	21	14	15	10	18	263	К
8.	13	14	12	13	17	16	19	10	15	8	10	20	5	7	10	14	17	16	6	19	261	К
9.	26	22	27	28	26	25	24	14	21	23	25	21	12	11	12	21	21	21	16	15	401	І
10.	7	8	8	10	15	10	7	6	11	10	5	10	3	4	3	15	7	7	4	9	159	Д

Продовження табл. Ц.1

11.	15	14	13	12	18	15	18	9	7	8	3	11	5	8	10	14	14	15	8	16	234	Д
12.	20	19	20	19	25	24	23	18	21	24	25	21	13	16	12	28	25	24	14	20	411	І
13.	18	17	20	18	22	22	24	16	22	15	12	14	9	10	9	14	14	16	10	16	318	К
14.	27	28	27	30	27	28	27	21	28	28	30	28	21	25	23	26	28	27	24	21	522	Р
15.	24	21	21	22	21	28	26	23	27	26	32	27	23	20	19	27	27	26	19	26	485	І
16.	11	8	12	13	7	16	18	12	14	11	13	22	18	12	16	21	21	22	6	23	296	К
17.	8	9	9	10	7	19	17	10	14	7	9	17	7	10	8	16	15	21	8	18	239	Д
18.	15	15	16	14	19	15	17	9	7	7	5	7	3	2	4	7	8	7	2	7	186	Д
19.	12	9	8	13	12	19	18	10	15	10	14	16	9	6	10	14	21	18	10	18	262	К
20.	20	25	20	19	25	24	25	20	24	19	20	25	13	19	12	25	24	25	6	25	415	І

Примітка: Р (В) – раціональний (високий), І (С) – інтуїтивний (середній), К (Н) – конформістський (низький) та Д – деформований рівні.

Таблиця Ц.2

Дані про вихідний рівень сформованості компонентів СНП ЕГ1

Рівні сформованості СНП	Компоненти СНП				
	мотиваційно-ціннісний	когнітивно-усвідомлюваний	емоційно-почуттєвий	рефлексивно-регулятивний	діяльнісно-поведінковий
Раціональний (високий)	2 / 10	3 / 15	1 / 5	4 / 20	5 / 25
Інтуїтивний (середній)	6 / 30	4 / 20	7 / 35	3 / 15	5 / 25
Конформістський (низький)	8 / 40	6 / 30	9 / 45	7 / 35	5 / 25
Деформований	4 / 20	7 / 35	3 / 15	6 / 30	5 / 25

Таблиця Ц.3

**Результати діагностики сформованості СНП ЕГ1 на початку експерименту
(стартовий зріз)**

Бали	Рівні сформованості СНП	Моделі поведінки	Респонденти	
			Абс.	%
520-528	Раціональний	Ідеальна	3	15
401-485	Інтуїтивний	Реальна	5	25
261-360	Конформістський	Не досконала	7	35
159-239	Деформований	Деформована	5	25

Таблиця Ц.4

**Основні статистичні показники компонентів СНП в учнівській молоді ЕГ1
на стартовому зрізі**

Компонент СНП	Середнє	Дисперсія	Стандартне відхилення
мотиваційно-ціннісний	16,91	43,57	6,60
когнітивно-усвідомлюваний	18,79	29,97	5,47
емоційно-почуттєвий	17,83	49,55	7,04
рефлексивно-регулятивний	14,08	35,19	5,93
діяльнісно-поведінковий	17,30	33,81	5,81

Числові значення результатів діагностики сформованості СНП ЕГ2 на початку експерименту (стартовий зріз)

П.І. респондента	Визначення рівнів прагнення до СНП	Ціннісні орієнтації	Діагностика ступеня задоволеності основних потреб	Діагностика мотиваційної спрямованості	Метод індивідуального сфокусованого інтерв'ю	Визначення рівня знань про способи виявлення нормативної поведінки	Оцінка рівня розвитку моральної свідомості	Моральна спрямованість	Шкала значущості емоцій	Рівень психоемоційних станів	Рівень емпатійних здібностей	Самооцінка	Рефлексія	Здатність передбачати наслідки своєї поведінки	Самоконтроль	Рівень розвитку вольової регуляції	Незавершені речення	Дослідження стилю поведінки в конфлікті	Суспільна активність	Форма здійснення творчої діяльності	Сума балів	Загальний рівень сформованості СНП
1.	15	14	13	14	17	15	20	10	9	8	4	18	6	10	9	16	16	21	8	18	261	К
2.	10	9	12	12	21	14	16	11	14	9	14	14	9	9	8	14	21	18	8	19	262	К
3.	7	8	7	10	21	10	13	7	10	8	5	7	2	4	3	7	8	10	4	13	154	Д
4.	28	25	28	28	28	25	27	25	28	27	28	27	25	23	25	28	27	25	24	25	526	Р
5.	20	19	13	18	27	19	18	13	15	12	4	12	6	3	9	12	10	12	6	13	261	К
6.	8	9	9	10	15	19	17	9	7	8	5	7	3	3	5	14	7	9	2	10	176	Д
7.	15	20	16	14	17	20	19	12	20	10	11	20	13	10	12	21	14	16	4	20	266	К
8.	19	20	21	21	22	22	25	16	21	15	14	21	10	12	16	21	17	14	6	21	354	К
9.	23	23	24	24	22	24	21	18	21	22	21	21	16	15	12	22	21	23	6	22	401	І
10.	28	26	28	27	12	27	26	24	26	21	28	26	20	23	20	26	26	26	20	27	439	І
11.	19	19	20	19	27	25	21	16	21	15	14	14	5	7	10	14	15	17	4	19	321	К
12.	11	13	15	14	12	14	13	6	7	8	5	7	3	4	3	8	7	9	2	7	171	Д
13.	24	25	25	20	13	25	24	19	21	25	23	25	10	12	10	20	25	24	6	25	401	І
14.	20	20	25	20	27	20	25	14	19	20	25	24	18	19	14	25	19	17	6	25	403	І
15.	11	17	14	16	11	13	14	10	16	17	19	14	9	10	9	14	17	18	4	17	270	К
16.	28	27	26	28	20	28	27	20	28	27	25	28	24	25	24	28	26	28	25	28	520	Р
17.	8	7	9	10	26	7	8	6	7	9	5	7	3	5	4	9	7	9	2	7	155	Д
18.	15	18	17	15	17	20	21	7	14	17	14	14	8	10	9	21	17	14	8	9	285	К
19.	24	24	25	19	14	25	28	18	21	22	23	25	10	19	12	26	18	18	6	25	402	І
20.	7	7	7	10	22	12	10	6	14	15	14	7	2	3	5	9	7	9	2	8	176	Д
21.	10	8	9	11	23	9	11	6	8	11	5	7	3	3	4	14	8	8	4	9	171	Д
22.	27	28	27	25	23	25	28	24	28	27	28	27	24	23	25	28	25	24	25	28	520	Р

Примітка: Р (В) – раціональний (високий), І (С) – інтуїтивний (середній), К (Н) – конформістський (низький) та Д – деформований рівні.

Таблиця Ц.6

Дані про вихідний рівень сформованості компонентів СНП ЕГ2

Рівні сформованості СНП	Компоненти СНП				
	мотиваційно-ціннісний	когнітивно-усвідомлюваний	емоційно-почуттєвий	рефлексивно-регулятивний	діяльнісно-поведінковий
Раціональний (високий)	2 / 9,1	5 / 22,7	1 / 4,5	4 / 18,2	3 / 13,6
Інтуїтивний (середній)	6 / 27,3	4 / 18,3	7 / 31,8	3 / 13,6	5 / 22,7
Конформістський (низький)	9 / 40,9	5 / 22,7	6 / 27,3	8 / 36,4	10 / 45,4
Деформований	5 / 22,7	6 / 27,3	8 / 36,4	7 / 31,8	4 / 18,3

Таблиця Ц.7

Результати діагностики сформованості СНП ЕГ2 на початку експерименту (стартовий зріз)

Бали	Рівні сформованості СНП	Моделі поведінки	Респонденти	
			Абс.	%
520-526	Раціональний	Ідеальна	3	13,6
401-439	Інтуїтивний	Реальна	5	22,7
261-354	Конформістський	Не досконала	8	36,4
154-176	Деформований	Деформована	6	27,3

Таблиця Ц.8

Основні статистичні показники для учнівської молоді ЕГ2 на контрольному зрізі

Компонент СНП	Середнє	Дисперсія	Стандартне відхилення
мотиваційно-ціннісний	17,48	47,06	6,86
когнітивно-усвідомлюваний	18,00	22,57	4,75
емоційно-почуттєвий	16,30	53,42	7,31
рефлексивно-регулятивний	12,80	49,50	7,04
діяльнісно-поведінковий	14,82	43,61	6,60

Числові значення результатів діагностики сформованості СНП ЕГЗ на початку експерименту (стартовий зріз)

П.І. респондента	Визначення рівнів прагнення до СНП	Ціннісні орієнтації	Діагностика ступеня задоволеності основних потреб	Діагностика мотиваційної спрямованості особистості	Метод індивідуального сфокусованого інтерв'ю	Визначення рівня знань про способи виявлення нормативної поведінки	Оцінка рівня розвитку моральної свідомості	Моральна спрямованість	Шкала значущості емоцій	Рівень психоемоційних станів	Рівень емпатійних здібностей	Самооцінка	Рефлексія	Здатність передбачати наслідки своєї поведінки	Самоконтроль	Рівень розвитку вольової регуляції	Незавершені речення	Дослідження стилю поведінки в конфлікті	Суспільна активність	Форма здійснення творчої діяльності	Сума балів	Загальний рівень сформованості СНП
1.	20	18	19	20	25	24	23	17	24	23	18	25	18	18	13	25	21	24	18	20	413	I
2.	7	7	7	10	22	12	10	6	14	15	14	7	2	3	5	9	7	9	2	8	176	Д
3.	27	28	27	30	27	28	27	21	28	28	30	28	21	25	23	26	28	27	24	21	522	Р
4.	15	14	13	14	17	15	20	10	9	8	4	18	6	10	9	16	16	21	8	18	261	К
5.	10	9	12	12	21	14	16	11	14	9	14	14	9	9	8	14	21	18	8	19	262	К
6.	8	7	9	10	26	7	8	6	7	9	5	7	3	5	4	9	7	9	2	7	155	Д
7.	15	18	17	15	17	20	21	7	14	17	14	14	8	10	9	21	17	14	8	9	285	К
8.	24	21	21	22	21	28	26	23	27	26	32	27	23	20	19	27	27	26	19	26	485	I
9.	11	8	12	13	7	16	18	12	14	11	13	22	18	12	16	21	21	22	6	23	296	К
10.	8	9	9	10	7	19	17	10	14	7	9	17	7	10	8	16	15	21	8	18	239	Д
11.	28	26	28	27	12	27	26	24	26	21	28	26	20	23	20	26	26	26	20	27	439	I
12.	7	8	8	10	15	10	7	6	11	10	5	10	3	4	3	15	7	7	4	9	159	Д
13.	15	20	16	14	17	20	19	12	20	10	11	20	13	10	12	21	14	16	4	20	266	К
14.	19	20	21	21	22	22	25	16	21	15	14	21	10	12	16	21	17	14	6	21	354	К
15.	8	9	9	10	15	19	17	9	7	8	5	7	3	3	5	14	7	9	2	10	176	Д
16.	28	27	28	26	28	27	28	24	28	28	27	28	22	23	22	27	28	27	24	28	528	Р
17.	24	24	25	19	14	25	28	18	21	22	23	25	10	19	12	26	18	18	6	25	402	I
18.	19	19	20	19	27	25	21	16	21	15	14	14	5	7	10	14	15	17	4	19	321	К
19.	11	13	15	14	12	14	13	6	7	8	5	7	3	4	3	8	7	9	2	7	171	Д
20.	27	28	27	25	23	25	28	24	28	27	28	27	24	23	25	28	25	24	25	28	520	Р
21.	20	19	13	18	27	19	18	13	15	12	4	12	6	3	9	12	10	12	6	13	261	К

Примітка: Р (В) – раціональний (високий), І (С) – інтуїтивний (середній), К (Н) – конформістський (низький) та Д – деформований рівні.

Таблиця Ц.10

Дані про вихідний рівень сформованості компонентів СНП ЕГЗ

Рівні сформованості СНП	Компоненти СНП				
	мотиваційно-ціннісний	когнітивно-усвідомлюваний	емоційно-почуттєвий	рефлексивно-регулятивний	діяльнісно-поведінковий
Раціональний (високий)	2 / 9,5	5 / 23,8	1 / 4,8	4 / 19	3 / 14,4
Інтуїтивний (середній)	5 / 23,8	3 / 14,3	6 / 28,6	2 / 9,5	4 / 19
Конформістський (низький)	9 / 42,9	7 / 33,3	6 / 28,6	8 / 38	10 / 47,6
Деформований	5 / 23,8	6 / 28,6	8 / 38	7 / 33,5	4 / 19

Таблиця Ц.11

Результати діагностики сформованості СНП ЕГЗ на початку експерименту (стартовий зріз)

Бали	Рівні сформованості СНП	Моделі поведінки	Респонденти	
			Абс.	%
520-528	Раціональний	Ідеальна	3	14,4
402-485	Інтуїтивний	Реальна	4	19
261-354	Конформістський	Не досконала	8	38
155-239	Деформований	Деформована	6	28,6

Таблиця Ц.12

Основні статистичні показники для учнівської молоді ЕГЗ на контрольному зрізі

Компонент СНП	Середнє	Дисперсія	Стандартне відхилення
мотиваційно-ціннісний	16,88	48,47	6,96
когнітивно-усвідомлюваний	18,15	28,10	5,30
емоційно-почуттєвий	16,57	57,59	7,59
рефлексивно-регулятивний	13,50	48,05	6,93
діяльнісно-поведінковий	15,55	48,43	6,96

**Числові значення результатів діагностики сформованості СНП учнівської молоді ТНО ЕГ1
після проведення мотиваційно-орієнтаційного етапу формувального експерименту
(1 проміжний зріз)**

П.І. респондента	Визначення рівнів прагнення до СНП	Ціннісні орієнтації	Діагностика ступеня задоволеності основних потреб	Діагностика мотиваційної спрямованості особистості	Метод індивідуального сфокусованого інтерв'ю	Визначення рівня знань про способи виявлення нормативної поведінки	Оцінка рівня розвитку моральної свідомості	Моральна спрямованість	Шкала значущості емоцій	Рівень психоемоційних станів	Рівень емпатійних здібностей	Самооцінка	Рефлексія	Здатність передбачати наслідки своєї поведінки	Самоконтроль	Рівень розвитку вольової регуляції	Незавершені речення	Дослідження стилю поведінки в конфлікті	Суспільна активність	Форма здійснення творчої діяльності	Сума балів	Загальний рівень сформованості СНП
1.	28	27	28	26	28	27	28	24	28	28	27	28	25	23	22	27	28	27	24	28	531	Р
2.	20	17	16	18	25	24	22	18	23	22	21	21	13	17	18	24	22	25	18	17	401	І
3.	9	7	8	11	16	9	10	10	14	16	14	16	9	10	8	14	14	15	6	17	233	Д
4.	20	18	19	20	25	24	23	18	24	23	18	25	18	18	14	25	21	24	18	20	415	І
5.	17	16	18	17	25	14	16	10	15	14	11	17	11	6	10	14	16	14	8	16	285	К
6.	28	27	28	25	28	28	27	25	28	26	27	26	22	21	21	28	27	28	24	28	522	Р
7.	12	10	15	12	17	18	16	11	14	9	12	17	9	10	8	21	14	15	10	18	268	К
8.	13	14	12	13	17	16	19	10	15	8	10	20	8	7	10	14	17	16	8	19	266	К
9.	26	22	27	28	26	25	24	14	21	23	25	21	16	14	16	21	21	21	16	15	412	І
10.	7	8	8	10	15	10	7	6	11	10	5	10	5	4	4	15	7	7	4	9	162	Д
11.	15	14	13	12	18	15	18	9	10	8	6	11	5	8	10	14	14	15	10	16	241	Д
12.	20	19	20	19	25	24	23	18	21	24	25	21	17	16	16	28	25	24	14	20	419	І
13.	18	17	20	18	22	22	24	16	22	15	12	14	9	10	12	14	14	16	14	16	325	К
14.	27	28	27	30	27	28	27	23	28	28	30	28	23	25	23	26	28	27	26	21	528	Р
15.	24	21	21	22	21	28	26	23	27	26	32	27	23	22	19	27	27	26	19	26	487	І
16.	11	9	12	13	10	16	18	12	14	11	13	22	18	12	16	21	21	22	10	23	304	К
17.	13	17	12	16	14	19	17	10	14	14	12	17	14	10	8	16	18	21	10	18	290	К
18.	15	15	16	14	19	15	17	9	7	7	5	7	5	4	4	7	8	7	4	7	192	Д
19.	14	9	8	13	12	19	18	12	15	10	14	16	9	8	10	14	21	18	10	18	268	К
20.	21	25	21	19	25	24	25	20	24	19	20	25	13	19	16	25	24	25	10	25	425	І

Примітка: Р (В) – раціональний (високий), І (С) – інтуїтивний (середній), К (Н) – конформістський (низький) та Д – деформований рівні.

**Дані про рівень сформованості компонентів СНП ЕГ1
після проведення мотиваційно-орієнтаційного етапу формувального
експерименту
(1 проміжний зріз)**

Рівні сформованості СНП	Компоненти СНП				
	мотиваційно-ціннісний	когнітивно-усвідомлюваний	емоційно-почуттєвий	рефлексивно-регулятивний	діяльнісно-поведінковий
Раціональний (високий)	2 / 10	3 / 15	1 / 5	4 / 20	5 / 25
Інтуїтивний (середній)	7 / 35	6 / 30	4 / 20	5 / 25	8 / 40
Конформістський (низький)	8 / 40	6 / 30	9 / 45	7 / 35	5 / 25
Деформований	3 / 15	5 / 25	6 / 30	4 / 20	2 / 10

Таблиця Ц.15

**Результати діагностики сформованості СНП ЕГ1
після проведення мотиваційно-орієнтаційного етапу формувального
експерименту
(1 проміжний зріз)**

Бали	Рівні сформованості СНП	Моделі поведінки	Респонденти	
			Абс.	%
522-531	Раціональний	Ідеальна	3	15
401-487	Інтуїтивний	Реальна	6	30
266-325	Конформістський	Не досконала	7	35
162-241	Деформований	Деформована	4	20

Таблиця Ц.16

**Основні статистичні показники для учнівської молоді ЕГ1 перший
проміжний зріз**

Компонент СНП	Середнє	Дисперсія	Стандартне відхилення
мотиваційно-ціннісний	17,54	38,44	6,20
когнітивно-усвідомлюваний	19,04	28,75	5,36
емоційно-почуттєвий	18,05	46,87	6,85
рефлексивно-регулятивний	14,95	35,65	5,97
діяльнісно-поведінковий	17,75	33,64	5,80

**Числові значення результатів діагностики сформованості СНП учнівської молоді ТНО ЕГ2
після проведення мотиваційно-орієнтуючого етапу формувального експерименту (1 проміжний зріз)**

П.І. респондента	Визначення рівнів прагнення до СНП	Ціннісні орієнтації	Діагностика ступеня задоволеності основних потреб	Діагностика мотиваційної спрямованості особистості	Метод індивідуального сфокусованого інтерв'ю	Визначення рівня знань про способи виявлення нормативної поведінки	Оцінка рівня розвитку моральної свідомості	Моральна спрямованість	Шкала значущості емоцій	Рівень психоемоційних станів	Рівень емпатійних здібностей	Самооцінка	Рефлексія	Здатність передбачати наслідки своєї поведінки	Самоконтроль	Рівень розвитку вольової регуляції	Незавершені речення	Дослідження стилю поведінки в конфлікті	Суспільна активність	Форма здійснення творчої діяльності	Сума балів	Загальний рівень сформованості СНП
1.	15	14	13	14	17	15	20	10	12	8	5	18	6	10	9	16	16	21	8	18	265	К
2.	10	13	12	12	21	14	16	11	14	9	14	14	13	9	8	14	21	18	8	19	270	К
3.	9	8	10	10	21	10	13	7	10	8	5	7	3	4	3	7	8	10	4	13	160	Д
4.	28	25	28	28	28	25	27	25	28	27	28	27	25	23	25	28	27	25	26	25	528	Р
5.	20	19	14	18	27	19	18	14	15	16	6	12	6	4	9	12	10	12	8	13	272	К
6.	10	9	9	10	15	19	17	9	7	8	5	7	8	3	5	14	7	9	4	10	185	Д
7.	15	20	16	14	17	20	19	14	20	10	15	20	13	10	12	21	14	16	6	20	274	К
8.	21	20	21	21	22	22	25	18	21	19	18	21	21	20	18	24	17	19	22	21	401	І
9.	23	23	24	24	22	24	21	20	21	22	21	21	16	15	18	22	21	23	8	22	411	І
10.	28	26	28	27	16	27	26	24	26	21	28	26	20	23	20	26	26	26	23	27	446	І
11.	19	19	20	19	27	25	21	16	21	15	14	14	8	7	12	14	15	17	6	19	328	К
12.	11	13	15	14	12	14	13	6	7	8	5	7	4	4	5	8	7	9	6	7	178	Д
13.	24	25	25	20	16	25	24	19	21	25	23	25	12	16	10	20	25	24	6	25	410	І
14.	22	23	25	20	27	20	25	16	19	20	25	24	18	19	18	25	19	17	6	25	414	І
15.	14	17	14	16	15	13	14	10	16	17	19	14	9	10	9	14	17	18	8	17	281	К
16.	28	27	26	28	23	28	27	24	28	27	25	28	24	25	24	28	26	28	25	28	527	Р
17.	8	10	9	10	26	7	8	6	7	9	5	7	4	5	4	9	7	9	4	7	161	Д
18.	15	18	17	15	17	20	21	10	14	17	14	14	8	10	9	21	17	14	8	14	294	К
19.	24	24	25	19	16	25	28	18	21	22	23	25	12	19	12	26	18	18	8	25	408	І
20.	7	10	7	10	22	12	10	6	14	15	14	7	4	3	5	9	7	9	4	8	183	Д
21.	10	8	9	11	23	9	12	6	8	11	5	7	3	5	4	14	8	8	6	9	176	Д
22.	27	28	27	25	25	25	28	24	28	27	28	27	25	23	25	28	25	24	25	28	523	Р

Примітка: Р (В) – раціональний (високий), І (С) – інтуїтивний (середній), К (Н) – конформістський (низький) та Д – деформований рівні.

Дані про рівень сформованості компонентів СНП ЕГ2 після проведення мотиваційно-орієнтуючого етапу формувального експерименту (1 проміжний зріз)

Рівні сформованості СНП	Компоненти СНП				
	мотиваційно-ціннісний	когнітивно-усвідомлюваний	емоційно-почуттєвий	рефлексивно-регулятивний	діяльнісно-поведінковий
Раціональний (високий)	2 / 9,1	5 / 22,7	1 / 4,5	4 / 18,2	3 / 13,6
Інтуїтивний (середній)	5 / 22,7	6 / 27,3	8 / 36,4	7 / 31,8	4 / 18,2
Конформістський (низький)	10 / 45,5	5 / 22,7	5 / 22,7	4 / 18,2	11 / 50
Деформований	5 / 22,7	6 / 27,3	8 / 36,4	7 / 31,8	4 / 18,3

Таблиця Ц.19

Результати діагностики сформованості СНП ЕГ2 після проведення мотиваційно-орієнтуючого етапу формувального експерименту (1 проміжний зріз)

Бали	Рівні сформованості СНП	Моделі поведінки	Респонденти	
			Абс.	%
523-528	Раціональний	Ідеальна	3	13,6
401-446	Інтуїтивний	Реальна	6	27,3
265-328	Конформістський	Не досконала	7	31,8
160-185	Деформований	Деформована	6	27,3

Таблиця Ц.20

Основні статистичні показники для учнівської молоді ЕГ2 перший проміжний зріз

Компонент СНП	Середнє	Дисперсія	Стандартне відхилення
мотиваційно-ціннісний	17,80	44,12	6,64
когнітивно-усвідомлюваний	18,40	24,41	4,94
емоційно-почуттєвий	16,55	52,51	7,25
рефлексивно-регулятивний	13,56	50,54	7,11
діяльнісно-поведінковий	15,47	42,99	6,56

Числові значення результатів діагностики сформованості СНП ЕГЗ після проведення мотиваційно-орієнтуючого етапу формувального експерименту (1 проміжний зріз)

П.І. респондента	Визначення рівнів прагнення до СНП	Ціннісні орієнтації	Діагностика ступеня задоволеності основних потреб	Діагностика мотиваційної спрямованості особистості	Метод індивідуального сфокусованого інтерв'ю	Визначення рівня знань про способи виявлення нормативної поведінки	Оцінка рівня розвитку моральної свідомості	Моральна спрямованість	Шкала значущості емоцій	Рівень психоемоційних станів	Рівень емпатійних здібностей	Самооцінка	Рефлексія	Здатність передбачати наслідки своєї поведінки	Самоконтроль	Рівень розвитку вольової регуляції	Незавершені речення	Дослідження стилю поведінки в конфлікті	Суспільна активність	Форма здійснення творчої діяльності	Сума балів	Загальний рівень сформованості СНП
1.	22	18	19	20	25	24	23	17	24	23	18	25	18	18	18	25	21	24	18	20	420	I
2.	10	7	7	10	22	12	10	7	14	15	14	7	3	3	5	9	7	9	6	8	185	Д
3.	27	28	27	30	27	28	27	24	28	28	30	28	24	25	23	26	28	27	24	25	532	Р
4.	15	14	15	14	17	15	20	10	14	8	5	18	6	10	10	16	16	21	12	18	274	К
5.	14	9	15	14	21	14	16	11	14	9	14	14	9	12	8	14	21	18	12	19	278	К
6.	12	7	9	10	26	7	8	6	7	9	5	7	3	5	4	9	7	9	6	7	163	Д
7.	15	18	17	15	17	20	21	10	14	17	14	14	8	10	9	21	17	14	8	13	292	К
8.	24	23	21	22	21	28	26	23	27	26	32	27	23	20	19	27	27	26	21	26	489	I
9.	14	12	12	13	7	16	18	12	14	11	13	22	18	12	16	21	21	22	6	23	303	К
10.	14	12	10	12	15	19	17	10	14	13	9	17	11	10	8	16	15	21	12	18	273	К
11.	28	26	28	27	15	27	26	24	26	21	28	26	20	23	22	26	26	26	21	27	445	I
12.	10	9	8	10	15	10	7	6	11	10	5	10	6	4	3	15	7	7	4	9	166	Д
13.	15	20	16	14	17	20	19	14	20	12	11	20	14	10	12	21	14	16	4	20	271	К
14.	21	23	22	21	24	23	26	19	23	18	20	23	20	19	18	26	18	16	19	25	406	I
15.	12	9	9	10	15	19	17	9	7	8	5	7	6	4	5	14	7	9	4	10	186	Д
16.	28	27	28	26	28	27	28	24	28	28	27	28	22	23	24	27	28	27	24	28	530	Р
17.	24	24	25	19	14	25	28	18	21	22	23	25	18	19	14	26	18	18	10	25	416	I
18.	23	25	22	21	27	26	25	19	25	20	19	18	15	17	20	18	19	19	6	21	405	I
19.	11	13	15	16	12	14	13	6	7	8	5	7	6	4	5	8	7	9	6	7	182	Д
20.	27	28	27	25	26	25	28	25	28	27	28	27	24	25	25	28	25	24	25	28	526	Р
21.	20	19	15	18	27	19	18	14	15	14	5	12	6	4	9	12	10	12	6	15	270	К

Примітка: Р (В) – раціональний (високий), І (С) – інтуїтивний (середній), К (Н) – конформістський (низький) та Д – деформований рівні.

Дані про рівень сформованості компонентів СНП ЕГЗ після проведення мотиваційно-орієнтуючого етапу формувального експерименту (1 проміжний зріз)

Рівні сформованості СНП	Компоненти СНП				
	мотиваційно-ціннісний	когнітивно-усвідомлюваний	емоційно-почуттєвий	рефлексивно-регулятивний	діяльнісно-поведінковий
Раціональний (високий)	2 / 9,5	5 / 23,8	1 / 4,8	4 / 19	3 / 14,4
Інтуїтивний (середній)	7 / 33,4	6 / 28,6	7 / 33,3	5 / 23,8	5 / 23,8
Конформістський (низький)	7 / 33,3	5 / 23,8	7 / 33,3	7 / 33,4	9 / 42,8
Деформований	5 / 23,8	5 / 23,8	6 / 28,6	5 / 23,8	4 / 19

Таблиця Ц.23

Результати діагностики сформованості СНП ЕГЗ після проведення мотиваційно-орієнтуючого етапу формувального експерименту (1 проміжний зріз)

Бали	Рівні сформованості СНП	Моделі поведінки	Респонденти	
			Абс.	%
526-532	Раціональний	Ідеальна	3	14,4
405-489	Інтуїтивний	Реальна	6	28,5
270-303	Конформістський	Не досконала	7	33,3
163-186	Деформований	Деформована	5	23,8

Таблиця Ц.24

Основні статистичні показники для учнівської молоді ЕГЗ перший проміжний зріз

Компонент СНП	Середнє	Дисперсія	Стандартне відхилення
мотиваційно-ціннісний	17,75	42,97	6,56
когнітивно-усвідомлюваний	18,63	30,20	5,50
емоційно-почуттєвий	17,14	56,93	7,55
рефлексивно-регулятивний	14,75	49,75	7,05
діяльнісно-поведінковий	16,42	46,76	6,84

**Числові значення результатів діагностики сформованості СНП учнівської молоді ТНО ЕГ1
після проведення III етапу формувального експерименту
(2 проміжний зріз)**

П.І. респондента	Визначення рівнів прагнення до СНП	Ціннісні орієнтації	Діагностика ступеня задоволеності основних потреб	Діагностика мотиваційної спрямованості особистості	Метод індивідуального сфокусованого інтерв'ю	Визначення рівня знань про способи виявлення нормативної поведінки	Оцінка рівня розвитку моральної свідомості	Моральна спрямованість	Шкала значущості емоцій	Рівень психоемоційних станів	Рівень емпатійних здібностей	Самооцінка	Рефлексія	Здатність передбачати наслідки своєї поведінки	Самоконтроль	Рівень розвитку вольової регуляції	Незавершені речення	Дослідження стилю поведінки в конфлікті	Суспільна активність	Форма здійснення творчої діяльності	Сума балів	Загальний рівень сформованості СНП
1.	28	27	28	26	28	27	28	26	28	28	27	28	25	23	25	27	28	27	24	28	536	Р
2.	23	17	18	18	25	24	22	18	23	22	21	21	18	17	18	24	22	25	18	17	411	І
3.	10	7	8	11	16	10	12	10	14	16	14	16	11	10	8	14	14	15	8	17	241	Д
4.	20	18	19	20	26	24	23	18	26	23	18	25	21	18	14	27	21	24	21	20	424	І
5.	17	16	18	17	25	14	16	10	15	14	15	17	11	10	10	14	16	14	10	16	295	К
6.	28	27	28	25	28	28	27	25	28	26	27	26	22	24	25	28	27	28	24	28	529	Р
7.	15	10	15	16	17	18	16	15	14	9	12	17	9	10	10	21	14	15	10	18	281	К
8.	18	14	12	13	17	16	19	10	15	8	10	20	8	7	10	14	17	16	12	19	275	К
9.	26	22	27	28	26	25	24	18	21	23	25	21	16	18	16	21	21	21	16	20	425	І
10.	10	9	12	10	15	10	7	6	11	10	5	10	9	8	4	15	7	7	10	9	184	Д
11.	18	14	15	16	18	15	18	14	15	8	6	11	9	8	10	14	14	15	10	16	264	К
12.	21	19	22	19	25	24	23	18	21	24	25	21	17	21	16	28	25	24	16	24	433	І
13.	21	19	25	20	24	26	25	21	27	25	20	24	19	16	22	24	18	19	17	21	433	І
14.	27	28	27	30	27	28	27	23	28	28	30	28	23	25	23	26	28	27	26	23	530	Р
15.	28	25	26	22	25	28	26	23	28	26	32	28	23	22	25	27	28	26	24	28	520	Р
16.	18	19	16	20	18	21	22	17	18	15	17	26	22	19	22	26	27	28	18	28	417	І
17.	19	22	18	20	23	25	21	18	23	22	18	21	25	18	16	21	23	27	19	25	424	І
18.	15	15	16	14	19	15	17	9	10	7	5	7	9	4	4	7	8	7	9	14	211	Д
19.	14	14	8	13	12	19	18	12	15	10	14	16	9	8	10	14	21	18	12	18	276	К
20.	21	25	26	19	25	24	25	26	24	19	20	25	15	19	16	25	24	25	12	25	440	І

Примітка: Р (В) – раціональний (високий), І (С) – інтуїтивний (середній), К (Н) – конформістський (низький) та Д – деформований рівні.

**Дані про рівень сформованості компонентів СНП ЕГ1
після проведення III етапу формувального експерименту (2 проміжний зріз)**

Рівні сформованості СНП	Компоненти СНП				
	мотиваційно-ціннісний	когнітивно-усвідомлюваний	емоційно-почуттєвий	рефлексивно-регулятивний	діяльнісно-поведінковий
Раціональний (високий)	3 / 15	4 / 20	2 / 10	5 / 25	6 / 30
Інтуїтивний (середній)	9 / 45	7 / 35	8 / 40	7 / 35	9 / 45
Конформістський (низький)	6 / 35	5 / 25	5 / 25	5 / 25	4 / 20
Деформований	2 / 10	4 / 20	5 / 25	3 / 15	1 / 5

Таблиця Ц.27

**Результати діагностики сформованості СНП ЕГ1
після проведення III етапу формувального експерименту (2 проміжний зріз)**

Бали	Рівні сформованості СНП	Моделі поведінки	Респонденти	
			Абс.	%
520-536	Раціональний	Ідеальна	4	20
411-440	Інтуїтивний	Реальна	8	40
264-295	Конформістський	Не досконала	5	25
184-241	Деформований	Деформована	3	15

Таблиця Ц.28

**Основні статистичні показники для учнівської молоді ЕГ1 другий
проміжний зріз**

компонент СНП	Середнє	Дисперсія	Стандартне відхилення
мотиваційно-ціннісний	19,06	32,62	5,71
когнітивно-усвідомлюваний	20,16	27,71	5,26
емоційно-почуттєвий	19,20	44,73	6,69
рефлексивно-регулятивний	16,84	38,25	6,18
діяльнісно-поведінковий	19,26	33,27	5,77

**Числові значення результатів діагностики сформованості СНП учнівської молоді ТНО ЕГ2
після проведення III етапу формувального експерименту (2 проміжний зріз)**

П.І. респондента	Визначення рівнів прагнення до СНП	Ціннісні орієнтації	Діагностика ступеня задоволеності основних потреб	Діагностика мотиваційної спрямованості	Метод індивідуального сфокусованого інтерв'ю	Визначення рівня знань про способи виявлення нормативної поведінки	Оцінка рівня розвитку моральної свідомості	Моральна спрямованість	Шкала значущості емоцій	Рівень психоемоційних станів	Рівень емпатійних здібностей	Самооцінка	Рефлексія	Здатність передбачати наслідки своєї поведінки	Самоконтроль	Рівень розвитку вольової регуляції	Незавершені речення	Дослідження стилю поведінки в конфлікті	Суспільна активність	Форма здійснення творчої діяльності	Сума балів	Загальний рівень сформованості СНП
1.	15	14	15	14	17	15	20	10	15	10	6	18	6	10	9	16	16	21	8	18	273	К
2.	13	16	14	12	21	14	16	13	14	9	14	14	13	9	8	14	21	18	10	19	282	К
3.	9	8	10	10	21	10	13	7	10	8	5	10	6	4	3	7	8	10	8	13	170	Д
4.	28	25	28	28	28	26	27	25	28	27	28	27	25	23	25	28	28	25	26	25	530	Р
5.	21	19	14	18	27	19	18	14	15	16	6	12	8	6	9	12	10	12	8	13	277	К
6.	15	14	13	14	17	15	20	10	15	8	5	18	6	10	9	16	16	21	8	18	268	К
7.	17	20	16	14	17	20	19	14	20	12	15	20	13	10	12	21	14	16	8	20	280	К
8.	21	22	21	21	22	22	25	20	21	19	18	21	21	20	18	24	21	19	22	21	409	І
9.	23	23	24	24	22	24	21	23	21	22	21	21	16	15	18	22	21	23	10	22	416	І
10.	28	26	28	27	26	28	26	28	26	27	28	26	28	26	24	28	26	28	26	28	538	Р
11.	24	24	25	19	16	25	28	18	21	22	23	25	12	19	12	24	18	18	8	25	406	І
12.	14	13	15	14	12	14	14	6	7	8	5	7	4	5	5	8	8	9	6	7	184	Д
13.	26	25	25	20	16	25	24	19	21	25	23	25	16	16	10	20	25	24	10	25	420	І
14.	28	25	28	28	28	25	27	28	28	27	28	27	25	23	25	28	27	25	26	25	531	Р
15.	23	23	24	24	22	24	21	20	21	22	21	21	16	15	18	22	21	23	10	22	413	І
16.	28	27	26	28	23	28	27	24	28	27	25	28	25	25	24	28	26	28	26	28	529	Р
17.	12	10	9	10	26	9	8	6	10	9	5	7	4	5	4	9	8	9	4	7	171	Д
18.	21	20	21	21	22	22	25	18	21	19	18	21	21	20	18	24	17	19	25	21	404	І
19.	24	24	25	19	20	25	28	21	21	22	23	25	14	19	12	26	18	18	10	25	421	І
20.	15	20	16	14	17	20	19	14	20	13	15	20	13	10	12	21	14	16	6	20	277	К
21.	11	8	9	13	23	9	12	6	8	11	5	7	4	5	4	14	8	8	10	9	184	Д
22.	27	28	27	25	26	25	28	24	28	27	28	27	25	26	25	28	25	24	25	28	527	Р

Примітка: Р (В) – раціональний (високий), І (С) – інтуїтивний (середній), К (Н) – конформістський (низький) та Д – деформований рівні.

**Дані про рівень сформованості компонентів СНП ЕГ2
після проведення III етапу формувального експерименту (2 проміжний зріз)**

Рівні сформованості СНП	Компоненти СНП				
	мотиваційно-ціннісний	когнітивно-усвідомлюваний	емоційно-почуттєвий	рефлексивно-регулятивний	діяльнісно-поведінковий
Раціональний (високий)	3 / 13,6	7 / 31,8	4 / 18,2	6 / 27,3	5 / 22,7
Інтуїтивний (середній)	9 / 40,9	5 / 22,7	7 / 31,8	6 / 27,3	8 / 36,4
Конформістський (низький)	6 / 27,3	6 / 27,3	6 / 27,3	7 / 31,8	5 / 22,7
Деформований	4 / 18,2	4 / 18,2	5 / 22,7	3 / 13,6	4 / 18,2

Таблиця Ц.31

**Результати діагностики сформованості СНП ЕГ2
після проведення III етапу формувального експерименту (2 проміжний зріз)**

Бали	Рівні сформованості СНП	Моделі поведінки	Респонденти	
			Абс.	%
527-538	Раціональний	Ідеальна	5	22,7
404-421	Інтуїтивний	Реальна	7	31,8
268-282	Конформістський	Не досконала	6	27,3
170-184	Деформований	Деформована	4	18,2

Таблиця Ц.32

**Основні статистичні показники для учнівської молоді ЕГ2 другий
проміжний зріз**

компонент СНП	Середнє	Дисперсія	Стандартне відхилення
мотиваційно-ціннісний	19,63	37,57	6,13
когнітивно-усвідомлюваний	19,85	26,06	5,10
емоційно-почуттєвий	18,19	52,40	7,24
рефлексивно-регулятивний	15,75	52,58	7,25
діяльнісно-поведінковий	17,60	40,05	6,33

**Числові значення результатів діагностики сформованості СНП ЕГЗ
після проведення III етапу формувального експерименту (2 проміжний зріз)**

П.І. респондента	Визначення рівнів прагнення до СНП	Ціннісні орієнтації	Діагностика ступеня задоволеності основних потреб	Діагностика мотиваційної спрямованості особистості	Метод індивідуального сфокусованого інтерв'ю	Визначення рівня знань про способи виявлення нормативної поведінки	Оцінка рівня розвитку моральної свідомості	Моральна спрямованість	Шкала значущості емоцій	Рівень психоемоційних станів	Рівень емпатійних здібностей	Самооцінка	Рефлексія	Здатність передбачати наслідки своєї поведінки	Самоконтроль	Рівень розвитку вольової регуляції	Незавершені речення	Дослідження стилю поведінки в конфлікті	Суспільна активність	Форма здійснення творчої діяльності	Сума балів	Загальний рівень сформованості СНП
1.	22	20	19	26	25	24	23	17	24	23	18	25	18	18	18	25	21	24	18	20	428	I
2.	14	9	15	14	21	14	16	11	14	9	14	14	9	12	8	14	21	18	14	19	280	K
3.	27	28	27	30	27	28	27	24	28	28	30	28	26	25	23	26	28	27	24	25	534	P
4.	15	14	15	14	17	15	20	14	14	8	5	18	8	10	10	16	16	21	14	18	284	K
5.	14	10	15	14	21	14	16	11	14	9	14	14	9	12	10	14	21	18	14	19	285	K
6.	15	10	9	10	26	7	8	6	7	9	5	7	3	5	4	9	7	9	6	7	169	D
7.	15	18	17	15	17	20	21	10	14	17	14	14	11	10	9	21	17	14	10	13	297	K
8.	28	27	28	28	28	27	28	24	28	28	27	28	22	23	24	27	28	27	24	28	532	P
9.	21	23	22	21	24	23	26	19	23	18	20	23	20	21	18	26	18	16	19	25	409	I
10.	14	12	10	14	15	19	17	10	14	13	9	17	11	10	8	16	15	21	14	18	277	K
11.	28	26	28	27	20	27	26	24	26	21	28	26	20	23	22	26	26	26	24	27	453	I
12.	14	9	8	10	15	10	7	6	11	10	5	10	6	8	3	15	10	7	4	9	177	D
13.	22	18	19	20	25	24	23	17	24	23	18	25	18	18	18	25	23	24	18	20	422	I
14.	23	23	22	21	24	23	26	19	23	18	21	23	24	19	18	26	18	16	19	25	413	I
15.	12	9	9	10	15	19	17	9	7	8	5	7	6	8	5	14	7	9	4	14	198	D
16.	28	27	28	26	28	27	28	26	28	28	27	28	22	23	25	27	28	27	24	28	533	P
17.	24	24	25	19	14	26	28	18	21	22	23	25	18	19	14	26	18	18	12	25	419	I
18.	23	25	22	21	27	26	25	19	25	25	19	18	15	17	20	18	19	19	10	21	414	I
19.	14	13	15	16	12	14	13	6	10	8	5	7	6	4	5	8	7	9	6	7	188	D
20.	27	28	27	27	26	25	28	25	28	27	28	27	24	26	25	28	25	24	25	28	529	P
21.	23	25	22	21	27	26	25	19	25	20	19	18	15	17	20	18	19	19	6	21	405	I

Примітка: P (B) – раціональний (високий), I (C) – інтуїтивний (середній), K (H) – конформістський (низький) та D – деформований рівні.

**Дані про рівень сформованості компонентів СНП ЕГЗ
після проведення III етапу формувального експерименту (2 проміжний зріз)**

Рівні сформованості СНП	Компоненти СНП				
	мотиваційно-ціннісний	когнітивно-усвідомлюваний	емоційно-почуттєвий	рефлексивно-регулятивний	діяльнісно-поведінковий
Раціональний (високий)	5 / 23,8	6 / 28,6	3 / 14,3	2 / 9,5	4 / 19
Інтуїтивний (середній)	9 / 42,9	7 / 33,3	6 / 28,6	8 / 38,2	10 / 47,6
Конформістський (низький)	2 / 9,5	2 / 9,5	9 / 42,8	9 / 42,8	3 / 14,4
Деформований	5 / 23,8	6 / 28,6	3 / 14,3	2 / 9,5	4 / 19

Таблиця Ц.35

**Результати діагностики сформованості СНП ЕГЗ
після проведення III етапу формувального експерименту (2 проміжний зріз)**

Бали	Рівні сформованості СНП	Моделі поведінки	Респонденти	
			Абс.	%
529-534	Раціональний	Ідеальна	4	19
405-453	Інтуїтивний	Реальна	8	38,2
277-297	Конформістський	Не досконала	5	23,8
169-198	Деформований	Деформована	4	19

Таблиця Ц.36

**Основні статистичні показники для учнівської молоді ЕГЗ другий
проміжний зріз**

компонент СНП	Середнє	Дисперсія	Стандартне відхилення
мотиваційно-ціннісний	19,37	40,51	6,36
когнітивно-усвідомлюваний	19,93	31,25	5,59
емоційно-почуттєвий	18,29	55,85	7,47
рефлексивно-регулятивний	16,32	45,41	6,74
діяльнісно-поведінковий	17,99	40,66	6,38

**Числові значення результатів діагностики сформованості СНП учнівської молоді ТНО ЕГ1
в кінці експерименту (контрольний зріз)**

П.І. респондента	Визначення рівнів прагнення до СНП	Ціннісні орієнтації	Діагностика ступеня задоволеності основних потреб	Діагностика мотиваційної спрямованості особистості	Метод індивідуального сфокусованого інтерв'ю	Визначення рівня знань про способи виявлення нормативної поведінки	Оцінка рівня розвитку моральної свідомості	Моральна спрямованість	Шкала значущості емоцій	Рівень психоемоційних станів	Рівень емпатійних здібностей	Самооцінка	Рефлексія	Здатність передбачати наслідки своєї поведінки	Самоконтроль	Рівень розвитку вольової регуляції	Незавершені речення	Дослідження стилю поведінки в конфлікті	Суспільна активність	Форма здійснення творчої діяльності	Сума балів	Загальний рівень сформованості СНП
1.	28	27	28	27	28	27	28	26	28	28	27	28	25	23	25	27	28	27	26	28	539	Р
2.	23	21	22	18	25	24	22	18	23	22	21	21	18	20	18	24	22	25	18	17	422	І
3.	17	16	18	17	25	14	16	10	15	14	15	17	11	10	10	14	16	14	10	16	295	К
4.	28	27	28	26	28	27	28	27	28	28	27	28	25	23	25	27	28	27	24	28	537	Р
5.	21	22	25	20	24	26	25	21	27	25	20	24	19	16	22	24	18	19	21	21	440	І
6.	28	27	28	26	28	28	27	25	28	28	27	26	22	24	25	28	27	28	24	28	532	Р
7.	19	22	18	20	23	25	21	18	23	22	18	21	25	21	16	21	23	27	19	25	427	І
8.	18	19	16	20	18	21	22	17	18	15	17	26	22	19	22	26	27	28	21	28	420	І
9.	26	22	27	28	26	25	24	18	21	23	25	21	21	18	20	25	21	21	16	20	438	І
10.	15	10	15	16	17	18	16	15	14	9	12	17	9	10	10	21	14	15	12	18	283	К
11.	19	22	18	20	23	25	21	18	23	22	18	21	25	18	20	21	23	27	19	25	428	І
12.	28	25	26	22	25	28	26	23	28	26	32	28	23	22	25	27	28	26	26	28	522	Р
13.	21	19	25	20	24	26	25	21	27	25	20	24	19	21	22	24	18	19	20	21	441	І
14.	27	28	27	30	27	28	27	26	28	28	30	28	23	25	23	26	28	27	26	23	533	Р
15.	28	25	26	26	25	28	26	23	28	26	32	28	23	22	25	27	28	26	25	28	525	Р
16.	21	19	16	20	18	21	22	20	18	15	17	26	22	19	22	26	27	28	18	28	423	І
17.	19	22	21	20	23	25	21	18	23	22	18	26	25	18	16	21	23	27	19	25	431	І
18.	14	14	8	13	12	19	18	12	15	10	14	16	9	8	10	14	21	18	12	18	276	К
19.	21	19	25	20	24	26	25	21	27	25	20	24	19	16	22	24	18	19	20	21	436	І
20.	27	28	27	30	27	28	27	23	28	28	30	28	23	26	23	26	28	27	26	23	531	Р

Примітка: Р (В) – раціональний (високий), І (С) – інтуїтивний (середній), К (Н) – конформістський (низький) та Д – деформований рівні.

**Дані про рівень сформованості компонентів СНП ЕГ1 в кінці експерименту
(контрольний зріз)**

Рівні сформованості СНП	Компоненти СНП				
	мотиваційно-ціннісний	когнітивно-усвідомлюваний	емоційно-почуттєвий	рефлексивно-регулятивний	діяльнісно-поведінковий
Раціональний (високий)	6 / 30	6 / 30	7 / 35	9 / 45	7 / 35
Інтуїтивний (середній)	11 / 55	12 / 60	9 / 45	7 / 35	11 / 55
Конформістський (низький)	3 / 15	2 / 10	4 / 20	4 / 20	2 / 10
Деформований	0	0	0	0	0

**Результати діагностики сформованості СНП ЕГ1 в кінці експерименту
(контрольний зріз)**

Бали	Рівні сформованості СНП	Моделі поведінки	Респонденти	
			Абс.	%
522-539	Раціональний	Ідеальна	7	35
420-441	Інтуїтивний	Реальна	10	50
276-293	Конформістський	Не досконала	3	15
-	Деформований	Деформована	0	0

Основні статистичні показники для учнівської молоді ЕГ1 контрольний зріз

компонент СНП	Середнє	Дисперсія	Стандартне відхилення
мотиваційно-ціннісний	22,06	22,19	4,71
когнітивно-усвідомлюваний	22,83	14,15	3,76
емоційно-почуттєвий	22,86	24,99	5,00
рефлексивно-регулятивний	20,76	19,91	4,46
діяльнісно-поведінковий	22,65	18,02	4,24

**Числові значення результатів діагностики сформованості СНП учнівської молоді ТНО ЕГ2
в кінці експерименту (контрольний зріз)**

П.І. респондента	Визначення рівнів прагнення до СНП	Ціннісні орієнтації	Діагностика ступеня задоволеності основних потреб	Діагностика мотиваційної спрямованості особистості	Метод індивідуального сфокусованого інтерв'ю	Визначення рівня знань про способи виявлення нормативної поведінки	Оцінка рівня розвитку моральної свідомості	Моральна спрямованість	Шкала значущості емоцій	Рівень психоемоційних станів	Рівень емпатійних здібностей	Самооцінка	Рефлексія	Здатність передбачати наслідки своєї поведінки	Самоконтроль	Рівень розвитку вольової регуляції	Незавершені речення	Дослідження стилю поведінки в конфлікті	Суспільна активність	Форма здійснення творчої діяльності	Сума балів	Загальний рівень сформованості СНП
1.	23	23	24	24	22	24	21	23	24	22	21	21	16	15	18	22	21	23	16	22	425	I
2.	24	24	25	19	16	25	28	18	21	22	23	25	12	19	12	24	18	18	8	25	406	I
3.	15	14	15	14	17	15	20	10	15	10	6	18	6	10	9	16	16	21	8	18	273	К
4.	28	26	28	28	28	27	27	25	28	27	28	27	25	26	25	28	28	27	26	28	540	Р
5.	21	20	26	21	22	22	25	18	21	19	18	21	21	20	18	24	17	19	25	26	414	I
6.	21	20	21	25	22	22	25	18	21	21	18	21	21	20	18	24	17	19	25	21	410	I
7.	23	23	24	24	22	24	21	23	21	22	21	21	16	15	18	22	21	23	10	26	420	I
8.	21	22	21	21	22	22	25	20	21	19	18	21	21	20	18	24	21	19	22	25	413	I
9.	23	23	25	24	22	24	21	23	21	22	21	21	16	15	18	22	21	23	16	22	423	I
10.	28	26	28	27	26	28	27	28	26	27	28	26	28	26	28	28	26	28	26	28	543	Р
11.	24	24	25	19	16	25	28	18	21	22	23	25	18	19	12	24	18	18	10	25	414	I
12.	14	13	15	14	12	14	14	6	10	8	8	7	4	5	5	8	8	9	6	10	193	Д
13.	27	28	27	25	26	25	28	26	28	27	28	27	25	26	25	28	25	24	25	28	529	Р
14.	28	25	28	28	28	26	27	28	28	27	28	27	25	23	25	28	27	25	26	28	535	Р
15.	27	28	27	25	26	28	28	24	28	27	28	27	25	26	25	28	25	26	26	28	533	Р
16.	28	27	28	28	23	28	27	24	28	27	25	28	26	28	24	28	26	28	27	28	536	Р
17.	15	16	14	12	21	14	16	13	14	9	14	14	13	9	18	14	21	18	10	19	294	К
18.	21	20	21	21	22	22	25	22	21	19	18	21	21	25	18	24	21	19	25	21	417	I
19.	28	26	28	27	26	28	26	28	27	27	28	26	28	26	24	28	26	28	26	28	539	Р
20.	17	20	16	14	17	20	19	14	20	12	15	20	13	10	12	21	14	16	8	20	280	К
21.	15	20	16	14	17	20	19	14	20	13	15	20	13	10	12	21	14	16	10	20	281	К
22.	27	28	27	25	26	27	28	24	28	27	28	27	25	26	25	28	26	24	25	28	530	Р

Примітка: Р (В) – раціональний (високий), І (С) – інтуїтивний (середній), К (Н) – конформістський (низький) та Д – деформований рівні.

Таблиця Ц.42

**Дані про рівень сформованості компонентів СНП ЕГ2 в кінці експерименту
(контрольний зріз)**

Рівні сформованості СНП	Компоненти СНП				
	мотиваційно-ціннісний	когнітивно-усвідомлюваний	емоційно-почуттєвий	рефлексивно-регулятивний	діяльнісно-поведінковий
Раціональний (високий)	9 / 40,9	7 / 31,8	6 / 27,3	8 / 36,4	10 / 45,5
Інтуїтивний (середній)	9 / 40,9	12 / 54,6	11 / 50	9 / 40,9	9 / 40,9
Конформістський (низький)	3 / 13,7	2 / 9,1	4 / 18,2	4 / 18,2	2 / 9,1
Деформований	1 / 4,5	1 / 4,5	1 / 4,5	1 / 4,5	1 / 4,5

Таблиця Ц.43

**Результати діагностики сформованості СНП ЕГ2 в кінці експерименту
(контрольний зріз)**

Бали	Рівні сформованості СНП	Моделі поведінки	Респонденти	
			Абс.	%
529-543	Раціональний	Ідеальна	8	36,4
406-425	Інтуїтивний	Реальна	9	40,9
273-294	Конформістський	Не досконала	4	18,2
193	Деформований	Деформована	1	4,5

Таблиця Ц.44

Основні статистичні показники для учнівської молоді ЕГ2 контрольний зріз

компонент СНП	Середнє	Дисперсія	Стандартне відхилення
мотиваційно-ціннісний	22,52	21,92	4,68
когнітивно-усвідомлюваний	22,28	19,06	4,37
емоційно-почуттєвий	21,58	31,56	5,62
рефлексивно-регулятивний	19,98	36,49	6,04
діяльнісно-поведінковий	21,11	26,79	5,18

**Числові значення результатів діагностики сформованості СНП ЕГЗ
в кінці експерименту (контрольний зріз)**

П.І. респондента	Визначення рівнів прагнення до СНП	Ціннісні орієнтації	Діагностика ступеня задоволеності основних потреб	Діагностика мотиваційної спрямованості особистості	Метод індивідуального сфокусованого інтерв'ю	Визначення рівня знань про способи виявлення нормативної поведінки	Оцінка рівня розвитку моральної свідомості	Моральна спрямованість	Шкала значущості емоцій	Рівень психоемоційних станів	Рівень емпатійних здібностей	Самооцінка	Рефлексія	Здатність передбачати наслідки своєї поведінки	Самоконтроль	Рівень розвитку вольової регуляції	Незавершені речення	Дослідження стилю поведінки в конфлікті	Суспільна активність	Форма здійснення творчої діяльності	Сума балів	Загальний рівень сформованості СНП
1.	27	28	27	25	26	25	28	26	28	27	28	27	25	26	25	28	25	24	25	28	529	Р
2.	22	20	19	26	25	24	23	17	24	23	18	25	18	18	18	25	21	24	18	20	428	І
3.	27	28	27	30	27	28	27	26	28	28	30	28	26	25	23	26	28	27	24	28	539	Р
4.	21	23	22	21	24	23	26	19	23	18	20	23	20	21	18	26	18	16	19	25	409	І
5.	24	24	25	19	14	26	28	18	21	22	23	25	18	19	14	26	18	18	12	25	419	І
6.	14	12	10	14	15	19	17	10	14	13	9	17	11	10	8	16	15	21	14	18	277	К
7.	23	25	22	21	27	26	25	19	25	20	19	18	15	17	20	18	19	19	6	21	405	І
8.	28	27	28	28	28	27	28	24	28	28	27	28	25	23	24	27	28	27	26	28	537	Р
9.	28	27	28	28	23	28	27	24	28	27	25	28	26	28	24	28	26	28	27	28	536	Р
10.	27	28	27	25	26	27	28	24	28	27	28	27	25	26	25	28	26	24	25	28	530	Р
11.	28	26	28	27	23	27	26	24	26	21	28	26	25	23	22	26	26	26	24	27	461	І
12.	14	10	15	14	21	14	16	11	14	9	14	14	9	12	10	14	21	18	14	19	285	К
13.	22	18	19	20	25	24	23	17	24	23	18	25	18	18	18	25	23	24	18	20	422	І
14.	28	26	28	27	26	28	27	28	26	27	28	26	28	26	28	28	26	28	26	28	543	Р
15.	23	23	22	21	24	23	26	19	23	18	21	23	24	19	18	26	18	16	19	25	413	І
16.	28	27	28	26	28	27	28	26	28	28	27	28	22	25	25	27	28	27	24	28	535	Р
17.	24	24	25	19	20	26	28	18	21	22	23	25	18	19	14	26	18	18	18	25	434	І
18.	23	25	22	21	27	26	25	21	25	25	19	18	15	17	20	18	19	19	10	21	416	І
19.	23	25	22	21	27	26	25	19	25	20	19	18	15	17	20	18	19	19	6	21	405	І
20.	27	28	27	27	26	25	28	25	28	27	28	27	24	26	25	28	25	27	26	28	533	Р
21.	23	25	22	21	27	26	25	19	25	20	19	18	15	17	20	18	19	19	10	21	409	І

Примітка: Р (В) – раціональний (високий), І (С) – інтуїтивний (середній), К (Н) – конформістський (низький) та Д – деформований рівні.

**Дані про рівень сформованості компонентів СНП ЕГЗ в кінці експерименту
(контрольний зріз)**

Рівні сформованості СНП	Компоненти СНП				
	мотиваційно-ціннісний	когнітивно-усвідомлюваний	емоційно-почуттєвий	рефлексивно-регулятивний	діяльнісно-поведінковий
Раціональний (високий)	9 / 42,9	7 / 33,3	6 / 28,5	8 / 38,2	10 / 47,6
Інтуїтивний (середній)	9 / 42,9	12 / 57,2	14 / 66,7	11 / 52,3	9 / 42,9
Конформістський (низький)	3 / 14,2	2 / 9,5	1 / 4,8	2 / 9,5	2 / 9,5
Деформований	0	0	0	0	0

**Результати діагностики сформованості СНП ЕГЗ в кінці експерименту
(контрольний зріз)**

Бали	Рівні сформованості СНП	Моделі поведінки	Респонденти	
			Абс.	%
529-543	Раціональний	Ідеальна	8	38,2
405-434	Інтуїтивний	Реальна	11	52,3
277-285	Конформістський	Не досконала	2	9,5
-	Деформований	Деформована	0	0

Основні статистичні показники для учнівської молоді ЕГЗ контрольний зріз

компонент СНП	Середнє	Дисперсія	Стандартне відхилення
мотиваційно-ціннісний	23,54	19,21	4,38
когнітивно-усвідомлюваний	23,83	10,97	3,31
емоційно-почуттєвий	23,21	19,92	4,46
рефлексивно-регулятивний	21,13	22,34	4,73
діяльнісно-поведінковий	21,88	18,58	4,31

Додаток Ш

Таблиця Ш.1

Числові значення результатів кластеризації ЕГ1 після чотирьох зрізів у процесі формувального експерименту

№ респон.	Стартовий зріз			1 проміжний зріз			2 проміжний зріз			Контрольний зріз		
	№ кластеру											
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
1.	12,333	12,555	24,125	11,000	13,555	23,777	14,625	21,125	27,750	14,625	21,125	27,750
2.	12,333	11,222	23,375	11,500	12,555	22,666	12,375	20,125	26,750	12,375	20,125	26,750
3.	12,333	12,444	23,750	12,000	13,111	23,000	13,000	21,375	27,250	13,000	21,375	27,250
4.	12,000	13,444	23,625	12,000	13,888	23,000	13,750	20,500	25,750	13,750	20,500	25,750
5.	17,333	16,444	25,625	17,000	16,777	25,555	17,375	24,000	27,000	17,375	24,000	27,000
6.	13,333	16,888	26,000	12,500	16,444	25,777	14,625	24,125	27,750	14,625	24,125	27,750
7.	14,000	17,777	25,375	12,000	17,333	25,000	15,375	23,125	27,000	15,375	23,125	27,000
8.	8,000	11,888	20,250	7,500	11,111	20,333	10,750	19,250	24,250	10,250	19,250	24,250
9.	8,333	16,000	25,125	9,000	14,777	24,888	13,625	22,875	28,000	13,625	22,875	28,000
10.	8,333	12,444	24,625	8,500	11,666	24,333	10,250	21,625	27,000	10,250	21,625	27,000
11.	4,333	12,888	25,500	5,000	11,555	25,000	10,125	20,500	29,000	10,125	20,500	29,000
12.	9,333	17,777	25,125	8,500	16,666	24,666	14,250	23,000	27,500	14,250	23,000	27,500
13.	3,666	9,222	18,000	5,000	10,222	18,888	9,375	19,125	23,250	9,375	19,125	23,250
14.	4,666	9,222	18,875	4,000	9,000	19,444	8,125	18,250	23,500	8,125	18,250	23,500
15.	5,666	10,777	16,750	4,000	10,222	18,333	8,250	17,500	24,500	8,250	17,500	24,500
16.	12,000	16,555	25,875	11,000	15,777	25,666	14,125	24,500	27,000	14,125	24,500	27,000
17.	9,666	17,000	25,125	7,500	16,555	24,777	13,875	22,625	27,750	13,875	22,625	27,750
18.	9,666	17,555	25,250	7,000	16,888	25,222	13,375	24,125	27,000	13,375	24,125	27,000
19.	4,666	8,444	18,125	4,000	9,555	18,777	10,125	17,125	24,500	10,125	17,125	24,500
20.	10,666	18,000	22,875	8,000	17,888	22,222	15,875	22,500	26,750	15,875	22,500	26,750

Розрахунок емпіричного значення χ^2 критерія для ЕГ1

Рівень (i)	n_{1i}	n_{2i}	$n_{1i} + n_{2i}$	d_i	$\frac{d_i^2}{n_{1i} + n_{2i}}$
Раціональний	3	7	10	6400	640
Інтуїтивний	5	10	15	10000	666,67
Конформістський	7	3	10	6400	640
Деформований	5	0	5	10000	2000
Σ	20	20			3946,67

Таблиця Ш.2

Розрахунок емпіричного значення χ^2 критерія для ЕГ2

Рівень (i)	n_{1i}	n_{2i}	$n_{1i} + n_{2i}$	d_i	$\frac{d_i^2}{n_{1i} + n_{2i}}$
Раціональний	3	8	11	12100	1100
Інтуїтивний	5	9	14	7744	553,14
Конформістський	8	4	12	7744	645,33
Деформований	6	1	7	12100	1728,57
Σ	22	22			4027,05

Таблиця Ш.3

Розрахунок емпіричного значення χ^2 критерія для ЕГ3

Рівень (i)	n_{1i}	n_{2i}	$n_{1i} + n_{2i}$	d_i	$\frac{d_i^2}{n_{1i} + n_{2i}}$
Раціональний	3	8	11	11025	1002,27
Інтуїтивний	4	11	15	21609	1440,6
Конформістський	8	2	10	15876	1587,6
Деформований	6	0	6	15876	2646
Σ	21	21			6676,47

*Наукове видання
(українською мовою)*

**Локарева Галина Василівна
Петровська Катерина Володимирівна**

**СУСПІЛЬНО-НОРМАТИВНА ПОВЕДІНКА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В
ТВОРЧИХ НЕФОРМАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАННЯХ ЯК СОЦІАЛЬНО-
ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА**

Монографія

Коректор В.О. Юносова

Комп'ютерна верстка та дизайн обкладинки

Технічний редактор

Надруковано з оригінал-макету, наданого авторами